

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

1 2
9 0
2 2
3 3

yüz
yılın
siyasi
hikâyesi

SEYFİ ÖNGİDER

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

aykırı
TARİH

1923- 2023

YÜZ YILIN

SİYASİ

HİKÂYESİ

Seyfi Öngider

aykırı

TARİH

© KURALDIŞI YAYINCILIK

Seyfi Öngider
1923-2023 Yüz Yılın Siyasi Hikâyesi

Yayın Yönetmeni: Saim Koç

ISBN 978-975-6154-44-1
Eylül 2023, İstanbul

© 2023, Seyfi Öngider
Yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir alıntı yapılamaz

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni: Ebru Öner
Son Okuma: Sermet Özdoğan

Özkaracan Matbaacılık Ciltçilik San. ve Tic. LTD. ŞTİ.
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/C Güneşli-Bağcılar/İstanbul
Tel: 0212 515 49 47
Sertifika No: 45469

Aykırı Yayıncılık
Fener Kalamış Cad. No: 93/8 34726 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0216 449 98 05 pbx Faks: 0216 348 00 69
yayin@kuraldisi.com
Sertifika No: 43891

Dağıtım
Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok.
No:25 Çatalçeşme Han Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212 513 81 57 Faks: 0212 511 62 52
İnternet Satış: www.kuraldisi.com

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	5
1. Bölüm: MUSTAFA KEMAL ve KURUCU BABALAR	9
2. Bölüm: DÖNEMLER ve SİYASİ KUŞAKLAR	65
3. Bölüm: ÜÇ TARZ-I SİYASET	107
4. Bölüm: ASKERİ DARBELER ve ORDU	121
5. Bölüm: SOSYALİST PARANTEZ (1960-1980)	173
6. Bölüm: KÜRT İSYANLARI ve KÜRT MESELESİ. 201	
7. Bölüm: ‘YENİ TÜRKİYE’ ve TAYYİP ERDOĞAN	231
SON SÖZ: Yeni Yüzyıl ne vaat ediyor?	279
EK: DÖNÜM NOKTASI SİYASİ CİNAYETLER (Veya Siyasi Cinayetlerle Cumhuriyetin Kısa Tarihi)	293
YAZAR HAKKINDA	319
NOTLAR	321

SUNUŞ

Cumhuriyetin yüzüncü yılı dolayısıyla pek çok kitap, makale yayımlanacağını öngörerek kaleme alınan elinizdeki kitap esasen bir “siyasi tarih” anlatımıdır ve geride kalan yüz yıla soldan, bir sosyalistin gözüyle bakma çabasıdır.

Böyle söyleyince “tarafsız” veya “objektif” olunamayacağını ileri sürenler olacaktır belki ama aslında hiçbir tarihin böyle olmadığı bilinmelidir. Her tarih anlatımı sübjektif ve taraflıdır. Birisinin onayladığı, katıldığı bir tarih anlatımı varsa kendi bakış açısıyla örtüşen bir yerden yazıldığı içindir. Dolayısıyla eğer bu kitapta yer alan görüşler, yorumlar birine aykırı geliyorsa söz konusu kişi ile bakış açılarımızın farklılığından kaynaklanacaktır ve doğaldır. Farklı veya aykırı görüşlerle karşılaşmadan, eleştirilerini anlamadan sahip olduğunuz görüşü geliştiremezsiniz, daha rafine hale getiremezsiniz. Yani farklı veya aykırı görüşler de kıymetlidir, okunmasında yarar vardır.

Evet, bakış açısı, nerede durduğunuz ve nereden baktığınız çok önemlidir. Kimin yanında ve kimin karşısında durduğunuza, nereden baktığınıza, ne gördüğünüze, gördüklerinizden neyi öne çıkarıp neyi arkaya ittiğinize bağlı olarak pek çok farklı tarih anlatımı, birbirinden hayli farklı tarihler ortaya çıkabilir ve nitekim çıkmaktadır. Burada önemli olan basit veya temelsiz bir övgü veya sövgüden uzak durarak ve mümkün olduğunca geniş bir açıdan görünenleri, olguları anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktır. Zaten bilinen birtakım sonuçla-

rı, var olan yargıları veya önyargıları doğrulamak için değil de olan-biteni anlamaya çalışmak ve yeni yorumlara ulaşmaktır.

Bu kitaptaki bakış açısı “resmi tarih” denilen anlayıştan uzak, ona eleştirel bir yaklaşım içermektedir. Dolayısıyla bazı önyargılara çarpması beklenebilir ama önemli olan, genel kabul gören tezlerin yanı sıra eleştirel görüşlerin de ortaya çıkması ve daha zengin, daha rafine yorumların üretilmesine katkıda bulunmasıdır. Amaç, yüz yıl gibi anlamlı bir dönüm noktasında geçmişe dönüp bir daha bakmak ve belki daha önce görülememiş şeyleri görmeye ve anlamaya çalışarak yeni bir yüz yıla girerken sadece zaman açısından değil başka açılardan da yeni başlangıçlar yapmaya yardımcı olmaktır.

* * *

Elinizdeki kitabın çeşitli bölümlerinde daha önce yayımlanmış üç kitabımdan büyük ölçüde yararlandığımı belirtmeliyim. *Kuruluş ve Kurucu* (2003), *Çankaya'nın Bütün Adamları* (2006), *Türk'ün Darbe ile İmtihanı* (2010) adlarını taşıyan kitaplarımda, yakın siyasi tarihin çeşitli konuları tartışıldığı için bu kitaplardan bazı bölümleri burada tekrar ele aldım ve bir nevi güncellemiş oldum. Cumhuriyetin yüz yılına bir bütün olarak bakarken bu kitaplarla ilgili olarak yaptığım çalışmalar hem işimi kolaylaştırdı hem de bazı yorumları, değerlendirmeleri gözden geçirme ve güncelleme fırsatı doğmuş oldu.

Toplamda 9 bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde Kurucu Babalar ele alınıyor. Tabii öncelikle Mustafa Kemal'in nasıl ve neden “Ata-türk” olduğu ve bir cumhuriyet olarak inşa edilecek yeni ulus devletin kuruluşundaki yeri ve rolü değerlendiriliyor. Sonra İsmet İnönü ve Celal Bayar'la birlikte diğer kurucular tartışılıyor.

İkinci bölümde cumhuriyetin farklı siyasi dönemleri ele alınırken, toplumu yönetmiş, siyasi alanın önemli aktörleri olmuş liderleri değerlendiriliyor. Yüz yıl yaklaşık 5 kuşak oluş-

turmakla birlikte siyasi olarak üç kuşak var: 1880’lerde doğan Kurucu Babalar, 1920’lerde doğan ve 40 yıl boyunca yönetimde bulunan cumhuriyetin ilk kuşağı ve 1950’lerde doğan ve şu sırada ülkeyi yönetmekte olan kuşak.

Üçüncü bölümde cumhuriyetin başından bugüne kadar etkili olmuş, ana siyasi akım olarak nitelendirilebilecek üç siyasi-ideolojik hareket ele alınıyor: Milliyetçilik, İslamcılık, Sosyalizm.

Askeri darbeler ve ordunun yeri ve rolü ele alınmadan, tartışılmadan cumhuriyetin ilk yüz yılı değerlendirilemez. Dördüncü bölümde bu yapılmaya çalışılıyor.

Beşinci bölüm sosyalist hareketin 1960-80 arasındaki döneminin ele alındığı özel bir bölüm. Bu yıllarda sosyalist hareketin özellikle kültür dünyasında bir hegemonya kurduğunu ve bunun siyasete de yansımaları olduğunu düşündüğüm için özel bir başlık açmak gereğini duydum.

Altıncı bölüm yine Kürt meselesinin ele alındığı özel bir bölüm. Cumhuriyetin Osmanlı’dan devraldığı bu sorun tartışılmadan geride kalan yüz yıla ilişkin sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Yedinci bölümde AKP’nin iktidarda bulunduğu ve tabii Tayyip Erdoğan’ın damgasını vurduğu son 21 yılın tartışması yapılıyor. Erdoğan ve arkadaşlarının eline geçen “yeniden kuruluş” fırsatını neden ve nasıl kullanamadığı bence en önemli tartışma başlıklarımızdan biri olmalı. Keşke bu konu İslamcı, muhafazakâr camianın kanaat önderlerinin de gündeminde yer alsaydı...

Ek olarak yer alan son bir bölümde ise herkesin bildiği, iz bırakmış siyasi cinayetler tartışılıyor. Siyasi cinayet ve katliamlar açısından çok zengin bir tarihi olan Türkiye’nin geride kalan yüz yılının siyasi hikâyesi birer dönüm noktası niteliğindeki bu cinayetler üzerinden de kaleme alınabilirdi.

* * *

Esasen siyasi olayları, cumhuriyetin siyasi hikâyesini anlatmaya odaklandığım için bazı konulara geçerken değinip, ekonomiye, sosyal ve kültürel alana çok gerektikçe ve sınırlı olarak girdim. Özellikle iki önemli konunun eksikliği dikkat çekebilir; kadınlar ve tarikatlar/cemaatler. Böyle bir kitapta bu başlıkların bulunması beklenebilir ama daha çok sosyal ve kültürel tarihin bir parçası olduğunu düşündüğüm bu konulardan “kadın sorunu”nu yine kadınların yazmasını, tartışmasını -örneğin *Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe* kitabında Aksu Bora’nın yaptığı gibi- daha doğru bulduğum için ayrı bir başlık olarak ele almadım. Daha öncesi bir yana, AKP yıllarında çok farklı anlamlar ve işlevler kazanan tarikatlar/cemaatler ise gerçekten çok katmanlı bir mesele ve uzmanları tarafından ele alınması daha iyi olur kanaatindeyim.

Tarihin, geçmişin bugünümüzde ve geleceğimizde ne kadar etkili olduğunu belirtmek için “Geçmiş asla sona ermez, hatta geçmez bile” demiş ABD’li yazar William Faulkner. Yine ABD’li siyahi yazar ve aktivist James Baldwin de “Tarih geçmiş değildir, tarihi yanımızda taşıyoruz” demiş. Aslında tarihe yüklenen bu rol geçmişe, tarihimize nasıl baktığımıza, nasıl anladığımıza, yüzleşmemiz gereken noktalarında nasıl yüzleştüğümüze bağlıdır. Tutarlı, cesur bir yüzleşme yaparsak tarihi yanımızda taşımak zorunda kalmayabiliriz. Tarih birtakım izler, tortular bırakarak geçer gider... Yüzleşme olduğunda hemen her şey değişecek ve hemen daha güzel bir bugün ve daha iyi bir gelecek doğacak demek değil elbette ama şu da bir gerçek ki, yüzleşmeden de bir şey olmuyor, yeni başlangıçlar yapmak mümkün olmuyor.

Geçmiş yanımızda taşımamamız için onunla yüzleşmemiz gerek. Bu kitabın aynı zamanda böyle bir davet olarak okunmasını isterim.

Seyfi Öngider
Ağustos 2023

1. Bölüm

MUSTAFA KEMAL ve KURUCU BABALAR¹

*“En mesut Türkler Atatürk yaşarken ölmüş olanlardır.”
(Fahri Rıfkı Atay)*

Bazı başka devletler gibi Türkiye Cumhuriyeti devletinin de “Kurucu Babaları” vardı ve bunlar İttihatçıların saflarından çıkmak zorundaydı. Ama İttihatçıların asıl lider kadrosu değil de ikinci halkadaki liderler imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecini yönettiler ve “Kurucu Babalar” olmaya hak kazandılar. Ya da aslında daha sonra “Tek Adam” olarak nitelendirilen bir kurucu lider, adı üstünde Ata-Türk vardı, bir de ondan sonra gelen diğer liderler, kurucular...

Osmanlı devletini kurtarmak için tarih sahnesine çıkan İttihatçıların, altı yüzyıl içinde üç kıtaya yayılmış bir “cihan devleti”ni, bir imparatorluk olarak yaşatmaya güçleri yetmedi, başaramadılar. Başarmaları mümkün değildi ama bu devleti bir cumhuriyete dönüştürerek yine de yola çıkarken belirledikleri amaçlarına bir ölçüde ulaşmış oldular. Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan da olabilirlerdi ama olmadılar. Bunu da bir başarı olarak görmek yanlış olmaz. Yeni devletin kurucularının İttihatçıların önde gelen liderleri değil de daha geri planda olan, ikinci derecedeki unsurları olması 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafyaya siyaseten damga vuranların İttihatçıları olduğu gerçeğini değiştirmez. 1889’da kurulan bu gizli örgüt 1 Kasım 1918’de

resmen varlığına son verirken birden buharlaşıp yok olmadı, yaratmış olduğu siyasi kadrolar ve zihniyet güçlü bir şekilde devam etti ve hem milli mücadelenin örgütlenmesini hem de sonrasında yeni bir devletin kurulmasını sağladı.

29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet hiç kuşkusuz Osmanlı devletinin bir devamıydı ve bir imparatorluk bakiyesi olarak Türk ulus devleti biçiminde tarih sahnesine çıkmıştı. 1908'den 1923'e uzanan bir tür "yukarıdan devrim" in 15 yıllık inişli-çıkışlı sürecine bakıldığında altı yüzyıldan fazla ayakta kalan bir imparatorluğun böyle bir ulus devletle ve cumhuriyetle sona ermesi de anlaşılır bir durumdur.

Cumhuriyetin kurucularına bakıldığında muhalifi ve muvafığıyla var olan bütün siyasi şahsiyetler, Mustafa Kemal'den Kazım Karabekir'e, Rauf Orbay'dan Ali Fuat Cebesoy'a, İsmet İnönü'den Celal Bayar'a kadar, şu veya bu şekilde İttihat ve Terakki'nin rahle-i tedrisinden geçmiş, onun içinde yetişmiş ve gelişen koşullara uyum sağlayarak, politik hedef ve amaçlarını yeniden belirleyerek yollarına devam etmişlerdir. Hiçbir şey gökten zembille inmez, birdenbire zuhur etmez. Her şeyin bir geçmişi ve bir sahibi vardır; nitekim 29 Ekim 1923'te kurulan cumhuriyet de 1908'den başlayan bir sürecin ve yola çıkarken başka hayalleri ve amaçları olan İttihatçıların eseridir. Ve 29 Ekim 1923 bir siyasal dönüşüm sürecinin sonu olurken yeni bir kuruluş sürecinin de başlangıcı olmuştur.

* * *

Mustafa Kemal'i liderliğe taşıyan İttihatçılardan başkası değildi ama ipleri eline alıp, gerçekten lider olduğunu kanıtladıktan sonra, öncelikle eski arkadaşı İttihatçıların defterini dürmekte tereddüt etmeyecekti. İktidarın paylaşılamaz olduğunu, diğerlerini tasfiye etmezse kendisini tasfiye edeceklerini biliyordu.

Öte yandan, İttihatçıların eski kadroları da keyiflerinden Mustafa Kemal'i lider olarak düşünmediler elbette, hatta ilk

tercihleri de o değildi. Mütarekeden sonra İttihatçı liderler yurtdışına çıkmak zorunda kalınca, gerideki siyasi ve askeri kadrolar bir yandan savaşın Anadolu'ya çekilerek sürdürülmesi için gereken hazırlıkları yapar, örgütlenmeye giderken, öte yandan bu mücadelenin ulusal düzeyde tanınan ve güvenilen, hatta galip devletlerin de muhatap alacağı bir lidere ihtiyaç duyduğunun bilincindeydiler. Geride kalan ikinci sınıf İttihatçılar arasında böyle bir isim bulmak kolay değildi. En fazla üzerinde düşünülen Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da uygun ve yeterli bir isim değildi. Bunun üzerine öncelikle saygın ve yaşlı asker Ahmet İzzet Paşa'ya başvurdular. Birinci Dünya Savaşı'na girilmesine karşı çıkan bu eski sadrazam ve harbiye nazırı, mücadelenin başına geçmesi önerisini açıkça reddetmedi ama başta para ve silah olmak üzere, o kadar çok talep sıraladı ve bunlar olmadan bir şey yapılamayacağını öylesine kesin bir dille anlattı ki, İttihatçılar bu yaşlı paşayla olmayacağını anladılar. Bunun üzerine Mustafa Kemal'e yöneldiler. Mustafa Kemal'in, düşünülmesi ve lider olarak öne çıkarılması için bazı önemli özellikleri vardı.

Birincisi, ordu içinde saygınlığı olan parlak bir askerdir. Çanakkale'de yıldızı parlamış, sonra Doğu Cephesi ve Suriye Cephesi'nde de başarıları olmuştu. Orduda tanınan ve bilinen, askeri yeteneklerine de güvenilen genç bir kumandan olarak askerin desteğini alması kolaydı.

İkincisi, İttihat ve Terakki Partisi'nin üyesi olmasına rağmen lider kadrosuyla arası pek iyi olmamış, sivrilmemişti. Hatta Enver Paşa ile belli sürtüşmeler içinde olmuştu, öyle ki, savaşın sonlarına doğru bir hükümet darbesi yapmayı tasarlayan Yakup Cemil'in Enver Paşa yerine ordunun başına Mustafa Kemal'i getirmek istediği bile söylenmişti.

Üçüncüsü, Almanlarla da pek anlaşmamış, görev yaptığı birliklerde Alman subaylarıyla tartışmalar yaşamıştı. Ordunun yönetiminin Alman Genelkurmayı'nın elinde olmasını da eleştiriyordu. Dünya savaşının sonuna doğru Almanların

savaşı kaybedeceğini söylemeye başladığı biliniyordu. Dolayısıyla İngilizler açısından pek antipatik değildi.

Dördüncüsü, savaş sonrasının en önemli sorunlarından biri olan Ermeni soykırımına bulaşmamış subaylardan biriydi. Dünya savaşının galip devletleri 1915'teki Ermeni Tehciri'ni önemsiyor ve sorumlularını yargılamakta kararlı görünüyordu. Hatta İttihatçı liderlerin yurtdışına çıkmalarının en önemli nedeni bu yargılamadan kaçmaktı, mahkûm edileceklerini biliyorlardı. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in bu olaydan uzak bulunması da bir süre sonra galip devletler tarafından muhatap alınması açısından ciddi bir avantajdı.

Nihayet beşincisi, Saray'la, Padişah Vahdettin ile de ilişkileri iyiydi. Daha 1917 yazında Vahdettin Veliaht iken Almanya seyahati sırasında kendisine eşlik etmiş ve aralarında bir bağ oluşmuştu. Geleceğin padişahı “zeki ve hırslı” olduğunu söylediği bu genç paşadan etkilenmişti. Ancak “yeni bir Enver” yaratmaktan korktuğu için Mustafa Kemal'in tahta çıktığında atmasını önerdiği cüretkâr adımları benimsemeyecekti. Ama yine de “Padişah Yaveri” idi ve Saray'ın önemseddiği bir askerdi.

İşte tüm bu özellikleri dolayısıyla örgütlenmekte olan mücadelenin liderliği için düşünülecek uygun kişilerin başında geliyordu.

Elbette İttihatçılar açısından Mustafa Kemal'in liderliği geçici bir durumdu. Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıracak ilk adım olarak mütareke imzalanmıştı ama henüz barış anlaşmasının şartları belli değildi; ancak şartların çok ağır olacağı açıktı. Geliştirilecek belli bir mücadele ve güçle uygun bir barış antlaşması yapıldıktan sonra, yurtdışındaki liderler geri dönebilir ve İttihatçılar da kaldıkları yerden iktidarlarını eskisi gibi sürdürürdü... Oysa bu, tam bir ham hayaldi, hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı, olamazdı!

Yurtdışına kaçan liderlerle bağlantılı olarak ülke içindeki işleri yürütmekte olan İttihatçılar henüz farkında değildi ama

Birinci Dünya Savaşı emperyal güçlerin, büyük devletlerin dünyayı paylaşmaları için yapılmıştı ve paylaşılacaklar arasında yer alanların başında da Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlâ 1 milyon 700 bin kilometre kareye yayılan toprakları geliyordu. Özellikle de zengin petrol rezervlerine sahip olduğu artık bilinen Ortadoğu, Osmanlı'ya bırakılamayacak kadar değerli hale gelmişti. Nitekim savaş sonunda sadece Osmanlılar değil, Avusturya-Macaristan'ın hâkimi Habsburg'lar ve Rusya'nın hâkimi Romanov'lar da tarihe karışacaktı. Uluslararası bir sistem olarak örgütlenmekte olan kapitalizmin yeni dünyasında bu imparatorluklara yer yoktu. Bir süredir "Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk" diye adlandırılan İngiltere, en büyük kapitalist güç olarak, dünyaya yeni bir düzen vermekteydi.

Bu gerçeği kavramaktan uzak olan İttihatçılar ise daha küçülmüş ölçülerde de olsa imparatorluğun devam edebileceğini düşünüyordu. Eskisi kadar büyük ve güçlü olmasa da İslam coğrafyası üzerinde etkili olmaya devam edecek bir Türk imparatorluğunun yeniden oluşturulabileceğini hayal ediyorlardı. Nitekim Enver ve Cemal paşaların güzergâhı İttihatçı perspektifinin ne olduğunu ortaya koyuyor. Biri Türkistan'da, diğeri Afganistan'da yürüttüğü siyasi-askeri çalışmalardan sonra Tiflis'te can verirken buralarda yeni bir Türk imparatorluğu peşinde koşuyorlardı.

Oysa Mustafa Kemal farklıydı... Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde İstanbul'a döndüğü ve Harbiye Nazırı olmaya çalıştığı sıralarda değilse de Anadolu'ya geçtikten bir süre sonra, siyasi perspektifinin farklılaştığı, dünyanın yeni durumunu ve koşullarını geleneksel İttihatçı vizyonu içinde görmemeye başladığı anlaşıyor. Süreç içinde imparatorluğun kurtarılması veya yeniden inşası değil, yeni bir ulus devlet kurulması noktasına kadar gidecek bu kavrayıştır ki, Mustafa Kemal'i İttihatçıların bir süre katlandığı bir askeri lider olmaktan çıkarak, kurucu bir politik lider haline getirecekti.

Daha sonra yazılıp çizildiği ve “milli sır” diye nitelendirildiği gibi, daha 1919 Mayıs’ında Samsun’a giderken Mustafa Kemal’in kafasında her şey hazır, her şey planlanmış değildi tabii. Zaten bu, mümkün de değildi. Ama mayısta Samsun’a askeri bir lider olarak giden Mustafa Kemal dört ay sonra, aynı yılın eylülünde düzenlenen Sivas Kongresi’nde artık politik bir liderdi ve siyasi perspektifi de yavaş yavaş olgunlaşıyordu.

Askeri liderlikten politik liderliğe geçiş sürecinin ise bazı dönüm noktaları vardı...

* * *

Birinci Dünya Savaşı sona erdiği sıralarda Mustafa Kemal’in perspektifinin önde gelen İttihatçılardan farklı olduğuna ilişkin bir işaret yoktur. O da 30 Ekim 1918’deki Mondros Mütarekesi sonrasında yapılacak barış antlaşmasının ağır hükümler taşıyacağını farkındaydı ve bunları mümkün olduğunca hafifletmenin yolunun da kendince “iyi bir hükümet” kurulmasından, kurulacak hükümette “iyi adamların” görev almasından geçtiğine inanıyordu. Nitekim daha İstanbul’a dönmeden Adana’dan Vahdettin’in yaverlerinden Naci Paşa’ya çektiği telgrafta Ahmet İzzet Paşa’nın başkanlığında bir hükümet kurulmasını, Fethi Okyar, Rauf Orbay, Hayri Ürgüplü gibi isimlerin de bu hükümette yer almasını ve kendisinin de Harbiye Nazırlığı’na getirilmesini istiyordu. Böylesi bir hükümetin mümkün olan en iyi şartlarda barış antlaşması yapacağına inanıyordu. Nitekim pek uzun ömürlü olmasa da Ahmet İzzet Paşa başkanlığında, önerdiğine yakın bir hükümet kurulacak, ama Mustafa Kemal Harbiye Nazırı olamayacaktı. Yakın arkadaşlarından Fethi Bey Dahiliye Nazırı, Rauf Bey ise Bahriye Nazırı olmuş ve Mondros Mütarekesi bu hükümet tarafından imzalanmıştı. Mustafa Kemal 13 Kasım 1918’de İstanbul’a döndüğünde bu hükümet de istifa etmiş bulunuyordu. Fethi

Okyar'la birlikte duruma müdahale edip yeniden hükümet olmanın yollarını aradılar ama olmadı, başaramadılar.

Bundan sonraki altı ay, 16 Mayıs 1919'da Samsun'a doğru yola çıkıncaya kadar, Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı olmak için fırsat kolladı, girişimlerde bulundu. Hatta bu çabaları dolayısıyla Anadolu'ya geçen Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi yakın silah arkadaşlarının eleştirileriyle de karşılaştı.² Ama o, politik olarak bu olanağı sonuna kadar zorlayacaktı. Hatta Samsun'a gidişini bile daha sonra sürgün olarak nitelendirecekti.³ Çünkü ordunun başına geçerse yapabileceği şeyler olduğuna inanıyordu. Daha sonra TBMM'nin açılmasından hemen önceki günlerde Yunus Nadi'ye şöyle diyecekti: "Pera Palas'ta görüştüğümüz zamanı düşün. O zaman hükümette bulunsaydım, muhakkak ki memleketin sürüklendiği bu muhataranın önüne daha oradayken geçerdim. Ahmet İzzet Paşa [mütarekenin ilk sadrazamı] teşkil edeceği hükümette bana Harbiye Nazırlığını versin diye kendisine Adana'dan telgraf çektim. Kendisi bunu mansıp hırsı ile [mevki, rütbe hırsı] yorumlamış. [Ahmet İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal hakkında bu duygularını açığa vurduğu Mersinli Cemal Paşa'ya yazılan bir mektubu vardır.] Halbuki ben adamlarımızı biliyordum. Orada memlekette yapılacak hizmeti, en büyük salahiyyetle ancak ben yapabilirdim. Eğer ben o kabinede bulunsaydım işi daha İstanbul'un eşliğindeyken hallederdim. Karaya İtilaf askerlerini çıkarmamak için elbette kati tedbirler alırdım. Ne olacaksa orada olurdu ve emin olabilirsiniz ki Nadi Bey, karaya İtilaf askerleri dahi pekâlâ çıkmayabilirdi. Eğer ben o kabinede bulunsaydım, hükümet padişahın keyif ve idaresiyle ve yaptıkları gibi, defolup gitmezdi. İcap ederse tahtını padişahın başına geçirirdim. Budalalar! Hiç bırakır mıydım ki o işler öyle olsun."⁴

Dolayısıyla Mustafa Kemal'in de ilk planı İstanbul'da etkin bir makama gelerek, daha doğrusu Harbiye Nazırı olarak savaşın yol açtığı felakete müdahalede bulunmaktı. Kasım

1918'den Mayıs 1919'a kadarki altı ay içinde düşündükleri olmayınca Anadolu'da gelişmekte olan hareketi de dikkate alarak geniş yetkilere sahip 3. Ordu Müfettişliğini kabul etti ve Samsun'a doğru yola çıktı.⁵

Samsun'dan sonra 22 Haziran'da Amasya'da Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy'un da katılımıyla yapılan ilk toplantı ve Amasya Tamimi bir tür nabız yoklamasıdır. Bu arada İzmir'in Yunanlar tarafından işgali hemen hemen bütün ülkede tam bir şaşkınlık ve infial yaratmıştı; İstanbul ve Ege'de mitingler, protesto gösterileri düzenleniyordu. Yani Amasya toplantısı bu ortamda yapılmıştı. Amasya Tamimi'ne askeri ve sivil yöneticilerden gelen olumlu tepkiler üzerine öncelikle batıda Yunanlara, doğuda ise Ermenilere karşı bir hareketin geliştirilebileceği ortak kanaat haline gelmişti.

Ardından gelen 23 Temmuz'daki Erzurum Kongresi milli mücadelenin liderliğine doğru ilerleyen Mustafa Kemal için ilk önemli dönüm noktasıdır. Hem askerlikten istifa etmesi hem de arkadaşlarının itirazına rağmen cemiyet başkanlığına gelmesi dolayısıyla Erzurum önemlidir. İstanbul'a çağırılması üzerine askerlikten istifa etmesi gerçekten ciddi bir risk alması anlamına geliyordu. Nitekim Kazım Karabekir kolordusuyla birlikte emrinde olduğunu bildirene kadar çok tedirgin saatler geçirmiş; ama bu ilk riskli adımdan istediği sonucu almıştır. O arada toplanan Erzurum Kongresi'nde Rauf Orbay ve diğerlerinin itirazlarına rağmen başkanlığa gelmesi de kritiktir. Çünkü askerlikten ayrıldıktan sonra hiçbir sıfatının ve yetkisinin olmamasını bir tür zayıflık olarak görüyordu. Meşruiyeti olan bir otorite mevkiinde bulunmak istemesi, üniformasını daha yeni çıkarmış bir paşa olarak "emir verecek" bir pozisyonda olmaya devam etmek arzusu anlaşılır bir şeydir. Bu konudaki kararlılığı ve Erzurum'da Rauf Orbay'a söylediği şu sözler hem geleceğe ilişkin düşündüklerini ortaya koyar, hem de içinde yaşadığı toplumu iyi tanıdığını gösterir: "Sivil olursak her şey biter Rauf. Devlet, makam ve mesnedinin başka

bir değeri vardır. Anadolu’da mücadele bir askeri mücadele olacaktır. Bu mücadelede emir vermek için resmi salâhiyet ister.”⁶ Dolayısıyla, üniformasını çıkarınca bir “hiç” olmamak için hemen başka bir sıfat ve yetkiye sahip olmak istemesi, bunun için ısrarlı olması aslında öngörülü bir hareketti.

Doğrudan doğruya Mustafa Kemal’in girişimleri ve çağrısıyla örgütlenen eylül başındaki Sivas Kongresi katılım ve temsil açısından başarısızdı. Toplam sayısı kırk olan livaların her birinin üçer kişilik temsil heyetleriyle çağrıldığı kongrede ancak otuz iki kişi bulunmuştu; bunların bir kısmı da Erzurum’dan Mustafa Kemal’le birlikte gelen yakın arkadaşlarıydı. Nitekim bu tabloyu gören Mustafa Kemal bir süre sonra tüm Anadolu’yu kapsayacak yeni ve daha geniş bir kongrenin örgütlenmesini düşünecek ama daha sonraki gelişmeler Sivas Kongresi’ne beklenenden daha büyük bir meşruiyet kazandırdı bundan vazgeçecektir.

Sivas’tan hemen önce toplanan Alaşehir Kongresi’nin pek ciddiye almadığı Sivas Kongresi’nde İttihatçıların temsilcisi Kara Vasıf’la açıkça tartışmaya giren Mustafa Kemal’in artık daha özgüvenli hareket ettiği gözlenir. Gelişmekte olan hareketin İttihatçıların egemenliğinde olmadığını ilan etmek üzere kongredeki herkes, İttihatçılık yapmayacağına yemin eder. Yani İttihatçılar da ülkenin ve dünyanın kendilerine nasıl baktığının farkındadırlar. Bu arada Erzurum’da olduğu gibi Sivas’ta da Mustafa Kemal’in Heyet-i Temsiliye içinde yer almasına Rauf Orbay ve bazı arkadaşları karşı çıkar ancak Mustafa Kemal yine aldırmayıp heyete seçilmekte tereddüt etmez. Hatta bunun da ötesine giderek, aslında bir başkan veya sözcüsü olmayan heyetin fiilen başkanlığını üstlenir, herkesle “heyet adına” ilişki kurmaktan, telgraflara imza atmaktan çekinmez.

Bu noktada atılan en önemli adımlardan biri İstanbul’la kurulan “eşit” ilişkidir; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) adı altında merkezi bir örgütlenmenin ilan edildiği Sivas Kongresi’nin Anadolu’nun çeşitli bölge-

lerinde kurulan milli dernekleri/örgütleri kapsadığını ve milli hareketin tümünü temsil ettiğini iddia ederek İstanbul hükümetiyle kurulan “eşit ilişki” hem Mustafa Kemal’in liderliğini güçlendirmesi, hem de Anadolu’daki harekete meşruiyet kazandırması açısından önemlidir. Aslında böyle bir gücü ve yaygın etkinliği olmamasına rağmen Anadolu’nun İstanbul’la ilişkisini kesme tehdidinde bulunan Mustafa Kemal yeni bir hükümetin kurulmasını ve Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasını istemiştir. Böylece Damat Ferit Paşa hükümeti çekilmek zorunda kalacak ve Anadolu’daki hareketle iyi ilişki kurabilecek Ali Rıza Paşa yeni hükümeti kurarak seçimlerin yapılması için de karar alacaktı. Bunun da ötesinde bir süre sonra, İstanbul hükümetini temsil eden Salih Paşa ile Sivas’ta seçilen Heyet-i Temsiliye’nin üç üyesi, Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve Bekir Sami, 20-22 Ekim 1919’da Amasya’da görüşecek ve bir dizi konuda anlaşacaklardır. Sivas Kongresi’nin ve Mustafa Kemal’in İstanbul tarafından da muhatap alınması ve meşruiyetinin tanınması açısından Amasya’daki bu görüşme ve alınan kararlar çok önemliydi. Mustafa Kemal’in liderlik sürecinin bir diğer önemli köşe taşıydı.

Meclis-i Mebusan’ın açılmasıyla birlikte Sivas Kongresi kararlarının ve Heyet-i Temsiliye’nin ne olacağına ilişkin İttihatçılarla görüş ayrılıkları olan Mustafa Kemal, askeri kadroların desteğini alarak durumunu güçlendirmek amacıyla kışım sonlarında Sivas’ta kolordu komutanlarının da katıldığı Genişletilmiş Heyet-i Temsiliye Toplantısı düzenlenmesini sağlamış ancak toplantıdan istediği sonuçları alamamıştı. Bu toplantıyla inisiyatifinin bir ölçüde kırıldığının farkında olan Mustafa Kemal, Meclis’in İstanbul’da toplanmasının ardından iyice tasfiye edilmekte olduğu endişesine kapıldı ki, pek de haksız sayılmazdı.

1919 yılı sonlarında seçimler yapıldı ve 12 Ocak 1920’de Meclis-i Mebusan ilk toplantısını İstanbul’da gerçekleştirdi. Bu arada Ankara mebusu seçilen Mustafa Kemal güvenlik

gerekçesiyle Meclis'in Anadolu'da, örneğin Ankara'da toplanması için ısrar etti ama görüşünü kabul ettiremedi. İstanbul'a gitmesi kendi açısından tehlikeli olduğu için başlangıçta başkente gitmemeye karar verdi. Ama ARMHC'nin başkanı olarak yeni Meclis'in başkanlığına seçilmesi gerektiğine inanıyordu. İstanbul'a uğurladığı Rauf Orbay ve diğer arkadaşları bu konuda söz verdiler ama sözlerini tutmayacaklardı. Meclis başkanlığına başkası seçilip, bir de üstelik ARMHC grubu kendisine "Felah-ı Vatan" adını alarak hayli özerk davranmaya yönelince Mustafa Kemal iyiden iyiye tasfiye edilmekte olduğunu düşünmeye başlayacaktı. İstanbul ve Meclis yeniden her şeyin merkezi olmuş, Ankara'da kalan Mustafa Kemal ise olayların dışına sürüklenmeye başlamıştı.

Gerçekten de Mustafa Kemal'in kişisel inisiyatifinden şikâyet etmeye başlayan İstanbul'daki siyasi güçlerin (Meclis'in) başındaki Rauf Orbay ve Kara Vasıf ile Erzurum'daki en önemli askeri kuvvetin (15. Kolordu) başındaki Kazım Karabekir'in bu sıralarda Mustafa Kemal'i etkisizleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Ancak Meclis'in 17 Şubat 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmesi üzerine telaşlanan İngilizler 16 Mart'ta İstanbul'u resmen işgal edip mebusları tutuklamaya başlayınca Ankara yeniden önem kazanacaktır.

Mustafa Kemal doğan fırsatı hiç kaçırmadı ve hemen politik inisiyatif üstlenerek toplantılarına süresiz ara verme kararı alan Meclis'i Ankara'da toplantıya çağırdı. Nitekim eski mebusların yanı sıra yeniden seçilenlerle birlikte 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Meclis bu kez başkanlığa da kendisini seçerken Mustafa Kemal'in liderlik sürecinde bir dönüm noktası daha geride kalmış oluyordu.

Bundan sonrasında artık işgal altındaki payitahtı ve Sultan'ı kurtarmayı da amaçları arasına ekleyen Büyük Millet Meclisi yeni bir hükümet de oluşturarak gerçekten ülkenin kaderine el koyuyordu. Mustafa Kemal'in liderliği ise artık tartışmasızdı. Ancak yine de bu ilk Meclis'in Türkiye'nin o

zamana kadar gördüğü en demokratik meclis olduğu -kadınların ve gayrimüslimlerin yer almadığı- çoğulcu yapısıyla birlikte gerçekten ciddi bir muhalefete olanak tanıdığı unutulmamalıdır. Yani liderliği tartışılmasa da Mustafa Kemal hiç de keyfi hareket edebilen bir konumda değildi. Meclis'in onayı olmadan hiçbir şey yapılamazdı.

Bundan sonraki süreçte Mustafa Kemal için yeni dönüm noktası Sakarya Savaşı'dır. Birinci ve İkinci İnönü muharebeleri nispeten küçük çarpışmalardır ve Batı Anadolu'da ilerlemekte olan Yunan ordusunun karşısına düzenli orduyla çıkılması anlamına gelir. Ancak bu çarpışmalar Yunan ordusunu durdurmamış, tam tersine 1921 Temmuz'unda saldırıya geçen Yunanlar karşısında Kütahya-Eskişehir Savaşı adı verilen çarpışmalarda yenilen Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştı. Daha çok firarlarla mevcudunun neredeyse yarısını kaybeden Türk ordusunun Sakarya'nın doğusunda tutunması da kuşkuyla bir hale gelmiş ve Yunan ordusunun Ankara'ya doğru ilerleyeceği konuşulmaya başlanmıştı. İşte bu koşullarda Meclis, Mustafa Kemal'den ordunun başına geçmesini isteyecek, o da ancak Meclis'in bazı yetkilerini kullanabileceği tarzda "Başkomutan" olursa bu görevi kabul edeceğini bildirecekti. Meclis geçici bir süre için bunu kabul etti ve Mustafa Kemal için de liderliğini pekiştireceği veya kaybedeceği yeni bir sınav başlamış oldu. Çünkü Türk ordusunun durumu gerçekten kötüydü. Yunan ordusu da hayli güçlü ve moralliydi. Kısa zamanda bu güçlü orduyu durduracak bir askeri kuvvetin yaratılması kolay değildi. Bu arada Anadolu'daki gelişmeleri yakından izleyen Enver Paşa da Moskova'dan yola çıkıp amcası Halil Paşa'nın bulunduğu Batum'a gelmiş, Yunan ordusunun ilerleyişini değerlendirmeye çalışıyordu. Sakarya boylarında verilecek savaş kaybedilirse önünün açılacağına inanan Enver Paşa Anadolu'ya girerek yeniden ordunun başına geçmeye hazırlanıyordu.

İşte bu koşullarda Eylül 1921’de gerçekleşen Sakarya Savaşı, Mustafa Kemal açısından kritik bir dönüm noktasıdır. Haftalarca süren zorlu çarpışmalardan sonra, Ankara’ya gideceğini düşünen Yunan ordusu sonunda geri çekilmek zorunda kaldı. Nehrin doğusunda süren çarpışmalardan sonra savunma hattını yaramayan ve batı kıyısına çekilen Yunan ordusunun Anadolu içlerindeki ilerleyişi durdurulmuştu. On beş ay önce İzmir’e çıktığından beri ilerlemekte olan Yunan ordusu durdurulmuş ve artık saldırı sırası Türklerdeydi. Zafer sevinci içindeki Meclis, Mustafa Kemal’e “Gazi” unvanını vererek teşekkür ederken, liderliğini de sarsılmaz hale getiriyordu. Batum’da bekleyen Enver Paşa’ya ise bir yıl sonra hayatını kaybedeceği Türkistan yolları görünecekti...

Artık askeri inisiyatifin Türk ordusunun elinde oluşu karşı saldırıya geçmek için yeterli değildi. Çünkü mevcut Türk ordusu hâlâ güçlü olan Yunan ordusunu söküp atacak ve İzmir’e kadar gidecek bir askeri kuvvet değildi. Dolayısıyla saldırı için öncelikle bu güçte bir ordunun örgütlenmesi gerekiyordu. Eylül 1921’den itibaren geçen aylar ve bir türlü başlamayan Türk saldırısı Mustafa Kemal’e zor günler yaşatsa da sonuçta, yaklaşık bir yıl sonra, 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz zaferle bitti. 9 Eylül’de Türk süvarilerinin İzmir’e girişi Yunan ordusunun Anadolu macerasının sona erdiğini ilan ediyordu. 11 Ekim’de imzalanan Mudanya Mütarekesi daha iyi şartlarda bir barış antlaşmasının kapılarını açıyordu. Yunan ordusunu yenilgiye uğratan Türkler için 1914’te başlayan savaş, ancak 8 yıl sonra, 1922’de sona ererken, artık yeni kurulmakta olan devletin başında da bir “ulusal kahraman” vardı.

Bu ulusal kahramanın şekillendirmekte olduğu ulus devlette saltanata da yer olmayacaktı. Yunanlar karşısında elde edilen zaferin rüzgârı dinmeden 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması ve son Osmanlı Padişahı Vahdettin’in yurtdışına kaçışı yine Mustafa Kemal’in inisiyatifiyle ilerleyen bir süreç ve bir başka dönüm noktasıydı.

21 Kasım 1922’de Lozan’da başlayan barış görüşmeleri de kolay değildi elbette ve İngiltere başta olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletleri Yunan ordusunu Anadolu’dan kovan Türklere pek de taviz vermek niyetinde değillerdi. Misak-ı Milli’de, yani Müslüman nüfusun yaşadığı topraklarda, Musul ve Kerkük’ün yanı sıra Doğu Trakya’da da egemen olmakta ısrar eden Türklerle hem toprak konusunda hem de ekonomik ve ticari konularda anlaşamayan Batı’nın büyük güçleri yeni Türk yönetiminin devrimci Rusya ile olan ilişkilerinden de rahatsızlık ve kuşku duyuyorlardı. Bunun üzerine görüşmelere ara verilince Mustafa Kemal ve yakın çevresi bir yandan İzmir İktisat Kongresi’ni düzenleyerek, bir yandan da bolca muhalifinin bulunduğu Meclis’i feshederek, yeni seçimlerle daha uygun bileşimde bir meclis yapısı oluşturmak üzere inisiyatif üstlendiler. Musul ve Kerkük sorunu Milletler Cemiyeti’ne havale edilince Misak-ı Milli’den taviz verilmiş oldu ama bunu büyük olay haline getirecek bir muhalefet artık Meclis’te yoktu. Böylece 24 Temmuz 1923’te imzalanma noktasına gelen Lozan antlaşmasının ardından, sıra fiilen kurulmuş bulunan yeni ulus devletin kendisini bir cumhuriyet olarak ilan etmesine geldi.

Cumhuriyetin ilanı konusunda önder kadro fikir birliği içinde değildi ama yine de itiraz edecek ciddi bir gücün varlığından söz edilemezdi. Her şeye rağmen, muhalif liderlerin Ankara dışında olmasına denk getirilen bir siyasi kriz planlı bir şekilde çıkarıldı ve hızla yapılan anayasa değişikliğinin ardından cumhuriyet ilan ediliverdi. İstanbul’daki Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar ve Trabzon’daki Kazım Karabekir kutlama için yapılan top atışlarıyla cumhuriyetin ilanından bilgi sahibi oldular. Cumhurbaşkanı seçimine Meclis’in neredeyse yarısı, 287 üyeden 158’i katılmış ve katılanların tümü de tek aday Mustafa Kemal’e oy vermişti ama artık bu sayıların pek önemi yoktu.

Cumhurbaşkanlığına seçilen Mustafa Kemal zamanla “ebedi şef” haline gelecek ve ölümüne kadar geçecek on beş yıl boyunca yapacaklarıyla yeni Türk devletinin ve Türk milletinin Ata’sı olacaktı.

* * *

Mustafa Kemal’in bu tarzda “tek adam” olmasının önünde bazı engeller yok değildi tabii. Siyasette İttihatçı bir havanın ve kadroların egemen olduğu hatırlanacak olursa hemen herkesin kafasında da “kötü örnek” olarak Enver Paşa vardı. Başka bir deyişle, İttihatçılık deneyiminde Enver Paşa bir askeri lider olarak öylesine hızla sivrilmiş ve giderek öyle bir askeri diktatör olmuştu ki, sonuçta imparatorluğu da batıran İttihatçıların başarısızlığında en büyük rolü oynamıştı. Dolayısıyla kimse yeni bir Enver istemiyordu ve doğrusu muhalifler Mustafa Kemal’e baktıklarında yeni bir Enver görmekten kendilerini alamıyorlardı. 1908-1912 arasındaki demokratik dönem önce Babıali Baskını ve ardından dünya savaşıyla birlikte bir tür askeri diktatörlüğe dönüşmüş ve ancak 1920’deki birinci Meclis’le tekrar demokratik ve çoğulcu bir yönetim sistemine kavuşulmuştu. Dolayısıyla muhalifler yeni bir Enver Paşa’nın doğmuş olduğunu düşünüyor ve birinci Meclis’in demokratik havasına, çoğulcu yapısına dönmek istiyordu.

Bu arada daha milli mücadelenin başlangıç günlerine giden bir tür hizipleşmeden de söz edilebilirdi. Bir yanda ordunun yönetimini elinde tutan Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak ve etraflarındaki genç komutanlar, öte yandan hükümet ve diğer idari-askeri aygıtlarda görevli Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Refet Bele gibi asker ve sivil şahsiyetler karşı karşıyaydı.

İkincilerin daha muhafazakâr eğilimli olmaları, birincilerin yaptığı her şeyin doğru veya meşru olduğu anlamına gelmiyordu. Ama sonuçta Mustafa Kemal’in daha Yunan savaşının

bittiği günlerde öngördüğü ve Halide Edip’e söylediği gibi⁷ bu iki grup arasında bir iktidar kavgası olacak ve Mustafa Kemal kazanacaktı.

Bu arada Kürtlerin Şeyh Sait öncülüğünde Mart 1925’te isyan etmeleri üzerine çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu bu kavganın kazanılmasında, muhalefetin tasfiye edilmesinde hayli işe yarayacaktı. Kazım Karabekir’in başkanlığında 1924 Kasım’ında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmakla kalınmayıp, Mustafa Kemal’in tek adamlığına itiraz eden muhalif paşaların hepsi (Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar) ve Rauf Orbay 1926 Haziranı’nda İzmir suikastı vesilesiyle idam talebiyle İstiklal Mahkemesi’nde yargılanacaktı. Son anda kellelerini kurtardılar ama siyasi hayatları sona erdi ve Mustafa Kemal’in ölümüne kadar bir daha sahnede olmadılar.

Dünya konjonktürünün de uygun olması dolayısıyla kurulan tek parti rejimi tabii ki bir tür diktatörlüktü ve bunu yine bizzat Mustafa Kemal yakın arkadaşı Fethi Okyar’a ifade edecekti.⁸ Bunu söyledikten sonra yapılan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) denemesi, gerçekten de tam bir “deneme”dir ve serbest seçimlerin yapılması halinde neler olacağını, 1930 Ekim’inde yapılan belediye seçimleri göstermiştir. SCF seçime katıldığı 37 beldenin 31’inde bütün baskılara rağmen kazanmıştı.⁹ Bunun üzerine SCF de feshe zorlanmış ve daha yirmi yıl, 1950’ye kadar tek partili rejimin sürmesi tercih edilmiştir. Çünkü zamanın siyaset anlayışı bunu gerektiriyordu ve “muasır medeniyet seviyesine” bu yolla ulaşılabileceğine inanılıyordu.

“Atatürk bir siyaset adamıydı; ama siyaseti kendi başına ve kendi içinde bir değer sayan, çağdaş anlamıyla çoğulcu demokrasiden yana bir siyasetçi değildi. Birtakım amaçları gerçekleştirme uğruna, siyaseti bir kenara itilebilecek bir araç sayma eğilimindeydi. Onun gerçekten kuvvetli olduğu nokta, başlangıçta, ülkenin sahiplerini (birincil olarak şeyhleri, ağa-

ları, beyleri; ikincil olarak da İttihat ve Terakki ileri gelenlerini ve ordu subaylarını) iyi tanınması ve dinci-milliyetçi bir anlayış alabildiğine vurgulayarak onlardan yararlanmayı bilmesiydi. Atatürk cumhuriyet döneminde Ordu, Parti ve Bürokrasi (mülki idare) üçlüsü üstünde kurduğu denetimle, ülkenin birincil sahiplerinden, ilk bağlaşma kurduğu din adamları takımına karşı savaş açmış ve (Sünni) Kürtlerin başkaldırmalarını ezmiş, fakat büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların ekonomik egemenlikleriyle uğraşmamıştır. Daha doğrusu gücü yetseydi herhalde büyük toprak sahiplerinin etkisini kırmak isterdi; ama tam tersine tüccarların (ve o zamanlar sayıları çok olmayan sanayicilerin) daha da kuvvetlenmelerini amaçlamıştır. Devlet desteğiyle bunlardan bir burjuvazi yaratılması Atatürk'ün gözünde çağdaşlaşmanın en doğru yoluuydu.”¹⁰

1923-38 arasındaki on beş yıllık bu dönemde, Cumhurbaşkanını, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı milli mücadelenin iktidar hizbinin liderleridir; Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak... Orduyu “milliyetçi-muhafazakâr” asker Fevzi Çakmak’a, hükümeti “itidalli reformcu” İsmet İnönü’ye teslim eden ve elbette denetlemeyi ihmal etmeyen Mustafa Kemal bir anlamda gönül rahatlığıyla kendini tarih ve kültür işlerine vermiştir.

Çünkü ordunun lideri olarak giriştiği mücadelede başarılı olmuş ve yeni bir ulus devlet kurulmuştur ve artık bu devlette bir de “millet yaratmak” gerekmektedir. Başta tarih olmak üzere, bütün o bilimsel ve kültürel çalışmalar bu devlete uygun bir millet yaratmak içindir... Bu da inkılaplar aracılığıyla olacaktır; şapkadan alfabeye, takvimden ölçü birimlerine kadar, esasen Batı dünyasıyla uyum içinde olmayı hedefleyen inkılaplarla günlük hayatın akışı içinde önemli olan birçok şey değişirken zaman içinde halkın bunları benimsemesi, uyum sağlaması için ise hayli uzun bir süre gerekecektir.

* * *

Mustafa Kemal'i diğerlerinden ayıran ve "Atatürk" haline getiren en önemli niteliği, çağın koşullarını kavrayarak kendi amaçlarına uygun bir şekilde değerlendirebilmesidir. İttihatçıların imparatorluğu kurtarıp, daha çok Doğu'ya doğru, İslam coğrafyasına doğru açılarak yeni ideolojik-siyasi temellerde sürdürme vizyonlarına karşılık ulus-devlet vizyonuna sahip olmasıdır Mustafa Kemal'i farklı kılan ve sonuçta "Atatürk" yapan. Tarihsel olarak geç kalmış bir milliyetçiliğe rağmen, imparatorluğun hâkim ulusu Türkler için çağın gereği budur; koşulların zorluğuna rağmen eğer başarabilirlerse atabilecekleri en uygun adım kendi ulus devletlerini kurmaktır. Milli mücadelenin başlaması ve bir süre sonra bu mücadelenin liderliğine gelmesiyle birlikte Mustafa Kemal'in bu vizyona süreç içinde sahip olduğu söylenebilir. Yani bir politik liderde olması gereken koşulların iyi analiz edilmesi ve o koşulların sunduğu olanaklarla yapılabileceklerin azamisini yapma becerisi Mustafa Kemal'de vardır. 1919-22 arasındaki milli mücadele ve ulus devletin kuruluşu, daha sonra cumhuriyetin ilan edilişi belli bir lider kadroyla mutabakat içinde ilerlenerek ve dönemin koşullarına uygun bir tarzda atılan adımlardır.

Nitekim askeri ve sivil liderler, tüccarlar kadar yerel eşraf, toprak sahipleri monarşinin zamanını doldurduğunu kabul edeceklerdir. Milli mücadele süreci Saray'ın, Osmanlı saltanatının meşruiyetini zayıflatmış ve Yunan ordusu Anadolu'dan çekildikten sonra yeni bir padişahla monarşinin devam etmesinin şartlarını ortadan kaldırmıştır. Rusya'nın Romanov'ları ve Avusturya-Macaristan'ın Habsburg'ları ile birlikte Osmanlıların da saltanatlarının sonu gelmişti ve siyasi liderlikler bu gerçeği görüyordu. Bu anlamda cumhuriyetin ilanı siyasi ve ekonomik elitin, ülkeyi zaten yönetmekte olan sosyal güçlerin mutabakatıyla alınmış bir karardır. Bu adımı çok uygun görmeyenler vardır ama itiraz edecek bir güçleri ve iradeleri yoktur. "Burada dikkat çeken nokta, yüzde sekseni köyde yaşayan otoriter, cemaatçi, premodern toplumdaki askeri, bürokratik

elitin aralarındaki dünya görüşü farklılıklarına karşın Cumhuriyetin ilanında uzlaşmaları...”¹¹ çok önemli ve anlamlıdır.

1925 sonrasında tek partili bir rejimin kuruluşu ise artık içeride başlayan bir iktidar mücadelesinde tercih edilen bir yoldur. O günlerin dünyasında Rusya’nın yanı sıra Almanya ve İtalya’nın da tek partili rejimlere sahip olması Türkiye’deki rejimin meşruiyet kaynaklarından biridir. 1930’da en yakın arkadaşlarından Fethi Okyar’a kurdurttuğu Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinden çabuk vazgeçer, çünkü gerçekten serbest seçimler yapılırsa iktidarın gidebileceğini görmüştür. Nitekim bir daha çok partiden söz etmeyecektir.

Bu arada belirtilmesi gereken önemli bir nokta şudur; tek parti rejimi o günün dünyasına uygun olabilir ama Türkiye’nin tek partili, otokratik bir rejime bir zorunluluk olarak ihtiyaç duyduğu veya tarihi olarak Türkiye’nin çok partili, daha demokratik bir rejime hazır veya uygun olmadığı söylenemez. Çünkü Osmanlı döneminde 1908-1912 arası ve milli mücadele dönemindeki 1919-1922 arası Birinci Meclis çok partili, çoğulcu, siyasi muhalefete yaşam hakkı tanıyan nispeten demokratik bir siyasi hayatın örnekleridir. Dolayısıyla cumhuriyetin ilanından sonra yapılanlar bir zorunluluk değil, bir tercihtir; kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması, dönemin en güçlü akımlarından komünistlere örgütlenme hakkı tanımayarak “çok partili siyasete” bilerek son verilmesi, tek partili rejimin tercih edilmesindendir... Bu bağlamda Atatürk’ün halkçılıktan anladığı geniş katılımlı bir demokrasi değil yalnızca anti-monarşizm, statü ayrıcalıklarına düşmanlıktır. Muhalefetten hiçbir zaman hoşlanmamış, varlıklarına katlanmak zorunda kaldığı durumda onlara karşı askeri taktikler uygulamıştır.¹²

Mustafa Kemal’in çağının temel özelliklerini ve eğilimlerini kavrama yeteneğinin yanı sıra, bunun kadar önemli bir diğer özelliği de içinde yaşadığı toplumu, kurumları iyi tanımasıdır. Yetkisiz, belirli bir sınıftan yoksun biri olmaya hiç

tahammülü yoktur; mutlaka yönetici, hatta emredici bir konumda olmayı çok önemser. Başka türlü bu toplumda sözünün dinlenmeyeceğine, düşündüklerinin hayata geçmeyeceğine inanır. İnsanların belli rütbe veya makam sahiplerinden emir almaya, yönetilmeye alışık olduğunu bilerek ve zaten bir asker olarak hep buna uygun yaşamış biri olarak hareket eder. Harbiye Nazırı olmaya çalışması veya Anadolu'ya geçerken geniş yetkilere sahip bir askeri müfettiş olması, ordudan istifa edince Rauf Orbay ve diğerlerinin itirazlarına rağmen Erzurum ve Sivas kongrelerinde yönetici heyetlere girmesi, daha sonra İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'a başkan olmak istemesi ve ardından Ankara'da toplanan Meclis'e başkan olması hep bu anlayışın sonucudur. Ama bunda da haksız sayılmaz, çünkü bu tür mevki ve makamlarda bulunması ona siyasal inisiyatif kazandırmış, lider olarak üstlendiği misyonu yerine getirmesine katkıda bulunmuştur.

Ülkeyi ve toplumu iyi tanımasının bir diğer boyutu milli mücadelenin orduyla ve merkezi bir otoriteyle kazanılacağını kavraması ve bu konuda kararlı davranmasıdır. İstanbul'daki Saray'ın İngiltere'nin himayesine girmeyi amaçlayan diplomatik çabalarının yanı sıra İttihatçıların inisiyatifinde Ege'den gelişen ve daha sonra Çerkez Ethem'in liderliğini üstlendiği bir tür "gerilla" veya "yerel halk hareketi"nin de karşısına çıkacaktır. Bütün iktidarı ve otoriteyi eline almak için merkeziyetçi ve askeri bir anlayışla hareket ederken hiç tereddüt etmemiştir. Osmanlı'nın topraklarına göz diken ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda galip devletlerin lideri olarak bu toprakları paylaşmaya girişen İngiltere'nin himayesine girerek kurtulacak bir şey yoktu. Zaten bunun için bazılarının aklına Amerikan himayesi gelmişti. İttihatçıların örgütlediği Ege'deki hareket de hem fazlasıyla yerel hem de Amerikancı bir eğilim taşıyordu ve daha sonra Kuvayı Seyyare'ye kadar gidecek bir tür gerilla örgütlenmesine de paşaların kuşkuyla yaklaşması doğaldı. Dolayısıyla Kazım Karabekir'in de des-

teğiyle doğudan geliştirilen strateji, hızla bütün güçlerin merkezi bir otorite etrafında toparlanması ve Erzurum'daki 15. Kolordu ile Ankara'daki 20. Kolordu'nun çekirdeğini oluşturduğu askeri kuvvetlerin yardımıyla milli bir ordunun yeniden kurulmasıydı.

Ordunun önemini ve rolünü iyi bilen Mustafa Kemal'in sadece Yunanlara karşı verilen savaşı değil, daha sonraki iktidar mücadelesini ve ulus devletin inşasını da orduyla, daha doğrusu orduya yaslanarak gerçekleştirdiği görülmektedir. Hatta sürecin bütünü dikkate alındığında denebilir ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ordudur, dağılan imparatorluktan yeni devleti çekip çıkaran ve bunu bir cumhuriyet olarak yeniden inşa eden esas güç ordudur ve Mustafa Kemal de bu ordunun lideridir. İsmet İnönü, çok sonraları, 1968 yılında gazeteci Abdi İpekçi'yle yaptığı bir söyleşide bu gerçeği şu yalınlıkla ifade etmişti: "Millî mücadele esasen bir ordu ihtilali idi."¹³

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilerek çıkmış ve dağılmakta olan Osmanlı devletinde ayakta kalan en örgütlü güç orduydı. Hatta önde gelen komutanlar yenildiklerini bile kabul etmiyorlardı. Türkiye'nin Batılılaşma, modernleşme sürecinin de sürükleyici gücü olan ordu, milli mücadelenin zaferle sonuçlanmasıyla daha da itibarlı ve güçlü bir kurum haline gelecekti. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da orduyu ihmal etmeyen ve hep kontrolü altında tutan Mustafa Kemal kendisine sadık Fevzi Çakmak'ı da ölümüne kadar bu ordunun tepesinde tutmuştur. Bu milliyetçi-muhafazakâr askerin komutasındaki ordunun da desteğiyle modernleşme sürecinin gerektirdiği reformları, yani inkılapları sürdürecektir.

* * *

Bernard Shaw şöyle demiş: "Birinci Adam güneşi, İkinci Adam gölgeyi sever." Birinci ve ikinci adam olduğunda gerçekten de toplumsal sahne böyle olabilir. Ama "tek adam"

olduğunda tablo biraz daha farklı şekillenir. Tek adamın güneş gibi parlayan gücü ve cazibesi gölgede bile kimseye yer bırakmaz. Çünkü “tek adam” modelinin kaçınılmazlıkla beraberinde getirdiği siyasi ilişki biçimi, yakın siyasi çevreden pek sivrilmiş isim olmaması; ikinci, üçüncü adamların oluşmasına izin vermemesidir. “Tek adam” adı üstünde tektir, biriciktir, kendisinden hemen sonra gelen, ikinci veya üçüncü sırada biri olamaz. Çünkü eğer birisi “ikinci adam” veya “üçüncü adam” olarak kabul görürse, günün birinde bu ikinci veya üçüncü adamın birinci adam olmaya kalkışması mümkündür.

Özellikle de tek adamın bakış açısından bu ikinci, üçüncü adamlar tam da potansiyel tehlike, tehdit olarak görünür. Dolayısıyla yakın siyasi çevrenin zaman zaman siyasi tasfiyeye uğraması kaçınılmazdır. Bu konuda en iyi örnek İsmet İnönü’dür. Devletin kuruluşundan itibaren Mustafa Kemal’in en yakın siyasi yardımcısı olmasına ve gerçekten de uzun bir süre üstlendiği başbakanlık bir tür ikinci adamlık olarak algılanmasına rağmen günün birinde “Sen artık yoruldu, sağlığın da iyi değil, biraz dinlen” denilerek, bir kenara konulmuştur. İnönü’nün ikinci adamlığı ancak tek adamın ölümünden sonradır.

Yine bu tek adam modelinin etrafında gelişen siyasal sistem otoriter nitelikte olur ve genellikle rejimin en güçlü adamı halkla, kitlelerle doğrudan ilişki kurar. Siyaset denilen olay, esas olarak bu tek adamın kitle mobilizasyonuna dayanır; siyasi faaliyet tek adamın mitingleri, gösterileri, konuşmalarıdır. Ancak Mustafa Kemal’in etrafında gelişen ve yine kendisinin de kabul ettiği gibi, hiç de demokratik olmayan tek adam rejiminde kitlelerle kurulan böyle bir ilişki yoktur. Ünlü 10. yıl nutku bile cumhuriyetin yıldönümünde düzenlenen bir devlet töreninde yapılmış bir konuşmadır. Mustafa Kemal’in siyaset tarzı küçük topluluklara, daha çok seçkinlere yapılan konuşmalar ve gezilerde halkla bire bir teması dayanır. Kitle mobilizasyonunu ise kurduğu siyasi parti, CHP yapacaktır, yapabildiği kadarıyla... Ama böylece siyasetin gündelik

sorunlarıyla, başarısızlıklarıyla parti karşı karşıya kalmakta, yıpratıcı sonuçlarını parti göğüslemekte Mustafa Kemal de herkesin ve her şeyin üzerine çıkarak, tartışmasız hakem haline gelirken artık şöyle diyebilmektedir: “...ben, reisicumhur Atatürk ve Türk milleti, Celal Bayar hükümetinin programını dikkatle izleyeceğiz...”¹⁴

Cumhuriyet rejimi az çok istikrar kazanıp, başbakanlığı İsmet Paşa’ya ve ordunun komutasını Mareşal Çakmak’a emanet eden Mustafa Kemal kuruluşuna öncülük ettiği devlete bir de millet yaratmak için kolları sıvamış görünüyor. Gerçekten de imparatorluk bakiyesi toplumun yeterli bir milli bilince ve kimliğe sahip olduğu söylenemez. Dolayısıyla adeta “bu devlete bir de millet lazım” diyerek, Mustafa Kemal’in özellikle tarihle ve kültürel konularla uğraşmaya başlaması ilginçtir. Ancak askerlik ve siyasetteki başarılarıyla kıyaslandığında bilim alanında elde edilen sonuçlar hiç de parlak değildir ne Güneş dil teorisi ne tarih tezi ne diğerleri kalıcı olacaktır.

“Erken cumhuriyet dönemi” olarak da adlandırılan bu yıllar aynı zamanda her bakımdan bir tür arayıştır; liberalizmden devletçiliğe, tek partiden çok partiye, Güneş dil teorisi ve Türk tarih tezinden öz Türkçeciliğe, İslam’da Türkçülükten dinde reforma kadar akla gelen hemen her şey denenmiştir. Bir tür toplum mühendisliğinin yapıldığı bu dönemde ne ararsanız vardır! Örneğin “Hukuk Devrimi” denilen şey, İsviçre kanununa göre evlenmek, Alman kanununa göre yargılanmak, İtalyan kanununa göre cezalandırılmaktır...”¹⁵

“Bir ara (1928 yılında) İslam’da reform yapılması tasarlanmış ve bu amaçla İlahiyat Fakültesi’nde Fuat Köprülü’nün başkanlığında özel bir komisyon kurulmuştur. Fakat ibadetin biçiminde, dilinde, görünümünde devrimci değişiklikler öneren, camilere müzik sokulmasını ve hutbelerin içeriğinin kesinlikle uhrevi konulara ayrılmasını isteyen bu komisyonun raporu hiçbir zaman uygulamaya konulmamıştır. Bunun olası nedeni din adamlarını yeniden güçlendirmekten çekinilmesidir.

“1930’ların başlarında ortaya atılan tarih ve dil tezleri de laikleşmeyi dolaylı olarak etkilemişlerdir. Yukarıda andığımız komisyonun önerileri arasındaki ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi yönünde birçok yoklamalar yapılmış olmakla birlikte, sonunda yalnızca ezanın ve kametin Türkçe okutulmasıyla yetinilmiştir. On yıl kadar sonra, şapka ve yeni harflerin yanı sıra bu zorunluluğa da ceza yaptırımları getirilmiştir. (Türk Ceza Kanunu’nun bazı maddelerini değiştiren 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı yasayla 526. maddeye konulan hüküm.)”¹⁶

Ama önemli olan tarihte ulusal bir lider ve bir kahraman olarak bir yere gelmektir; nasıl olsa arkadan gelen birileri, özellikle de ulus devletin kuruluşuna öncülük etmiş karizmatik liderleri ölümsüzler diyarına yerleştirebilmek için çeşitli mucizeler ve efsaneler üretecek ve bir süre sonra da başkalaıyla birlikte kendileri de bunlara inanacaklardır.

Mustafa Kemal tabii ki yaşarken de büyük övgüler düzülen birisiydi ama öldükten sonra olay iyice çığırından çıkmıştır; ancak bunun bir nedeni de Ebedi Şef’in ardından gelen Milli Şef’e, yani İsmet İnönü’ye karşı muhalefettir. Milli Şef’i küçültmek isteyen Ebedi Şef’i övme, göklere çıkarma yoluna gitmiş ve artık bir zaman sonra iş iyice kontrolden çıkmıştır. Ama bir yandan da söylene söylene, tekrarlana tekrarlana bir süre sonra başlangıçtaki fazla abartılı görüşlere, iddialara herkes inanır, ciddiye alır hale gelir ki, Atatürk’ün başına gelen, etrafında geliştirilen mistifikasyon ağı da aşağı yukarı böyle bir şeydir.

* * *

1923’ten itibaren yenilenen her Meclis seçiminin ardından dört kez yeniden cumhurbaşkanı seçilerek on beş yıl süreyle ülkeyi yöneten “tek adam” 1881 yılında imparatorluğun en Batılı şehrinde, Selanik’te yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğmuştu. 1896’ya kadar yaşadığı Selanik 1908 devrimiyle

birlikte “Kâbe-i Hürriyet” diye adlandırılmaya başladığında o da devrimi gerçekleştirenler arasında yerini çoktan almıştı.

Daha askeri okuldayken politikayla ilgilenmeye başlayan Mustafa Kemal, öncelikle politikacıdır, politik bir şahsiyettir. Askerliği politikacı olarak yapar; ya da savaşın politikanın başka biçimlerde devamı olduğu hakikati onun yaşamında da görülür. Bir politikacı olarak ise kurduğu partiye, CHP’ye benimsettiği altı okun, altı siyasi ilkenin üzerinden değerlendirilebilir: devletçilik, halkçılık, milliyetçilik, cumhuriyetçilik, laiklik, inkılapçılık... Bunlar yeni ulus devletin inşasında ve yerleşiklik kazanmasında önemli roller oynamış, imparatorluk bakiyesi bir toplumun bir ulus olarak yeniden şekillenmesinde, yoğrulmasında etkili olmuşlardır.

Atatürk 1938’de öldüğünde hayli zengin biriydi ancak tüm servetini kurduğu partiye, CHP’ye ve diğer bazı kurumlara bırakmayı da ihmal etmemişti. 622 yıllık bir imparatorluğa son vererek ilan edilen cumhuriyetin bir tür politik devrim olduğu söylenebilir ve ardından yapılan reformlar da modernleşme sürecinin derinleşmesidir. Politik düzeyde meşruti monarşiye son vererek cumhuriyeti kuran Mustafa Kemal ekonomik ve sosyal görüşleriyle muhafazakârdır. Aslında kişisel yaşamı ve davranışlarıyla da bu muhafazakârlığı yansıtır. Örneğin, evliliğinin başlangıcı, seçtiği genç kadınla topluma verdiği mesaj bu muhafazakârlığa ters gibi görünür ama evlilik ilişkisinin sona eriş biçimi geleneksel kalıpların dışına çıkmaz.

“Kemalizm, dünyadaki tepkici modernizmin Türkiye’deki tezahürüdür. Batı kapitalizminin ekonomik, sosyal düzenine, sınıflaşmaya, siyasal rekabete tepki duyan aşırı muhafazakâr bir akımdır. Ama böyle akımlar kendilerini devrimci diye nitelenebiliyorlar yeryüzünde.”¹⁷

* * *

1919-1938 arasındaki kuruluş ve erken cumhuriyet dönemini toparlayacak olursak şunları söyleyebiliriz:

Mustafa Kemal'i Atatürk haline getiren ve cumhuriyetin kurucusu yapan, ölümüne kadar da cumhurbaşkanı olmasını sağlayan 1919-22 arasında gelişen ve Anadolu'ya çıkan Yunan ordusunun kesin yenilgisiyle sonuçlanan Türk milli mücadelesinin liderliğidir. "İstiklal Savaşı" veya "Kurtuluş Savaşı" olarak adlandırılan bu süreç elbette daha sonra bir mistifikasyona uğrarken bazı önemli yönleri de görünmez veya tartışılmaz hale gelmiştir.

İmparatorluğun çöküşüyle ortaya çıkan yeni ulus devlet etnik olarak Türk, dinen Müslüman ve Sünni olacaktı! Müslüman yönü milli mücadele sürecine Kürtlerin katılımı için önce öne çıktı, savaştan bıkmış, büyük kayıplar vermiş halka bir tür "Cihat" gibi sunularak destek istendi. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ise dinsel ağırlık adım adım törpülenerek Türklük öne çıktı. Öyle ki "Türk'ün dini Kemalizm'dir" demeye kadar vardı. 1932'den başlayarak ezan Türkçe okunmaya başladı ve bu 1950'ye kadar devam etti. Mustafa Kemal ve yakın çevresinin İslam'la pek muhabbetinin olduğu söylenemez. Tam tersine yeni devlet İslam'da kendisine rakip, hatta düşman unsurlar görüyordu. Cumhuriyetin kurucu ilkeleri ve hedefleri Batı medeniyetinin bir parçası olmayı amaçladığı için, İslam'ın toplum ve dolayısıyla devlet üzerindeki etkilerinin, kültürel mirasının tasfiyesi gerekliydi. Bugün artık "Atatürk İnkılapları" adı verilen sosyal ve kültürel reformlar, düzenlemeler esasen bu tasfiyeyi sağlayan adımlardır. Böylece "irtica" ile savaş adı altında meşrulaştırılan bu düzenlemeler gerçekten de toplumun önemli bir kesiminin Batılı kimliği benimsemesini sağladı. Ama yine önemli bir kesim de bunlara itiraz etti ve direnirken siyasal olarak yakaladığı her fırsatta desteğini muhafazakâr politikalardan yana ortaya koydu. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasında tek partili sistem sona ererek baştan beri ülkeyi yöneten CHP dışında bir muhafazakâr seçenek belirlediği sürece çoğunlukla oraya destek verdi. Dolayısıyla 1950'lerden itibaren Müslümanlık ve Sünnilik öne çıkacak,

2000'lerdeki AKP iktidarı döneminde ise Türkiye neredeyse bir Sünni İslam devleti görünümüne bürünecekti. 1950 öncesinde Türk kimliğinin bir parçası, görünür bir unsuru olmayan İslam adım adım güçlendi ve 2000'lerin uluslararası konjonktürünün yarattığı koşulların, faktörlerin de yardımıyla İslam, Türk kimliğinin önemli bir parçası haline geldi. (Buna AKP dönemini ele alırken tekrar değineceğiz.)

Millî mücadelenin İttihatçılar tarafından örgütlendiğine kuşku yoktur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu topraklarda Türk milliyetçisi akım olarak başkası yoktu, olamazdı. Mustafa Kemal'i liderliğe taşıyan da yine onlardı ama siyasi yeteneklerini küçümsediler. Mustafa Kemal onların zannettiklerinden çok daha zeki ve yetenekliydi. Nitekim İttihatçılık tasfiye olurken dönemin koşullarında bu hareketten işe yarar ne varsa Kemalizm adı altında bir ideolojik akım olarak şekillendi ve yeni Türkiye'ye damgasını vurdu.

İttihatçılar milli mücadeleyi örgütlerken bir grup subay ve yerel eşraf olarak kafalarına göre hareket etmeyecek kadar siyasi birikime ve ferasete sahiptiler. Özellikle 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'i işgal etmesiyle tetiklenen bir milli heyecan ve dalgalanma Doğu vilayetlerinde Ermenilere, Batı vilayetlerinde ise Rumlara, Yunanlara karşı bir örgütlenmeye dönüştü. İttihatçıların yerel unsurları var olan ilişkilerini milli hakların savunulduğu derneklere dönüştürerek "Yerel Kongreler" düzenlemeye başladılar. Böylece halkın desteğini de sağlayan yerel meclisler ve kendilerini savunmak için milis kuvvetleri doğmaya başladı. Aynı zamanda bir tür yerel demokrasiyi de geliştiren bu tür adımlar Batı Anadolu'da "Kuvayı Seyyare" adı verilen bir milis kuvveti oluşmasına yol açtı. Doğu Anadolu'da Ermeni tehdidine karşı örgütlenenler için ise Kazım Karabekir'in kumandasındaki 15. Kolordu önemli bir askeri güç olarak bir güvenceydi. Ankara'daki Meclis ve merkezi ordu vaziyete hâkim oluncaya kadar bu kongrelerin içinden çıkan yerel otoriteler ülkenin yönetiminde etkin oldular.

Öte yandan, milli mücadele süreci aynı zamanda bir tür iç savaştı; Doğuda Ermenilere ve Kürtlere (Koçgiri) karşı, Karadeniz’de Rumlara, Batıda ise Yunan ordusuyla birlikte Rumlara karşı savaş verilmiştir. Zaten toplamda 28 adet olan yerel kongreler ve milli derneklerin kurulduğu yerler de esasen Ermeni ve Rum tehdidinin gündemde olduğu bölgelerdir. 1915’teki Ermeni tehcirinin nasıl bir soykırım ve servet transferi olduğunu gayet iyi bilen eşraf, yerel güçler büyük savaştaki yenilginin ardından, Osmanlı devleti teslim olunca sürülen Ermenilerin ve Rumların geri gelerek topraklarına, mallarına ve mülklerine sahip çıkmalarından kaygı duyup örgütlenmeye yöneldiler. Milli mücadeleyi motive eden faktörlerden biri budur.

İç isyanları bastırmak ve Anadolu’da hâkimiyeti sağlamak için kurulan Merkez Ordusu Sakallı Nurettin Paşa’nın kumandasında ve Topal Osman Ağa’nın gönüllü askerlerinin de desteğinde az kan dökmemiştir. Kürtlerin bir bölümüyle anlaşma sağlanarak Yunanistan’a karşı yürütülen savaşta destekleri alınmıştı ama bazı Kürt aşiretleri de konjonktürü değerlendirerek milli haklar elde etmeye kalkışınca Koçgiri’de olduğu gibi şiddetle ezildi. Nitekim Sakallı Nurettin Paşa’nın “Zo diyenleri (Ermeniler) temizledik, şimdi sıra Lo (Kürtler) diyenlerde!” sözü tarihe geçmiştir.

Milli mücadelenin “öteki”si Ermeniler ve Rumlardı, Hristiyanlıktı, dolayısıyla bir tür cihattı. Halktan destek almak için zaten cihat havası estirilmiş, daha sonra ise milliyetçi bir anlatı egemen olmuştur...

Yedi Düvele, yani dönemin büyük devletlerine karşı verildiği söylenen savaş gerçekte Ermenilere ve Yunanlara (Rumlara) karşı verilmiştir. Balkan Savaşı’ndaki beklenmeyen bozgunun ardından Anadolu’yu gayrimüslimlerden temizleme kararı alarak harekete geçen İttihatçılar Karadeniz ve Ege’den Rumlara, Doğu Anadolu’nun çeşitli şehirlerinden Ermenileri tasfiyeye giriştiler. “Tehcir” adı verilen 1915 soy-

kırımını bu kararın ve tasfiyenin sonucudur. 1915 soykırımında amaçlananlar daha sonra Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ile devam etti. Lozan'daki görüşmeler sırasında Mübadeleyi Yunanlar istedi, Türklerin de işine geldi ve hemen kabul ettiler. Böylece Anadolu'da kalan Rumlar/Ortodokslar Yunanistan'a, oradaki Türkler/Müslümanlar da Anadolu'ya zorunlu göçe tabi oldu. Aslında etnik olarak Türk olmasına rağmen dini inanç olarak Ortodoks Hristiyan olan Karamanlıların da Yunanistan'a gönderilmesinden de anlaşılacağı gibi etnik olmaktan ziyade dini esaslara dayanan Mübadele anlaşmasında İstanbul Rumları ve Batı Trakya'daki Müslümanlar hariç tutulmuştu. İstanbul Rumlarının tasfiyesi de daha sonra, 6/7 Eylül 1955 pogromu ve 1964 sonrasındaki Kıbrıs olayları bahane edilerek gerçekleştirilecekti.

Yunanistan'ın arkasındaki güç, bu ülkeyi Anadolu'yu işgal etmeye sevk eden dönemin en büyük emperyalist gücü İngiltere idi ancak milli mücadeleyi yöneten Osmanlı paşaları ve Meclis İngilizlerle doğrudan savaşa girmeyecek kadar temkinli ve akıllı idiler. Güneyde bazı şehirleri işgal eden İngilizler ve Fransızlarla yapılan silahlı çatışmalar daha çok "gayri-nizami harp" tarzındaydı. Antalya ve Konya'ya giren İtalyanlarla da silahlı bir çatışmaya girmeden anlaşma yapmanın ve İtalyan işgaline son vermenin yolunu buldular.

Sonuç olarak, 1919-22 arasındaki milli mücadele süreci esasen eski kuşakların günlük dilinde ifadesini bulduğu gibi bir "Türk-Yunan Harbi" idi. Yunanistan'ın arkasındaki gücün İngiltere olması nedeniyle dolaylı olarak İngiltere ile de karşı karşıya gelinmişti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, savaşın galibi emperyalistlerin yeni dünya düzeninde Osmanlı devletinin bakiyesi olarak Kemalistlerin kuracağı gibi yeni bir Türk ulus devleti yoktu. Yunan ordusunun İzmir'e ve Batı Anadolu'ya girmesiyle birlikte oluşabilecek Türk devletinin, daha sonra gerçekten sahip olduğu kadar toprağa ve güce sahip olacağı öngörülmüyordu. Bu anlamda milli mücadelenin

İngiltere'nin ve emperyalizmin hesaplarını bozduğu, onların öngörülerinin ötesine geçtiği söylenebilir. Ancak esasen anti-emperyalist olmaktan çok milliyetçiydi ve yeni kurulmakta olan dünya düzeninde kendine biçilenden daha büyük bir rol oynamak istiyordu. Bunun için de öncelikle Yunan işgalini önlemek ve ülkenin çeşitli bölgelerini işgal eden büyük savaşın galip devletlerini de yeni bir anlaşmaya zorlamak amacındaydılar. Milli mücadelenin bunu başardığı söylenebilir.

Ekim 1917'de patlak veren Rus Devrimi de emperyalizmin öngördüğü bir gelişme değildi ve Bolşeviklerin Ankara hükümetiyle kurduğu dostça ilişkiler ve destekleri emperyalizmi endişeye sevk edecekti. Sovyet Rusya'nın himayesindeki bir Türk devleti yerine İngiltere (ve Avrupa'nın) himayesinde ve Rus devriminin yayılmasına karşı bir tür tampon olacak bir Türk devleti, kabullenmek zorunda kaldıkları bir sonuç oldu. Bu duruma rıza göstermek durumunda kaldılar. Yeni Türkiye de bu rolü yerine getirirken Sovyet Rusya ile dostça ilişkiler yürütmeye özen gösterecekti. 1930'lara kadar Moskova'daki Türk büyükelçiliği birçok Batılı devleti de temsil ediyor, Batı dünyası ile Sovyetler Birliği'nin kurduğu ilişkilerde aracı roller üstleniyordu.

Kemalizm'in kendine özgü ideolojik ve siyasi bileşimi, en soldan en sağa kadar siyasi ve ideolojik yelpazenin hemen her unsuru tarafından sahiplenilmesine olanak verirken yeni devletin inşasını, var olan siyasi ve kültürel elit üzerinde hegemonya kurmasını da kolaylaştırmıştır. Milli mücadele ve liderliğine soldan bakanlar anti-emperyalizm ve Sovyet Rusya ile dostça ilişkileri görür ve bunları öne çıkarırken, sağdan bakanlar da milliyetçi ve muhafazakâr politikaları görüp öne çıkarıyorlardı. Böylece Kemalizm'in hegemonya alanı da genişlemiş oluyordu.

Şapkadın takvime, Latin alfabesinin kabul edilmesinden medeni kanuna, ölçü birimlerinin değiştirilmesinden hafta tatilinin cumadan pazar gününe alınmasına kadar, sosyal ve

kültürel hayatı yeniden düzenleyen ve özellikle şehirlerdeki nüfusun hızla Batılı kimlik kazanmasını, yeni bir sosyo-kültürel kalıba dökülmesini amaçlayan inkılaplar birdenbire zuhur etmedi elbette. Hemen hepsi 19. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli biçimlerde düşünülen, konuşulan, tartışılan şeylerdi. Tanzimat'la başlayan, Islahat ve Meşrutiyet dönemleriyle devam eden Batılılaşma ve modernleşme süreci Cumhuriyet'le sürdü. Genç Türklerin başlattığı, İttihatçıların devam ettirdiği süreci Kemalistler tamamlayacaktı.

Ekonomik olarak ise 10 yılı aşan savaşımlardan sonra bir soluklanma ve toparlanma gerçekleştirildi. Ülke o kadar harap ve bitap düşmüştü ki... Günlük temel ihtiyaçları karşılamaya ve sanayinin temellerini atmaya yönelik yatırımlar, demiryolları ve fabrikalar dikkat çeker. 1929 Büyük Bunalım koşullarında ise devletçilik adını taşıyan bir ekonomik politika izlenerek önemli sanayi hamleleri yapılmıştır. Bu ekonomik politika aynı zamanda özel sermayenin, yani bir tür yerli burjuvazinin gelişmesine zemin ve ortam hazırlanması anlamına geliyordu. Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde devletçilik yerini liberal bir ekonomi anlayışına ve politikalara bırakırken Atatürk'ün isteğiyle Başbakan İsmet İnönü de yerini Celal Bayar'a bırakacaktır. Yeterli sermaye birikimi olduğuna kanaat getirilmişti ki İş Bankası Kurucusu ve Genel Müdürü Celal Bayar başbakanlığa atanmıştı ancak kısa bir süre sonra Atatürk hayata veda edince İnönü cumhurbaşkanı seçilecek ve kaldığı yerden iktidarda yoluna devam edecekti.

Milli Şef İsmet İnönü

“Kasım 1938. Meclis çılgın gibi bir yirmi dört saat sabretti. Bütün memleket radyoları başında bekledi. Müttefikleri beni Cumhurbaşkanı intihap ettiler. İktidarda olmayan, hatta iktidar mevkilerindekilerin sevmedikleri, korktukları bilinen bir ‘çekilmiş’ adamın getirilmesi rıza ile, serbest rey ile yapılmış hakiki bir intihap olarak tarihe geçecektir.”¹⁸

“İnönü çok heyecanlıydı yemin ederken. Belki de hiç beklemiyordu... Yemin ederken hep göğsüne vuruyordu, söylediklerini sanki pekiştirmek ister gibi.”¹⁹

Atatürk'ün ölümünün hemen ertesi günü, 11 Kasım 1938'de toplanan TBMM'nin, bir yıl önce başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalan ve aslında köşesine çekilmiş İsmet İnönü'yü toplantıya katılan 348 milletvekilinin oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçmesine bakılarak Ebedi Şef'ten sonra Milli Şef'in sorunsuz ve sancısız bir şekilde iktidarı devraldığı sanılmamalı. Tam tersine bu seçim pek de kolay olmamış ve İnönü'nün de anılarında belirttiği üzere “çılgın gibi bir 24 saat” yaşanmıştı.

Şevket Süreyya Aydemir'in Atatürk'ü “tek adam”, İnönü'yü ise “ikinci adam” olarak nitelendirmesi “tek adam”ın ölümünden çok sonradır. “Tek Adam”ın sağlığında, onun 15 yıllık cumhurbaşkanlığının 12 yılında başbakanlık yapan İsmet İnönü bütün bu yıllar boyunca ikinci adam gibi gözükür ama Kasım 1937'de bir kenara itilivermesine bakıldığında bu “ikinci adam”lığın ne kadar zayıf bir pozisyon olduğu da anlaşılır.

* * *

19. yüzyılın son çeyreğinde doğanlar imparatorluğun çöküşüne ve ulus devletin doğuşuna tanıklık ve liderlik eden kuşağı oluşturur. 24 Eylül 1884'te İzmir'de doğan Mustafa İsmet de bu kuşaktandır; annesi Cevriye Hanım Rumelili bir Türk, babası ise Bitlis'in önemli ailelerinden biri olan Kürümoğulları'ndan Reşit Bey'dir. Mütevazı bir memur ailesinin oğlu olarak askerlik mesleğini seçmesi daha sonra ülkenin kaderinde oynayacağı rol açısından belirleyicidir. Çünkü daha sonrası bir yana, o tarihlerde de Harp Okulu sıralarında oturmuş olmak, ülkenin kaderine müdahale etmek açısından büyük olanaklar sağlıyordu. Dağılmakta olan imparatorluğun kaderiyle en fazla ilgilenenler askerlerden başkaları değildir ve ordu

içinde dikkat çeken bir subay olmak ülke yönetiminde önemli görevler üstlenmek anlamına gelir. Ordunun önde gelen kurmay kadrosu aynı zamanda ülkenin geleceğini şekillendiren yöneticilerdir, bu bağlamda en iyi eğitim kurumlarının başında gelen Harp Okulu sadece orduya kumandan değil, ülkeye siyasi yönetici yetiştiren başlıca odaktır. Bu kuşağın diğer bazı mensupları gibi, yani Enver, Cemal, Ali Fethi, Mustafa Kemal, Rauf, Kazım, Fevzi, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar gibi, Mustafa İsmet de askeri okula girdiğinde ülke geleceğinde oynayacağı rol açısından yaşamının en önemli adımını atmış oluyordu.

1903'te Topçu Okulu'ndan sınıf birincisi olarak mezun olduktan sonra kurmay okuluna girdiğinde, Mustafa Kemal bu okulun üçüncü ve son sınıfındaydı. Kendi kendine Fransızca ve Almanca öğrenen Mustafa İsmet 1906'da kurmay okulunu da birincilikle bitirip, topçu yüzbaşı olarak orduya katıldığında dikkat çeken bir kurmay subaydı. Edirne'de İkinci Ordu'da göreve başladığında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) girmesi hemen hemen kaçınılmaz bir durumdu. Çünkü aşağı yukarı bütün parlak subayların, ülkenin kaderinin ne olacağını düşünmeden edemeyen her askerin yolu bu örgüte çıkıyordu. Ali Fethi'nin (Okyar) Selanik'ten bir mektubunu getiren Refet (Bele) Ekim 1907'de Mustafa İsmet'i cemiyetin üyesi yapacaktı. Ancak bu cemiyet saflarında çok etkin ve göze çarpan bir faaliyeti olmadı.

İTC'nin Selanik'te toplanan 1909 kongresinden sonra Mustafa Kemal gibi Mustafa İsmet de cemiyetten fiilen ayrılmış, siyaseti değil askerliği tercih etmiştir ki, kongrede bu tez Mustafa Kemal tarafından savunulmuştur.

İyi bir kurmay olduğundan genellikle rütbesinin ve yaşının üstünde görevler verilen ve bunların altından kalkan Mustafa İsmet'i örneğin 1910 yılı başında Yemen seferine hazırlanan Ahmet İzzet Paşa özel olarak karargâhına alır ve daha sonra henüz bir yüzbaşı olmasına rağmen onu kurmay başkanı gibi

görevlendirir. Bu arada Yemen’de Arap kabilelerle sadece savaşmakla kalmayıp çeşitli görüşmeler, siyasi müzakereler de yapıldığından Mustafa İsmet’in diplomatlık deneyimi de olacak ve daha sonra çok işine yarayacaktı.

Nisan 1913’te Yemen’den İstanbul’a binbaşı olarak döndüğünde, bu arada beklendiği gibi Balkan Harbi patlak vermiş ve yenilgiyle sonuçlanmıştı. Yakın zamana kadar kendisine bağlı olan, yüzlerce yıl yönettiği ülkelerce yenilgiye uğratılması Osmanlı İmparatorluğu’nu büyük bir şaşkınlık ve kargaşa içine sürüklemiş ve sonuçta İttihatçılar Şubat 1913’te bir darbe ile, ünlü “Babıali Baskını” ile yönetime el koymuşlardı.

Yaklaşmakta olan Birinci Dünya Savaşı’na hazırlanmaya çalışan İttihatçılar imparatorluğu kurtarmaya çalışıyordu. Bunun için bir yandan müttefikler arıyor, Batı’daki mevzilerini güçlendirmeye uğraşıyor, bir yandan da özellikle Doğu’ya, İslam coğrafyasına doğru açılmayı ve egemenlik alanlarını genişleterek imparatorluğu yeniden örgütlemeyi düşünüyorlardı. Önce İngilizlerle yakınlaşmaya çalışıp, onlardan yüz bulamayınca devirdikleri Sultan Abdülhamit’in müttefiki Almanya ile ittifak yapan İttihatçılar Almanların da ekonomik ve askeri desteğiyle orduyu yeniden örgütlemeye yöneldiler. Ordunun başına gelen Enver Paşa büyük savaşın şafağında, Ocak 1914’te bin 100 general ve üst rütbeli eski askeri emekliye sevk ederek orduyu gençleştirdi, yeniden örgütledi. Balkan yenilgisinin utancını üzerinden atan ordu büyük savaşa moralle girecekti. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu dünyayı paylaşmak için patlayan Birinci Dünya Savaşı’na isteyerek, bu paylaşımdan payına önemli bir lokma düşeceğine inanarak girecekti. Aslında geniş toprakları paylaşılacak alanların başında gelmesine ve bu anlamda savaşın kurbanı olmasına rağmen Osmanlı’nın başındaki İttihatçılar imparatorluğu yeniden diriltme hayallerinin peşinde koşuyorlardı. En büyük müttefik Almanya, Osmanlı devletinden “Enverland” diye söz ederken, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar 800 civarında Alman subayı Türk ordusunda görev yapacaktı.

Gerek ordunun gençleştirilmesi ve yeniden örgütlenmesi, gerekse büyük savaş, Mustafa İsmet gibi parlak subaylar için hızla yükselme ve önemli görevlere gelme şansı tanıyordu. Mustafa Kemal'den Kazım Karabekir'e kadar daha sonra adı bilinen, tanınan hemen bütün askeri liderler bu fırsatları iyi değerlendirenlerdi. Nitekim Mustafa İsmet de Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın dikkatini çeken, güvenini kazanan subaylardandı ve doğrudan Genelkurmay karargâhında çalışmaya başlamıştı. Daha sonra çeşitli cephe-lerde de savaşan, miralay (albay) rütbesiyle kolordu komutanlıkları yapan Mustafa İsmet, savaşın sonlarına doğru, 1918'de yeniden İstanbul'a döndü ve Harbiye Nezareti Müsteşarı oldu. Bu önemli göreve daha sonra, 1920 başlarında Fevzi Çakmak zamanında bir kez daha gelecekti.

Birinci Dünya Savaşı sona erip mütareke imzalandığında Mustafa İsmet de yorgun ve ümitsizdir. Mütarekenin başlarında esmekte olan rüzgâra kapılarak çareyi "Amerikan mandası" olmakta görür. Hatta yakın arkadaşı Kazım Karabekir'e, köye çekilip, çiftçilik yapmaktan söz eder. Anadolu'da örgütlenmekte olan milli mücadeleye katılmak için istekli olduğu söylenemez. Muhtemelen bu çabaları umutsuz, başarı şansı olmayan girişimler olarak değerlendirir ve daha gerçekçi olmak adına o günlerin bazı İstanbul aydınlarıyla birlikte Amerikan mandacılığını ehven-i şer olarak görür. Ordu müfettişi olarak Anadolu'ya geçerken kendisini ziyaret edip aynı zamanda davet de eden Mustafa Kemal'e olumlu yanıt vermeyecek, yeni evlendiğini ve biraz dinlenmeye ihtiyacı olduğunu söyleyecektir.

Yıllar sonra gazeteci Abdi İpekçi'ye, "Milli mücadele esasen bir ordu ihtilali idi" diyerek aslında milli mücadele konusunda en doğru tanımlardan birini yapan İnönü, kişiliğine uygun hareket ederek bu ihtilale katılmakta acele etmemiş, temkinli davranmıştır.

* * *

Mustafa İsmet'in en önemli askeri başarısı, daha sonra, 26 Kasım 1934'te Atatürk'ün önerisiyle soyadı olarak alacağı, İnönü adını taşıyan kasabanın yakınlarında cereyan eden iki muharebedir. Daha sonra Sakarya ve Büyük Taarruz'da cephe komutanlığı görevini üstlenen İsmet Paşa (artık paşa olmuştur) Fevzi Çakmak'la birlikte Başkumandan Mustafa Kemal'in en önemli iki askeri yardımcısından biridir. Bu savaşlarda Çakmak Genelkurmay Başkanı, İnönü de Cephe Komutanı'dır.

Türk-Yunan Savaşı'nı sona erdiren Mudanya Mütarekesi için baş temsilci seçildikten sonra Lozan'daki barış görüşmeleri için de baş temsilci seçilmesi aslında İsmet Paşa'nın "ikinci adamlığının" yolunu açmıştır. Çünkü o sırada Başvekil olan Rauf Orbay Lozan'a gitmeyi çok istiyordu. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun teslim olmasını ilan eden Mondros Mütarekesi'ni o zamanki Osmanlı hükümetinin Bahriye Nazırı olarak o imzalamıştı. Şimdi milli mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından değişen tabloda bu kez "galip devlet" olarak masaya oturulacaktı ve dolayısıyla Mondros'un intikamı Lozan'da alınacaktı. Rauf Bey'in iki müzakere heyetinin de başında olması kendisi açısından da muhatapları açısından da anlamlıydı. Ama olmadı, Mustafa Kemal ona bu fırsatı tanımadı ve İnönü'yü dışişleri bakanlığına getirerek Lozan'a gönderdi. Daha sonra da kesintilerle süren bu tarihi müzakere süreci İnönü ile Atatürk arasında kurulan iletişim ve yönlendirmelerle sonuçlandırıldı ve Lozan'a gidemeyen Rauf Bey'in hükümeti de büyük ölçüde devre dışı kaldı. Bütün bunların sonucunda, anlaşmanın imzalanmasından sonra Ankara'ya dönen İsmet Paşa'yı Başvekil Rauf Orbay karşılamayacak, istifa ederek, seçim bölgesi Sivas'a gidecektir.

Hükümet aslında Lozan'da verilen bazı tavizlerden rahatsızdır ama bunları yüksek sesle söyleyecek cesaret ve güce de sahip değildir. Ama böylece milli mücadeleyi yürüten kadro arasında da bölünmeler derinleşir ve iktidar ve muhalefet olarak iki ayrı ekip ortaya çıkar, bir yanda Mustafa Kemal, İsmet

İnönü, Fevzi Çakmak liderliğinde daha çok milli mücadele sırasında sivrilmiş genç askeri ve siyasi liderler, öte yanda ise Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Adnan Adıvar gibi baştan itibaren milli mücadelede ağırlık taşımış komutanlar ve ünlü şahsiyetler...

Doğrusu şu ki, 1920'lerin başlarında kurulmakta olan yeni ulus devletin önünde iki yönetim modeli vardı; ya bir tür kolektif liderlikle, milli mücadeleye önderlik etmiş ekiple yönetilecekti ya da bir "tek adam" eliyle... Nitekim Lozan'dan döndüğünde Fevzi Çakmak, İsmet İnönü'ye milli mücadele önderleri, önde gelen komutanlar arasında oluşturulacak bir fikir birliğiyle/konsensusla ülkenin yönetilmesini önerdi. Ancak İnönü "devletin resmi örgütlenmesi dışında olduğu" gerekçesiyle Çakmak'ın önerisini reddetti ve bir daha da bu konu gündeme gelmedi.²⁰

Osmanlı'dan devralınan siyasi miras sadece padişahlık dolayısıyla değil İttihatçı yönetim döneminde Enver Paşa'nın üstlendiği rol itibarıyla da "tek adam" sistemiydi. Yeni ulus devlet ise istediği kadar tarihi kopuşlardan söz etsin, istediği kadar Osmanlı için "reddi miras" ilan etsin, tarihi, sosyal ve kültürel olduğu kadar siyasi yönleriyle de bir tür "devam" olmak, eskinin yeni koşullarda kendini yeniden üretmesi olmak zorundaydı. Elbette monarşinin yerine cumhuriyetin kurulmuş olması önemliydi ama hanedanın gidip yerine bir meclisin seçtiği cumhurbaşkanının gelmesi demokratik bir sistemin de gelmesi ve yerleşmesi demek değildi. Nitekim zamanın muhaliflerinin "Saltanatı meşrûta'dan cumhuriyeti mutlaka'ya geçiş..." diye adlandırdıkları bu süreç demokrasiye doğru ilerlemek bir yana var olan ilişkileri ve koşulları tam tersi doğrultuda biçimlendirmeye yatkındı. Osmanlı'dan devralınan siyasal sistem ve kültür kolektif bir liderlik oluşturmaya imkân verecek gibi değildi. Ayrıca bir tür ihtilal şartları içinde olunması dolayısıyla da merkeziyetçi, tek adam yönetimi daha kolay tercih ediliyordu. Nitekim bu doğrultuda ilerledi her şey...

Aslında Enver Paşa örneği ve deneyimi yeni devletin kurucuları açısından da çok iyi biliniyordu ve “yeni bir Enver istemiyoruz” lafı sık duyulan, anlamı olan bir sözdü. Nitekim Karabekir ve diğerleri “tek adam” sistemine karşı çıkıp, bir tür kolektif yönetim sistemini savunmaya kalkışınca tasfiye edildiler. Cumhuriyetin kurulmasından bir yıl sonra Halk Fırkası’nın karşısına Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı (TpCF) kurarak çıktılar ve böylece daha demokratik bir siyasal ortamın oluşmasına yol açtılar. Ancak bu koşullarda açıkça siyasi rakip haline de geldiler ve mevcut tek parti-tek adam sistemi böyle bir şeye izin veremezdi. Zaten bu muhalif ekibin önde gelenleri Mustafa Kemal’le daha eşit ilişki kuran şahsiyetlerdi. Onun önce “eşitler arasında birinci” sonra lider olmasında önemli rolleri vardı. Hiçbirisi İnönü’ye benzer davranmadığı gibi, “tek adam”ı da onun gibi kabullenmediler. Şeyh Sait isyanı dolayısıyla ilan edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ve daha sonra İzmir suikastı davası ne muhalefet bırakacaktı ne muhalif parti ve muhalif önderler...

Siyaset sahnesinden tasfiye olan bu ekibe ancak ‘Tek Adam’ tarih sahnesinden çekildikten sonra ‘İkinci Adam’ döneminde iade-i itibar sağlanacaktı. Ama İkinci Adam da buna mecburdu, çünkü kendi meşruiyeti ve rejim içindeki yerinin sağlamlığı mümkün olan en geniş çevrenin onayını almasından, milli mücadelenin önder kadrosunun desteğini elde etmesinden geçiyordu. O da bunu bildiği için her birini yanına çekecek tarzda davranacak, her birine uygun mevki ve makamlar vererek bu kadroyla barışıp, onları çevresinde toplayacaktı.

* * *

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, 30 Ekim 1923’te ilk cumhuriyet hükümetini kuran İsmet Paşa, başvekil oldu. Böylece “ikinci adam” statüsü de bir anlamda kayda geçmiş oluyordu.

On iki yılı geçen başbakanlığının sonlarına doğru “Tek Adam”la “İkinci Adam” arasında bazı anlaşmazlıkların çık-

tığı ve büyüdüğü görülür. Bazı ayrıntılar veya içki sofrasına ilişkin söylentiler bir yana, İnönü daha devletçi, Atatürk ise artık daha liberal iktisat politikaları izlenmesinden yanaydı. Nitekim daha 1932 yazında İktisat Vekilliği'ne Celal Bayar'ın gelmesini sağlamıştı. 1931'de Sovyetler Birliği'ne bir gezi yapan ve ciddi bir kredi de alan İnönü'nün devletçi ve planlamacı anlayışına karşı Bayar'ın piyasacı anlayışıyla bir denge oluşturmaya çalışıyordu. Sonuç, karma ekonomi oldu; Sovyetler Birliği'nden sonra dünyada planlı ekonomi uygulayan ilk ülke Türkiye olmuştu.

Bir diğer önemli sorun ise ikinci büyük savaşa doğru giden dünya koşullarında Atatürk daha inisiyatifli ve Akdeniz bölgesinde söz sahibi olmaya dönük etkili politikalar izlemek isterken, İnönü daha temkinli ve içe kapanık davranmaktan yanaydı. Eylül 1937'de düzenlenen Nyon Konferansı'nda Akdeniz'deki korsanlığa karşı büyük devletlerle birlikte hareket edilmesi için sonuç belgesinin Atatürk'ün emriyle hükümetin tersine kararına rağmen imzalanması ilişkilerin iyice gerilmesine yol açtı. Ve nihayet Atatürk'ün Ankara'daki çiftliğinin Ziraat Vekaleti'ne devredilmesinin ardından iyi yönetilmemesi üzerine Çankaya'da toplantıya çağırdığı hükümeti haşlamasına İnönü'nün tepki göstermesi, devlet ciddiyeti ve kurumsal işleyişi savunarak, "Emirleri hep sofradan mı alacağız!" demesi üzerine ipler koptu ve "Sen biraz dinlen, çok yoruldu" deniverdi İnönü'ye. 8 Kasım 1937'de Celal Bayar hükümeti kurulacak ve İnönü kızağa çekilecekti. Böylece aslında İsmet İnönü, Atatürk'ün yakın çevresinden ve iktidar çekirdeğinden en son uzaklaştırılan milli mücadele önderi oluyordu.

Atatürk'ün ölümüne kadar, İnönü'nün kendi ifadesiyle "çekilmiş" bir adam olarak geçen bir yıl, muhtemelen en zor yılıdır. Çünkü daha önce tasfiye edilenlerin başına neler geldiğini, nasıl kontrol altında tutulduklarını eski başbakan olarak çok iyi biliyordu. Nitekim birkaç ay sonra bir resmî tören için Ankara hipodromuna geldiğinde, uzun süredir kendisini görme-

yen ahali bir miktar sevgi gösterisinde bulununca CHF meclis grubunda derhal tartişmalar başladı ve hakkında soruşturma açılması istendi. Atatürk'ün yakın çevresinden, eski emir su-bayı Salih Bozok kürsüye çıkarak eski başbakanın ne dolap-lar çevirdiğini sorup, hesap vermesini isteyecekti. İktidardan uzaklaştığı anda bir “hiç” düzeyine indirgenen İnönü halkın österisinden kesinlikle haberi olmadığını, olayın tamamen kendiliğinden meydana geldiğini anlatmaya çalışacaktı.

Bu arada bir başka önemli sorun şudur ki, eğer bir “tek adam” sistemi varsa muhalefete izin verilmediğı gibi, en baş-taki adama muhalefet etmeye hiçbir şekilde izin verilmez. O ancak övölmek durumundadır, başka biçimlerde kendisinden söz edilmesi, eleştirilmesi pek mümkün değıldir. Bunun için özel olarak birtakım önlemlerin alınması, ilişkilerin kurulma-sı gerekmez, sistem kendi mantığı gereğı zaten bütün bunları sağılar, başka türlü işlemesi eşyanın tabiatına aykırıdır. Böyle-ce muhalefet ister istemez Tek Adam'ın dışındakilere, ikinci adama ve diğlerlerine yönelir. Tek Adam'a laf edemeyenler, İkinci Adam'a şarlayarak rahatlamaya çalışırlar. Nitekim İnö-nü'nün başına gelen aynı zamanda budur. Atatürk'ün yakın çevresinin, asker arkadaşlarının kendisini daima güçlükle hazmettiklerini belirten İnönü, “Benim vaziyetimi arkadaş-lar daima güçlükle hazmettiler... Mücadele daima bana karşı olmuştur” der; ama aslında sözünü ettiğı mücadele aynı za-manda Atatürk'e açıktan karşı ıkamayanları da kapsar. Yani bu bağlamda, “ikinci adam” hem kendisinin hem de “tek adam”ın günahlarını yüklenmek ve bedelini ödemek zorunda-dır. Özellikle de halkın gözünde, sıradan insanların nezdinde “tek adam” alabildiğine yüceltilerek, tanrısal bir mevkiye ı-kartılırken, hele de iktidardan uzaklaştıktan sonra ikinci adam gereğinden fazla hırpalanır, gözden düşürölmeye çalışılır. İnönü'nün kaderi bundan pek farklı değıldir.

* * *

İşte bu koşullarda bir kenara çekilmiş olarak oturan İsmet Paşa'nın daha önce tasfiye edilenler gibi tümüyle tarihten silinmesi bir yana, tekrar iktidar mevkiine tırmanması ve hatta Milli Şef olması aslında Atatürk'ün erken ölümünün bir sonucudur. Çünkü bu kadar erken ölmeseydi, İnönü'den hiç de hoşlanmayan yakın çevre bir daha siyaset ve tarih sahnesine çıkamayacağı tarzda önlemlerini almaktan geri durmazdı. Bu tür organize çabaların yanı sıra bir yandan da siyasi mekanizmanın kendi işleyişi artık iktidar mevkiinden uzaklaşmış birisini iyice uzaklara savururdu. Bunun örnekleri çoktur. Ancak Atatürk'ün erken ölümü tüm bunları değiştirmiş ve İnönü'ye yeniden iktidar kapısı açılmıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanlığı için İnönü ile birlikte Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras gibi isimler üzerinde tartışılmasına rağmen, İnönü, Başvekil Bayar ve Genelkurmay Başkanı Çakmak anlaşıp uzlaşınca düğüm çözülmüştür. 11 Kasım 1938 günü toplanan TBMM'nin cumhurbaşkanı seçimine 348 milletvekili katılmış ve İnönü oybirliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Yine çok geçmeden, 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Kurultayı İnönü'yü "milli şef" ve "değişmez genel başkan" seçerek bir anlamda yeni "birinci adam"ı da belirlemiş oluyordu. Artık "ebedi şef"ten sonra "milli şef" dönemi gelecek, iktidarı yeniden ele alan İnönü ise bu sefer ipleri sağlama bağlamak için her türlü önlemini alacaktı.

* * *

İnönü cumhurbaşkanı seçildiğinde yeterince güçlü olmadığı için milli mücadelenin önder kadrosu ve cumhuriyetin önde gelen kurucuları arasında geniş bir uzlaşma yaratmaya çalışarak kendi meşruiyetini de pekiştirmeye özen gösterdi. Atatürk'le kavgalı olanlara, Karabekir'den Dr. Rıza Nur'a, Adnan

Adıvar’a, Halide Edip’e ve Rauf Orbay’a kadar eski arkadaşlarına iade-i itibar sağlamakla akıllıca davrandı. Örneğin 22 Ekim 1939’da, Başbakan Refik Saydam’ın imzasıyla yayımlanan bir basın açıklamasında yurtdışında sürgünde bulunan Rauf Orbay için, “... esasen muhakeme edilebilseydi beraatının muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür” denilince aslında İzmir Suikastı Davası dolayısıyla yargılanmış olanlar aklanmış oluyordu. Bir yandan da kendisine cephe almış olan sofra erkânını, yani Kılıç Ali, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras gibi isimleri de iktidar çekirdeğinden uzaklaştırıyordu. Fevzi Çakmak ve Celal Bayar ile olan uzlaşmasını ise kendini yeterince güçlü görünceye kadar sürdürecekti.

Cumhuriyet tarihi boyunca yapılan hemen bütün cumhurbaşkanı seçimleri hep krizlerle gerçekleşmiş ve her birinin kendine göre önemi vardır elbette ama her şeye rağmen en önemlisi İnönü’nün seçimiydi. Çünkü monarşinin yerine gelen cumhuriyetin ve yeni siyasal rejimin kalıcı olup olmadığı bu seçimle belli olacaktı. Kurucu lider, ilk cumhurbaşkanı olan Atatürk ölünce onun bıraktığı boşluğun doldurulması ve yeni devlet sisteminin istikrar kazanması şarttı. Bu nedenle İnönü’nün hızla cumhurbaşkanı seçilmesi ve kısa sürede duruma hâkim olarak yeni devletin geleceği konusunda bir kuşkunun doğmasına yer bırakmaması yeni cumhuriyetin geleceği bakımından çok önemlidir. Böylece korkulduğu kadar şiddetli bir kriz ve kargaşa olmamış, iktidar kavgası çok dar bir elit arasında ve kapalı kapılar arkasında meydana gelmiş, halka yansıyan bir çatışma olmamıştır. Zaten elitin arasındaki iktidar kavgası hızla sonuçlanıp, seçimler yapılmasa ve taraflar güçlenmek için halk kitlelerinden destek arama/isteme noktasına gelseler daha büyük bir kriz ve istikrarsızlık da doğmuş olurdu.

Seçim sonrasında da İnönü’nün inisiyatifli davranıp, karışındakileri kararlıca tasfiye etmesi ve yanına alması gereken yeni isimleri de ikna ederek kazanması sonucunda, bu en kritik seçim yeni cumhuriyet rejiminin selameti bakımından

en iyi biçimde atlatılmıştır. Bu seçimin böyle kazasız belasız atlatılmasında gerçekten iktidar kavgasına girebilecek güç ve kudrette olanların, yani Karabekir ve arkadaşlarının zaten daha önce tasfiye edilmiş olması büyük rol oynamıştır. İzmir Suikastı Davası ile tasfiye edilen bu kadro siyasetin içinde ve devletin etkili mevkilerinde olsaydı, Atatürk'ün ölümüyle doğan boşluğun nasıl doldurulacağı meçhuldür. Ciddi bir iktidar kavgasının patlak vermesi mümkündü. Ancak bu kadro zaten siyasetin dışına ve iktidar mevkiinin uzağına sürüldüğü için devletin yeni güçlü adamı, Milli Şef İnönü'nün köşelerine çekilmiş bu küskün zevata elini uzatması ve iade-i itibar sağlaması onları değil İnönü'yü güçlendirmiştir.

İnönü'nün gerçekten "ikinci adam" sıfatını hak etmesinin temel nedeni, "tek adam"dan sonra doğan boşluğu hızla doldurup, gereken inisiyatifleri kararlıca üstlenmesi ve yeni devlet sisteminin kalıcılığını sağlamasıdır. 1938'den 1950'ye kadar geçecek on iki yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde bir de büyük savaş, İkinci Dünya Savaşı yaşanmasına rağmen, yeni kurulan cumhuriyetin geleceğinden duyulan ciddi bir kuşku yoktur. O kadar ki, büyük savaş sonrasında dünya yeniden kurulurken çok partili sisteme geçiş de gündeme gelecek ve 27 yıllık tek parti sistemi sona erecek, sınırları çizilmiş bir tür çok partili düzenle nispeten daha demokratik bir sisteme geçilecektir.

* * *

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin savaş dışında kalması İsmet İnönü'nün izlediği politikaların sonucuydu. Elbette birtakım yalpalamalar, savrulmalar oldu ancak sonuçta Türkiye'nin savaşa girmemesi önemliydi. Bu sonuç, İnönü'nün başarısı olarak da değerlendirilmelidir.

Savaştan hemen sonra çok partili sisteme geçiş süreci en az dünya savaşı dışında kalınması kadar önemlidir. Evet, Celal

Bayar'ın liderliğinde kurulan Demokrat Parti (DP) de bir tür Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır, bir muvazaa partisi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak buna rağmen 1946'daki "açık oy, gizli sayım" seçiminden sonra 1950 seçiminde iktidarın DP'ye devredilmesi Türkiye siyasi tarihinde bir dönüm noktasıdır. Tek parti sisteminden çok parti sistemine geçiş, "tek adam" sisteminin sona erişine kadar önemlidir. Gerçekten çoğulcu değilse de monolitik niteliği aşınan, belirli bir muhalefete yaşam hakkı tanıyan bir rejimin ortaya çıkması toplumsal muhalefetin gelişimi ve kendini ifade kanalları bulması açısından küçümsenemez. Gerçi daha sonraki süreçte Soğuk Savaş şartları Türkiye'nin iç siyasetini de belirlemiş ve özellikle bir sol muhalefetin gelişmemesi için her şey yapılmıştır ama yine de bu durum tek partiden çok partiye geçişin önemsiz bir ayrıntı olduğu anlamına gelmez.

Tam bu noktada en önemli kişi İsmet İnönü'dür, çünkü iktidardan vazgeçecek olan odur. Ve iktidardan vazgeçmek hiç de kolay değildir. "Milli Şef" olarak ülkeyi onca yıl yönettikten sonra iktidarı bırakarak, muhalefete geçmek zor göze alınacak bir iştir. Nitekim 1950 seçimlerinden sonra iktidarı DP'ye bırakmak istemeyenler olmuş, hatta İnönü'ye baskı da yapmışlardır ancak dünyanın yeni geldiği yeri dikkate alan İnönü seçim sonuçlarını kabullenerek iktidarı bırakmak cesaretini göstermiştir. Muhtemelen bunun daha sonraki ağır sonuçlarını tahmin etmesine rağmen bu adımı atmıştır. Türk siyasi eliti içinde bunu yapacak kişi sayısı çok değildir.

Böylece ülke için de kendisi için de yeni bir hayatın, yeni bir siyasal dönemin başlamasını sağlayan İnönü 1950'den sonra daha çeyrek yüzyıla yakın aktif siyasetin içinde kalacaktır. On yıllık DP iktidarı döneminde ana muhalefet lideri olarak siyasi mücadele yürütmüş ve sonunda 27 Mayıs 1960 darbesinin yapılmasına ve DP'nin devrilmesine itiraz etmemiştir.

On yıl önce bıraktığı iktidara başka türlü tekrar gelmesinin yolunun kalmadığını öngörmüş olabilir. Onun için 27 Mayıs

darbesini aynı zamanda İnönü'nün iktidara geri dönüşü olarak da görmek gerekir. Evet, DP'lilerin iktidardan vazgeçmeye, bırakmaya niyetleri yoktu ama CHP'nin, İnönü'nün de daha fazla sabrı kalmamış olabilir.

Dünya konjonktürünün dayatmalarıyla çok partili sisteme geçen Türkiye çoğulcu, demokratik bir sisteme geçiş yapmayı beceremedi. İktidarı ve muhalefetiyle bu geçişi başaracak siyasi anlayış ve basireti sergileyemedi. Oysa cumhuriyetin ilk askeri darbesini, 27 Mayıs'ı sürdürmek isteyen Albay Talat Aydemir'in iki teşebbüsünü önleyen de İnönü'den başkası değildi. Yani ordunun üzerindeki etkisi ve itibarı güçlüydü ama 27 Mayıs'ta bunu farklı bir şekilde kullanmış oluyordu.

Bu arada 1960'lı yıllarda gelişmekte olan sol muhalefetin önünü kesmek üzere CHP'nin "ortanın solu" olduğunu ilan etmesi de gözden kaçmayacak bir başka önemli adımdır. Çünkü bu siyasal manevra da Türk siyasal sisteminin şekillenmesi bakımından belirleyici olaylardan biridir. "Solculuğu" eline alan devletin kurucu partisi CHP böylece sağın da solun da kendi kimliğini inşa etmesinde çok büyük rol oynamıştır. Özellikle de solun kötürümleşmesinde bu "ortanın solu" politikası etkili olmuştur. İnönü'nün açtığı bu kapıdan 1960'ların sonunda Bülent Ecevit ve arkadaşları girerek "halkçılık" ve "demokratik solculuk" yapacaklar, Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yılların ardından ise "demokratik sol" "ulusal sol" haline gelerek hayli farklı bir noktaya ilerlenecektir.

Öte yandan, İnönü cumhuriyetin ikinci askeri darbesi olan 12 Mart 1971 muhtırasından sonra, bu darbeye karşı tavır alan Bülent Ecevit'e karşı CHP içindeki mücadeleyi kaybedecek ve ömrünün sonunda bir zamanlar "değişmez genel başkan" ilan edildiği partisinden istifa edecektir.

İnönü, dünyanın o günkü koşullarına da uygun olarak, Ebedi Şef'in ardından kendini Milli Şef ilan etti. Ne olursa olsun şeflik, anti-demokratik, otoriter ve ataerkil bir sistemdir. Şef'e itiraz etmek, muhalefet yapmak sistemin izin verdiği bir şey değildir. Bunun üzerine Ebedi Şef'in ardından gelen Milli Şef'e muhalefet etmenin bir yolu da Ebedi Şef'i yüceltmek oldu. Çünkü Ebedi Şef ne kadar yücelirse Milli Şef o kadar küçülmüş oluyordu. Ayrıca hem Milli Şef'in kendi zamanında hem de Ebedi Şef zamanında ne yapılmışsa hepsinin hesabını da Milli Şef vermek durumundaydı.

İnönü şeflik sisteminin dağılmasına rıza gösteren, kabullenen bir şef olarak Atatürk'ten de, başka benzer siyasal sistem kurmuş liderlerden de ayrılır. Oysa İnönü'nün kurduğu, ya da Atatürk'ten devraldığı şeflik sistemi işlerken, adına para bastırmaktan en küçük muhalefetin bile izne bağlı olmasına kadar, her şey diğer şeflerde nasılsa İnönü iktidarında da öyledir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde sadece iki kişinin paraların üstünde resmi vardır, Atatürk'ün ve İnönü'nün. Ancak İnönü ölümü sonucunda değil yaşarken ve tamamen kendi rızası ve onayıyla iktidardan ayrılmayı ve dolayısıyla bu olağandışı hareketinin sonuçlarına katlanmayı da göze almış bir politik liderdir. Gerçi bu durum da on yıl sürmüş ve bu sürecin ardından gelen askeri darbeyi önlemek için hiçbir şey yapmamıştır. Bu darbenin ardından yeniden iktidar mevkiine geçmeyi kabullenen İnönü mutlak iktidar ve muhalefetin her türlüşünü görüp geçirmiştir. Milli şeflikten muhalefet liderliğine geçmek attan inip eşeğe binmekten de öte bir durumdur. İnönü bunu yaşamış, sonra askerin yardımıyla tekrar atın sırtına tırmanmış ama bu kez de bir "Çoban Sülü" çıkıp, onu oradan indirivermiştir. Bundan sonra İnönü bir daha iktidar yüzü görmeyecektir.

Liderle, şefle arkasındaki kalabalıklar arasındaki ilişki için Kızılderililer şöyle dermiş: Arkadaki kalabalık takip mi ediyor, yoksa kovalıyor mu, bilemezsiniz!

Belki İnönü bilebilirdi, çünkü her iki durumu da yaşamış ender şeflerdendi.

Son İttihatçı Celal Bayar

Tek Adam Atatürk ve İkinci Adam İnönü'den sonra gelen Kurucu Babalar listesinin ilk sırasında Celal Bayar yer alır. Daha sonra ise milli mücadeleyi örgütleyen ve liderlik eden diğerleri... 1944 yılına kadar ordunun başında olan Mareşal Fevzi Çakmak ve muhalefette yer aldıkları için siyasi tasfiyeye uğrasalar da Kazım Karabekir ve diğer Terakkiperver liderler, yani Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar, Adnan Adıvar gibi isimler cumhuriyetin kurucuları olarak değerlendirilmelidir. Kazım Karabekir'in Doğu Cephesi Komutanı ve Mustafa Kemal'i milli mücadelenin önderliğine taşıyan isim olduğu unutulmamalıdır. Batı Cephesi'nde Yunan ordusunun yenilgiye uğratılmasından önce Ermenilerle olan savaşta başarı sağlayarak doğudaki sınırı çizmesi de çok önemlidir. Karabekir ve arkadaşları 1925 sonrasında siyasi olarak tasfiye edilmelerine rağmen, cumhuriyet rejimine açıkça itiraz etmemiş ve çok partili bir sistem kurmaya niyet etmişlerdir. Cumhuriyetin siyasi alanının özelliklerini belirlemek açısından bu adım da derin bir iz bırakacaktır. 1920'lerde kurulamayan çok partili sistem ise İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İsmet İnönü ve Celal Bayar işbirliğiyle kurulacaktır. Dolayısıyla bu süreçte öne çıkan siyasi lider ve üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın sadece üçüncü cumhurbaşkanı olması dolayısıyla değil, merkez sağ bir parti olarak şekillenen Demokrat Parti'nin liderliğinde Adnan Menderes ile birlikte yaptıkları, izledikleri politikalar daha sonrası için de aynı yolu izleyecek politik partilere, liderlere rehberlik etmiştir. Bu anlamda devletin inşasında ve siyasal sistemin oluşmasında önemli bir rolü vardır.

Celal Bayar, Harp Okulu sıralarından gelmemesine, sivil bir geçmişi olmasına rağmen bu kadar önemli rol oynamış

tek adamdır. Cumhuriyetin kurucuları hemen tümüyle asker kökenlidir, hatta bu gerçekliğe bakarak cumhuriyeti kuranların “Makedonyalı askerler” olduğu bile söylenmiştir. Bayar da Balkan kökenli, Bulgaristan göçmeni bir aileden gelmekle birlikte sivil bir lider olarak istisnadır.

Aslında Bayar da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ürünü, bu tarihsel örgütün içinde yetişen bir politik şahsiyettir. Bu ihtilalci cemiyet de asıl olarak ordudan gelen siyasi kadrolara sahipse de başındaki eski posta memuru Talat Paşa gibi bazı sivil liderlere, subayların dışında doktorlardan, mühendislerden, bankacılardan oluşan yöneticilere sahipti. Özellikle yerel yöneticiler arasında bu tür unsurlar, esnaf ve sanatkâr daha çoktu. İşte Bayar da böyle biridir ve cemiyetin merkezi düzeyde liderlerinden olmadığı için imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde bir rol oynama şansını bulmuştur. Millî mücadeleye kararlı bir şekilde katılınca eski İttihatçılara karşı hep mesafeli davranan Kemalist çevre tarafından önce biraz kuşkuyla karşılanmış, ama daha sonra kendisini kabul ettirmiştir. Mustafa Kemal’in yakın çevresi içinde yer aldıktan sonra artık İttihatçılığı söz konusu edilmemesine rağmen uzun yaşamı boyunca hep İttihatçı kaldığı söylenebilir.

* * *

Bayar’ın ailesi 93 Harbi’nden (1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı) sonra Bulgaristan’ın Plevne şehrinden Anadolu’ya geri dönenlerdendir... Soyunun Horasan’a dayandığı, oradan Konya’ya, oradan da Osmanlı fetihleriyle birlikte Balkanlar’a yerleşen Türklerden olduğu belirtilmektedir. Bir öğretmen olan babası Abdullah Fehmi Efendi, Tuna Valisi ünlü reformcu Mithat Paşa tarafından Berkofça Rüştîyesi’ne başöğretmen olarak atanmıştı.²¹ Yine Plevne Türklerinden Emine hanımla evlenerek üç oğlu oldu. Daha büyük olan iki çocuk hastalıktan

ölünce en küçük oğlan Mahmut Celal ailenin gözbebeği haline gelecekti. Balkan muhaciri olarak önce İstanbul'a gelip ardından Bursa'nın Umurbey köyüne yerleşen Abdullah Fehmi burada da bir rüştiye oluşturdu ve başöğretmeni oldu. Bayar da burada yetişecekti.

1903'te çok varlıklı bir ailenin kızı olan Reşide hanımla evlendikten sonra kayınpederinin ağabeyi 1905'te Bursa'da Alman sermayeli bir bankanın, Deutsche Orient Bank'ın bir şubesini açtı ve Bayar da buraya geçti. Böylece zaman içinde deneyimli bir bankacı olacaktı.

Bu yabancı bankada çalışmaya başlamasıyla Abdülhamit'in istibdat rejimine karşı çıkan yayınlarla ve örgütlenmelerle tanışması da mümkün olacaktı. Çünkü kapitülasyonlar sayesinde Avrupa'daki siyasi sürgünlerin çıkardığı yayınlar yabancı kuruluşlar aracılığıyla, onların postalarıyla Türkiye'ye geliyordu. Böylece İttihatçılarla tanışan Bayar kendi politik kimliğini de oluşturmaya başlamış ve sonuçta vilayetteki maiyet memuru Hamza Bey'in aracılığıyla 1907'de gizli Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "küme" adı verilen Bursa şubesine üye olmuştu.²²

Önce Bursa'da, ardından İzmir'de Katib-i Mesul olan Bayar İTC'nin Ege bölgesindeki Rumları adalara ve Yunanistan'a göçe zorlayan politikalarının başlıca yürütücülerinden biri olarak dikkati çekmiştir. Göç eden Rumların mallarına, mülklerine el konularak da ekonomi Türkleştirilmiş oluyordu.

Dünya savaşının sonuna kadar İzmir'de kalan, Yunan işgalinden hemen önce kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ve 17-19 Mart 1919'da toplanan Müdafaa-i Hukuk Kongresi'ne katılan ve alınan kararlarda da etkin olan Bayar, Yunan işgaliyle birlikte milli mücadeleye katılmakta tereddüt etmedi. Çünkü sürülen Rumların Yunan ordusuyla birlikte geri dönmesi ve el konulan mallarını alması söz konusu idi. Efelerle birlikte Ege bölgesindeki milli mücadelenin örgütlenmesinde aktif bir rol oynayan Bayar, Balıkesir'de toplanan Milli Kuv-

vetler Kongresi tarafından Akhisar Milli Kurtuluş Cephesi'ne komutan tayin edilecekti.²³

1919 yılı sonlarında yapılan son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerinde Saruhan (Manisa) mebusu seçilerek İstanbul'a gelen Bayar 16 Mart 1920'deki İngiliz işgalinden kıl payı kurtularak Bursa'ya kaçacak, daha sonra da 1920 Mayıs sonunda Ankara'ya geçerek ilk BMM'ye Saruhan milletvekili olarak katılacaktı.

Ege bölgesindeki milli mücadeleyi örgütleyen İttihatçı şeflerden biri olarak Bayar'ın Ankara'da Mustafa Kemal'in yakın çevresine girmesi biraz zaman alacaktır. Çünkü milli mücadelenin örgütlenmesi sürecinde Ege başka bir odaktır, Erzurum ve Sivas kongrelerinde ortaya çıkan iradeyi ve otoriteyi tanıması hemen olmaz. Dolayısıyla bu bölgeden gelen bir yerel İttihatçı şefine güvenilmesi için bağlılığını kanıtlaması gerekir. Nitekim zamanla Bayar da bunu yapacak ve Mustafa Kemal'in güvendiği adamlardan biri olacaktır. Yeşil Ordu ve resmi Türkiye Komünist Partisi'nde "görev" alacak, Çerkez Ethem'e öğüt verecek kurula da girecektir. Hatta bu kurula girmesine kuşkuyla bakan İsmet İnönü'ye gönderdiği bir telgrafta Mustafa Kemal'in, "Bayar'ın değiştiğinden" olumlu olarak söz etmesi dikkat çeker. Nitekim Çerkez Ethem kuvvetlerinin dağıtılmasından ve düzenli ordunun duruma hâkim olmasından hemen sonra vekaleten yürüttüğü İktisat Vekilliği'ne 27 Şubat 1921'de asaleten atanacak, artık Mustafa Kemal'in yakın çevresi içinde yer almaya başlayacaktır. 14 Ocak 1922'ye kadar bu görevi yürüten Bayar'ın bu tarihten sonra silah alımları için Avrupa'ya gittiği ve savaşın sonuna kadar Avrupa'da kaldığı, hatta 1922 yılı sonlarında yapılan ilk Lozan görüşmelerinde Türk heyetinin danışmanı olarak görevlendirildiği görülüyor.

İsmet Paşa hükümetlerinde bakanlık görevlerinde bulunan Bayar, İş Bankası'nın kuruluşundan sonra Atatürk'le daha yakın bir ilişki içine girecek ve sonuçta Kasım 1937'de İnönü'nün yerine başbakan da olacaktır. Atatürk'ün ölümüne kadar süren

bu başbakanlık Bayar'ı yeni devletin en önemli politik şahsiyetlerinden birisi haline getirmiştir. Atatürk'ün değişmez Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İsmet Paşa'yı büyükelçi olarak Amerika'ya, yani bir nevi sürgüne göndermek isterken, CHP grubunun eğilimlerini dikkate alan Bayar'ın buna yanaşmadığı ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la uzlaşarak İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının yolunu açtığı söylenebilir.

* * *

Cumhurbaşkanı İnönü aslında Bayar'ı karşısına almamış, hatta CHP Grup Başkan Vekilliği'ni teklif ederek onu yakın çevresinde tutmak istemiştir, ama Bayar bu gibi görevleri kabul etmeyerek yeni cumhurbaşkanı ile arasına belli bir mesafe koyacaktır. Bununla birlikte İnönü'ye karşı Meclis'te oluşan muhalefete de katılmayacak ve “savaş döneminde milli birliği bozmak doğru değil” diyerek İnönü'ye tavır almayıp, sessiz kalacaktır. CHP'den istifa edip, Demokrat Parti'yi (DP) kurduğu 1945 yılı sonuna kadar, yaklaşık 7 yıllık bu dönemde Bayar'ın Meclis'te sadece iki kez kürsüye çıkarak konuştuğu dikkat çekiyor. Her ikisi de özel mülkiyetle ilgili bu konuşmalardan biri Varlık Vergisi üzerinedir, diğeri ise Toprak Vergisi konusundadır. İkisinde de özel mülkiyet hakkının dokunulmazlığını savunarak, vergiye ve reforma karşı çıkıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İnönü çok partili düzenin kapısını aralayınca önce Adnan Menderes ve Fuat Köprülü bu kapıdan içeri dalacak hareketi başlattılar. 21 Eylül 1945'te bu ikisi CHP'den ihraç edilince 26 Eylül'de de Bayar milletvekilliğinden istifa ederek tepki gösterdi. 27 Kasım'da Refik Koraltan ihraç edilince, 3 Aralık'ta da Bayar CHP'den istifa etti ve böylece DP'nin kurucu lider kadrosu ortaya çıkmış oldu.

Kuruluş başvurusu 7 Aralık 1945'te yapılan DP gerçekte yeni bir Serbest Cumhuriyet Fırkası örneğidir. Farkı, kapa-

tılmaması ve iktidarın verilmesidir, yoksa ortaya çıkmasında öyle büyük bir farklılık yoktur. Aslında DP'nin bu doğuşu, ya da CHP'den neredeyse bir operasyonla, İnönü-Bayar işbirliğiyle doğurtulması rejimin “güvenilir muhalefet” oluşturmak arzusunun bir sonucu ve ürünüdür.

DP hızla örgütlenmeye yönelmiş, Bayar'ın dediğine göre, kuruluşundan bir ay sonra üye sayısı 1 milyonu bulmuştu. Belediye seçimleri erkene alınarak Mayıs 1946'da yapılırca DP bunu boykot etti, ancak 1947'de yapılması gereken seçimler de öne alınıp 21 Temmuz'da yapılmasına karar verilince bunu boykot edemeyecekti. Seçimlerde çok daha fazla oy aldıklarını iddia etmelerine rağmen, iktidar bu muteber muhalefet partisi için seçimden önce 62 milletvekilliğini uygun görmüş, kendisine de 388 koltuk ayırmıştı. Sonuçlar da böyle tecelli edecekti.²⁴

Her şeye rağmen tek parti sistemi sona ermiş, artık Meclis'te bir de muhalefet partisi yer almıştı. Dünyanın gittiği doğrultuya ayak uydurmak üzere İnönü-Bayar işbirliği Türk siyasetini yeniden şekillendirmişti. Elbette bir yandan da tek parti geleneği ve alışkanlıkları henüz devam ettiği için İnönü ve Bayar arasındaki ilişkiyi ve işbirliğini pek anlayamayan bazı DP'lilerin sert muhalefet isteğini Bayar önlüyordu. 1947'de Truman Doktrini ile dünyaya yeni bir düzen vermekte olan ABD'nin bu yaklaşımına uygun olarak 12 Temmuz Beyannamesi iktidar ve muhalefetle birlikte yayımlanacaktı. Devletin ve rejimin üzerinde uzlaşma vardı, DP tabanı rahatsız olsa da Bayar buna uygun davranacaktı.

1950 seçimlerinden önce CHP 150 milletvekili teklif etse hemen kabul edeceklerini daha sonra itiraf edecek olan Bayar ve arkadaşları 14 Mayıs'ta yüzde 53,3 oy ve 408 sandalye kazanmıştı, CHP ise yüzde 39,3 ve 69 sandalyede kalacaktı.

22 Mayıs'ta iktidarı teslim alan DP'de Bayar cumhurbaşkanlığı için pek hevesli görünmezken grup toplantısında 379 oyun 345'i ile Bayar aday gösterildi ve 22 Mayıs 1950 günü Meclis'te yapılan seçimde 453 oyun 378'ini alarak Türkiye

Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanı olduğu için partisinden istifa eden Bayar, Adnan Menderes'i DP'nin başına ve Başbakanlığa getirdi ve Türkiye'de yeni bir dönem başladı.

Ne var ki, DP iktidarı, muhalefete tahammül gösteren, demokrasiyi içine sindirmiş bir yapıda olmadığını göstermekte fazla gecikmedi; tek parti sistemi kâğıt üzerinde sona ermişti, artık politik arenada da Meclis'te de birden fazla parti vardı ama bu, sistemin gerçekten tümüyle değiştiği anlamına gelmiyordu. Yeni iktidar partisi 'tek parti sistemi'ne göre işlemeye alışmış, bütün mekanizması ve ilişkileri buna göre kurulmuş mevcut yapıyı kendine uydurmanın yollarını bulacaktı. 27 yıllık CHP iktidarından sonra gelen 10 yıllık DP iktidarı, özellikle sonlara doğru yine bir tek parti iktidarına doğru ilerlemeye başlamış ve karşısında geniş bir toplumsal muhalefetin doğmasına yol açacak tarzda davranır olmuştu. Bunun sonucu ise rejimin ilk askeri darbesine giden yolun taşlarının döşenmesiydi. Seçimle geldiği iktidardan yine seçimle gitmeyeceği düşünülen Bayar-Menderes iktidarı 27 Mayıs 1960'ta ordu tarafından devrilecek ve idam sehpaları kurulacaktı. CHP'nin 27 yıl süren tek parti iktidarından sonra 10 yıl süren DP iktidarı da demokratik bir sistem kurmaya yönelmek bir yana, kendi tek parti iktidarını kurmaya yönelerek kendisinden sonra iktidara gelecek AP, ANAP, AKP gibi diğer sağ, muhafazakâr partilere kötü bir siyasi miras, çok sorunlu bir yönetim ve siyaset anlayışı bırakmıştır. Bu arada 27 Mayıs 1960'taki ilk askeri darbeyi de diğerleri izlemiş ve Soğuk Savaş koşullarının da etkisiyle Türkiye'nin demokratik bir rejime sahip olması engellenmiş, askeri ve bürokratik cumhuriyet demokratik bir cumhuriyet olamamıştır.

* * *

27 Mayıs'a doğru gelinirken işlerin nereye doğru gittiğini sezen eski bir İttihatçı, komitacı olarak Bayar sert davranıl-

masından, yılanın başının küçükken ezilmesinden yanadır. Nitekim hükümete bu doğrultuda tavsiyelerde bulunmuştu. Tüm tecrübelerine, sezgilerine ve istihbaratına rağmen yine de Bayar ordudan kendilerine karşı bir hareket beklemiyordu. Buna inansa farklı şekilde davranabilirdi. Örneğin Cemal Gürsel için “kabadayı adam” diyordu, mert, dürüst anlamında, kendilerine karşı bir hareketi olmadığını söylüyordu. Hükümete karşı gösterileri, olayları kontrol altına aldıktan ve bütçeyi de geçirdikten sonra seçime gidilmesi düşüncesi vardı, ancak buna fırsat olmayacaktı.

Darbeden sonra DP iktidarının yargılandığı Yassıada davaları 14 Ekim 1960’ta başladı ve 15 Eylül 1961’e kadar sürdü. Bir numaralı sanık doğal olarak Cumhurbaşkanı Bayar’dı. DP’li 592 sanığı yargılayan özel mahkeme, Yüksek Adalet Divanı, sonuçta verdiği kararlarla 15 kişiyi ölüm cezasına, 31 kişiyi müebbet hapse ve 418 kişiyi çeşitli hapis cezalarına çarptıracaktı, 128 kişi de beraat etti. Menderes’in zavallı görünümünün tersine mahkemede adeta eski bir İttihatçı olduğunu hatırlatırcasına soğukkanlılığını kaybetmeden duran Celal Bayar, mahkemenin sonuçlanmasından sonra, 25 Eylül 1961 günü intihar girişiminde bulundu. Boynuna doladığı bel kemeriyle yaşamına son vermek istemişti ama nöbetçi subayı Bayar’ı görerek, müdahale edecek ve hayatını kurtaracaktı. Milli Birlik Komitesi 15 idamdan üçünü onaylayıp diğerlerini müebbet hapis cezasına çevirince Bayar da diğer hükümlülerle birlikte gönderildiği Kayseri Cezaevi’nden yine İsmet İnönü’nün yardımı ve desteğiyle Kasım 1964’te çıkabilecekti.

* * *

İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi içinde yetişmiş, bu partiyle ülkeye hizmet etmiş olduğunu hiç reddetmeyen, tam tersine bundan gurur duyan Bayar cumhurbaşkanlığı sırasında da buna uygun davranmıştır. Özellikle de 27 Mayıs’tan sonra karşı karşı-

ya kaldığı kötü muamelelere direnmesini bilmiş, Yassıada'daki yargılama sırasında da dik durmuştur. İntihara teşebbüs etmesi de gururundandır. Başına gelenleri hak ettiğine inanmamıştır tabii. Ama çok partili rejimin çoğulcu bir yapıya, demokrasiye doğru ilerlememesinin sorumlusu da öncelikle Bayar'dan başkası değildir. Hiçbir zaman Bayar kadar İttihatçı olmamış İsmet Paşa, 1950 seçimleriyle iktidarı Bayar'a bırakırken Bayar bir daha gitmemek üzere Çankaya'ya yerleşmiş gibi davranmıştır. Sonuçta asker zoruyla oradan ayrılmak zorunda kalırken olan da Türkiye'nin siyasi sistemine olmuştur. Partisinin adı "demokrat" olmasına rağmen son İttihatçı, demokrat olmayı becerememiş, bilememiştir. Belki de bu noktada Soğuk Savaş koşulları, Türkiye'yi "Küçük Amerika" yapmaktan söz eden Bayar ve tüm diğer DP siyasi kadrosunun da gözünü boyamış, elini kolunu bağlamıştır. Amerika kıtasının kuzeyindeki zengin ve güçlü ülkeye, ABD'ye özenen Türkiye, daha çok kıtanın güneyindeki ülkelere, ordularının sıkça darbe yaptığı Güney Amerika ülkelerine benzediyse, bunun en büyük sorumlularından biri de Bayar'dır. İttihatçılığın hamurunda demokrasi yoktur; milliyetçilikle komitacılığın özel bir karışımı olan İttihatçılık, Bayar'ın şahsında son temsilcilerinden biriyle Çankaya Köşkü'ne çıkarken Türkiye'nin demokratikleşme çabalarını da çökertmiştir.

Rivayet olunur ki, tarihçi Mete Tunçay, ölümüne yakın yıllarda Celal Bayar'la röportaj yapmaya gitmiş. Bayar, anlatmaya başlamış; "Parti şunu yaptı, bunu yaptı... Parti şunu dedi, bunu dedi..." Tunçay dinlerken biraz kafası karışmış, hangi partiden söz ettiğini açıklığa kavuşturmak isteyerek sormuş; "Efendim, 'parti'den kastınız Demokrat Parti herhalde, değil mi?" deyince Bayar sinirlenmiş; "Ne münasebet! İttihat'tan bahsediyorum" demiş.

Bayar, diğer İttihatçılarla birlikte cumhuriyetin kurucularından biriydi ve son nefesini verinceye kadar da İttihatçı kaldı. Aslında hislerini ve İttihatçılığa sadakatlerini onun kadar açıkça ortaya koymayan diğer Kurucu Babalar gibi...

2. Bölüm

DÖNEMLER ve SİYASİ KUŞAKLAR

*“İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar,
ama kendi seçtikleri koşullar içinde değil geçmişten gelen
koşullar içinde yaparlar.” (K. Marx)*

Kuruluş ve Erken Cumhuriyet Dönemi

Yüz yıl yaklaşık beş kuşak demektir. Gerçekten de geride kalan yüz yılda beş farklı kuşaktan insanlar gelip geçerken politik olarak ülkeyi yöneten veya ülkenin siyasi yaşamına egemen olan üç kuşaktan söz edilebilir; Kurucu kuşak 1880’lilerdi, onlardan sonra ülkeyi 40 yıl yönetenler cumhuriyetin ilk kuşağı 1920’lilerdi ve bugün ülkeyi yönetenler 1950’lerde doğmuş olanlardır. Toplumun ortaya çıkardığı siyasi liderlikler, kadrolar kolayca ve hızlıca değişmiyor. Başarısız da olsalar bir şekilde yerlerini koruduklarına ve ancak ölümle sahneden çekildiklerine bakıldığında, sadece bu durum bile Türkiye’de demokratik olmayan bir siyasal yaşamın ve sistemin egemen olduğunu kanıtlar. Çünkü demokratik bir sistemde başarısız olan gider, Türkiye’de böyle bir anlayışın ve geleneğin olmadığı aşikârdır ve arkasında yatan neden de demokrasiden yeterince nasibini almamış bir toplumsal-siyasal yapıdır.

Her kuşak farklı izler bırakırken elbette önceki kuşakların mirasını devraldılar, onların hazırladığı koşullar ve ilişkiler içinde yaşadılar, ürettiler, yönettiler. Yüz yıl gibi uzun bir

zaman içinde tabii ki Türkiye yerinde saymadı; gelişti, ekonomik ve toplumsal olarak yüz yıl öncesinden daha zengin, daha ileri bir toplum haline geldi. Ama adil ve gerçekçi bir değerlendirme yapmak için benzer durumda olan başka ülkelerle karşılaştırmalar, kıyaslamalar yapmak gerekir. Böyle bakıldığında cumhuriyeti kuran ilk kuşağın dışındakileri başarılı görmek mümkün değildir. İlk kuşağın, yani 1880'lilerin bir dünya savaşının içinden yeni bir devlet kurarak çıkmaları kolay değildi. Bu bir başarıdır, bunu küçümsemek doğru olmaz ve benzer ülkelerle kıyaslandığında onlardan geride kalan bir durum yoktur. Ama bunun ötesinde kurdukları devletin yaşadığı sorunlar, devrettikleri siyasi ve toplumsal miras sonraki kuşakların işini kolaylaştıran nitelikte değildir. Nitekim 1950'lilere kadar ülkeyi yöneten bu ilk kuşaktan sonra gelen ikinci kuşak, 1920'lerde doğanlar 1960'lardan 1990'lara, hatta 2000'lere kadar ülkeyi yönetirken benzer ülkelerle kıyaslandığında hiç de başarılı oldukları söylenemez. Hatta daha geride kaldıkları, sahip oldukları olanakları değerlendiremedikleri açıktır. 2000'lerde onlardan ülke yönetimini devralan 1950'lerde doğanlar ise -iktidarı ve muhalefetiyle birlikte- bu ülkeye çok pahalıya mal olan, en başarısız kuşak olarak tarihe geçecektir.

* * *

Cumhuriyeti kuranlar 19. yüzyıl çocuklarıdır, son çeyreğinde, 1880'lerde doğanlardır... Atatürk'ten (1881) İsmet İnönü'ye (1884), Celal Bayar'dan (1883) Kazım Karabekir'e (1882), Rauf Orbay'dan (1881) Ali Fuat Cebesoy (1882) ve Ali Fethi Okyar'a (1880) kadar, aynı zamanda "Son Osmanlılar" olan Kurucu Babalar önce İttihat ve Terakki Partisi saflarında imparatorluğu kurtarmak için uğraşmışlar ama bunun mümkün olmadığını gördükleri aşamada dağılan, çözülen imparatorluktan geriye kalan fiziki, siyasi ve beşeri coğrafyayı Türkiye

Cumhuriyeti olarak yeniden inşa etmeye yönelmişlerdir. Tarihîsel şartların zorunlu kıldığı bu paradigma değişikliği, yani çok uluslu, çok kültürlü, çok dinli ve çok dilli bir monarşi yerine imparatorluğun hâkim ulusu Türklere dayanarak “Türk ulus devleti” olarak cumhuriyeti kurmak, İttihatçı liderlerin hedef ve anlayışlarından farklı, günün şartlarına daha uygun düşen, daha gerçekçi bir yönelimdi. Bu noktada, Ermeni soykırımını da dahil olmak üzere, savaş suçlusu olarak yargılanmamak için İttihatçı Triumvira’nın, yani Enver, Talat ve Cemal paşaların yanı sıra ilk halkada yer alan diğer liderlerin ülkeden kaçması cumhuriyetin Kurucu Babaları için bir şans da oldu. Çünkü Birinci Dünya Savaşı’ndaki yenilgiyi kabul etmeyen, “Almanlar yenildiği için biz de yenilmiş sayıldık” diye düşünen bir askeri-siyasi kadro, milli mücadeleyi örgütleyecek ve İzmir’den sonra Batı Anadolu’yu işgale yönelen Yunan ordusunu yenilgiye uğrattınca da artık ülkenin yeni sahipleri ve yöneticileri olmaları kesinleşecekti.

Bu yeni efendilerin eskilerden farklı yanları, öncelikle dünya ile kurdukları daha gerçekçi, daha esnek ilişkilerde görülüyordu. Üç kıtaya yayılan ve altı yüz yıldan fazla bir “cihan devleti” olarak var olan bir imparatorluğun devamı olmalarına rağmen İstanbul’a yerleşmeyip o tarihte bir kasabadan ileri gitmeyen Ankara’ya yerleşmeleri, burayı başkent yaparak ülkeyi buradan yönetmeye karar vermeleri anlamlıdır. Pekâlâ İstanbul’a gelerek, zaten başkent olan bu şehrin statüsünü devam ettirerek, sürgüne gönderdikleri Osmanlı’nın saraylarına yerleşebilir ve yeni efendiler olarak ülkeyi eskisine benzer biçimde yönetebilirlerdi. Ama bunu yapmadılar. Bu anlamda Ankara’ya yerleşerek bu kasabayı ülkenin yeni başkenti ilan etmeleri, aslında İstanbul’a ve onun temsil ettiği Osmanlı geçmişine bir meydan okumaydı. Belki de İstanbul’da ifadesini bulan bu imparatorluk mirasından, özellikle de imparatorluk asırlarında yetişmiş ve hiç de yabana atılamayacak nitelikteki bir siyasi elitten ve entelijansiyadan ürküyorlardı.¹ Bir tehdit

olarak görüyor ve onları teslim alarak, biat ettirerek ülkeye gerçekten egemen olacaklarını, yeni bir devleti ancak böylece inşa edeceklerini düşünüyorlardı. Yeni devletin bir numaralı kurucusunun, Mustafa Kemal Paşa'nın Mayıs 1919'da terk ettiği İstanbul'a zaferden çok sonra, tam sekiz yıl sonra, Temmuz 1927'de gelmesi bir tesadüf değildir. Çünkü artık bu tarih, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının "iç düşmanları ve tehditleri" de bertaraf ederek duruma tamamen hâkim oldukları bir tarihtir. Nitekim üç ay sonra, ekim ayında Ankara'ya dönerek Cumhuriyet Halk Partisi'nin kongresinde 6 gün boyunca ünlü Nutuk'u okuyacak ve artık ülkenin tek hâkimi, tek adam olduğunu da ilan edecektir.

Özellikle Mart 1925'te başlayan Şeyh Sait İsyanı'nı gerekçe yaparak ilan edilen Takrir-i Sükûn Kanunu iki yıllık sürede İstanbul'un teslim alınmasını da sağlamış, hatta bu diktatörlük kanunu İnönü'nün daha sonra itiraf edeceği gibi asıl İstanbul'u teslim almak için çıkarılmış,² "Üç Aliler Divanı" diye adlandırılan, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından oluşan İstiklal Mahkemeleri her türlü muhalifin üzerinden geçmiş, Haziran 1926'da İzmir Suikastı Davası ile Mustafa Kemal'e biat etmeyen milli mücadele liderleri, Terakkiperverler ve eski İttihatçılar tasfiye edilmiş, isyankâr Kürtler de bastırılmış, sürülmüş ve ülkeye bütünüyle egemen olunmuştur. Artık yeniden fethedilen İstanbul'a da yeni devletin başkanının gelmesinin şartları oluşmuştur...

* * *

Cumhuriyeti kuranlar da İttihatçı oldukları ve kendi arkadaşlarını tanıdıkları için bu siyasi gelenekte iktidar mücadelesinin ne olduğunu, nasıl gelişeceğini ve kimin kimi tasfiye edeceğini gücün belirleyeceğini iyi biliyorlardı. Ülkeden kaçan İttihatçı liderler daha cumhuriyet öncesinde Ermeni militanların suikastlarıyla, Enver Paşa da Türkistan'da Rus Kızıl Ordusu

tarafından öldürölerek tasfiye edilmişti. Lozan Anlaşması ve cumhuriyetin ilanından sonra da Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak üçlüsü diğerklerini, Kazım Karabekir ve arkadaşlarını tasfiye ederek ilerleyecek ve kurdukları yeni devlet için bir de millet yaratmak üzere kolları sıvayacaklardı.

1920-1938 arasındaki 18 yılda Mustafa Kemal Paşa “Atatürk” haline gelirken bu durumu milli mücadeleye liderlik etmesine borçluydu. Öte yandan nasıl bir devlet ve siyaset ortamı yarattığının da farkındaydı. Terakkiperverleri tasfiye ettikten sonra 1930’da yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar’a Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurdurturken söyledikleri bu durumun kanıtıdır. “...millele miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak istemiyorum”³ diyordu ama tek partili yapıya dönmek zorunda kaldı, çok partili, daha doğrusu iki partili bir yapı bile kurulamadı. Ahali, iktidar partisi dışında bir seçenek bulduğunda oraya akıverdi. Danışıklı muhalefet partisinin gördüğü ilgi ve destek kapatılmasının da nedeni olacaktı.

Cumhuriyeti “Makedonyalı askerlerin kurduğunu” söyleyenler hakikatin bir yönünü ifade ediyor. Gerçekten de Yunan savaşını kazanıp, Lozan’da da zamanın büyük devletleriyle bir tür uzlaşma oluşturarak, Anadolu’da doğmuş bulunan yeni Türk devletinin tanınmasını sağladıktan sonra onlarca yıl ülkeyi yönetenler askerlerdir, eski İttihatçı olan Osmanlı paşalarıdır. Hem eski İttihatçı hem de asker olunca, siyasetin demokratik ve sivil bir anlayışla kavranmasını ve gerçekleştirilmesini beklemek pek mümkün değildir. Düşmanla savaşmak ve yok etmek için eğitilmiş, yetişmiş askerlerin siyasi rakiplerini yok edilmesi gereken “düşmanlar” olarak görmeleri anlaşılır bir durumdur. Dolayısıyla siyasi kadroları büyük çoğunlukla askerlerden oluşan İttihatçı geleneğin siyaset yapma tarzı hiç de demokratik değildir ve günlük dilde “Komitacı” diye adlandırılan özellikler taşır; yani açıkta cereyan edenlerden daha çoğu, gizlice kurulmuş komiteler eliyle, kapalı kapılar arkasında, illegal şekilde yapılır. Siyaset bir “hizmet yarışı” değil

iktidar için kavga alanıdır ve siyasi rakipleri yok etmek veya yenilgiye uğratmak için her türlü yol ve yöntem kullanılabilir. Siyasi rakipleri veya muhalifleri gerekirse suikastlarla, cina-yetlerle ortadan kaldırmak normal kabul edilir. Bu arada ele geçirilen iktidarın rantını yemek, yakın çevreyle paylaşmak da hak görülür.

İttihatçı gelenek içinde yetişmiş siyasi kadroların artık İtti-hatçı olmadıklarını ilan etmeleri siyaset yapma tarzının ve an-layışının da değiştiği anlamına gelmiyor. Nitekim daha milli mücadele döneminde Türkiye Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmesi ve Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi cumhuriyete giden yolun hangi taşlarla döşendiğini göstermektedir. Her ikisi de İttihatçı an-la-yışın ürünü, her ikisi de bilinmeyen, çözülmemiş sırlar taşıyan bu olaylardan ilki 29 Ocak 1921 gecesi meydana gelmiştir. Ankara ile görüşüp, Mustafa Kemal'in onayıyla yola çıkan ve milli mücadeleye destek olmaya gelen komünistler Trabzon Kayıkçılar Kâhyası Yahya Kaptan tarafından bir motora dol-durularak "Rusya'ya gidiyorsunuz" denilmiş ve Karadeniz'de bıçaklanarak öldürülmüştür. Daha sonra "Vatani vazife" yap-tığını söyleyen Yahya da Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Takımı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe tarafından öldürülecek ama olay orada bitmeyecekti.

Mustafa Kemal'in en sert muhaliflerinden, muhafazakâr, hatta bağnaz dinci görüşleriyle tanınan ve Meclis'te oluşan İkinci Grup'un önde gelenlerinden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey 1923 Mart ayının son günlerinde ortadan kayboldu ve birkaç gün sonra cesedi bulundu. Kısa bir araştırma sonu-cunda katilin Mustafa Kemal'in özel muhafızlarının komu-tanı Giresunlu Topal Osman olduğu anlaşılabaktı. Mustafa Kemal'in hoşlanmadığı milletvekilini görüşme bahanesiyle adamlarına kaçırtmış ve sonra da öldürmüştü. Katil olduğu anlaşılmıca teslim olmayan ve Mustafa Kemal'in kalmakta ol-duğu Çankaya'daki bağ evini kuşatarak onu suçlayan Topal

Osman sonuçta yine Mustafa Kemal'in diğ er bir muhafızı, İsmail Hakkı Tekçe tarafından vurularak öldürülecek ve ibret için cesedi Meclis binasının kapısında günlerce sallandırılacaktı. Her iki olayda da katiller kimden emir aldıklarını ve cinayetleri neden ve nasıl i lediklerini anlatmaya fırsat bulamadan öldürülürken aradan geçen bunca zamana rağmen hâlâ sırları tümüyle açığa  ıkmi  değil.

Sadece bu özellikleri bile devletin resmi görevlilerinin, yüksek makamların veya daha sonra “derin devlet” diye adlandırılan özel örgütlerin için içinde olduğunu kanıtlamaya yeter. Çünkü böyle olmasa bu katliam ve cinayetler mutlaka açığa çıkardı. Cumhuriyet öncesinde böyle ba layan siyasi rakiplerin veya muhaliflerin öldürülürken tasfiyesi daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve o kadar çok siyasi katliam ve cinayet i lenmi tir ki mezarlıkları siyaseten katledilmi  muhaliflerle, politik şahsiyetlerle, gazetecilerle dolu olan Türkiye bu alanda dünyanın önde gelen devletlerinden biridir. Bu hakikat atlanarak cumhuriyetin siyasi tarihi yazılamaz. (Bakınız EK: Dönüm Noktası Siyasi Cinayetler)

Doğuda Ermenilere ve Kürtlere, batıda Yunanlara ve Rumlara karşı verilen savaşlar kazanılarak ardından cumhuriyet ilan edildiğinde, siyasi rejim önce tek parti iktidarı olarak  ekillendi. Millî mücadele sürecinde Meclis'te ortaya çıkan Birinci Grup esasen Mustafa Kemal Paşa liderliğinde oluşan bir tür siyasi parti örgütlenmesiydi ve nitekim Yunan savaşının zaferle sonuçlanması ardından Halk Fırkası olarak resmen partile ecekti. Birinci Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olan ve esasen muhafazakâr çizgide olanlar da İkinci Grup olarak örgütlendiler ama askeri zaferin rüzgârını arkasına alan Mustafa Kemal Paşa kendi ifadesiyle “kız gibi bir Meclis” oluşturmak üzere 1923 yazında seçime giderek bu grubu tasfiye etti. Ancak Enver Paşa'nın felakete götüren tek adam tecrübesinin çok taze olduğu koşullarda yeni bir tek parti/ tek adam rejiminin oluşmaya başlamasından rahatsız olan

milli mücadele liderlerinin büyük kısmı 1924 sonbaharında Kazım Karabekir liderliğinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) kurarak muhalefeti örgütlemeye ve tek parti sistemini değiştirmeye kalkıştılar. Nisan 1920-Nisan 1923 arasında üç yıl süren ve milli mücadele sürecini yöneten Birinci Meclis o döneme göre ve bu coğrafyanın tarihi içinde demokratik bir temsili gerçekleştirmişti. Kadınlar ve gayrimüslimler yoktu ama komünistinden bağınaz dincisine kadar siyasi ve kültürel temsiliyet geniş bir yelpaze oluşturunuyordu. Etnik çoğulculuk ise Müslüman halklar açısından büyük ölçüde sağlanmıştı. Meşrutiyeti getiren ve Abdülhamit'in istibdat rejimine son veren 1908 Devrimi sonrasında 1912'ye kadar olan ve yine siyasi, dini, kültürel ve etnik açıdan Avrupa'daki birçok temsili meclisten daha çoğulcu ve demokratik olan Osmanlı Meclis-i Mebusan deneyiminin yanı sıra 1918-1920 arasındaki Yerel Kongreler/Meclisler deneyimi de Cumhuriyet öncesinde, döneme göre demokratik ve çoğulcu bir siyasi birikim oluşturmuştu. 1920-23 döneminin Birinci Meclis'i bütün bu birikimin ve deneyimin ürünü olarak şekillenmiş ve milli mücadele sürecini yönetmişti.

17 Kasım 1924'te Karabekir'in başkanlığında kurulan TpCF'nin yöneticileri Rauf Orbay gibi bir eski başbakanın yanı sıra Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar gibi paşalar ve Adnan Adıvar gibi önde gelen bir bilim insanı olduğu için hızla güçlenmesi mümkündü. Nitekim iktidar partisi Halk Fırkası da adına "Cumhuriyet" kelimesini ekleyerek Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) haline gelirken çok tedirgin olmuş ve parti başkanı Mustafa Kemal Paşa "Burnuma kan kokusu geliyor" diyecek kadar ileri gitmişti. Dört ay kadar sonra, Mart 1925'te patlak veren Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla kabul edilen Tahrir-i Sükûn Kanunu, yani "Huzuru Sağlama Yasası" hükümete olağanüstü yetkiler vererek, her türlü muhalefeti yok etmenin yollarını açtı. Nitekim bir yandan İstanbul basını susturulur, *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Sebilürreşad*, *Orak-Çe-*

kiç gibi gazete ve dergiler kapatılırken, bir yandan da İstiklal Mahkemeleri kurulacak ve TpCF programında “dini düşünce ve inançlara saygılı olunacağı” ifadesi gerici, cumhuriyet karşıtı güçleri desteklemek olarak yorumlanacak, Kürt isyanıyla ilişkili olduğu iddia edilecek ve 3 Haziran 1925’te bütün şubeleri kapatılacaktı. Ertesi yıl, İzmir Suikastı nedeniyle Haziran 1926’da Kazım Karabekir ve Rauf Orbay da dahil olmak üzere TpCF yöneticilerinin büyük çoğunluğu idam istemiyle yargılanacak ve ordunun tepkisiyle paşalar beraat ederken bazı yöneticiler idam edilecek ve hepsinin siyasi hayatları sona erecektir.

Mustafa Kemal Paşa Ekim 1927’deki CHF Kongresi’nde okuduğu Nutuk’ta TpCF’nin kuruluşunu “ihamet” diye nitelendirecekti. Artık Erenköy’deki köşkünde gözetim altında yaşayan Kazım Karabekir siyaset sahnesine ve yurtdışına çıkmış olan Rauf Orbay ve Adnan Adıvar-Halide Edip çifti Türkiye’ye ancak Atatürk’ün ölümünden sonra dönebileceklerdi.

Sonuçta iki hizbe bölünen ve cumhuriyet ilan edildikten sonra Türkiye’nin izleyeceği yol konusunda farklı siyasetler öneren Kurucu Babalar iktidarı paylaşmayı veya birlikte yönetmeyi düşünemeyecek bir siyasi anlayışa ve mirasa sahip oldukları için daha güçlü ve iktidarda olan taraf daha zayıf ve muhalefette olanı tasfiye etmişti. Birlikte yönetmeyi başarabilseler ve en azından tek parti iktidarı yerine çok partili bir sisteme izin vererek süreç içinde daha demokratik bir toplumun gelişme şansı olur muydu, yoksa iktidar hizbinin, yani CHF’nin iddia ettiği gibi cumhuriyet tehlikeye mi girerdi? Bu sorunun cevabını bilemeyeceğiz. Çeyrek yüzyıldan fazla süren tek parti iktidarı sona erdiğinde ve aslında danışıklı bir şekilde kurulan bir muhafazakâr parti -Demokrat Parti- iktidarı devraldığında artık dünya da çok farklıydı ve Soğuk Savaş şartlarının Türkiye’ye dayattığı rejim de demokratik olmaktan uzak olacaktı.

Takrir-i Sükûn Kanunu sadece Kürt isyanını ve muhalefeti tasfiye etmekle kalmadı aynı zamanda kurulmakta olan Cumhuriyet devletine uygun bir “Türk milleti yaratmak”, inşa etmek için de harekete geçmek ve hızlanmak demektir. Bu kanunla ilgili İsmet İnönü’nün sözleri hatırlanacak olursa,⁴ gerek İstanbul’daki muhafazakâr entelijansiya, gerekse cumhuriyetle birlikte gündeme gelen değişim ve dönüşümlere itiraz edecek diğer her türlü unsur baskı altına alınarak inkılaplar ardı ardına gerçekleştirilecekti.

Aslında Osmanlı’nın son döneminde başlayan Batılılaşma/Modernleşme sürecinin devamı ve bu sürecin önceki adımlarına, birikimine uygun olan bu reformlar 1928’de Latin harflerine geçiş ve nihayet 1937’de anayasaya laikliğin konmasıyla birlikte 19. yüzyıldan başlayan bir süreci varması gereken noktalara doğru ilerletecekti. Bu toplumsal düzenlemeler hiç de küçümsenecek reformlar, adımlar olmamakla birlikte, 1839’da Tanzimat’la başlayan bir sürecin ürünleri olarak değerlendirilmelidir. Yukarıdan aşağı, devlet zoruyla gündeme gelen ve uygulanan düzenlemeler olmaktan çok zaten uzun bir süredir üzerinde konuşulan, tartışılan konular olduğu için zaman içinde toplumun büyük çoğunluğunca kabullenilmiş, günlük hayatın akışı ve sosyal ilişkiler yeniden şekillenirken geniş ölçüde benimsenen bir yaşam tarzı da yerleşmiştir.

Takrir-i Sükûn Kanunu’nun gerekçesi olan ve 1925’te şubat ortasında başlayıp iki aydan fazla süren Şeyh Sait İsyanı, Elazığ, Bingöl ve Diyarbakır’a yayılırken geniş bir bölgeyi ve nüfusu kaplamıştı. Maden, Ergani, Silvan, Hani, Lice, Varto, Eğin gibi önemli şehirleri ele geçiren asi Kürtler Diyarbakır’ı da kuşattı ama şehri ele geçiremeden geri çekilmek zorunda kalınca isyan da zayıflamaya başladı. Bunun üzerine ordu büyük bir askeri harekâta girişerek isyanı bastırdı ve Şeyh Sait de dahil olmak üzere liderleri idam edildi. Kürt ve Zaza aşiretlerinin katıldığı cumhuriyetin bu ilk büyük isyanında Kürt milli taleplerinden çok dini talepler öne çıksa ve hatta arkasın-

da Musul sorununu kendi çıkarlarına uygun bir çözüm yoluna sokmak isteyen İngiltere'nin parmağı olduğu söylene de sonuçta bu bir Kürt isyanıdır ve cumhuriyet yönetimince de böyle değerlendirilmiş ve karşılık görmüştür. Dini taleplerin önde olduğunun vurgulanması ve İngiltere'nin rolüne ilişkin iddialar isyanın çok sert bastırılmasına meşruiyet sağlamaya yöneliktir. Zira sorunun esasını Kürtlerin Türklerle aynı haklara sahip olma talepleri olarak kavrayan devlet, bu tarihten itibaren “bölücülük” diye nitelendireceği bu tür hareketleri ve itirazları şiddetle bastırmaya her daim hazır olacak ve cumhuriyet tarihi boyunca bu sorunla birlikte yaşamayı kabul edecektir.

Şeyh Sait idam edilerek liderlik ettiği büyük isyan bastırıldı ama hemen ertesi yıl Ağrı dağı civarındaki Kürt aşiretlerinin katıldığı bir isyan hareketi 1926'dan 1930 yılına kadar bazen harareti azalarak bazen artarak devam etti ve hatta bugünkü Doğubayazıt civarında “Ağrı Kürt Cumhuriyeti” adı altında bağımsız bir devlet ilan etmeye kadar giden isyanlar silsilesi, Kürtlerin kolayca boyun eğmeyeceğini gösterecekti. 1920-22 arasındaki milli mücadele döneminde Türk ordusunun toplam asker kaybının 10 bini geçmediği hatırlanacak ve zamanın gazetelerinin sadece Temmuz 1930'daki Zilan Harekâtı sırasında 15 bin kişinin öldürüldüğünü yazdığı dikkat alınacak olursa, Ağrı ayaklanmalarının ne kadar büyük ve önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Öyle ki, 1929 ekonomik bunalımının da etkilerinin derinleştiği bu süreçte isyanı bastırmak için yapılan harcamalar ekonomik krize yol açacak ve İran'la görüşmeler yapılarak isyanın tümüyle bastırılması amacıyla yapılacak askeri hareketler için Küçük Ağrı dağının Türkiye'ye dahil edilmesini sağlayan yeni bir sınır anlaşması imzalanacaktır.

1937'de başlayıp 1938'e de sarkan ve Kürtlerin “Dersim Ter-telesi” yani kırım, katliamı, devletin ise “Dersim İsyanı” olarak adlandırdıkları olaylarda da resmi belgelere göre 13 bin 160 kişi, herhalde bundan çok daha fazlası hayatını kaybederken 12 bin kişi de Türkiye'nin farklı yerlerine sürgün edilecekti. Aslın-

da Osmanlı'dan Cumhuriyete devrolan bir "Dersim Meselesi" hep vardı; bu bölgenin Türk ve Sünni olmayan nüfusu merkezi otoriteyi tanımayan bir tarzda yaşamını sürdürmeye alışmışken yeni cumhuriyet de buraya egemen olmak ve kendi otoritesinin tanınmasını sağlamak adına uzun ve ciddi bir hazırlık yapmıştı. Nitekim sanki bir isyan başlamış gibi bir tür provokasyon düzenlenmesinin ardından ordunun büyük bir askeri harekâtla Dersim'i ele geçirmesi amaçlanmıştı. Gerçekte bir isyan teşebbüsü olmadığı gibi öldürülenlerin hemen hepsi sivil ve silahsız insanlardan oluşuyordu. Ama artık bir Kürt sorunu olduğunu bilen cumhuriyet onunla nasıl yaşayacağına karar vermiş ve Kürtlere gücünü, neler yapabileceğini göstermişti. Ama aynı zamanda yeni cumhuriyet de her yeni kuşağın kucağına Kürt sorunu diye bir alev topunu devrederek ve çözümü için baskı ve şiddet aygıtlarını kullanmaktan başka bir şey yapmayarak ilk yüz yılını da geçirecekti. Cumhuriyetin kurucu babalarının, ilk kuşağının en büyük başarısızlığı budur. Daha 1922 Eylül'ünde İzmit'te gazetecilerle yaptığı görüşmede Kürtlere özerklik sözü veren Mustafa Kemal'in daha sonra bunu unutmaması veya bu politikayı zaafli bularak vazgeçmesiyle başlayan bu sorun, kuruluşundan yüz yıl sonra da cumhuriyetin elini ayağını bağlamaya devam ederken sonuçta bütün toplum tarafından ödenen bedeller de büyüyerek sürüp gidiyor.

* * *

Öte yandan, yeni kurulan cumhuriyet yönetimi altında Kürt halkı bunları yaşarken bu arada her itirazları, isyanları dinsel nitelikte ve "irtica" damgası vurularak mahkûm ediliyor, Türkiye'nin batı bölgelerinden destek alması engelleniyordu. İrtica damgasından en çok etkilenenlerin başında komünistler, sol eğilimli kesimler geliyor ve Kürt halkının yaşadığı acıları teşhir eden, haklarını savunan bir pozisyon alamıyorlardı. Bunda etkili olan unsurlardan biri yeni Türkiye'nin Sovyet

Rusya ile dostluk ilişkileri ise, diğeri de inkılaplarla inşa edilmekte olan yeni toplumu ve gündelik yaşamı komünistlerin de “ilerici” nitelikte değerlendirmeleri olsa gerek. Aslında cumhuriyetin komünistlerin üzerindeki baskıyı hafifletmesi söz konusu değildi. Mustafa Kemal en baştan itibaren komünistlere hiç de iyi davranmamış, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmesinde herhalde rolü ve onayı olmuş, gerekli olduğunu düşündüğü durumda yakın arkadaşlarına sahte komünist parti kurdurarak Komintern’e üyelik için başvuru bile yaptırmış pragmatik, milliyetçi bir politikacıydı. Yunanistan ile savaş döneminde “milli çıkarlarımız gerektirirse Bolşevik olmayı da düşünürüz” derken milliyetçi bir lider olarak reel politikanın gereğini yapmaktan söz ediyordu. Cumhuriyetin ilanından sonra da çeşitli dönemlerde toplu komünist tutuklamaları devam etmiş ve komünistlerin yasal olarak siyaset yapmalarına izin verilmemişti. Bu dönemin sonlarında, Mustafa Kemal’in ölümünden önce 1938’deki Harp Okulu davası ile Nâzım Hikmet’in ve görüştüğü askeri öğrencilerin uyduruk iddia ve gerekçelerle cezalandırılması da ibretlik bir olaydı.

Sovyet Rusya ile dostluk ve günlük hayatı yeniden düzenleyen reformlar komünistlere siyaset hayat hakkı tanımadan yürütülüyordu. Ama yine de sonuçta cumhuriyetin kurucusuna ideolojik olarak en büyük destek komünistlerden, daha doğrusu Türkiye Komünist Partisi’nden kopan eski komünist liderlerden geldi. Milliyetçi, reel politiker, pragmatik ve ancak reformist olarak nitelendirilebilecek bir politikacı olan Mustafa Kemal’in görüş ve eylemlerini bütünlüklü, sistemli bir “siyasi ideoloji” haline getirmek eski komünistlerin işi oldu. “Kemalizm” adını taşıyan bu çizgiyi özellikle sömürge ve yarı-sömürge ülkeler için kurtuluşu sağlayacak bir yol olarak sunarlarken, onu sosyalizmin genel yelpazesi içinde bir siyasi akım olarak değerlendirmeye çalıştılar. Kemalizm Türkiye’nin sınırları içine sığmazdı, başka ülkelere, özellikle bağımsızlık mücadelesi veren hareketlere yol göstermeliydi.

Bu fikirlerini ve ideolojik çalışmalarının ürünlerini ilk sayısı Ocak 1932’de çıkan *Kadro Dergisi* aracılığıyla sunmaya çalışan eski komünistler Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Neditör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin TKP’den ayrıldıktan sonra devlet bürokrasisinde önemli yerlere geldikleri için Hikmet Kıvılcımlı ve diğer TKP liderleri tarafından “döneklik” ve “ihanel” ile suçlanacaklardı ama Türkiye’nin fikir hayatında etkili olmadıkları söylenemez. Daha da önemlisi Türkiye solunun fikri oluşumunda hep bir izleri olduğu da söylenebilir. Çünkü hiç de yabana atılmayacak entelektüeller olan Kadrocuların Kemalizm tanımları ve değerlendirmeleri Türkiye sosyalist hareketinin kimliğinin hasar görmesinde bir rol oynamıştır. Daha sonraki dönemlerde “Kemalizmle sosyalizm arasında aşılmaz duvarlar yoktur”, “Kemalizm anti-emperyalist mücadelede ittifak edebileceğimiz bir güçtür” türünden yaklaşımlar ve özellikle “Kürt sorunu”nu görmeyen sol/ sosyalist hareketin bir kesiminin milliyetçi/ulusalcı olmasının arka planında Kadro Dergisi’nin zihniyetini, anlayışını görmek yanlış olmaz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu himayesinde Ocak 1935’e kadar 36 sayı yayımlanan Kadro Dergisi bir noktada rejim tarafından artık sakıncalı görülmüş olacak ki, hamisi Tiran’a elçi olarak sürgüne gönderilmiş ve kapatılmıştır. Ama Ankara’nın ünlü valisi Nevzat Tandoğan’ın 1940’larda solcu gençlere “Memlekete komünizm lazım olursa onu da biz yaparız, size ne oluyor...” dediği gibi, temsil ettiği zihniyet ve yaklaşım yaşamaya devam etmiştir. Kemalizm ve CHP ile sol, sosyalizm arasında kurulan bu fikri/ideolojik bağ çeşitli biçimlerde canlı kalmış, soldan CHP’ye akışı kolaylaştıran bir rolü herhalde olmuştur.

Ankara Valisi komünizmle ilgili böyle konuşurken, ülkenin dünyaca ünlü komünist şairi Nâzım Hikmet’in “Donanma Davası” diye bilinen bir yargılama sonucunda son derece uyduruk gerekçelerle aldığı 28 yıl hapis cezasını çekmekte olduğu unutulmamalıdır. Komünistlere hiçbir dönem göz açtı-

rılmamasına rağmen Nâzım Hikmet'in yargılandığı dava gerçekten de en garip ve büyük şairi demir parmaklıklar arkasına göndermek üzere kurgulanmış, daha sonra “kumpas” diye nitelenecek ilk davalardan biridir. Haziran 1938’de tutuklanarak İstanbul’da Adalar açığında bulunan bir savaş gemisinde yargılanan şair askeri öğrencilerin okuduğu solcu kitaplar nedeniyle, Hikmet Kıvılcımlı’nın da içinde yer aldığı bir grup komünistle birlikte yargılanmıştı ve ancak 1950’de çıkan af yasasıyla hapisten çıkabilecekti. Zorla askere alınacağını ve hayatının tehlikede olduğunu görünce de çok sevdiği ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Komünistlere karşı bu kadar acımasız olmasına rağmen Kemalizm’e bu kadar esnek yaklaşılması ve müttefik olarak değerlendirilmesinde uluslararası sosyalist hareketin, Komintern’in etkisi ve yönlendiriciliği belirleyicidir ama buna dikkate değer bir itirazın gelişmemesi dolayısıyla sosyalist kimliğin hasarlı, sorunlu bir biçimde inşa edilmesi de söz konusudur.

Bu dönemin değinilmeden geçilmemesi gereken olaylardan biri de 1934 Trakya Pogromu’dur. 1934 yaz aylarında ırkçı, anti-semitik propagandalardan sonra Trakya’daki şehir ve kasabalarda yaşayan Yahudilere karşı saldırılar başlamış, tecavüzlere evlerin, dükkânların ateşe verilmesi eşlik ederken ölenler ve yaralananlar olmuştur. Devletin dahli ve organizasyonu olmadan gerçekleşmesi mümkün olmayan bu pogrom 1930’lar dünyasındaki anti-semitik, faşist rüzgârların ürünüdür. Zaten propaganda kampanyasını başlatan da Orhun Dergisi’ndeki yazılarıyla ırkçı-faşist Nihal Atsız’dan başkası değildir. Sonuçta Trakya’da yaşayan 15 bin kadar Yahudi başka ülkelere göç etmek zorunda kalırken bu ırkçı saldırılar 1915 Ermeni soykırımını yapan zihniyetin devlette ve toplumda hâlâ nasıl yaşadığını göstermiştir. Nitekim aynı zihniyet bir süre sonra, 1942’de, Varlık Vergisi ile Yahudilerin ve gayrimüslimlerin karşısına çıkacaktır.

Bir imparatorluk bakiyesinden ulus-devlet kurarak çıkan İttihatçılar, Kemalistler adını alarak cumhuriyetle yollarına devam ederken elbette imparatorluğu kurtarmak üzere yola çıktıkları gibi değillerdi. 1911’de Trablusgarp çöllerinde İtalya’ya karşı başlayan savaş Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve milli mücadele ile 1922’ye kadar 10 yıldan fazla sürerken önce Osmanlı, sonra Türkiye Cumhuriyeti özellikle Birinci Dünya Savaşı ile yıkılıp yeniden kurulmakta olan dünyanın en kritik coğrafyasında, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu’nun arasındaki jeopolitik konumuyla çok önemliydi. Özellikle Avrupa’da olan gelişmelerden çok etkileniyordu. Nitekim Mustafa Kemal’in Çankaya’dan ülkeyi “tek adam” olarak yönettiği 15 yıl Avrupa’nın Faşizmin ve Nazizmin etkisi altına girdiği, Sovyetler Birliği’nde de Stalin’in despotik yönetiminin, parti diktatörlüğünün olduğu yıllardı.

Başka tarihsel dönemlerde de olduğu ve daha sonra da olacağı gibi Avrupa’da esen rüzgârların bazen daha da şiddetle yansıdığı Türkiye’nin bu yıllarda “tek adam-tek parti yönetimi” altında yaşaması çok da anlaşılabilir bir durum değildir. Başka türlü olması, daha demokratik bir rejim kurulması sürpriz olurdu. Bu bağlamda Mustafa Kemal’in 1930 sonbaharında yakın arkadaşı Fethi Okyar’a Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı (SCF) kurdurması doğrusu ilginç bir teşebbüs ve kısa bir deneyim olmuştur. İktidardaki CHP’yi denetleyecek, dânişıklı bir muhalefet partisi olmaktan ileri gitmemesi düşünülen SCF, halktan ciddi bir destek alınca kapatılacaktır. Çünkü henüz gerçekten de çok partili bir siyasal sisteme hazır olmayan bir iktidar kadrosu vardır. Ama böyle olunca da Mustafa Kemal’in Fethi Okyar’a SCF’yi kurdururken söylediği sözler tarihsel bir ironi haline gelecektir; arkamda bir istibdat müessesesi bırakmak istemiyorum” derken Mustafa Kemal ne kadar samimiydi bilinmez ama 10 Kasım 1938’de hayata veda ederken arkasında bıraktığı rejimi başka türlü tanımlamak da mümkün değildir.

Yeni Devletin Yerleşmesi ve İnönü Dönemi

Ebedi Şef Atatürk öldüğünde Falih Rıfkı Atay, “En mesut Türkler Atatürk yaşarken ölmüş olanlardır” diye yazmıştı. Ebedi Şef’in yerine geçen Milli Şef İsmet İnönü zamanında yaşayanlar gerçekten de çok mesut olamadılar çünkü dünya yine bir büyük savaşın içine sürüklenmişti. İkinci Dünya Savaşı bir emperyalist paylaşım mücadelesi olarak 6 yıl boyunca sürerken Türkiye’nin bu savaşın dışında kalması, fiilen savaşa girmemesi yeni cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bir başarısıydı. Türkiye’yi yönetmekte olan siyasi kadrolar, askeri ve sivilile savaşın ne olduğunu bilen, pek çok savaş yaşamış bir kuşaktı. Savaşı geçiren süre daha 20 yıl bile olmamış, toplum rahat bir nefes almaya çalışırken patlak veren büyük savaştan uzak durmak, sadece İnönü’nün değil siyasi kadroların büyük çoğunluğunun desteğini alan, bir tür toplumsal mutabakat sağlanan bir politikaydı. Bu arada Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi Almanya ile birlikte savaşa girilmesini isteyenler yok değildi, özellikle Nazi ordularının ilk yıllardaki askeri zaferleri Türkiye’de de etkili olmuş, Almanlarla birlikte olduğunda sonuçta kazançlı çıkılacağını düşünen ırkçı, faşist çevrelerin iştahını kabartmıştı. Ama İnönü bu unsurları da kendi amaçları doğrultusunda kullanacak ve savaşın sonuna doğru, Almanya’nın kaybedeceği anlaşılınca bunları tutuklamaktan da kaçınmayacaktı.

Aslında savaş sürecinde izlenen politika gerçek bir tarafsızlıktan çok hangi taraf güçlü görünürse o tarafa doğru meyletmek ve alttan alta hem Almanya’nın hem de İngiltere’nin başını çektiği İttifaklarla ilişki sürdürerek sonuçta savaşta fiilen yer almamaktı. Savaşa girilmemesine rağmen ilan edilen seferberlik ve mümkün olduğu kadar çok askeri silah altında tutmak ekonomiyi olumsuz etkilemiş, sosyal ve kültürel hayatı çökertmişti. Savaşa hazır tutulmaya çalışılan ordunun öncelikleri ve yapılan askeri harcamalar elbette yoksulların, emeğiyle geçinmeye çalışanların hayatını zorlaştırırken, “Geldi İsmet, kesil-

di kismet” tekerlemesi onlarca yıl CHP’nin üstüne yapışacak, karneyle ekmek dağıtımı ve süpürge tohumu yiyerek hayatta kalma hikâyeleri kuşaktan kuşağa aktarılacaktı. İnönü’nün “Sizi aç bıraktım ama babasız bırakmadım” sözü günlük hayatı çok daha zorlaşan insanlar için fazla şey ifade etmiyordu. Savaş yıllarının yaratmış olduğu sıkıntılar, ekonomik sefalet ve yoksulluk hâlâ tek parti iktidarı olarak süregelen siyasal sistemin savaşın bitiminden sonra yeniden kurulacak dünyada aynı biçimde yoluna devam etmesine imkân vermeyecekti.

Savaş yıllarının kayda geçirilmesi gereken olaylarından biri 1942’de çıkarılan Varlık Vergisi ile Yahudilerin ve diğer gayrimüslimlerin mallarına, servetlerine el konulmasıdır. Bir yandan savaş zengini karaborsacılar iktidarla iç içe çalışır ve yaygınlaşırken, gayrimüslimlere uygulanan bu kanun açıkça ırkçı, anti-semitik bir servet transferiydi ve Almanların savaşta üstün geleceklerine dair beklentilerin egemen olduğu zamanda gündeme gelmişti. 1915 Soykırımı ve 1934 Trakya Pogromu’nda kendisini açıkça ortaya koyan İttihatçı zihniyet bir kez daha utanç verici bir operasyona damga vurmuştu.

İnönü’nün cumhurbaşkanı olmasından sonra Atatürk’ün yakın çevresinden kendisine karşı olan arkadaşlarını tasfiye etmesi ve milletvekili olmasını sağlayarak Meclis Başkanı yaptığı Kazım Karabekir ve diğer milli mücadele önderlerini sistemin içine dahil etmesi bu dönemin önemli adımlarından biridir. Böylece Atatürk’ün ölümünden sonra cumhuriyetin Kurucu Babaları’nın siyaseten meşru olmayan yollardan kendi arasında iktidar savaşına sürüklenmelerini de engellemiş oluyordu.

Büyük savaşın Almanya ve müttefiklerinin yenilgisiyle sonuçlanacağı kesinleşince savaşın son günlerinde Almanya ve müttefiklerine savaş ilan eden İnönü yönetimi ABD ve İngiltere öncülüğünde yeniden kurulacak olan dünyada galiplerin yanında yerini almaya hazırlanıyordu. Son dakikadaki savaş ilanı galip Batı devletleri tarafından ciddiye alınmadı tabii ama hele de bir başka galip devlet olan Sovyetler Birliği’nin

bazı taleplerinin de gündeme gelmesiyle birlikte Türkiye'nin ABD'nin hegemonyasına gireceği belli olmuştu. Nitekim büyük savaşın bitiminden bir süre sonra başlayan Soğuk Savaş, Batı ile Doğu'yu, kapitalist sistem ile artık ona alternatif bir sistem haline gelmeye yönelen sosyalist ülkeleri karşı karşıya getirirken dünya o zamana kadar görülmemiş bir ideolojik mücadeleye sahne olacaktı.

Nisan 1949'da NATO'nun kuruluşuna, Mayıs 1955'te Varşova Paktı'nı kurarak cevap veren SSCB ve Doğu Avrupa ile ABD ve Batı Avrupa arasındaki Soğuk Savaş 1990'larda ikincilerin zaferiyle sonuçlanacaktı ama belki de bu sürecin en büyük mağdurlarından biri Türkiye olacaktı. Çünkü SSCB'nin güney komşusu ve NATO üyesi Türkiye Soğuk Savaş'ın "cephe ülkesi" olarak adeta ABD uydusu bir ülke haline gelmiş ve ABD'den sonra NATO'nun ikinci büyük ordusunu oluştururken zaten tarihsel olarak kendisini "ülkenin sahibi" gören askerlerin vesayetinde demokratik olmayan bir siyasal sistem iyice yerleşmişti. Sola, özgürlüklere, demokratik bir topluma izin vermeyen bu sistem ülkenin jeopolitik rantını değerlendirmekten öteye gidemezdi. Nitekim rejim 40 yılı aşan Soğuk Savaş boyunca bunu yaptı ve bununla da övünmekten geri durmadı.

Öte yandan, İnönü yönetimi dünya savaşı sonrasında tek parti rejimine son vererek artık kendilerini "Demokrasi" olarak niteleyen Batı dünyasının içinde olunması gerektiğini düşünüyordu ama Türkiye'de kurulacak rejim hiç de çoğulcu, demokratik olmayacaktı. Solun her türlü akımına kapalı, ancak iktidar partisi CHP içinden neşet eden muvazaalı bir muhalefet partisine izin verilecekti. Solun, sosyalistlerin başına gelenler ise 1 Nisan 1948'de Bulgaristan sınırında yazar Sabahattin Ali'nin katledilmesinden ve aynı yılın yaz aylarında Ankara Üniversitesi'nden, DTCF'den (Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) sol eğilimli öğretim üyeleri, Prof. Pertev Naili Boratav, Doç. Behice Boran, Doç. Niyazi Berkes ve Muzaffer Şerif gibi isimlerin atıl-

masından belliydi. Hikmet Kıvılcımlı'nın liderliğinde 1954'te kurulan bir sosyalist parti olan Vatan Partisi ise üç yıl sonra kapatılacaktı. Sola, sosyalizme hayat hakkı yoktu.

Bu arada İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde, Milli Eğitim Bakanı olarak Hasan Ali Yücel'in, İlköğretim Genel Müdürü olarak da İsmail Hakkı Tonguç'un yönetiminde 1940-46 yılları arasında Türkiye'nin her bölgesine yayılan 20 Köy Enstitüsü açılması dikkat çeken ve iz bırakan bir eğitim projesi oldu. Gerek üretim içinde eğitim yapılması gerekse nüfusun yüzde 80'inin yaşadığı köyleri doğrudan hedef alması dolaısıyla evrensel ölçekte de orijinal bir toplumsal eğitim projesi Soğuk Savaş koşullarına kurban giden bir başka girişim olmuştur. Geliştirilerek sürebilse ileriki yıllarda köyden kente kontrolsüz ve hızlı göçün de daha planlı ve kontrollü olmasına katkıda bulunacak, hayvancılığı ve tarımsal üretimi de geliştirecek bu yaratıcı adım anti-komünist kampanyalara dönüşen saldırılara dayanamayarak yine İnönü iktidarı tarafından durdurulacak, enstitüler kapatılmaya başlanacak ve 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti (DP) tarafından tümüyle tasfiye edilecektir. Köy Enstitüleri tasfiye edilirken, 1951-52 öğretim yılından itibaren İmam Hatip okullarının kurulması ve yaygınlaşmaya başlaması bir başka dikkat çekici gelişmedir. Toplum üretime dönük, bilimsel bir eğitim projesinden yoksun bırakılırken dinsel eksenli bir eğitim ağı da zaman içinde yaygınlaşacak ve muhafazakâr aileler için bir alternatif haline gelecektir. Eğitim sistemindeki bu adımlar ve yeniden yapılanma Soğuk Savaş koşullarında Türkiye'nin yeni kuşaklarına verilmek istenen yönü ve anlayışı da yansıtmaktadır.

* * *

DP Atatürk'ün son başbakanı Celal Bayar liderliğinde ve İsmet İnönü ile işbirliği içinde kurulurken gerekçe ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olacaktı. Bu kanuna itiraz ederek as-

linda büyük toprak sahiplerinden yana tavır alan Celal Bayar ve arkadaşları savaştan hemen sonra yapılan 1946 seçimlerinde değilse de 1950 seçimlerinde iktidar oldu. Bütün bunlara rağmen tek parti rejiminin sona ermesi ve 27 yıllık CHP iktidarından sonra meydana gelen iktidar değişikliği önemsiz bir adım gibi görülmemelidir. Bu arada, tersine bazı öneri ve telkinlere rağmen İnönü'nün iktidarı DP'ye bırakması ve muhalefete geçmesi de küçümsenmemelidir. Çünkü daha sonraki dönemlerde ardı ardına ülkeyi yönetecek sağ/muhafazakâr partilerin (DP, AP, ANAP, AKP) iktidarı bırakmamak için yaptıklarına bakıldığında Başbakan olarak 12 yıl, Milli Şef olarak bir 12 yıl daha devleti yöneten İnönü'nün seçim sonuçlarını kabullenmesi ve iktidarı bırakması bir ayrıntı sayılamaz.

Böylece 1938-50 arasında dünya savaşı ve Soğuk Savaş'ın başlamasıyla şekillenen "Milli Şef" dönemi tek parti rejimiyle birlikte sona ererken cumhuriyet artık geri dönülmez biçimde yerleşiklik kazanmış ama aslında bunu sağlayan ve haklı olarak "İkinci Adam" diye nitelendirilmiş olan İsmet İnönü daha sonraki dönemlerde herhalde beklediklerini bulamamış, hatta uzun yıllar başında bulunduğu CHP'den bile istifa ettikten sonra vefat etmiştir.

Solun, sosyalistlerin bazı kesimlerinin "karşı-devrimin başlangıcı" olarak nitelediği 1950 seçimleri ve sonrasında Türkiye'nin yönetimi hemen bütünüyle sağ/muhafazakâr partiler ve askeri darbelerle olacaktır. 12 Mart sonrasında sola açılan Bülent Ecevit liderliğindeki "Yeni CHP"nin veya CHP'nin içinde yer aldığı koalisyonların iktidarı çok kısadır. Cumhuriyetin ikinci yarı yüzyılı DP, AP, ANAP, AKP'nin sağ/muhafazakâr iktidarlarının yönetiminde geçmiştir.

Demokrat Parti Yılları ve Bayar-Menderes Dönemi

1950-1960 arasında 10 yıl boyunca ülkeyi yöneten Demokrat Parti sağ, muhafazakâr bir parti olmakla birlikte "Yeter! Söz Milletindir!" şiarıyla tek parti iktidarının otoriter, baskıcı poli-

tikalarına karşı bir söylemle iktidara gelmişti. Mehmet Ali Aybar gibi solcu aydınların bile DP listesinden bağımsız milletvekili adayı olduğu koşullarda nüfusun hâlâ yüzde 75'inin yaşadığı kırsal kesimden, köylerden büyük destek alacaktı. Oyların yüzde 52'sini almış ama çoğunluk sisteminin geçerli olduğu koşullarda milletvekillerinin yüzde 85'ini kazanarak Meclis'te büyük bir çoğunluk elde etmişti. Celal Bayar Cumhurbaşkanı olurken Adnan Menderes de parti başkanı ve Başbakan olacak ve 10 yıl ülkeyi birlikte yöneteceklerdi. Özgürlükçü bir söylemle iktidar olmasına rağmen bu yönlü taleplere cevap vermek bir yana tam tersine politikalar izleyen DP'nin 1951'deki ünlü TKP tutuklamaları Soğuk Savaş politikalarına uygun bir parti haline gelmesinin bir göstergesiydi. ABD'nin desteğini alan DP iktidarı Kore Savaşı'na bir tugay askerle katılacak ve yüzlerce asker hayatını kaybederken Türkiye de NATO'ya üye olarak kabul edilecekti. Celal Bayar Türkiye için "Küçük Amerika" olmaktan söz ederken, Adnan Menderes de geniş kitlelerin sevgi ve sempatisini kazanmayı başarmıştı.

DP'nin iktidar yıllarında tarımdaki makineleşmeyle birlikte ve köyden şehre göçün hızlandığı koşullarda kapitalist gelişme de hız kazandı. Bu 10 yıl içinde şehir nüfusu yüzde 25'ten yüzde 30'a çıkarken ithal ikameci sanayileşme modeli de artık uygulanmaya başlamıştı. "Montaj sanayi" denilen modelle başlayan ve yüksek gümrük duvarları, vergilerle korunan imalat sanayisi zaman içinde ithal edilen mal ve ürünlerin ülke içinde üretimini mümkün hale getirirken ithal ikameci modele dönüşecek ve kapitalist gelişme sürecine de hız kazandıracaktı.

1929 dünya bunalımının da etkisiyle 1930'lu yıllarda ağırlık kazanan devletçiliğin yerini özel sektöre ve dış borçlanmaya dayanan yeni bir ekonomik model alırken İkinci Dünya Savaşı koşullarının daralttığı ekonomi canlanacaktı. Bu dönemde ekonomi ortalama yüzde 5'in üzerinde büyürken bir yandan da Türkiye ciddi bir enflasyonla yüz yüze gelecekti.

Yine de canlanan ve büyüyen ekonomi toplumsal refah düzeyini belirli ölçülerde yükseltiyor, geniş kitlelerin de hayatını değiştiriyordu. Tarımsal ekonominin makineleşmesi arttıkça boşa çıkan özellikle genç nüfus şehirlere göç ederek işçileşirken, ulaştıkları yeni hayat şartlarının sağladığı olanaklar iktidar partisine olan toplumsal desteği artırıyor. Nitekim 1950'den sonra 1954 ve erkene alınan 1957 seçimlerini de kazanan DP yüksek enflasyona dayanamayarak 1958'de büyük bir devalüasyon yapınca toplumsal huzursuzluk ve hoşnutsuzluk da artmaya başladı.

Bayar-Menderes yönetimindeki DP iktidarının artan toplumsal memnuniyetsizliğe ve yükselen muhalefete cevabı baskıyı artırmaktan başka bir şey olmadı. Muhalefet arttıkça iktidarın baskısının da arttığı koşullarda iş İsmet İnönü liderliğindeki CHP'nin mallarına, binalarına el konulmasına, kapatılması tartışmalarına kadar gidince, DP iktidarı da siyasi meşruiyetini kaybetmeye doğru sürükleniyordu. Ekonominin içine girdiği kriz toplumsal rıza üretme mekanizmalarını eski gibi kullanmaya olanak vermedikçe, baskı ve zorla boyun eğdirmeye yönelik politikalar sonuçta 27 Mayıs 1960'taki askeri darbeyi getirdi. Hâlâ merkezi iktidarda cumhuriyetin kurucu kuşağı, 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı vatandaşı olarak doğanlar bulunmakla birlikte artık aşağıya doğru giddikçe cumhuriyetin yurttaşı olarak doğmuş veya yetişmiş yeni bir kuşak, 20. yüzyılın çocukları da ülke yönetiminde yer alıyorlardı. 27 Mayıs darbesi DP ile birlikte kurucu kuşağı da tasfiye edecek ve özellikle DP mirasına sahip çıkmak üzere kurulan Adalet Partisi'nin (AP) yeni ve genç lideri Süleyman Demirel'e yol açacaktı.

DP döneminin kayıt altına alınmadan geçilmemesi gereken olaylarından biri 1955 yılında düzenlenen 6/7 Eylül Pogromu'dur. 1915 Ermeni soykırımını yapan ve sonrasında her fırsatta bu coğrafyada yaşamaya devam eden gayrimüslim halka saldırarak onları bu topraklardan tasfiye etmeye çalışan İttihat-

çı zihniyet, Türk-İslam anlayışı bir kez daha harekete geçmişti. Kıbrıs'ta Türklerle Rumlar arasında meydana gelen gerilim ve Yunanistan'ın tutumu bahane edilerek ordunun Özel Harp Dairesi'nce düzenlen bu pogromu yıllar sonra General Sabri Yirmibeşoğlu "mükemmel bir özel harp operasyonu" diye niteleyecek ve itiraf edecekti. Özellikle İstanbul'daki Rum ve Ermeni esnaf ve vatandaşlar hedef alınırken, kamyonlarla Beyoğlu'na, İstanbul adalarına ve gayrimüslimlerin yoğun olduğu semtlere getirilen saldırganların tecavüzleri, yağma ve talanları hiçbir müdahaleyle karşılaşmadan iki gün boyunca sürmüştü. Sonuçta daha önce yaşadıkları benzer saldırıları, pogromları da dikkate alan gayrimüslimler, özellikle Rumlar Türkiye'yi terk ederken bu topraklar biraz daha çorak kalacaktı.

Ordu içindeki cunta örgütlenmeleri DP iktidarının başlangıç yıllarına kadar gitse de bir hükümetin devrilebilmesi için toplumsal ve siyasal koşulların uygun olması şarttır. Yoksa Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'teki girişimlerinde olduğu gibi, başarısızlık kaçınılmazdır. Öte yandan, yine her iktidar kendi sonunu hazırlar. 27 Mayıs darbesinin koşullarını hazırlayan da öncelikle DP'den başkası değildir; özellikle siyaseten ülkeyi içine sürüklediği baskı koşulları, yeni bir "tek parti" yönetimine doğru kayış toplumsal muhalefeti hem genişletmiş hem de sertleştirmiştir. CHP'nin 27 yıllık tek parti iktidarını eleştirerek iktidara gelenler kendileri benzer bir rejim kurmaya yeltenince normal ve meşru yollardan, siyasal rejimin kendi kanallarından iktidar değişimi olanaksız görünmeye başlamıştı. Bir kez iktidar olduktan sonra iktidardan gitmemek için her türlü şeyi yapan, gayrimeşru noktalara sivrilmekten çekinmeyen bir sağ, muhafazakâr anlayışın ilk örneğini oluşturan DP aynı zamanda cumhuriyetin ilk askeri darbesinin de ebesi olmuştur.

DP hükümetinin ilk önemli icraatı 1932'den beri yasak olan Arapça ezanı 16 Haziran 1950'de serbest bırakmak oldu ama CHP de bunu desteklemişti. Bu değişiklik ülkenin nasıl

bir politik ve kültürel iklime doğru ilerlediğini göstermesi bakımından önemliydi. Kuran kursları, imam hatip okulları hızla artmaya başlarken, bazı çevrelerde demokratik beklentiler yaratan DP'nin bayağı bir popülizm yapacağı anlaşıyordu. Bu popülizmin ardında ise DP'nin büyük ticaret burjuvazisi ve toprak sahiplerinin siyasi temsilcisi olduğu gerçeği gizlenecekti. Devletin olanaklarını bürokrasinin koruyucu ve kollayıcılığında değerlendirerek gelişen ve dünyaya entegre olmak isteyen büyük ticaret burjuvazisi, büyük toprak sahipleriyle birlikte artık daha etkin olmak istiyordu. Bu ise, tek parti rejiminin ifade ettiği iktidar bloğunun kırılması ve yeniden oluşturulması anlamına geliyordu. Nitekim 27 yıllık CHP iktidarına seçimle son verilmiş olması sadece “tek parti diktatörlüğüne” karşı biriken tepki ve muhalefetin ürünü değildi. Bununla birlikte sivil ve askeri bürokrasinin fazlasıyla etkin olduğu bir iktidar bloğunun artık zamanını doldurması söz konusuydu. 1950’ler Türkiye’si kapitalist pazarın gelişmesi ve sermaye birikiminin hızlanması için siyasal rejimini yeniden şekillendiriyordu.

Anadolu’nun her tarafına yayılan karayollarında ifadesini bulan bir iç pazar genişlemesi ve ticaretin gelişmesi öncelikle büyük ticaret burjuvazisi ve toprak sahiplerinin elinde bir sermaye birikimi demektir. Kredi ve vergi mekanizmalarıyla ve sübvansiyon politikalarıyla desteklenen tarım kesimindeki üretim artışı gelir artışına da yol açıyor ve ülke nüfusunun çoğunluğunun yaşadığı kırsal bölgeler DP’nin oy deposu haline geliyordu. Bu arada tarımdaki makineleşme ve küçük toprak sahipliğinin giderek tasfiye olması kente göçü hızlandırırsa da gelişmekte olan ithal ikameci kapitalizm zaten işgücü ihtiyacındaydı. Dolayısıyla kentlere akan nüfus da işçileşerek yeni bir dünyanın içine giriyordu. Tarımsal üretimin artışı, sanayinin gelişiminin hızlanması ve dolayısıyla iç ve dış ticaretin canlanması ticaret burjuvazisinin de palazlanmasını getiriyordu. Bir süre sonra sanayiye de girecek bu burjuvazi, gelecekte

iktidar bloğunun iç ilişkilerinin ve dengelerinin kendi lehine değişmesini talep edecekti. 27 Mayıs darbesinin önemli dayanaklarından biri olan bu durum ancak 50’li yılların ve dolayısıyla DP döneminin de sonunda gündeme gelecekti.

Gelişen kapitalizm doğal olarak Türkiye’yi yeni bir toplumsal ve siyasal ortama doğru taşıırken tek parti dönemine ait pek çok şeyi değiştirmiş ve değiştirmeye de devam ediyordu. Bunların en önemlisi bürokrasinin ve ordunun eski konumlarından uzaklaşmasıydı; hem yoksullaşmaları hem de toplumsal statülerinin gerilemesi dolayısıyla bu kesimlerin DP’ye karşı muhalefete başlamaları gayet anlaşılır bir durumdu. “Orta sınıf” statüsünden çıkarak daha alt sınıfların arasına doğru sürüklenen bu toplumsal gruplar, kapitalist gelişimden olumsuz etkilenen başka kesimleri de yanlarına alarak siyasi muhalefeti yükseltmeye başladılar. DP’yi seçim sandığında yenilgiye uğratamayan CHP’nin de sistem içi kanallardan destek olduğu bu muhalefet bir yandan da daha 1954 gibi erken bir tarihte ordu içinde gizli örgütlenmeler, cuntalar aracılığıyla başka alanlara doğru yayılıyordu. DP’nin de bu yükselen muhalefete sert bir şekilde karşılık vermesi, demokratik hak ve özgürlükleri iyice budayarak bir tek parti sistemine doğru gidişi 27 Mayıs darbesinin koşullarını olgunlaştıracaktı.

27 Mayıs darbesi ordu eliyle yapılmıştır ama arkasında sermayenin bazı kesimlerinden bürokrasiye, şehirlerin aydın ve örgütlenmeye yönelen işçi kitlelerine, emekçilerine kadar geniş bir toplumsal ve siyasal güçler yelpazesi vardır. Ordu, siyasal rejimi bir tür “askeri vesayet” altında yeniden inşa ederken yapılan en önemli şeylerden biri, DP iktidarının önde gelen isimlerini yargılamak ve Başbakan Adnan Menderes ile iki bakanı idam etmektir. İkinci ise Temmuz 1961’de yeni bir anayasayı halkoyuna sunarak yüzde 61’le onaylanmasını sağlamak oldu. Diğer anayasa düzenlemeleriyle karşılaştırıldığında daha özgürlükçü ve demokratik yaklaşımlar barındıran 1961 Anayasası aynı zamanda seçimle oluşacak iktidarlara,

yürütme gücünü ele geçirecek (muhtemelen sağ/muhafazakâr) partilere karşı aldığı kurumsal önlemlerle de dikkat çekiyordu. Her şeyden önce generallerin çoğunlukta olduğu Milli Güvenlik Kurulu, bir askeri vesayetin temel organı haline gelirken gerektiğinde “milli güvenlik devleti” olarak işleyecek bir bürokratik/askeri yapıyı da oluşturmayı ihmal etmeyecekti. DP’nin “çoğunluğun oylarıyla seçildik istediğimizi yaparız” dediği iktidar deneyimi, seçimle gelen iktidarlara karşı önlem alırken ve muhalefetin kolayca bastırılmasına olanak vermeden, iktidarın askeri ve sivil bürokrasi tarafından da denetlenmesine alan açan bir siyasi ve hukuksal çerçeve oluşturacaktı. Darbeyi yapanların amacının daha demokratik bir ülke olduğu söylenemez ama arkalarına aldıkları toplumsal ve siyasi güçler onları zorluyordu ve sonuçta iktidar karşısında muhalefeti koruyan ve kollayan anayasal düzen sol/sosyalist hareketin de önünü açmış oldu. Nitekim uygun koşulları bulduğunda sol/sosyalist hareket de yükselmeye başlayacak, Türkiye İşçi Partisi’nin kuruluşu ve 1965 seçimlerinde parlamentoya girmesi, hatta grup kurmasıyla meşru ve kitlesel bir siyasi akım haline gelecek ve 1960-1980 arası özellikle kültürel hayat solun, sosyalistlerin hegemonyası altında şekillenecekti.

Adalet Partisi İktidarı ve Demirel Yılları

27 Mayıs darbesinden sonra yeniden düzenlenen siyasi sistemin yeni yüzü ve yıldızı Süleyman Demirel olacaktı. DP’nin siyasi mirasına sahip çıkmak için kurulan Adalet Partisi’nin (AP) kurucusu emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala’nın ölümünden sonra Kasım 1964’te bu partinin başına geçen Demirel daha sonraki 40 yıl boyunca sağ/muhafazakâr siyasetin lideri oldu. Soğuk Savaş şartlarından en çok etkilenen, siyasi sistemi tamamen bu ideolojik iklim tarafından şekillenen Türkiye’de yedi defa hükümet kuran, 10 yıldan fazla başbakanlık yaparken nihayet cumhurbaşkanı olarak aktif siyasete veda eden “Çoban Sülü” lakaplı Demirel’in karşısına 70’li yıllarda

“Karaoğlan” lakaplı CHP lideri Bülent Ecevit çıkacak ve bu iki siyasi aktör sağ ve sol siyaseti domine edecekti.

“Elinde Kuran, göğsünde iman, geliyor Muhteşem Süleyman” diyerek anons edildiği miting meydanlarında kendine özgü şivesi ve konuşma tarzıyla kırsal kökenli kitlelerle çok iyi ilişki kurabilen bu zeki politikacının aydınlarla arası pek iyi olmadı ama onlarca yıl düştüğü yerden yeniden kalkarak ülkenin yönetiminde kalmayı başardı. DP’nin bıraktığı yerden yola devam eden AP ve Demirel, ithal ikameci bir kapitalizmin gelişmesi için uygun politikalar izleyecek, özellikle 1965’te tek başına iktidar olduktan sonra, yüzde 7’lere yaklaşan ekonomik büyümeye karşın yüzde 5 civarındaki enflasyon geniş kitlelerin refah seviyesinin yükselmesini getirirken, Türkiye adım adım bir “tüketim toplumu” haline gelmeye de yönelecekti. Bu toplumsal değişim ve dönüşüm Süleyman Demirel’in 40 yıl boyunca siyasetin en önemli aktörü olmasını sağlayacaktı. Siyasete yeni girdiği yıllarda “Çoban Sülü” diye kitlelere sunulan Demirel daha sonraki yıllarda “Barajlar Kralı” diye anılmayı tercih ederken, arka plandaki bu değişimin, dönüşümün mimarı olduğunun elbette farkındaydı ve bunun toplum tarafından da bilinmesini, kabul edilmesini istiyordu. Düştüğü yerden kalkıp tekrar iktidar olmasını önce “Çoban Sülü” sonra da “Barajlar Kralı” olmasına borçluydu.

1970’te AP’nin bölünmesi ve Celal Bayar’ın etkisi altındaki bir grup milletvekilinin Demokratik Parti’yi kurmasıyla Demirel’in tek başına iktidar yılları sona erdi ama Demirel sağ, milliyetçi ve hatta İslamcı güçleri etrafında tutmaya, onlarla birlikte iktidara tırmanmaya devam etti.

Demirel’in sağın lideri ve Soğuk Savaş politikacısı olarak sola en büyük zararı, TİP’in parlamentodan dışlanması, gidecek sosyalist hareketin meşruiyetinin zayıflamasını sağlamasıdır. İktidar yılları boyunca 1961 Anayasası’ndan şikâyet eden, “Bu anayasayla bu memleket yönetilemez” diye diye yöneten Demirel 1965 seçimlerinde uygulanan “milli bakiye sistemi”

sayesinde yüzde 3 oy almasına rağmen 15 milletvekili çıkarak TBMM’de grup kuran ve dolayısıyla etkili muhalefet yapma olanaklarına kavuşan TİP’in 1969’da aynı şekilde parlamentoya girmesini engelleyecek tarzda seçim sistemini değiştirdi. Daha sonraki yıllarda TİP muhalefetine ne kadar etkili olduğunu itiraf eden ve “Biz muhalefeti TİP’ten öğrendik” diyen Demirel böylece TİP’i parlamento dışına iterken büyük ölçüde sosyalist siyasi muhalefeti de etkisizleştirmiş oluyordu. Bunun üzerine “parlamento dışı muhalefet” kavramlaştırması altında gerçekten de meclis dışındaki alanlarda daha çok görülen sosyalist hareket, bu arada sokakları, meydanları daha çok kullanacak ve özellikle de kültür-sanat dünyasında etkili olmaya devam edecekti. Mücadele alanlarının ve yöntemlerinin farklılaşması bir süre sonra sosyalist harekette bir tür yarılmanın da ortaya çıkmasını hızlandırdı. “Reformist” ve “devrimci” olarak iki ayrı yönde ilerlemeye başlayan sosyalist hareket içinde ideolojik kavgalar şiddetlenirken, kaçınılmaz olarak sol potansiyel de parçalanacaktı. Bu durumun sosyalist hareketin gelişimi ve toplumsal etki alanları açısından tartışılacak pek çok olumlu ve olumsuz sonuçları vardır ancak bu tablonun ortaya çıkmasında Demirel’in TİP’i parlamento dışına sürmesi ve seçim sisteminin sosyalistlere hiçbir şans vermeyecek tarzda düzenlenmesinin büyük payı olmuştur.

Sosyalist hareket içinde güçlü bir devrimci damarın gelişmesinde elbette en büyük etken, 1968’in Avrupa ve giderek dünyada estirdiği isyan dalgasıdır. Fransa’da başlayıp Avrupa’ya yayılan ve hızla Türkiye’ye de sıçrayan öğrenci ayaklanmaları ve devrimci gençlik hareketleri Türkiye solunu da bir yol ayrımına getirdi; TKP’nin geleneksel örgütlenmesinden, TİP’in parlamenter muhalefetinden farklı bir devrimci akım hızla kitleselleşerek Türkiye’de sosyalist hareketin en büyük gücü haline geldi. Sistemin buna cevabı ise çok geçmeden 12 Mart muhtırası ile gelecekti. Yarı-askeri bir rejim kuran 12 Mart generalleri parlamentoyu, TİP ve Erbakan’ın

Milli Nizam Partisi dışındaki siyasi partileri kapatmadı ama orduyla işbirliği yapmalarını sağladı. Nitekim ordunun verdiği muhtıra üzerine istifa eden AP lideri Demirel ve partisi kurulan “partiler üstü hükümetleri” destekleyecekti. Çünkü ordu açısından, Soğuk Savaş koşulları dışına taşmış, artık devletin olağan baskı ve denetim mekanizmalarıyla kontrol altında tutulabilen bir siyasi hareket olmaktan öteye giderek “toplumsal hareket” niteliğine ulaşmış devrimci bir sol vardı. 12 Mart’ın asıl hedefi bu solu ezmek, imha etmek ve ülkeye fazla lüks olduğu söylenegelen 61 Anayasası’nın demokratik yönlerini budayarak Demirel ve diğer sağ/muhafazakâr politikacıların istediği tarzda düzenlemektir. 12 Mart 1971’den 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar geçen yaklaşık iki buçuk yıllık süreçte bunları yaptılar, sosyalist harekete devrimci bir rota çizmeye ve kimlik oluşturmaya çalışan siyasi liderleri, önder kadroları bilinçli ve planlı bir şekilde öldürdüler, imha ettiler ve ordu kışlasına geri döndü.

Bu arada ordunun kışlasına çekilmesi için istediği her şeyi yapan AP ile işbirliğine giren CHP de bölünecekti. “Muhtıra bize karşı verildi” diyerek parti içinde sol bir itirazın lideri olan Bülent Ecevit tarihsel lider İsmet İnönü’yü devirerek genel başkanlığa gelirken devletin kurucu partisi de sola yönelecek, kendini “halkçı” bir temelde yeniden örgütlemeye gidecekti. Böylece 60’lı yıllar İnönü-Demirel mücadelesiyle geçerken 70’li yıllar ise Demirel-Ecevit kavgasıyla şekillenecekti.

70’li Yıllar, CHP ve Solun Yükselişi

60’lı yıllardaki solun yükselişi, 15-16 Haziran Büyük İşçi Direnişi ile başlayan 70’li yıllarla birlikte daha da ivme kazandı. Dev-Genç’te ifadesini bulan kitlesel bir devrimci gençlik hareketine 1967’de kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) “sınıf sendikacılığı” adını verdiği militan örgütlenmesi ve mücadelesi eşlik ediyor, siyaset

sadece parlamentoda sergilenen bir gösteri, bir oyun olarak kalamıyordu. Sol/sosyalist hareket parlamentoda temsil edilemediği için “Parlamento Dışı Muhalefet” diye kavramlaştırılan bir toplumsal mücadele gündelik yaşamın akışında etkili oluyordu. Siyasi iktidara egemen olan küçük bir azınlığın (oligarşinin) yönlendirici gücü burjuvazinin artık tekelleşmiş kesimiydi ve tam da onların fabrikalarında hızla örgütlenen ve üye sayısı yüz binleri bulan DİSK rejim için korkutucu hale gelmişti. Dev-Genç’in militan mücadelesinin üzerine salınan faşist hareket, o zamanki adıyla “komandolar” gençlik hareketini dağıtacak, geriletecek güçte değildi. Devrimci gençlik hareketi içinden çıkan sosyalist kadrolar ise solun geleneksel tarzından farklı arayışlar içine girerken Küba devrimi ve Latin Amerika’dan esen rüzgârların da etkisiyle şehir ve kırsal gerillası tarzında örgütlenmeler oluşturmaya başladı. Daha sonra THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi), THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu), TİKKO (Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu) adıyla bilinecek bu örgütlenmelerin “gerilla mücadelesi” tarzındaki mücadele anlayışı ve 12 Mart rejimine karşı direnişleri TKP’nin fedakâr eski tüfek komünistlerinden farklı yeni bir sosyalist kimliğin oluştuğunu gösteriyordu. Bu devrimci örgütlerin direnişi idamlarla, Nurhak Dağları’nda ve Kızıldere’de katliamlarla bastırıldı ama sosyalist harekette de bir yol ayrımı yaratılmıştı ve 70’li yıllarda devrimci gençliğin yeni kuşağı artık daha geniş kitleler halinde bu yeni yoldan sosyalizme doğru yürüyecekti.

* * *

60’lı yıllara kadar Kurucu Babalar tarafından yönetilen cumhuriyet Osmanlı’nın dağılma ve yok olma sürecindeki savaşlardan yorgun düşmüş ülkeye biraz nefes aldırırken ekonomik olarak da az çok toparlanmayı sağlamıştı. Dünya savaşı sırasında çeşitli cephelerde yüz binlerce insanını kaybederken

daha da yoksul düşmüş bir ülkenin gerçekten ayağa kalkması ve yine Avrupa'nın ve dünyanın güçlü, büyük devletlerinden biri haline gelmesi kolay değildi. Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş ve cumhuriyeti kurmuş olanlar 1960'lara kadar, yaklaşık 40 yıl ülkeyi yönetirken Soğuk Savaş koşullarına uygun bir devlet yapılanması ve ideolojik-siyasi sistem kurarak siyaset sahnesinden çekilecekti. Artık cumhuriyette doğmuş ve yetişmiş Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Alpaslan Türkeş, Turgut Özal gibi 1920'lerde doğmuş yeni kuşak siyasetçiler sahnede idi ama onlar devrildikleri bu ideolojik-siyasal sistemi reforme etmek bir yana Soğuk Savaş şartlarına daha da sıkı sıkıya bağlı bir "oligarşik diktatörlük" haline getirmekten başka bir şey yapmadılar.

Sağ, muhafazakâr cenahın lideri AP ve Demirel 70'li yıllarda güçlenen ve en büyük parti haline gelen CHP ve Ecevit karşısında sağın diğer siyasi güçlerini, Erbakan ve Türkeş'i de yanına alarak iktidar olmaya devam etti. Bu yıllarda esen sol rüzgârlar Ecevit'i iki kez başbakanlığa taşıdı ama o, toplamda iki buçuk yıl kadar hükümet ederken topluma sağın sunduğundan farklı, günlük yaşamda karşılığı olan özgürlükçü ve eşitlikçi sol bir seçenek sunmayı başaramadı. Devletin ve büyük sermayenin buna izin vermeye hiç niyetinin olmadığı da açıkça görülecekti. Aslında kendisi de pekâlâ bir Soğuk Savaş politikacısı olan Bülent Ecevit'in sistemin dışına çıkmayan, ancak "Bu düzen değişecek" demekten ileri gitmeyen ılımlı sol söylemi bile oligarşinin ve herhalde ABD'nin liderliğindeki NATO mahfillerinin kabullendiği, meşru gördüğü bir politik yol değildi. Çünkü ne kadar soyut ve düzen içi olsa da CHP gibi devletin kurucu partisinin sol söylemi sokaktaki devrimci gençlik ve işçi hareketi için bir koruma şemsiyesi, bir meşruiyet üretiyordu ve siyasi istikrarsızlıktan şikâyet eden tekelci sermayeyi çok rahatsız ediyordu. Nitekim 70'li yılların ikinci yarısında sosyalist hareket tarihinde görmediği bir kitlesel güç haline gelirken karşısına çıkan ülkücü-faşist hareket de devle-

tin desteğiyle onun gelişmesine, örgütlenmesine engel olmaya çalışıyordu. Sosyalist hareket açısından anti-faşist mücadelelerin belirleyici olduğu bu dönem yer yer “iç savaş” görüntülerinin yaşandığı koşullara yol açarken 12 Eylül 1980’deki darbeye sona erecekti. Askeri darbenin tek veya en önemli nedeni hiç de sokaktaki sağ-sol kavgası değildi ama generaller darbeye toplumsal destek sağlamak, meşruiyet üretmek için giderek toplumun dışına, kenarına sürüklenmiş bu çatışmaları iyi kullandılar. Özellikle can güvenliğinden endişe eden geniş bir orta sınıf 12 Eylül darbecilerini gecikmiş kurtarıcılar gibi karşılayacaktı.

60’lı yıllara gelinceye kadar Türkiye’nin ekonomik ve sosyal gelişmesi Yunanistan, İspanya, Portekiz gibi güney Avrupa ülkelerinden çok da geride değil, sosyalist sistemin bir parçası olan Doğu Avrupa ülkelerinden, bu arada Uzakdoğu ve Asya ülkelerinden de genellikle daha ileride idi. Ama 60’lı yıllardan sonra ve özellikle 70’li yıllarda petrol fiyatlarındaki büyük artışla birlikte ortaya çıkan enerji krizi ve döviz darboğazı Türkiye’yi ekonomik olarak çok zorlayacaktı. 60’lı yıllarda hız kazanan ithal ikameci sanayileşme büyük ölçüde dışa bağımlıydı. İthalatın yaklaşık yarısının yatırım mallarından oluştuğu koşullarda 70’li yılların sonunda iyice derinleşen döviz krizi ekonomiyi durma noktasına sürüklerken, sermaye birikim modelinin de değişmesinin zamanının geldiğini gösteriyordu.

12 Eylül darbesinin erken bir işaret fişegi olarak pek çok şeyden söz edilebilir ama belki de ilki ve en anlamlılarından biri 1977’de Başbakan Süleyman Demirel’in “70 sente muhtacız” sözleridir. Yabancı ülkelerdeki diplomatlarının maaşlarını ödeyemez durumdaki Türkiye 1980 Eylülü’ne kadar dayanacak ve sonuçta 24 Ocak 1980 kararlarıyla yola çıkan yeni bir sermaye birikim modelini rahatça uygulamak ve gerçekleştirmek üzere 12 Eylül darbesi tezgâhlanaacaktı. Askeri cunta iktidara el koyup solu, bütün toplumsal muhalefeti tasfi-

ye etmek üzere saldırıya geçerken yeni ekonomik politikanın mimarı olan Turgut Özal'ı da ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı yapacaktı. Ama olay o kadarla da kalmayacak Türkiye'nin dünya pazarıyla entegrasyon yılları olan 80'ler aynı zamanda Başbakan ve sonra cumhurbaşkanı olarak "Özal yılları" olacaktı.

80'li Yıllar, 12 Eylül ve Özal Dönemi

80'li yıllara 1979 yılı sonunda altıncı defa Başbakan olan Süleyman Demirel iktidarında giren Türkiye, yılın ilk günlerinde ordunun Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk aracılığıyla bir muhtıra, siyasi iktidar ve muhalefet liderlerine bir mektup verdiğini öğrenince nereye doğru gidildiği de anlaşılmıştı. Daha önceki tecrübeler dikkate alındığında bu uyarının ardından bir askeri darbenin geleceği aşıkârdı ama ülkeyi yöneten siyasi elitin bunu önleyecek gücü, basireti yoktu. En soldan en sağa kadar bütün siyasi aktörler sanki böyle bir tehdit ve tehlike yokmuş gibi davranmayı benimsedi. Sistem içi siyasetin krizden kaynaklanan güçsüzlüğü dolayısıyla ve bazı kesimlerinin de zaten bir askeri darbeden medet ummaları nedeniyle tavırları anlaşılabilir belki ama darbenin ilk ve doğrudan hedefi olacak solun, sosyalist hareketin gafleti pek anlaşılır değildir. Son zamanlarda geri çekilmekte olan kitle hareketi, toplumsal hayatın kenarına sürülmüş anti-faşist mücadele dolayısıyla artık yükseliş içinde olmayan sol/sosyalist hareketin bazı kesimleri gücünü abartarak "cuntayı inine tıkabileceklerini" söylerken bazıları da "sürekli faşizm-faşist diktatörlük" sapmaları çerçevesinde darbe ile birlikte çok fazla bir değişiklik olmayacağını düşünüyordu. Oysa gerçek çok farklıydı ve orta sınıflardan başlayarak toplumun önemli bir çoğunluğunun desteğini alan darbenin daha ertesi günü hayatın akışı tamamen değişecekti. Hızla tasfiye olan sosyalist hareketin başına gelenleri değerlendirmesi ise ancak hapisanelerde mümkün olacaktı ama onun da hakkıyla yapılabildiği söylenemez.

Askeri cuntanın misyonu yeni bir ekonomik modelin uygulanmasının ötesinde bir bütün olarak Türkiye'nin toplumsal-siyasal sistemini yeni bir kalıba dökmeyi amaçlıyordu. 1979'daki İran devriminden sonra Soğuk Savaş şartlarında daha da büyük önem kazanan Türkiye bir yandan neo-liberal politikalarla ekonomik olarak yeniden kurgulanıp bir ölçüde inşa edilirken siyasi, ideolojik ve kültürel olarak da yeniden şekillendirilecek, "Türk-İslam sentezi" adı altında topluma yeni bir kimlik dayatılacaktı. Nitekim bu yeniden yapılandırma süreci, üç yıllık askeri diktatörlük ve ardından Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidar olduğu Özal döneminde devam edecek ve 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarında Tayyip Erdoğan tarafından devralınarak sürdürülecekti. Cuntanın hazırladığı ve Türkiye'yi bir tür deli gömleğinin içine hapsedmeye çalışan anayasaya Kasım 1982'de yüzde 92 oy veren toplum ertesi yıl yapılan seçimlerde cuntanın desteklediği emekli general Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne değil Turgut Özal'ın partisine destek verecekti. Dünyada esmekte olan neo-liberalizm rüzgârını bütün hızıyla Türkiye'ye taşımaya çalışan Özal da iktidara gelince özellikle ekonomide yaptığı düzenlemelerle hedeflerine önemli ölçüde ulaşacaktı.

1980-1990 arasındaki Özal yılları, ithal ikameci ekonomiden ihracat ekonomisine geçiş ve bu bağlamda küresel ekonomiyle bütünleşme söylemiyle ve serbest piyasa ekonomisi güzellmeleri eşliğinde Türkiye kapitalizminin uluslararası kapitalizme daha sıkı bir tarzda eklemelenmesidir. Yüksek gümrük duvarlarıyla korunan ve desteklenen sanayi uluslararası rekabete açılırken sermaye birikim rejimi de değişiyor ve aslında bu temelde toplumsal hayatın akışı, giderek kültürel ve ahlaki değerler de farklılaşıyordu. 80'li yıllarda ekonominin yıllık ortalama büyüme oranı yüzde 5'e yakın olurken 70'li yılların durgunluğu da aşılmış oluyor ve Türkiye neo-liberal politikaları başarıyla uygulayan bir örnek ülke olarak gösteriliyordu.

60'lı yılların ithal ikameci ve korumacı politikalarının oluşturduğu uygun ortamda büyüyen ve serpilten sermaye sınıfının karşısında sendikalarda örgütlenen ve yer yer direnen, solun kültürel alandaki hegemonyasından da yararlanan bir işçi sınıfı varken, 80'li yıllarda başlayan neo-liberal dönem bütün bu koşulları ve dengeleri, sosyal ve kültürel ilişkileri değiştirecekti.

Bu arada OYAK örgütlenmesiyle ordunun sermayeye organik ilişkilerinin geliştirilmesi dikkat çekerken daha sonra “Anadolu Kaplanları” adı verilecek Kayseri, Konya, Denizli, Gaziantep, Manisa gibi şehirlerde İslami sermayenin yatırımları ağırlık kazandı. Daha sonra MÜSİAD örgütlenmesinin dayanakları olan bir kapitalist ekonomi gelişirken ihracata dayalı KOBİ niteliğindeki işletmeler yaygınlaştı.

Yeni sermaye birikim stratejisi ulusal pazara yönelik sanayi yatırımlarından çok neo-liberal politikaların egemen olduğu uluslararası ekonomiye entegrasyon bağlamında ithalata, yabancı sermayeye ve dış finansal kaynaklara dayanıyordu. Ekonominin bu temelde yeniden örgütlenmesi, Özal'ın sevdiği ve sıkça kullandığı deyimle gerçekten de büyük ve derine giden bir “transformasyon” süreci idi. Kırsal nüfus hızla azalarak kentlere yığılırken aslında kentler de artık sanayi üretiminin gerçekleştirildiği merkezler olmaktan çıkarak lüks otellerin, bankaların, eğlence ve alışveriş merkezlerinin istilasına giriyordu. 90'lı yıllardaki koalisyonlar ve Özal'ın ölümüyle değişen bir şey olmayacaktı ama bu yeni ekonomik modelin biriktirdiği gerilim, kriz dinamikleri işlemeye başlamıştı. Sonuçta önce 1994 krizi Erbakan'a başbakanlığın yollarını açarken, 1997'deki 28 Şubat post-modern darbesi ve ardından da 23 bankanın battığı ve daha büyük bir çöküntüye neden olan 2001 krizi de Tayyip Erdoğan'a iktidar kapılarını açacaktı.

24 Ocak 1980'den itibaren uygulanmaya başlanan ekonomik politikalar ve yeni sermaye birikim modeli sonucun-

da 2002 yılına gelindiğinde Türkiye’deki nüfusun en zengin yüzde 20’si ile en yoksul yüzde 20’si arasındaki gelir farkı 8,5 misline çıkmış, nüfusun yaklaşık yüzde 30’u da yoksulluk sınırının altında yaşıyordu. Böyle bir ekonomik ve sosyal tablo, çökmüş bir kültürel ve ahlaki yapıya yönelik tepkiler, arayışlar dolayısıyla 2002’de iktidara gelen AKP ise vaatlerinin tam tersine bu tabloyu ve yapıyı daha da kötüleştirmekten öteye gitmedi.

Kısacası 12 Eylül darbesi basitçe Türkiye’de düzeni yeniden sağlamak, siyasi istikrarı güvenceye alan bir rejim kurmaktan ibaret bir hamle değildi. Tekelci sermayenin ve ABD’nin desteğini arkasına alan askeri cunta 24 Ocak 1980 kararlarına uygun bir biçimde kriz içerisindeki Türkiye kapitalizmini yeni bir birikim rejimi etrafında örgütlerken, Türkiye uzun süre içinden çıkamayacağı yeni bir ideolojik-siyasi kalıba dökülecekti; “Türk-İslam Sentezi” adı verilen bu model önce 80’li yıllarda Turgut Özal’da kendisine uygun bir temsilci ve uygulayıcı bulduktan sonra esas olarak 2000’li yıllarda Tayyip Erdoğan’la varabileceği son noktaya kadar gidecekti. 2002’den itibaren başlayan ve 1980 sonrasında Türkiye kapitalizminin uluslararası piyasaya entegre olmasını sağlayan süreç ‘AKP yılları’ olarak ve hiç kuşkusuz sadece ekonomik açıdan değil hemen her açıdan cumhuriyetin özel bir dönemi olarak ayrıca ele alınmak durumundadır. (Bkz. 7. Bölüm)

80’li yılların bir başka önemli ve sonraki bütün dönemleri birinci dereceden etkileyecek olayı 1984 yazında başlayan PKK eylemleridir. Süleyman Demirel tarafından “29. Kürt İsyanı” olarak nitelendirilen bu hareket onlarca yıl sürecek ve Türkiye’nin geleceğini, kaderini belirleyen olgulardan biri, belki de birincisi olacaktı. Başlangıçta çok ciddiye alınmayan, “bir avuç terörist”in kalkıştığı ve halktan destek bulmayacağı düşünülen bu silahlı hareket hızla gelişti ve yayıldı. Onlarca yıl boyunca devam eden, 50 binin üzerinde insanın ölümüne ve yüz milyarlarca dolarlık askeri harcamalara rağmen hiçbir

dönemde tamamen kontrol altına alınamayan bu hareket, lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 Şubat ayında Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye teslim edilmesiyle de sona ermedi. Çeşitli dönemlerde ilan edilen ateşkesler, gizli görüşme ve müzakereler, açık barış süreçleri de sonuç vermeyecek ve 1984'ten itibaren her yeni iktidar "Kürt sorunu" olarak adlandırılan ancak süreç içinde daha çok bir "Türk sorunu"na dönüşen bu olayı bir ateş topu gibi kucağında bulacak ve belirlenen resmi devlet politikası olarak "terörle mücadele"yi bir önceki iktidarın kaldığı yerden sürdürürken ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçları ise zamanla daha da ağırlaşacaktı. Başka faktörlerin yanı sıra bu olayın da yol açtığı ekonomik ve sosyal sorunlar ve siyasi parçalanma 90'lı yılları kayıp bir zaman dilimine dönüştürecek ve 21. yüzyıla girerken yeni bir siyasal harekete, liderliğini Tayyip Erdoğan'ın yaptığı AKP'ye iktidarın kapılarını açacaktı.

AKP İktidarı ve Tayyip Erdoğan Dönemi

90'lı yıllar düzen içi siyasetin parçalanmasına ve özellikle Özal'ın liderliğindeki ANAP ve Demirel'in liderliğindeki DYP (Doğru Yol Partisi) arasında bölünen ve kendi arasında kavgaya girişen merkez sağın çöküşüne sahne oldu. "Merkez sol" diye nitelendirilen CHP zaten Bülent Ecevit'in DSP'yi (Demokratik Sol Parti) kurmasıyla parçalanmıştı. Mevcut düzenin siyasi istikrarını sağlayan ve biri yıpranınca diğerinin iktidara gelmesiyle sistemi sürdüren mekanizma işlemez hale geldi. O zamana kadar ülkeyi yönetmiş bu merkez partileri 1994 ve 2001'de iki büyük ekonomik krize ve çöküşe yol açınca yeni bir siyasi kuşağın iktidara gelmesine de kapılar açıldı. AKP iktidarı olarak şekillenecek bu yeni kuşak 1950'lerde doğan ve Necmettin Erbakan'ın rahle-i tedrisinde yetişmiş bir siyasi kadro olacaktı.

1920 ve 30'lu yıllarda doğan, Soğuk Savaş şartlarında yetişmiş ve ülke yönetiminde etkin olmuş bir kuşak artık sahneden çekilirken 1940'ların sonlarında ve 1950'lerde doğanlar öne

çıkıyor ve Türkiye’yi yönetmeye başlıyorlardı. Ancak AKP iktidarı ve Tayyip Erdoğan gibi bir siyasi liderin hegemonyası altında şekillenen bu yeni kuşak politikacıların siyasi hayata ve ülkeye kendilerinden bir önceki kuşaktan farklı, yeni bir anlayış getirdikleri söylenemez. Türkiye’nin siyasi elitinin de -esas olarak da ülkeyi yönetmekte olan sağ-muhafazakâr kesimin- kendi tarihi içinde oluşmuş gelenekleri, alışkanlıkları, ilişki ve etkilenme biçimleri vardı ve bunlar yeni kuşak politik figürler tarafından ancak daha kötü, daha olumsuz noktalara doğru taşınmaktan öteye gitmedi. Çünkü 1980’lerde dünyada esmeye başlayan neo-liberal rüzgârlar 2000’lere doğru “sağ popülist” denilen aşırı sağ, aşırı milliyetçi, faşizan veya neo-faşist ya da post-faşist politik aktörleri öne çıkarmaya başlamıştı ve Türkiye Turgut Özal’la farklı bir modelini gördüğü, tanıdığı bu sistemi asıl olarak AKP ve Tayyip Erdoğan’la tam olarak tanıyacak ve yaşayacaktı.

2001 krizinin ardından davet edilen Kemal Derviş’in IMF ile birlikte oluşturduğu ekonomik programa bağlı kalan AKP böylece büyük sermaye ve Batı dünyasının desteğini daha da büyük ölçüde alacaktı. AKP döneminde önceki iktidarlardan devralınan neo-liberal politikalar uygulanırken 1980’lerde başlayan finansal serbestleşme ve dünya piyasalarıyla bütünleşme çabaları çok daha güçlü biçimde sürdürüldü. Sonuçta 2003-2013 arasında kalan ilk 10 yıllık dönemden sonra giderek bir ahbap çavuş kapitalizmine dönüşen ekonomik sistem 2018’de kurulan “tek adam rejimi” ile büyük bir krizin içine sürüklenmekten kurtulamadı. Ama buna rağmen AKP’nin izlediği klientalist politikalar silinip gitmesini engelleyecek, eskisine göre azalmakla birlikte belirli bir toplumsal desteği almaya devam edecekti.

* * *

Sonuç olarak, cumhuriyetin ilk yüzyılı sağ/muhafazakâr siyasi liderlerin ve partilerin egemenliğinde geçmiştir. 1923’ten

1950'ye kadar çeyrek yüzyıldan fazla süren tek partili sistem aynı zamanda bir kuruluş dönemiydi, daha sonra gelen çok partili sistem esasen Demokrat Parti (Bayar-Menderes), Adalet Partisi (Süleyman Demirel), Anavatan Partisi (Turgut zal) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (Tayyip Erdoğan) gibi sağ/muhafazakâr partilere iktidar kapılarını açmıştır. Bülent Ecevit liderliğindeki CHP'nin 1970'li yıllarda sola yönelmesi ve birinci parti haline gelmesi ekonomik ve sosyal politikalar açısından bir şeyi değiştirmemiştir. Bir imparatorluk bakiyesi olarak Türkiye'nin benzer ülkelerden ekonomik ve sosyal olarak daha geride kalması esasen bu siyasi kadroların eseri olarak görülmelidir.

Bu uzun yıllar içinde Türkiye'yi sağ partiler değil de gerçekten sol bir parti ynetseydi, hatta iktidarda olmasa bile muhalefette güçlü bir sol parti olsaydı elbette bugün çok farklı bir Türkiye olurdu. Özellikle Türkiye ile benzer gelişme seviyelerinde olan Yunanistan, Portekiz, İspanya, Güney Kore gibi ülkelerle 1960'lardan sonra makasın çok açıldığı dikkate alınacak olursa, ülkeyi bunca zaman yöneten sağ siyasi iktidarları, kadroları suçlamak doğru olacaktır. Bırakalım daha eskiye gitmeyi 1977'de Güney Kore'nin kişi başına milli geliri bin 55 dolarken Türkiye'ninki bin 417 dolardı, Güney Kore bugün 30 bin doları geçmiştir. Yani Türkiye'nin üç katıdır. Aynı durum, benzer tablo bir zamanların "Doğu Bloku" denilen eski sosyalist ülkeleri için de geçerlidir. Bilindiği gibi, 1989'da Berlin Duvarı yıkılıp "Doğu Bloku" kt. 1989'dan bir yıl sonra, 1990'da Türkiye'de kişi başına gelir 2 bin 794 dolardı. Aynı yıl Polonya bin 731 dolar, Romanya bin 680 dolar kişi başına gelire sahipti. Aradan 30 yıl geçtikten sonra 2018'de Türkiye'nin kişi başına geliri 9 bin 324 dolar olurken Polonya'nın 15 bin 424 dolar, Romanya'nın 12 bin 301 dolar, Macaristan'ın 15 bin 938 dolar, ek Cumhuriyeti'nin ise 22 bin 973 dolar olmuştu. Bu kıyaslamalar Türkiye'nin nasıl kötü yönetildiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor.⁵

1880’lilerden 1950’lilere kadar gelen ve ülkeyi yöneten üç kuşağın yüzyıla damgasını vuran politik liderlerine bakıldığında -Kurucu Babalar arasında yer alan Mustafa Kemal ve İsmet İnönü’yü ayrıca değerlendirmek gerekirse- Bayar, Menderes, Demirel, Ecevit, Özal, Türkeş, Erbakan, Bahçeli, Baykal, Erdoğan... diye giden listenin tamamı sağ-muhafazakâr-milliyetçi-İslamcı isimlerdir. Ecevit’in 70’li yıllardaki solculuk parantezinde bile milliyetçi ve devletçi anlayışı her zaman önde ve egemen olmuştur.

Bu politik liderler içinde en çok seçim kazanan ve dolaşısıyla iktidarda kalan, AKP lideri Tayyip Erdoğan oldu. Erdoğan’ın siyasal İslamcı bir gelenek içinde yetişip sonuçta “Türk-İslam Sentezi”nin uygulayıcısı olduğu ve Mayıs 2023 seçimlerini de kazanarak iktidarının ömrünü çeyrek yüzyıla doğru uzattığı dikkate alınacak olursa, yüz yıllık Batılılaşma ve modernleşme maceramızın felsefi özeti Sakallı Celal tarafından yapılmıştır. Bu ilginç filozof “Biz Doğu’ya doğru giden geminin güvertesinde Batı’ya doğru koşan insanlarız” demişti...

3. Bölüm

ÜÇ TARZ-I SİYASET

“İrka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek gerekir.”
(Yusuf Akçura)

20. yüzyılın başında, 1908 devriminden önce, Mart 1904’te “Üç Tarz-ı Siyaset” başlığı altında kaleme aldığı ünlü makalesinde, Kazan Türklerinden tarihçi Yusuf Akçura Türklerin önünde izleyebilecekleri üç yol olduğunu söylemişti: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. Osmanlıcılığın kozmopolit olduğunu, İslamcılığın ise “Millet” değil “Ümmet” temelli olduğunu belirten Akçura izlenmesi gereken yolun Türkçülük, “ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek” olduğunu belirtmişti. Nitekim Türkçülük veya daha geniş bir çerçevede “Türk Milliyetçiliği” Osmanlı’nın son yıllarında da ardından kurulan yeni Türk devletinde de izlenen ve egemen olan siyaset tarzı, siyasi akım olacaktı. Cumhuriyet Türkiye’sinde milliyetçiliğin yanı sıra İslamcılık da ana akım olarak varlığını korurken, baştan beri meşruiyeti tanınmamasına rağmen Sosyalizm de bir üçüncü ana akım olarak bir şekilde var olmayı başarmıştır. İslamcılık erken cumhuriyet yıllarında ve çeşitli darbe dönemlerinde baskılarla karşılaşsa bile toplumun içine nüfuz etmiş, kök salmış olduğu için hemen her zaman güçlü bir şekilde var olurken her dönemde çok daha ağır baskılar altında kalan Sosyalizm de daha çok kültürel alanda etkili olmuş, zaman zaman da siyasi alanın görünür ve önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir.

Milliyetçilik

Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan halklar arasında 19. yüzyılda güçlenmeye başlayan Milliyetçilik, zaman içinde Türkler arasında da karşılık bulmaya başlamış ve 20. yüzyılın başlarında gücünü ve etkisini daha da artırmıştı. Yeni Osmanlılardan başlayarak, Avrupa'nın "Jön Türkler" dediği Genç Türkler, modernleşme taraftarları, Yusuf Akçura'nın sözünü ettiği üç yolu da sırasıyla izlemeye çalıştılar. Önce 19. yüzyılda Yeni Osmanlılar "Osmanlıcılığı" birleştirici bir ideoloji, bir siyasi akım ve kimlik olarak düşündüler ancak onlarca farklı milli, etnik ve dini kimliğe sahip toplulukları çatısı altında bulunduran Osmanlı devleti hanedanının isminden kaynaklanan bir üst kimliği benimseyecek, onun birleştirici-bütünleştirici olmasını kabullenecek sosyal-kültürel koşullara sahip değildi.

İmparatorluklar çağının sonuna gelinmiş ve Osmanlı'nın da diğerlerinin de zamanı dolmuştu. Ulusal pazar için üretim yapan ve devlet aygıtının da bu ekonomik ve sosyal temellerde örgütlenmesi gerektiğini savunan burjuvazi artık egemen sınıf olarak örgütlenirken devleti ve toplumu da yeniden örgütlüyordu. Dolayısıyla artık dağılmakta, çökmekte olan imparatorluklardan milli devletler doğmaya başlıyordu. Abdülhamit döneminde İslamcılığın da denendiği söylenebilir. Ama esasen Abdülhamit tarafından politik bir enstrüman gibi de kullanılmaya çalışılan İslamcılık da zaten diğer dini kimlikleri dışladığı için imparatorluğun kurtuluşunu sağlayacak bir siyasi ve düşünsel hareket olamazdı. Böylece geriye kalan Türkçülük ya da Türk milliyetçiliği evrensel ve yerel şartların getirdiği en uygun, rasyonel siyasi ve düşünsel hareket oluyordu. Nitekim Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı mücadele ederek 1908 devrimine de önderlik eden İttihat ve Terakki Partisi de Türk milliyetçiliğinin siyasi örgütlenmesinden başka bir şey değildi. İmparatorluğun hâkim milleti olan Türkler için milliyetçilik dışında sahici ve gerçek bir seçenek yoktu. Ancak bu yoldan gidildiğinde de sonuçta imparator-

luğun dağılması kaçınılmazdı ve eğer başarabilirlerse geriye kalacak coğrafyada bir Türk ulus devleti kurabilirlerdi. Birinci Dünya Savaşı'na başka iddia ve hayali hedeflerle girmiş olsalar da sonuçta 1914'ten 1922'ye kadar devam eden bir savaş sürecinin sonunda İttihatçılar, yani Türk milliyetçileri bir ulus devlet kurmayı başardılar. Bu devletin aynı zamanda monarşiye son vermesi ve bir cumhuriyet olarak şekillenmesi de zamanın ruhuna ve koşullarına uygundu.

1908'de başlayan bir yukarıdan burjuva devrimi çeşitli iniş-çıkışlarla, bir dizi savaşı da içeren sosyal ve siyasi kargaşa ve değişimlerle birlikte 15 yıl kadar sürmüş ve 1923'e gelindiğinde tasfiye olan imparatorlukla birlikte monarşi ve hanedan da tasfiye olmuş, "Yeni Türkiye" diye adlandırılan bir ülke ve devlet ortaya çıkmış olacaktı. İttihat ve Terakki Partisi'nin içinde ve yaratmış olduğu milliyetçi vasatta yetişen siyasi kadrolar artık "Kemalist" olarak nitelendirilirken sadece isimleri değişmedi, zihniyetlerinde, özellikle dünyaya bakışlarında da ciddi bir değişim ve dönüşüm vardı. Ayakları yere daha sağlam basarken yakın geçmişin siyasi tecrübesini de değerlendirdikleri, bu arada yeni ulus devleti inşa ederken ne yapmaları gerektiğinin de bilincinde oldukları söylenebilir.

Bu yeni devletin kurucu ve egemen ideolojisi, siyaseti Türk milliyetçiliği olmakla birlikte, geçmişten gelen İslamcılık da varlığını ve etkisini sürdürecekti. Bu iki temel ideolojik ve siyasal akımın yanına ise sosyalizmin eklenmesi doğaldı. Sosyalizmin bütün dünyayla birlikte Türkiye'de de gündeme girmesi, görünür hale gelmesi ve başlıca siyasi ve ideolojik akımlardan biri olması kaçınılmazdı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olarak Türkiye her zaman, her dönemde dünyadaki gelişmelerin, yeni değişim ve dönüşümlerin hızla yansıdığı ve bir şekilde karşılık bulduğu bir ülkeydi. Bu coğrafya tarihin her döneminde dünyanın en önemli, en stratejik merkezlerinden biriydi ve dolayısıyla dünyayla yoğun bir etkileşim içindeydi. Sosyalizm de 20. yüzyılın yükselen, etkili

bir akımı olarak bu coğrafyada kendisine yer bulacaktı; hem de bütün engellemelere, baskılara rağmen...

Böylece cumhuriyetin geride kalan yüz yılında Akçura'dan farklı ve yeni bir "üç tarz-ı siyaset" in geliştiğini ve her birinin sayısız alt kolları olduğu söylenebilir: Milliyetçilik (Muhafazakârlık), İslamcılık (Siyasal İslam), Sosyalizm (Devrimcilik).

Milliyetçilik, daha doğrusu Türk milliyetçiliği en güçlü ve kurucu ideoloji olarak hepsine sızmış, nüfuz etmiştir. Türk milliyetçiliği dünyaya bakarken önce devleti görür; dünyanın, yaşamın sonsuz çeşitliliği ve renkleri arasından devlet her şeyin önüne çıkarak toplumsal yaşamın da merkezi haline gelince adeta kutsallaşır, her şeyin merkezinde yer alır. "Devlet-i ebed müddet" ifadesiyle devletin sonsuza kadar süreceğine inanan, cumhurbaşkanlığı forsuna yerleştirdiği 16 yıldızla Türkiye Cumhuriyeti'ne gelinceye kadar Türklerin 16 devlet kurduğunu iddia eden Türk milliyetçiliği aynı zamanda muhafazakârlıkla sarmalanmış, iç içe geçmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, erken cumhuriyet döneminde "Türkün dini Kemalizm'dir" diyen, 1932'den 1950'ye kadar camilerde ezanı Türkçe okutan, İslam'la ve muhafazakâr düşünce ve değer yargılarıyla zaman zaman çatışma içine giren Türk milliyetçiliği çok partili sistemle birlikte, 1950'ler sonrasında muhafazakârlıkla iç içe geçmiştir. Bunda Soğuk Savaş'la başlayan anti-komünist mücadelede yan yana gelmenin, buluşmanın da rolü vardır. Artık halkın oyuna ihtiyacı olan farklı siyasi partilerin, "halkın değerleri" diye tanımladıkları birtakım düşünce ve davranış biçimlerini savunurken, benimserken dinsel inanç ve geleneklerden beslenen bu değerleri gerçekten halktan devralmaktan çok halka aktardıklarını, halka benimsetmeye, halkı kendi istedikleri kalıplara uygun şekillendirmeye çalıştıklarını belirtmek doğru olur.

Tek partili sistemin sona ermesiyle birlikte milliyetçiliğin yanı sıra diğer ana akım siyasal-düşünsel hareketlerin de parçalanması, doğal olarak farklı yorumlarının çoğalması ve

görünür hale gelmesi de söz konusu oldu. Aslında toplumun içinde var olan ancak kendine uygun mecralar bulamadığı için basın veya başka yollarla yeterince yansıtılmadığından görünür olmayan şeyler gün yüzüne çıkıyor ve etki alanlarını da genişletiyorlardı. Böylece “Atatürk milliyetçiliği” diye ifade edilen bir milliyetçilik, ordu başta olmak üzere, devletin resmi ideolojisi haline gelerek Kemalist aydınların yol göstericisi olurken aslında hemen hepsi devletin himayesi altında olan farklı türden milliyetçilikler de boy göstermeye başladı: savunucularının yer yer “kültürel milliyetçilik” olarak tanımlamaya çalıştığı Atatürk milliyetçiliğinin çeşitli versiyonlarından ve resmi milliyetçilikten başlayarak faşizmin “yerli ve milli” versiyonu ülkücü milliyetçilik ve ırkçılığa, solun içine sızarken açıkça Kürt düşmanlığından beslenen ulusalcılığa ve entelektüel bir birikimi olan “sol Kemalizm”e kadar... Bu topraklarda milliyetçilikten bol bir şey yoktur.

Milliyetçilik, Türk-İslam Sentezi olarak da İslamcılık içine sızmış ve onunla bütünleşmiş gerçekte ise İslamcılığı himayesi altına almıştır. “Türk-İslam Sentezi” kavramlaştırması çok ileri tarihlerde ortaya atılmıştır ama gerçekte Türk milliyetçiliği çok daha öncesinde, örneğin daha cumhuriyet öncesinde, Yunan ordusunun Anadolu’yu işgaline karşı gelişen milli mücadele sürecinde İslam’la bir araya gelmiş, bir nevi harmanlanmıştır. Daha da öncesine giderek Osmanlı’nın son zamanlarında “Müslüman milliyetçiliği”nden de söz edenler vardır, yani Müslüman kimliği temelinde Osmanlı devletini yeniden oluşturma çabaları söz konusudur. Aslında Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu’da örgütlenen milli mücadele Osmanlı’nın son dönemindeki bu eğilimin ve çabaların devamı olarak şekillenir. Bu bağlamda milli mücadele bir Cihat havası ve anlayışıyla yürütülürken bu tarihsel arka plana dayanmıştır. Nitekim milli mücadelenin örgütlenme sürecinde düzenlenen 28 yerel kongrenin çoğunluğu mallarına, mülklerine, topraklarına el konulan Ermenilerin ve Rumların, gayrimüslimlerin

yoğun olduğu bölgelerdir. Müslüman ahalinin önde gelenleri, savaş kaybedilince gayrimüslimlerin geri dönüp gasp edilen mallarını, mülklerini alacakları endişesiyle örgütlenmişler ve silaha sarılmışlardır. Bu yerel milli kongrelerin doğudaki en önemlisi Erzurum Kongresi esasen Ermenilere, batıdaki en önemlisi olan Alaşehir Kongresi ise Rumlara karşı alınan kararlarla dikkat çeker. Milli mücadelenin başındaki bu tablo sonunda da Lozan’da barış yapılırken değişmeyecektir. Lozan’da azınlık olarak resmen tanınan sadece gayrimüslimlerdir, Kürtler Müslüman oldukları için azınlık olarak kabul edilmezler ve zaten İsmet İnönü “Biz burada Türkleri ve Kürtleri temsil ediyoruz” demiştir. Daha sonra ise Türk-Yunan Mübadele Anlaşması gelecek ve o da dini temelde yapılacaktır. Müslüman ve Ortodoks Hristiyanlar mübadele edilirken, etnik olarak Türk ama dini inanç olarak Ortodoks Hristiyan olan, Türkçe konuşan ama Yunan alfabesiyle yazan binlerce Karaman Türkü de zorla Yunanistan’a gönderilmiş, onların yerine Yunanistan’dan gelen Müslümanlar iskân edilmiştir.

Kısacası 1919-22 milli mücadele sürecindeki İslami vurgu ve Müslüman kimliği üzerinden yürütölen savaş sadece bir “takiye”, bir “kullanma” olarak değeriendirilemez. Yunan ordusu ile yapılan savaş kazanılıp da sonrasında kurulan cumhuriyetin ilk döneminde Kemalistlerin radikal laiklik uygulamaları, Müslüman ahaliyi Türkleştirmek ve aynı zamanda seköler bir anlayışı benimsetmek çabasıdır. Böylece daha cumhuriyet öncesinden başlayarak Türk milliyetçiliğı ve İslam’ın iç içe geçtiğini, cumhuriyetin temellerinde böyle ortak bir harç bulunduğunu unutmamak gerekir.

Dağılmakta, çökmekte olan bir imparatorluktan geride kalan topraklarda kurulan ulus devletin 1921’de kabul edilen milli marşı “Korkma” diye başlar; çünkü bu devlet, Eylül 1911’deki Trablusgarp Savaşı’yla başlayan ve Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Yunan ordusunun Batı Anadolu’ya girmesi üzerine Türk-Yunan savaşı olarak Eylül 1922’ye ka-

dar devam eden savaşların sonucunda ortaya çıkmıştır. Ve gerçek şu ki, elde edilenin de kaybedileceğine ilişkin bir korku cumhuriyet tarihi boyunca sürüp gitmiştir. “Üç tarafı denizlerle, dört tarafı düşmanlarla çevrili yurdumuz” özdeyişi her daim piyasaya sürölürken toplumun korku ve endişe içinde yaşaması için de haklı bir neden, bir gerekçe olarak sunulmuştur. “Birlik ve beraberliğe en çok muhtaç olduğumuz...” zamanlar hiç bitmezken aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin reaksiyoner, saldırgan versiyonlarını da besleyen bir tarihsel arka plan üretmiştir.

Yoğun milliyetçi söylemlerin eşliğinde bir tür güvenlik, hatta varoluş kaygısı sürekli tazelenen, canlı tutulan toplumun bu duruma uygun bir “güvenlik devleti” yapılanmasını kabullenmesi de sağlanmış oluyordu. Güvenlik kaygısının her türlü özgürlük talebinin, daha iyi bir yaşam arayışının önüne geçmesi doğaldır ve yeni Türk devleti bu durumu çok iyi kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra başlayan Soğuk Savaş süreci tam da bu devlet yapısına ve anlayışına uygundu. 1952’de NATO’ya giren Türkiye “kanat ülkesi” veya “cephe ülkesi” olarak ABD’den sonra en büyük orduyu beslerken askeri harcamalarını da en yükseklerde tutarak 21. yüzyılın ilk çeyreğini geride bıraktı. Bütün bunlara toplumsal meşruiyet ve destek sağlamakta milliyetçiliğin büründüğu türlü-çeşitli ideolojilerin etkili roller üstlendiği bir gerçektir.

İslamcılık

Aslında İslam’ın Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde ve milli mücadelenin örgütlenmesinde önemli bir yeri ve rolü olmasına rağmen daha sonrasında geri plana itilmiş, etkisi sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Milli mücadele yi yöneten Büyük Millet Meclisi’nin bir cuma günü, 23 Nisan 1920’de namazın ardından dualarla ve kurbanlar kesilerek açılması hiç de tesadüf değildir. Yıllardır süren savaşlarda büyük kayıplar vermiş, yorgun ve perişan halk, Yunan ordusuna karşı yeni bir savaşa

davet edilirken sadece Saltanat değil Hilafet'in de kurtuluşu vurgulanıyordu. Nitekim Mustafa Kemal ve arkadaşlarının konuşmaları, yazışmaları hep bu çağrı ve iddiaları içerir. Milli mücadelenin bir Cihat havası içinde, dini hedef ve iddiaların öne çıkarılarak sunulmasında, Kürt halkının Türk halkıyla birlikte savaşa katılmasını sağlamak da önemli bir faktördür. Bu arada Kürtlere özerklik vaat etmeyi de ihmal etmeyen, bunu 1921 Anayasası'na yazmaktan geri durmayan milli mücadele önderleri gerçekten de Kürt halkının önemli bir desteğini alacaklardı. Ama sonra özerklik vaadi unutulup Saltanat ve Hilafet de kaldırılınca en büyük itiraz Şeyh Sait isyanıyla Kürtlerden gelecekti. Ancak atı alan Üsküdar'ı geçmişti ve Kürt isyanı da Takrir-i Sükûn Kanunu için, yani "Suskunluk" sağlanması için gerekçe olarak değerlendirilecekti.

Milli mücadeleye önderlik eden ve cumhuriyeti kuran siyasi kadrolar için İslam kullanışlı bir araç olacak ve ardından bir "tehdit", bir "tehlike" olarak kırmızı kitapta, Milli Güvenlik Kitabı'ndaki yerine konacaktı. Dolayısıyla İslam, cumhuriyet dönemi bir yana, bu coğrafyada tarihsel ve felsefi olarak Arap ve Fars dünyasından farklı bir şekilde gelişip kök salarken siyasi, sosyal ve kültürel hayattaki yeri de pek önde ve ağırlığı olan bir nitelik taşımadı. "Anadolu Müslümanlığı" adı altında anlatılmaya çalışılan, özellikle Tasavvuf geleneklerine de göndermede bulunarak tanımlanan İslam'ın Arap ve Fars coğrafyasından farklılıkları olduğu bir gerçektir. Binlerce yıllık köklü bir geçmişi olan Fars medeniyeti İslam'ın yayılmasını engelleyemeyince nasıl onu kendine uydurmuş ve Şii mezhebini geliştirmişse çeşitli medeniyetlere yataklık eden Anadolu da kendine özgü bir Müslümanlığı çeşitli biçimlerde -Alevilik- Bektaşilik, Tasavvuf kültürü, muhtelif tarikatlar- ortaya çıkarmış ve yaşatmıştır. Bu inanç dünyası toplum içinde her dönem ve her koşulda var olmakla birlikte, etkisinin ve rolünün Arap ve Fars dünyasından farklı olduğu aşikârdır. Anadolu'da hiçbir dönem Kahire'deki El Ezher gibi bir eğitim kuru-

mu, İran'daki Kum veya Meşhed şehirleri gibi dini merkezler olmamıştır. Radikal bir İslam anlayışının, Selefi İslam'ın ciddi bir yaygınlık ve kitlesellik kazanmadığı Anadolu'da kendine özgü bir inanç dünyası ve toplum içindeki örgütlenmesi hep var olmuş ama herhalde Sünni-Hanefi mezhebinin de etkisiyle siyasal alanla kurduğu ilişki çok sorunlu olmamış, devlete ve devleti yönetenlere tabi olmaktan uzaklaşmamışlardır.

Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde tarikatlar hemen her zaman siyasetle ilgilenmiş ve müdahalelerde bulunmuştur ama bugünkü anlamına uygun çerçevede bir "siyasal İslam"ın varlığından ve örgütlenmesinden ancak yakın siyasi tarihte söz edilebilir. Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki bu siyasal İslamcı hareketin ise açıktan örgütlenmeye yöneldiğinde kendisine "Milli Görüş" adını almayı uygun bulması çarpıcıdır. Milleti ve etnik kimliği değil, Ümmeti ve dini kimliği temel alan bu hareketin benimsediği isim bir yandan milliyetçi damarın gücünü gösterirken bir yandan da bir tür "takiye" olarak da görülmelidir, hem toplumu hem de siyasi-hukuki sistemi kandırmaya yönelik bir önlem... Ama aynı zamanda da bu coğrafyada ortaya çıkan siyasal İslam'ın yine kendine özgülüğünün de bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, Milli Görüş Hareketi olarak ortaya çıkan ve bütün baskılara rağmen varlığını sürdüren ve Soğuk Savaş sonrasındaki dünya koşullarını iyi değerlendirerek çok güçlenen bu siyasal İslam'ın Türk milliyetçiliğiyle arasında çatışma yoktur, hatta fazla mesafe de yoktur. Anti-komünizm ve devletin bekası temelinde pek çok ortak görüşleri, değerleri, gelenekleri, hassasiyetleri vardır ve nitekim politik olarak işbirliği yapmakta hiç zorluk çekmemişlerdir. Ve hatta denebilir ki, Milli Görüş içinden çıkan, neşet eden AKP ve Türkiye'yi onlarca yıl boyunca yöneten Tayyip Erdoğan dönmüş dolaşmış nihayetinde Türk milliyetçiliğine sığınmış, onun savunucusu olmuş ve bunda da hiç beis görmemiştir. Başka bir deyişle,

Milli Görüş hareketinin siyasal İslam'ı ile Türk milliyetçiliği arasında Çin Seddi yoktur.

Sosyalizm

Bu sözün orijinali, “Sosyalizmle Kemalizm arasında Çin Seddi yoktur!” Türkiye sosyalist hareketinin önde gelen isimlerinden, “eski tüfek” komünistlerden Mihri Belli'ye aittir. Bu sözün, tarihsel arka planı bilinmeden Türkiye'deki sosyalizmin tarihini anlamak, Türkiye sosyalist hareketinin kimliğini, yapısını kavramak zordur.

Siyasi varlığı cumhuriyet öncesine dayanan Türkiye'deki sosyalist hareket yine de örgütsel olarak ortaya çıkmakta geç kalmıştır. Oysa Osmanlı modernleşmesinin öncüleri, Jön Türkler, anayasal bir rejim savunan muhalifler Avrupa'da sürgündeyken zamanın sosyalist liderlerini biliyor ve tanıyorlardı. 1871 Paris Komünü savunucuları arasında Paris'te sürgünde bulunan Yeni Osmanlılardan Mehmed, Reşad, Nuri beyler de vardı. Namık Kemal'in de yoldaşı olan bu komünarlar o sıralarda çıkmakta olan *İbret* gazetesinde Namık Kemal'le birlikte Paris Komünü'nü hararetle savunmuşlardı. Daha sonrasında İttihatçılar da sosyalizmi biliyor ve Avrupa'daki siyasi sürgünler zamanın sosyalist liderlerini tanıyorlardı.

Ama Osmanlı coğrafyası ve halkları içinde sosyalizmle en önce tanışan ve kendini sosyalist olarak tanımlayan, siyasi örgütlenmeler kuran halk Ermeniler olmuştu. Osmanlı egemenliğine karşı mücadele esasen Ermeni milliyetçiliği temelinde gelişirken sosyalist bir damar da ortaya çıkmış ve özellikle Hınçaklar arasında etkili de olmuştur. Sosyalist Ermeni lider Paramaz ve yoldaşları Haziran 1915'te İstanbul'da, Beyazıt Meydanı'nda idam edilmişti ama Türkler ve diğer halkların sosyalistleri ne o dönemde ne de daha sonraki dönemlerde bu katliamla ilgilendi. Çünkü esasen dinsel kimliklerde, Müslümanlık ve gayrimüslimlik temelinde kurulan ve gelişen siyasi/örgütsel ilişkiler, Ermeni sosyalist örgütlenmelerinin o

dönemlerde de daha sonra da Türkiye sosyalist hareketinin bir parçası, bu coğrafyadaki sol hareketin tarihinin bir öznesi haline gelmesine engel olmuştu. Osmanlı devletine isyan eden Ermeniler Rusya ve Avrupa'dan gördükleri destekler dolayısıyla ve Türk milliyetçiliğinin karşı propagandasının etkileri altında “emperyalizmin işbirlikçisi” olarak görülüyordu. Oysa Ermeni halkının sosyalizm mücadelesi ve deneyimi içerilebilse özellikle cumhuriyet döneminde yeniden inşa olacak sosyalist hareketin kimliğinin milliyetçilikten etkilenmesini sınırlamak, daha enternasyonalist nitelikte olmasını sağlamak mümkün olabilirdi. Ama buna katkıda bulunabilecek bir tarihsel deneyim ve birikim olmasına ve daha sonraki dönemlerde gelişen sosyalist hareket içinde önde gelen Ermeni liderler, militanlar bulunmasına rağmen bu sağlanamamıştır.

1908 devriminin ardından doğan özgürlük ortamında İştirakçi Hilmi'nin liderliğinde kurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası Türkler, Kürtler diğer Müslüman halklar arasındaki ilk partileşme adımlarından biri olacak ama asıl kalıcı ve gelecekteki gelişmeleri de etkileyen örgütlenmeler milli mücadele döneminde ortaya çıkacaktır. 1917 Rus devriminin de etkisiyle bu sosyalist örgütlenmeler Anadolu'da yayılmaya ve toplumsal düzeyde görünür hale gelmeye başlarken Kars ve bazı Karadeniz şehirlerinde Rus devriminin toplumsal örgütlenmesi Sovyet'ten esinlenen “Şûra” örgütlenmeleri dikkat çeker.

Eylül 1919'da İstanbul'da Şefik Hüsnü liderliğinde kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF), Büyük Millet Meclisi'nin bulunduğu Ankara'da ise 1920 yılı sonlarında kurulan ve aslında 10 Eylül 1920'de Bakü'de kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) yasal örgütlenmesi durumundaki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi örgütlenmelerin yanı sıra Yeşil Ordu gibi askeri-siyasi ve Şûra adı altında toplumsal-siyasi örgütlenmeler de bulunuyordu. Bütün bu siyasi ve toplumsal örgütlenmelere bakıldığında, milli mücadele yıllarında Anadolu'daki en önemli ve örgütlü siyasi hareket-

lerden birinin komünist/sosyalist hareket olduğunu söylemek yanlış olmaz. Öyle ki, bu durumdan ve gerçeklikten rahatsız olan milliyetçi önderlik, Sovyet Rusya ile olan ittifak ve destek sağlama çabalarının bir parçası olarak kendisi de Ekim 1920’de resmi bir komünist partisi kurma yoluna gidecekti. Hatta üye olmak için Komünist Enternasyonal’e başvuran bu parti reddedilince Mart 1921’de feshedilecekti.

Kemalistler, yani Türk milliyetçileri daha milli mücadele yıllarından itibaren komünistleri ciddi bir siyasi rakip olarak gördüler ve her dönemde her türlü yol ve yöntemle mücadele ettiler. Milli mücadelenin kazanılmasında ve Yunan ordusunun yenilgiye uğratılmasında Sovyet Rusya’nın ekonomik ve askeri desteği çok önemli bir rol oynamasına rağmen milli mücadeleye destek olmak için Türkiye’ye gelen TKP lideri Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Ocak 1921’de katledilmesiyle başlayan imha ve baskı siyaseti cumhuriyet boyunca, her dönemin kendine uygun yol ve yöntemleriyle devam edip gitti. Tek parti döneminin baskı ve imha politikaları çok partili hayatın başlamasıyla birlikte de pek değişmeyecekti; çünkü dünyada da İngiltere ve ABD’nin öncülüğünde Soğuk Savaş başlamıştı. Ardından da NATO kurulup Türkiye de üye olunca artık NATO’nun baş düşmanı Sovyetler Birliği’nin komşusu ve NATO’nun “ileri karakolu” olan Türkiye sadece çok büyük bir ordu beslemekle kalmayacak komünist/sosyalist harekete de yaşam hakkı tanımayan bir siyasal sistem kuracaktı. Sol/sosyalist hareketle birlikte Kürtlerin ve zaman zaman İslam’ın da “iç düşman” olarak belirlendiği ve siyasal sistemin buna göre işlediği bir Türkiye ortaya çıkarken 1960’lı yıllara kadar komünistler yeraltı faaliyeti yürüten ve biraz örgütlendikçe veya siyasi konjonktür gerektirdikçe toplu tutuklamalarla tırpanlanan cılız bir siyasi hareket olmaktan ileri gidemediler.

1960 darbesinden sonra yapılan anayasa egemen sınıf içindeki çatlakları ve iç mücadeleleri bir düzene koymaya çalışırken geçmiş dönemden daha demokratik bir siyasal rejime yol

verdi. Çünkü seçimlerle iktidar olanların denetlenmesi için getirilen yeni kurumlar ve tanınan haklar sonuçta muhalefetin tümü tarafından, emekçi sınıflar ve sosyalistler tarafından da kullanılacaktı. Nitekim bu ortam ve koşullar sosyalist harekete yeni olanaklar sunuyordu. Bir süre sonra Avrupa’da yayılacak bir sol dalganın, 68 isyanının da olgunlaşmakta olduğu bu dönemde kurulan Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) 1965 seçimlerinde yüzde 3’e yakın oy alarak 15 milletvekiliyle Meclis’e girmesi solun, sosyalizmin toplumsal meşruiyet kazanmasında dönüm noktası oldu.

Meclis kürsüsünü etkili bir şekilde kullanan TİP’in yanı sıra 68 dalgası hızla Türkiye’ye de gelecek ve devrimci bir gençlik hareketi Türkiye sosyalist hareketini yeni ve farklı bir noktaya taşıyacaktı. “68 kuşağı” diye nitelendirilen bu sol dalganın öncüleri, lider kadrosu 12 Mart darbesiyle imha edildi ama hemen ardından bu kez “78 kuşağı” diye adlandırılan yeni bir kuşağın ve artık daha da gelişen ve örgütlenen işçi sınıfının da mücadelesiyle sosyalist hareket tarihinde görmediği bir kitlesel güce ve etkinliğe ulaştı. Sonuçta 12 Eylül 1980’de gelen askeri diktatörlük bu sol/sosyalist dalgaya da son verdi ama 1960-1980 arasındaki 20 yıl Türkiye sosyalist hareketi açısından özel ve farklı bir dönem olacaktı. (Bkz. 5. Bölüm)

1989 yılında Berlin Duvarı’nın çökmesi ve 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılması Soğuk Savaş’ın Batı dünyası, yani kapitalizm tarafından kazanılması anlamına geliyordu. Artık “köpeksiz köyde değneksiz dolaşmaya” başlayan kapitalizm neo-liberal bir hoyratlıkla saldırıya geçtiğinde her yerde, her ülkede olduğu gibi Türkiye’deki sosyalist hareket de buna eski dönemlerin araçları ve yöntemleriyle cevap veremez, ayakta kalamazdı. Sosyalizmin yenildiği, tarihin sonunun geldiği çığlıkları arasında gerçekten de dünya-tarihsel ölçekte yeni bir dönem başlamıştı. Dünya solu, uluslararası sosyalist hareket kapitalizmin bu topyekûn saldırısına cevap vermeye çalışırken çok zorlandı ve doğrusu pek de başarılı olamadı.

Latin Amerika ülkeleri yeni döneme uygun siyasetler ve örgütlenmeler geliştirmekte dikkat çeken başarılar kazanarak adeta dünyanın geri kalanından ayrıştılar. Ancak dünyanın diğer bölgelerinde, bu arada Avrupa’da sol/sosyalist hareketler çok gerilerken etki alanları daraldı.

Türkiye sosyalist hareketi de bu yeni döneme uygun bir tarzda yeniden yapılanmaya çabaladı, denedi ancak başaramadı. 1984 sonrasında yeni bir ivme yakalayarak yükselen Kürt hareketiyle birlikte davranan sosyalist hareketin milliyetçiliğin etkilerinden kurtulmuş kesimleri Halkların Demokratik Partisi (HDP) gibi devrimci ve demokratik bir siyasi örgütlenme içinde yer alarak doğru bir adım attılar ancak bu, sosyalist harekete siyasi olarak yeni bir sıçrama olanağı, yeni bir atılım yapma şansı vermeyecekti. İlerleyen zaman içinde Berlin Duvarı’nın yıkılışıyla sembolize olmuş eski tarz bir sosyalizm anlayışını aşamayan sosyalist örgütler -HDP içindeki sosyalist örgütlenmeler de Kürt hareketine mesafeli davranan sosyalist örgütler de- 2000’li yılları Türkiye’de sosyalizmin yeni bir döneminin başlangıcı yapamayacaklardı.

2013 Mayıs sonunda patlak veren Gezi direnişi sadece Erdoğan rejimine değil onun karşısında yetersiz kalan muhalefete, bu arada çeşitli küçük gruplara ve partilere dağılmış olarak “mahfil” tarzında var olmayı kabullenmiş, iyice gerilere savrulmuş sosyalist harekete de bir itiraz, bir isyandı. Bu bağlamda 21. yüzyılın ilk çeyreği sona ererken sosyalist hareket Türkiye’de yeni bir sürece ve yükselişe girememiştir.

Cumhuriyetin ikinci yüzyılında da herhalde var olmaya devam edecek sosyalizmin bu coğrafyanın kaderini belirlemek konusunda bir rolü elbette olacak ama ne ve nasıl olacağına ilişkin belirgin bir yanıt, somut bir yönelim henüz ortaya çıkmış değil.

4. Bölüm

ASKERİ DARBELER ve ORDU¹

*“Şartlar tamam olduğu zaman milletler için
ihtilal meşru bir haktır.”
(İsmet İnönü)*

“TC aslında Balkanlı subayların Anadolu’da kurduğu bir Türk devletidir; bu yeni devletin nüfusunun yarısı son yüzyılda yurtlarını Hristiyanlara terk ederek Anadolu’ya göç eden Müslüman Türklerden oluşuyordu. Onlarla aynı kaderi paylaşan Dönmeler ve Yahudiler birlikte göç etmişlerdi. Cumhuriyeti kuran kadro Rumeli’de doğan ve Balkan dağlarında çarpışmış subaylardı. Büyük çoğunluğu doğdukları toprakları kaybetmişti. Cumhuriyeti kuran kadro Osmanlı’yı tümüyle kabul etmedi; seçici bir sahiplenme politikası izledi. Halkın sessiz katılımcı olduğu bir Batılılaşmayı ve savunmacı bir modernleşmeyi sürdürdü; ‘güçlü merkezi devlet’ geleneğini en değerli miras olarak devraldı. Yöneticilerin aksine halk açısından TC Osmanlı’nın devamıydı.”²

İsmet İnönü “milli mücadele bir ordu ihtilalidir” demişti. Bu “ihtilal” sonucunda yeni bir devletten ziyade devleti yeniden kuran ordunun lideri bu devlete bir millet yaratmaya girişecek ve sonra da “ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün” olunduğu iddia edilecektir. Millî mücadelenin ve aynı zamanda devletin de kurucu lideri olan Mustafa Kemal’in de içinden çıkmış ve Türklerin Ata’sı mevkiine yerleştirilmiş olması dolayısıyla kendisini devletin asli sahibi olarak gören ordunun, toplum tarafından da “koruyucu ve kollayıcı” olarak

görölmesi şaşırtıcı değildir. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda uğradığı yenilgilerle itibarı hayli zedelenen ordu milli mücadele sırasında Yunan ordusu karşısında kazandığı zaferle toparlanmış ve yeniden toplumun en itibarlı kurumu haline gelmiştir.

1923'ten 1950'ye kadar olan dönemde önce Mustafa Kemal, ardından İsmet İnönü gibi milli kahramanların yönetimindeki devletin “korunması ve kollanması” bakımından ordunun bir endişesi yoktur. Zaten ordunun içinden çıkan komutanlar iktidardadır ve ordunun huzursuz olması için bir neden gözükmemektedir. Ne zaman ki uluslararası sistemin de zorlamasıyla çok partili sisteme geçilir ve ilk serbest seçimde 27 yıldır ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Partisi yerini Demokrat Parti'ye bırakır daha o dakika ordu kaynaşmaya başlayacaktır.

Demokrat Parti'nin kazandığının belli olduğu 14 Mayıs 1950 gecesı generaller komutanları İsmet Paşa'ya sorarlar: “İktidarı bu ayak takımına verecek miyiz?” O gün için Garp Cephesi Komutanı'nın cevabı “Evet”tir. Başka türlü mümkün değildir. Yine de iktidarı bırakıyor olmak, iktidardan vazgeçiyor olmak küçümsenemez ama aslında dünyanın gözü önünde yapılan bir seçimin ardından başka türlü hareket etmek de mümkün değildi. Ancak o gün verilen iktidar bir daha seçimle geri alınamayınca ve yeni iktidar partisi de eski “tek parti”yi taklit etmeye yeltenince, 1950 Mayıs'ında verilen, on yıl sonra 1960 Mayıs'ında yine ordunun gücüyle geri alınacaktı.

27 Mayıs 1960: Cumhuriyetin İlk Darbesi

Dönem Soğuk Savaş dönemiymdi ve 27 Mayıs'ta iktidara el koyan “ihtilalciler” bu savaşın koşullarına uygun hareket etmenin en önemli şey olduğunun bilincindeydiler. Onun için Soğuk Savaş'ın Türkiye için öngördüğü en önemli ittifak örgütlerine, Batı dünyasının askeri örgütü NATO'ya ve bölgesel

örgüt CENTO'ya bağlı olduklarını daha ilk dakikalarda ilan etmeleri dikkat çekiyordu. Nitekim ABD'den olumsuz bir tepki değil anlayış ve destek gelecek, 30 Mayıs'ta yeni hükümeti tanıyan ilk devlet ABD olacaktı.

Ünlü tarihçi Halil İnalcık 27 Mayıs'ı “maaşlarını az bulan subayların yaptığını” ileri sürerken hakikat yumağının ancak küçük bir ilmiğini çekmiş oluyordu ama doğrusu cumhuriyetin ilk darbesinin tek veya en önemli nedeni bundan ibaret olamazdı. Demokrat Parti'nin iktidar yıllarında bürokrasinin diğer kesimleriyle birlikte subayların da eski ayrıcalıklı statülerini ve gelir düzeyini kaybettikleri bir gerçektir; ama yine de sadece bu nedenle bir hükümet devrilmez ve on yıl boyunca ülkeyi yönetenler darağacına gönderilemezdi. Böylesi bir darbeye toplumsal meşruiyet sağlayacak daha geniş bir muhalefet birikimi ve daha farklı koşullar olması gerekirdi. Çünkü 1960'lar gibi bir tarihte bile olsa Türkiye erken kalkan subayın darbe yaptığı bir Latin Amerika veya Afrika ülkesi değildi. Hiç öyle olmadı.

Her ne kadar ordu içindeki cunta örgütlenmeleri DP iktidarının başlangıç yıllarına kadar gitse de bir hükümetin devrilebilmesi için toplumsal ve siyasal koşulların uygun olması şarttır. Yoksa Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'teki girişimlerinde olduğu gibi, başarısızlık kaçınılmazdır. Bu, bir. İkincisi, yine her iktidar kendi sonunu hazırlar. 27 Mayıs darbesinin koşullarını hazırlayan da öncelikle DP'den başkası değildir; özellikle siyaseten ülkeyi içine sürüklediği baskı koşulları, yeni bir “tek parti” yönetimine doğru kayış toplumsal muhalefeti hem genişletmiş hem de sertleştirmiştir.

Örneğin, daha 1954'te Millet Partisi'ni kapatırken CHP'nin de bütün mal varlığı 14 Aralık 1953'te hazineye devredilmiş, resmi ilan dağıtımı hükümetin yetkisine alınmış, Köy Enstitüleri ilk öğretmen okullarına dönüştürülmüştü. Dış politikada ise 1952'de NATO'ya üye olmak için her şey yapılmıştı.

Buna rağmen 1954 seçimlerinde DP oyları yükseldi; çünkü kapitalist gelişmenin sağladığı nispi refahtan yararlanan toplumsal kesimler Bayar-Menderes iktidarını desteklemeye devam ediyordu. Ama bu arada toplumun çeşitli kesimlerinde gelişen muhalefetin DP içine de yansması engellenemeyecekti. Nitekim 20 Aralık 1955'te 19 DP milletvekilinin istifa ederek Hürriyet Partisi'ni kurması önemliydi.

Siyasi gerilimin tırmanışı ve sıkıştıran ekonomik sorunlar nedeniyle bir yıl önceye alınan seçimler 27 Ekim 1957'de yapıldığında DP oyları düşmüş, CHP tırmanışa geçmişti; çoğunluk sistemine göre DP yüzde 47,3 oy ile yine 424 milletvekili, CHP ise yüzde 40,6 oy ile ancak 178 milletvekili kazanmıştı. 1958'deki devalüasyonun derinleştirdiği ekonomik krizle muhalefet güçleri birleşmeye başlayınca DP panikledi. 1958 Ekim'de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşmiş, daha sonra da kasımda Hürriyet Partisi CHP'ye katılmıştı. Bunun üzerine iktidardaki DP de 1960 yılı başlarında "Vatan Cephesi" adı altında bir cephe örgütlenmesine gitti. Aslında bu tür bir örgütlenme toplumsal bir bölünmeyi ve adı üstünde cepheleşmeyi getiriyordu ama sivil örgütlenmesini geliştirmek isteyen DP'nin buna aldırdığı yoktu.

Bununla yetinmeyip daha da ileri giden DP, muhalefeti tasfiye etmek için 12 Nisan 1960'ta TBMM'de 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar verdi. Denizli Milletvekili Ahmet Hamdi Sancar başkanlığında kurulan bu komisyon yargı ve yürütmenin yasamayla bütünleşmesi gibi bir tür "ihtilal yetkileri" taşıırken "karşı ihtilali" de davet ettiğinin pek farkında değildi. Komisyon gazete ve matbaaları kapatabiliyor, gösterileri yasaklayabiliyordu.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulma gerekçeleri tek partili bir diktatörlüğe gidişi gösteriyordu. Çünkü iddia ediliyordu ki, CHP seçim dışı yollardan iktidara gelmek için hücreler kurup, silahlanıyor ve ayaklanma hazırlığı yapıyordu. Nitekim

komisyonun ilk yaptığı işlerden biri partilerin her türlü toplantısını ve kongrelerini yasaklamak oldu.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması üzerine o sıralarda bir darbenin olduğu Güney Kore'ye atıfta bulunarak, "Türk halkı Güney Kore halkından daha az haysiyetli değildir" diyen İsmet İnönü Meclis kürsüsünden şöyle konuşacaktı: "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilal behemehal olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır." Bunun üzerine DP grubu karar alarak İnönü'ye 12 oturum Meclis'e girmeme cezası verdi ama bu cezayı uygulayacak kadar iktidarda kalamayacaklardı.³

* * *

İçinde cuntaların cirit atmaya başladığı ordu artık hükümetin ve hükümete bağlı üst düzey komutanların denetiminden çıkarken Başbakan Menderes ise orduyu "yedek subaylarla idare etmekten" söz ederek adeta yangına körükle gidiyordu. Kendini devletin asıl sahibi, gerçek kurucusu olarak gören ve buna göre davranan ordu adım adım bir darbeye doğru ilerlerken hükümet de gelişmelerin seyircisi gibi gözükiyordu.

Darbenin lideri olarak belirlenen Cemal Gürsel'i 27 Mayıs sabahı İzmir'deki evinden alan bir askeri uçak saat 11.30'da Ankara'ya getirdi ve saat 16.00'da radyodan bir konuşma yaptı. Artık iktidar 38 subaydan meydana gelen ve adına Milli Birlik Komitesi (MBK) denilen bir askeri cuntanın elindeydi. 15 Ekim 1961'de yapılacak seçimlere kadar yaklaşık bir buçuk yıl ordu ülkeyi yönetecekti.

Darbeden sonra Gürsel İnönü'ye telefon etmiş ve "Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber ver-

medik. Fakat verseydik bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Yapacak bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için peygamber buyruğudur, Sayın Paşam” demiş. İsmet İnönü de şöyle cevap vermiş: “Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl başarınız için ben sizin emrinizdeyim, Paşa Hazretleri...”⁴

MBK cuntasının içinde 8 yüzbaşı, 10 binbaşı, 7 yarbay, 8 albay ve çoğunlukla sonradan, hatta son anda sürece dahil edilen 5 general bulunuyordu. Darbeyle birlikte bütün iktidarın elinde toplandığı bu heyet arasında da iki eğilim vardı; makul bir süre içinde iktidarı İsmet İnönü ve CHP’ye devredecek tarzda düzenlemeler yaparak ordunun kışlasına dönmesi gerektiğini düşünenler ile o günkü dünyada Türkiye benzeri ülkelerde örnekleri görülen tarzda bir tür askeri rejim oluşturarak ordunun uzun süre iktidarda kalması gerektiğine inananlar... Henüz kimse farkında değildi ama bu ilk darbeyle birlikte ordunun siyasete müdahalesi açısından da bir tür “gelenek” oluşmaya başlayacak ve bu iki eğilimden hangisi üstün gelirse daha sonraki darbeler için de bir anlamda “örnek model” oluşturacaktı.

Darbe sürecine sonradan davetle katılan Cemal Gürsel’in rolü önemliydi. Bir kez sahneye çıkıp, MBK Başkanı, Devlet Başkanı ve Başbakan sıfatlarını ve bunlara ilişkin geniş yetkileri ele geçirdikten sonra Gürsel cuntanın kendisinden istediği rolü değil kendi istediği ve elbette başka siyasi ve toplumsal güçlerle birlikte saptanan bir rolü oynamaya başlamıştı. Taşıdığı o kalabalık sıfatların gereğini yerine getirmekte kararlı davranarak gerçekten “lider” haline gelmişti. Tarihi ve dünyadaki yeriyle bir Mısır olmayan Türkiye, Albay Cemal Abdünnasır’ın 1952’de yaptığı darbeyi de taklit etmeyecek, kendi somut şartlarına uygun bir siyasi süreç ve model ortaya koyacaktı.

Ordunun iktidarda kalmasını savunan cunta üyelerinin, 14’lerin tasfiye edilmesi üzerine fazla zaman geçmeden si-

yasi iktidarın sivillere devredileceği de kesinleşmiş oldu. Bu durumda siyasi sistemi düzenleyerek ordunun kışlasına geri dönmesinin koşullarının da hazırlanması gerekiyordu. Bu bağlamda yapılacak asıl iş yeni bir anayasanın hazırlanmasıydı. Daha 27 Mayıs sabahı İstanbul Üniversitesi'nden Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Naci Şensoy, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, Hüseyin Nail Kubalı ve İsmet Giritli'yi askeri bir uçakla Ankara'ya getirten cunta, Ankara'dan Muammer Aksoy, İlhan Arsel, Bahri Savcı gibi hukukçuları da dahil ederek yeni bir anayasanın hazırlanması için bir komisyon kurmuştu. Yargılanmaları devam eden DP yöneticilerinin akıbeti henüz belli olmamakla birlikte yeni bir anayasanın halkoyuna sunularak kabul edilmesi askeri rejimin de sona ermesi açısından en önemli dönüm noktası olacaktı.

Nitekim 9 Temmuz 1961'de düzenlenen anayasa referandumunda yüzde 61,5 kabul oyu çıkınca sivil bir yönetime geçiş için adımlar da hızlandı. Yirmi yıl sonraki 12 Eylül darbesinin yaptığı anayasanın yüzde 92 gibi fazlasıyla yüksek kabul oranı hatırlandığında 1961 anayasasına kabul oranının düşüklüğü dikkat çeker. Bunun da başlıca iki nedeni olabilir; birincisi, anayasanın referandum tartışmaları nispeten özgür bir şekilde cereyan etmiş ve “Hayır” demenin mümkün olduğu bir ortamda sürmüştür. Elbette baskı olmuştur ama daha sonra 12 Eylülcülerin akıl edeceği tarzda “şeffaf zarflar”la oy kullanılması gibi yöntemler ya akla gelmemiş ya da gerek görülmemiştir. İkincisi ise DP'ye oy veren, destekleyen toplum kesimleri cuntaya itirazlarını anayasa referandumunda ortaya koymuştur. DP'nin destekçileri tabii ki özgürce propaganda yapamamışlardır ama “Gözlerime bakın, ne demek istediğimi anlarsınız” veya “Hayır'da hayır vardır” gibi mesajlar yerine ulaşmıştır. O koşullarda yüzde 40'a yakın karşı oy cuntanın toplumsal dayanağının pek de güçlü olmadığını gösterir. Zaten birkaç ay sonra yapılacak genel seçimler bu durumu yansıtmakla kalmayacak daha da ileri gidecektir.

Bu arada yeni anayasanın en önemli “yeniliği” de iktidarın sadece Büyük Millet Meclisi’ne bırakılmamasıydı. Egemenlik millete aitti ama Meclis’in yanı sıra birtakım organlar eliyle kullanılması söz konusuydu. Bir başka ifadeyle halkın eğiliminin farkında olan ve seçim yapıldığında kime oy vereceğini kestiren siyasi ve askeri elit Meclis’in iktidarını sınırlayan ve denetleyen bir dizi anayasal kurum oluşturmuyordu. Örneğin, herkesin seçilebileceği Meclis’in yanına bir de herkesin seçilemeyeceği, ancak 40 yaşını doldurmuş yüksek okul mezunlarının seçilebileceği Cumhuriyet Senatosu eklendi. Meclis’in kabul ettiği tasarılar Senato tarafından da onaylanmadıkça yasa haline gelmiyordu. Hükümete tavsiyelerde bulunacak bir Milli Güvenlik Kurulu oluşturularak ordunun üst kademesinin iktidarla olan ilişkileri ve siyasi alandaki yeri ve işlevi bir düzene konuldu. Başka bir ifadeyle, ordunun iktidara bir tür ortak olması, siyasi iktidarı paylaşması resmi ve kurumsal ifadesine kavuşturuldu. Yine yeni kurulan Anayasa Mahkemesi de TBMM’nin kabul edeceği yasaları denetlemekle görevlendirildi ve bu bağlamda yasama, yürütme, yargı erkleri birbirinden ayrılarak ve dengelenerek yeni bir siyasi rejim kurgulanmış oldu.

* * *

Büyük kentlerdeki öğrencilerin ve bir ölçüde aydınların DP’nin baskıcı iktidarına karşı yürüttüğü muhalefeti, kitle hareketini arkasına alarak bir toplumsal meşruiyet kazanan 27 Mayıs darbesi bu durumda solun üzerine açıkça giden, öncelikle solu ezmeye kalkışan türden bir hareket olamazdı. Özellikle 12 Mart ve 12 Eylül darbeleriyle karşılaştırıldığında toplumsal muhalefetle kurduğu ilişkinin farklılığından dolayı sol hareket 27 Mayıs’a olumlu yaklaşmış, bu arada darbenin ürünü olan 1961 Anayasası da özgürlükçü ve demokratik yönleri çok öne çıkarılarak övgüyle sahiplenilmiştir.

Kemalist geleneğin bir parçası ve bugünkü “milliyetçi-ulusalci solcu” çizgiden pek de farkı olmayan 27 Mayıs, onu gerçekleştiren alt rütbeli subayların “orta sınıf”a özgü talep ve özlemlerini yer yer yansıtmakla birlikte, sonuçta on yıllık DP iktidarının sonunda tıkanan, krize giren kapitalist gelişme modelinin önündeki engelleri temizlemiş, yolunu tekrar açmıştır. Özellikle sanayi burjuvazisinin ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri karşısında ağırlık kazanmasına bakıldığında “ihtilâlcı subayların” niyet ve iradesinden bağımsız olarak 27 Mayıs darbesinin sınıfsal sonuçları da daha iyi anlaşılır.

Bu arada 1961 anayasasının hak ve özgürlükler alanını genişletirken orduyu iktidara ortak etmesi ve bir tür askeri vesaayet rejiminin temellerini atması ise pek dikkat çekmemektedir. 27 Mayıs cuntasının daha sonraki yılları da etkileyecek en önemli düzenlemelerinden biri anayasadan çok önce, daha 4 Ocak 1961’de çıkarılan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’dur. “TSK İç Hizmet Kanunu Madde 35: Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır” diyordu. Daha sonraki askeri darbelerin hepsi bu kanunun 35. ve 85. maddelerine dayandırılacak ve kanun ancak 2013 yılında değiştirilecekti.

Anayasaya özellikle sol hareket tarafından değer verilmesini sağlayan hak ve özgürlüklerin gerçekten de geniş bir alana yayılmasının nedeni cuntanın solu memnun etme çabası değildi. Tam tersine 27 Mayıs darbesini yapan cunta sola, komünizme düşmandı. ABD’nin desteğini kazanmaya çok önem veriyordu. Hatta bu konuda öyle ileri gidilmiş ve saçmalanmıştı ki, anti-komünist olduğundan hiçbir şekilde kuşku duyulamayacak Adnan Menderes’in kredi karşılığında Ardahan’ı Sovyetler Birliği’ne satacağı iddia edilmişti. Gürsel yabancı gazetelere, “Kanaatimize göre yalnız Türkiye’yi değil aynı zamanda NATO müttefiklerimizin sağ kanadını da kurtardık” demişti. Cunta Maliye Bakanlığı’na Washington’da IMF

temsilciliğinde bulunan Kemal Kurdaş'ı getirirken, Ağustos 1960'ta SSCB'ye karşı konuşlandırılan Jüpiter füzeleri de Türkiye'ye yerleştirildi.⁵

27 Mayıs cuntası, doğal reflekslerinin yanı sıra ABD'nin gözüne girmek için de komünizmle mücadeleyi temel bir görevi olarak benimsemişti.⁶ 28 Ekim 1960'ta üniversiteden 147 öğretim üyesi atılmıştı ki, o zaman için büyük bir sayıydı. Gerçekçe ise çoğunun solcu olmaları idi. Türk Ceza Kanunu'nun ünlü anti-komünist maddesi 142. Madde dolayısıyla tutuklananlar arasında yer alan Aziz Nesin uluslararası mizah ödülleri Altın Palmiye ve Altın Kirpi'ye gönderme yaparak şöyle diyordu: "Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta siyasi bir değişiklik olunca sevinçten Altın Palmiyeler'den birini devlet hazinesine bağışladım. Bu olaydan birkaç ay sonra da hapse atıldım. İkinci Altın Palmiye ile Altın Kirpi'yi ilerideki sevinçli günlerde yine gerekir diye saklıyorum."⁷

* * *

27 Mayıs cuntasının 1961 Anayasası ile asıl olarak yapmak istediği şey şuydu: Seçimlerle ortaya çıkacak iktidarı sınırlayacak ve denetleyecek bir sistem kurmak. Gerektiğinde ordunun ve siyasi elitin hoşlanmadığı bir iktidara karşı gelişecek muhalefetin rahatça baskı altına alınmamasına veya tam da böylesi bir muhalefetin gelişebilmesinin uygun koşullarının ve kanallarının yaratılmasına özen gösterildi. 1961 Anayasası koşullara göre ordunun da desteğini alabilecek bir muhalefetin iktidara gelebilmesinin yollarının açık olmasını güven altına almaya çalışmıştı. Bunun için de çeşitli demokratik hak ve özgürlüklerin sınırları geniş tutulmuş ve doğrusu sol güçler, toplumsal muhalefet de bunlardan yararlanmıştı. Bu arada kullanılan haklar ve özgürlükler elbette daha demokratik bir ortamın oluşmasına yol açtı. Bu, ordunun ve cuntanın öngördüğü bir şey olmaktan çok, fiilen ortaya çıkan bir durum, bir

sonuçtu. Sağ, muhafazakâr çevrelerin de giderek artan eleştirileri karşısında anayasaya sahip çıkmak gereğini duyan sol güçler 27 Mayıs'a ve hazırladığı anayasaya fazla değer veren ve övgüler düzen bir noktaya sürüklenmişlerdir.

Oluşturulan seçim sistemi için de aynı şeyler söylenebilir; çoğunluk sisteminden milli bakiyeye geçilerek bir uçtan diğer uca savrulan cunta aslında DP'nin devamı olan partilerin, örneğin Adalet Partisi'nin (AP) tek başına iktidar olmasını engellemeyi amaçlamıştı. Ama sonuçta daha demokratik ve temsil yeteneği daha yüksek olan bir seçim sistemi düzenlendi ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) de bundan yararlandı. 1965 seçimlerinde yüzde 3 oyla 15 milletvekili kazanan ve Meclis'te grup oluşturarak rejimin dengelerini sarsacak bir muhalefet yürüten TİP'in önünü açmak için uğraşmadı kimse. Nitekim bu durum görülünce 1969 seçimleri öncesinde AP bu sistemi değiştiriverdi ve kimsenin de sesi çıkmadı. TİP aynı oranda oy almasına rağmen ancak 2 milletvekili çıkardı ve böylece tasfiye olmuş oldu. TİP'in bu şekilde etkisizleştirilmesi önemsiz görülmemelidir; çünkü sosyalistlerin temsili kurumlardan, özellikle de TBMM'den tasfiye edilmesi solu legal olanaklar, legal mücadele ve örgütlenmek konusunda yeniden düşünmeye sevk edecek ve giderek bu alan önemsizleşecekti. Sol/sosyalist hareketin yanlış temellerde bölünmesinin başlangıç noktası olan bu durum sonraki dönemlerde sol için ciddi sorunlara yol açacaktır.

Öte yandan, DP'ye karşı harekete geçmek için öğrenci ve aydın muhalefetine ihtiyaç duyan ve bu bağlamda sola düşmanca davranmayan 27 Mayıs cuntası Kürtler söz konusu olduğunda milliyetçi hassasiyetini ve "hasmane" tavrını ortaya koymaktan çekinmemiştir. DP milletvekilleri arasında "Kürdistan hükümeti" kurmak için çalışanlar olduğu gibi saçma bir iddiayı bahane eden cunta daha darbeden dört gün sonra DP'yi destekleyen 485 Kürt ağa ve toprak sahibini toparlayarak Sivas'ta bir askeri garnizonda bir süre gözaltında tutmuştur. Bu

kamptakiler 19 Ekim 1960'ta çıkarılan Mecburi İskân Kanunu ile serbest bırakıldıktan sonra içlerinden 55'i Antalya, Isparta, İzmir, Afyon, Manisa, Denizli ve Çorum'a sürüldü.

27 Mayıs darbesiyle siyasete açıkça müdahale eden ordu, rejimi yeniden düzenleyen bir askeri diktatörlükten sonra kışlasına geri dönerken, sadece liderini cumhurbaşkanı yapmakla kalmayıp bir tür askeri vesayet rejimi oluşturdu ve daha sonraki dönemlerde siyasi iktidarın iplerini hiç bırakmadı. Ve çok da geçmeden 12 Mart 1971'de yeni bir darbe yaparak, sistemin gevşeyen çivilerini biraz daha sıkıştırmak gereğini duyacaktı.

12 Mart 1971: Muhtıra Darbesi

27 Mayıs darbesinin ardından önü açılan, teşvik edilen sanayi burjuvazisinin yatırımlarıyla ekonomisi canlanan Türkiye 1960'lı yıllarda ortalama yüzde 7 büyürken, enflasyon oranı da yüzde 5 civarındaydı. Kapitalist gelişmenin sağladığı nispi refahtan alt sınıflar da belli bir pay alırken ekonominin bu performansının siyasi rantı AP ve lideri Demirel'e gidiyordu. Daha sonraki yıllarda hep bu "altın yılların" rantını yemeye devam edecek olan Demirel aynı zamanda dünyada hüküm süren Soğuk Savaş koşullarına da uygun bir politikacıydı. ABD'nin liderliğindeki "Hür dünya"nın SSCB liderliğindeki "Demirperde" ülkelerine karşı mücadelesinin belirlediği Soğuk Savaş'ta, Türkiye NATO'nun bir tür "ileri karakolu" olarak komünizme karşı mücadelenin de cephe ülkesiydi. Seçim kampanyalarında, "Bir elinde bayrak, bir elinde Kuran/ Geliyor muhteşem Süleyman" diye takdim edilen Demirel en büyük tehlikenin komünizm olduğunu anlatarak ülkeyi dolaşıyordu. Çok iyi anlaştığı Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da en az onun kadar anti-komünist, en az onun kadar gerici, Sovyet düşmanı ve Amerikan hayranıydı. Dolayısıyla sonradan Demirel'in de şükranla anacağı gibi, devletin tepesindeki bu uyum ve işbirliği Soğuk Savaş stratejilerine de uygun düşerek 1971'e kadar sorunsuz şekilde sürdü.

Ancak bu dönem aynı zamanda Türkiye’de solun da yeraltından çıkıp, toplumsal meşruiyet kazandığı ve giderek aydınlar ve gençlik üzerinde etkili olmaya başladığı yıllardı. Ordunun siyasal sistem içindeki yerini ve rolünü sağlamlaştıran 1961 Anayasası aynı zamanda sola da yaşam hakkı tanıyan bazı özgürlüklerin alanını genişletince gerek işçi hareketi gerekse sol/sosyalist hareket bundan yararlanmaya başladı. 1961’de kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve 1967’te kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) solun ve işçi hareketinin örgütlendiği iki önemli odak olarak toplumsal muhalefetin başını çekiyordu. Daha sonra bunlara Dev-Genç de eklenecek ve bir bütün olarak sosyalist hareket en güçlü muhalefet odağı haline gelecekti. Sunay-Demirel işbirliği işte bu sol muhalefete karşıydı. Ve bu muhalefet, siyasal sistemin sunduğu meşru yol ve yöntemlerle susturulamayınca, sistemin dışına çıkan bir “askeri muhtıra” ile üzerine gidildi ve yeni bir dönem başladı.

* * *

Bir önceki seçime göre oyları yüzde 7 kadar gerilemesine rağmen 1969 seçimlerinde yine de yüzde 46 oy alarak iktidarını sürdüren AP ekonomideki sıkıntıların yanı sıra siyasi alandaki gelişmelere de egemen olmaktan uzaklaşıyordu. Sol muhalefetten yükselen sesleri bastırmak için devlet aygıtını kullanabilirdi ama kendi içinden yükselen sesleri susturmak için elinde etkili bir araç yoktu. Nitekim 11 Şubat 1970’te Demirel hükümetinin hazırladığı bütçeye Millet Meclisi’nde 214 kabul oyuna karşı 224 ret oyu çıkınca hükümet istifa etti ve 12 Mart darbesine doğru gidiş süreci hızlandı. AP içinden bütçeye karşı oy veren 41 milletvekili daha sonra istifa edip Demokratik Parti adı altında, eski Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli başkanlığında örgütlenirken, Celal Bayar’ın da desteğini alarak Demirel’e hayli sıkıntı yaşatacaktı. 1970 yılı başında kurulan

Milli Nizam Partisi ile siyasette yükselmeye başlayan Necmettin Erbakan ve Milliyetçi Hareket Partisi ile ırkçı-milliyetçi çizgide ilerlemeye başlayan Alpaslan Türkeş'e Demokratik Parti ve Ferruh Bozbeyli'nin eklenmesi sağın bölünmesini iyice pekiştirdi. Artık AP ve Demirel sağdaki oyların tek adresi değildi ve dolayısıyla siyasi alana bir daha eskisi gibi egemen olamayacaktı. Sağın en büyük partisi olarak, kurulacak koalisyon hükümetlerine başkanlık etmekle birlikte Demirel bir daha tek başına çoğunluğu sağlayamayacaktı.

Bu noktada muhtıranın kaleme alınışına, taleplerine ve hatta ardından kurulan hükümetin bileşimine bakıldığında toplumsal muhalefeti, sol hareketi yanıltan, paralize eden iyi düşünülmüş bazı adımlar dikkat çeker.

Her şeyden önce solun nefret ettiği Demirel'in istifa etmek zorunda kalması rahatlatıcı olmuştu. *Devrim* gazetesi, "Ordu anti-Kemalist gidişe dur dedi" başlığını atarken, 16 Mart'ta "Teşhis ve Tedavi" başlıklı yazısında muhtıracı generallerden "Büyük komutanlar" diye söz eden Doğan Avcıoğlu şöyle yazıyordu: "Cici demokrasinin sonu geldi. Fakat can çekişme daha hayli zaman alabilir. Büyük Komutanlar muhtıralarında mevcut duruma bütün devrimcilerin katılacağı doğru bir teşhis koymuşlardır."⁸ Bu doğrultuda konuşanlar, yazarlar Avcıoğlu'ndan ibaret değildi ama işin ilginç, bu yazarlar da dahil olmak üzere, başlangıçta muhtırayı destekleyen solcuların hemen hepsi bir süre sonra kafasına "balyoz"u yiyecekti.

En azından kara ve hava kuvvetlerinin başındaki komutanların "solcu" olarak bilindiği ortamda sürecin hangi doğrultuda gelişeceği netleşinceye kadar solun büyük bölümü ya muhtırayı desteklemiş ya da âtil kalmıştı. CHP'den istifa ettirilerek başbakan yapılan Nihat Erim, hükümetin ilk toplantısında şöyle diyordu: "Rahatça söyleyebilirim ki, içinde benim daha solumda görüşlere sahip hiç kimse yoktur."⁹

Duruma egemen olan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve yüksek komuta kademesi hemen ardından, 14

Mart 1971’de Tümgeneral Celil Gürkan başta olmak üzere, cuntanın asıl çekirdeğini oluşturan beş general, bir amiral ve otuz beş albayı emekliye sevk etti. Daha alt rütbelerdeki genç subaylara daha sonra sıra gelecek ve yüzlercesi ordudan atılmakla kalmayacak ayrıca tutuklanıp yargılanacaklardı.

Bu arada CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit de Genel Başkan İsmet İnönü ile anlaşmazlık içine sürüklenmişti. İnönü, Nihat Erim’in kuracağı hükümete destek olmaya karar verince “Muhtıra asıl bana karşı, ortanın solu hareketine karşı verilmiştir” diyen Ecevit 21 Mart’ta CHP Genel Sekreterliği’nden istifa etti ve böylece yıldızı parlamaya başladı.

“Bu anayasa bize lüks” diyen Erim’in liderliğinde 1961 Anayasası’nın kırktan fazla maddesi değiştirilerek solun da yararlandığı hak ve özgürlükler alanı iyice tırpanlandı. AP’nin yıllardan beri yapmak istediği ama yapamadığı anayasal değişikliklerin hemen hepsi gerçekleşti, tabii en başta hükümetten uzaklaştırılan Demirel’in desteğiyle. Artık sistem içinden özgürlük ve demokrasi taleplerinin sözcülüğü ise bir süre sonra Bülent Ecevit’in liderliğini üstleneceği CHP’ye kalacaktı.

* * *

Ordu on yıl önce yapılmasına ön ayak olduğu anayasayı değiştirmek üzere iş başındaydı. On yıl önce alt rütbeli subaylardan oluşan bir askeri cunta baskıcı bir rejimi, otoriter bir tek parti iktidarına doğru giden bir hükümeti devirerek toplumsal muhalefetin de onayını alan bir anayasa yapmıştı. Şimdi emir-komuta zinciri içinde müdahale eden ordunun üst kademesi otoriter bir sistem oluşturmak üzere yarı-askeri bir rejim kuruyordu. Parlamentonun açık kalması ordunun her dediğini yapmasına bağlıydı. Siyasi partiler de ordunun çizdiği sınırlar içinde davranmak durumundaydılar. Bu sınırların dışına çıkan veya çıktığı düşünülen herkes, her örgüt, her kurum tepesine balyozu yiyordu. Sosyalist TİP ve Erbakan’ın İslamcı Milli

Nizam Partisi kapatılacak, diğer partiler de buna göre “hiza ve istikamet alarak” varlıklarını sürdürecektlerdi.

Her darbenin olduğu gibi 12 Mart’ın da bir yüzü toplumsal muhalefete, alt sınıflara dönük ise diğer yüzü de üst sınıflara, egemen güçler içindeki ilişkilere dönüktü. Yarı-askeri rejim solu örgütsel olarak çökertmiş ve otoriter bir rejimin de temellerini atmakla kalmamış, aynı zamanda egemen güçler içindeki dengeleri de büyük sermayenin, yani tekelci burjuvazinin lehine düzenleyecek tarzda adımlar atmıştı. Çünkü 60’lı yıllardaki ithal ikameci sanayileşme sonucunda palazlanan büyük sermaye “tekelci burjuvazi” haline gelmişti ve artık bir “oligarşi” olarak tanımlanacak egemen zümre içinde yönlendirici olmak istiyordu. 12 Mart’ın görünmeyen nedenlerinden biri de buydu. Tekelci burjuvazinin diğer sermaye grupları/kesimleri aleyhine sistemin yönlendirici gücü olması sağlanacaktı.

Korutürk’ün cumhurbaşkanı seçilmesiyle fiilen sona eren 12 Mart dönemi, Ekim 1973’te yapılan seçimlerle bir anlamda “resmen” de sona erecekti. Çünkü yeni seçilen parlamentonun meşruiyeti tartışılmaz olduğu gibi artık aldığı yüzde 33 oyla en büyük parti de 12 Mart’a itiraz eden Bülent Ecevit’in liderliğini yaptığı “Yeni CHP” idi.

“Halkçı Ecevit”ten Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan’a kadar 12 Mart’a karşı çıkan, direnen sol bütün eğilimleriyle yükselişe geçecek ve 1974 affının ardından 70’li yılların ikinci yarısında Türkiye sosyalist hareketi tarihinde görmediği bir kitleselliğe ve etkinliğe ulaşacaktı. Bunun sonucunda ise bir kez daha iktidara el koyacak olan ordu bu kez bu toprakların az tanık olmadığı bir vahşet tablosuyla her şeyi sil baştan yapacaktı.

12 Eylül 1980: Son Klasik Darbe

12 Eylül 1980 Cuma günü sabaha karşı, “Bayrak Harekâtı” adı altında, ordu bir kez daha emir-komuta zinciri içinde iktidara el koyduğunda ABD Başkanı Carter’e bilgi veren görevliler Kenan Evren ve arkadaşlarından “Our boys” yani “Bizim

çocuklar” diye söz ederek darbeyi sevinçle karşıladılar. Bir süredir bekledikleri nihayet olmuştu ve artık Türkiye, Soğuk Savaş’ın ve elbette ABD’nin çıkarlarına uygun bir şekilde yeniden düzenlenebilecekti. Daha sonra bu gerçeği Demirel de şöyle teslim edecekti: “...yani 80’den sonrası, daha çok, urbadaki şey, yani Türkiye’deki durum Amerika’ya dayanan bir politikadır daha çok. Yani burada rejimi alkışlayan Amerika’dır. İngiltere, Amerika, Federal Almanya... Üçü beraberdirler. Yani açık seçik askeri rejimi bu üç memleket alkışlayarak geliyor.”¹⁰

Gerçekten de 1980 yılı sonuna doğru Türkiye’nin içinde bulunduğu bölge ABD açısından hiç de güven verici değildi; Afganistan Sovyetler Birliği’nin işgali altında, İran’da Şah devrilmiş Amerikan düşmanı mollalar iktidara gelmiş, Suriye ve Irak’ta Batı karşıtı Sovyet dostu rejimler bulunuyordu. Yunanistan NATO’nun askeri kanadından çıkmıştı ve bunu fırsat bilen Türkiye de veto hakkını ucuza bırakmak istemiyordu. Böylece NATO’nun güneydoğu kanadı zaaf içindeyken Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık da Batı için giderek daha önemli bir sorun haline geliyordu. NATO içinde ABD’den sonra en büyük ikinci güç olan Türk ordusu kendi ülkesindeki güvenlik sorunlarıyla uğraşırken NATO’nun önüne koyacağı görevleri yapmakta zorlanabilirdi. Dolayısıyla Türkiye’nin iç güvenlik sorunları bir an önce çözülmeli ve bölge ABD ve Batı dünyası açısından daha güvenilir duruma getirilmeliydi.

Uluslararası koşulların ortaya getirdiği sorunların yanı sıra 70’li yılların sonuna doğru Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal sorunları da olağan koşullar altında çözümünü zor bir noktaya gelmişti. Dünyada esmeye başlayan neo-liberal rüzgârlar ABD’de Reagan, İngiltere’de Thatcher, Almanya’da Kohl gibi politik liderleri iktidara taşıırken beraberinde getirdiği siyasal çerçeve de emekçi sınıflara “havuç” değil “sopa” öneriyordu. Kapitalist sistemin bu yeni programını emekçilere

kabul ettirmek, daha doğrusu boyun eğdirmek için “merkez” ülkelerde bile tırpanlanmaya başlanan hakların, özgürlüklerin “çevre” ülkelerde esamisinin okunması beklenemezdi. Toplumsal rızanın üretilmesinde zaten sorun olan bu ülkelerde baskı ve zor aygıtlarının daha fazla devreye girmesi kaçınılmazdı. Nitekim başta Latin Amerika olmak üzere, bu ülkelerin çoğu 80’li yılları askeri diktatörlükler altında karşılıyordu.

Türkiye’nin de bu kervana katılması “dünyaya ayak uydurma”sının yanı sıra kendi iç ilişkileri bakımından da beklenen bir gelişmeydi; hatta kimilerine göre geç kalan bir gelişme... Çünkü ithal ikameci sanayileşme modeli tükenmişti ve artık dünya kapitalist sisteminin kendisini yeniden örgütlemesinin bir parçası olarak Türkiye’nin de “ihracat ekonomisi” denilen modele geçmesi, dünyaya açılarak uluslararası sisteme entegre olması gerekiyordu. Ama yeni bir sermaye birikim modeli olmasının ötesinde yeni bir toplumsal düzeni de davet eden bu modelin Türkiye’ye uygulanabilmesi, kabul ettirilebilmesi için “sopa”nın ötesinde “süngü”nün gerekli olduğunu tekelci burjuvazi görüyordu. 1979 yılı sonunda Demirel’in kurduğu azınlık hükümetinin esas hedefi Turgut Özal tarafından hazırlanan “24 Ocak Kararları”nın uygulanması idi. On yıllık periyot sonunda yine tıkanan ve sermaye yetersizliği içinde kıvranan Türk ekonomisini yeniden yapılandıracak olan bu kararlar, yüzde 33 gibi yüksek bir devalüasyon da dahil olmak üzere, birçok yeni uygulamayı içerirken toplumsal muhalefetin de bastırılmasını zorunlu kılıyordu. Daha sonraki yıllarda daha iyi görüleceği gibi, özelleştirmeden taşeronlaştırmaya, sendikasıylaştırmadan örgütsüzleştirmeye, dış borcun dağlar gibi yığılmasından yüzde 100’ü aşan enflasyona ve nihayet bütün bunlardan bunalanlara sunulan “köşeyi dönmeciliğe” kadar bir dizi ekonomik, sosyal ve siyasi uygulama açık bir diktatörlük olmadan kabul ettirilemezdi.

İşçi sınıfına saldıran askeri diktatörlük ve ardından gelen Turgut Özal’lı yıllar Türkiye toplumunun 60’lı ve 70’li yıllar-

dan çok farklı bir temelde yeniden örgütlenmesi anlamına geliyordu. 60'lı yıllarda başlayan, 70'li yıllarda daha da gelişen solun bu topluma adalet, eşitlik, özgürlük, onur ve benzeri adına verdiği, benimsettiği ne varsa zorla veya yeni iletişim araçları sayesinde “uyuşturarak”, yani bir tür “rızaıyla” elinden alındı.

Bu bağlamda 12 Eylül kısa süreli baskı ve şiddet uygulamalarıyla solu, toplumsal muhalefeti bastırmanın çok ötesine giden bir operasyondur; Türkiye’yi hem kapitalizmin dünyadaki yeni işbölümüne uygun hale getiriyor, hem de iç ilişkilerini buna uygun olarak mümkün olduğunca uzun vadeli bir tarzda düzenliyordu. ABD ise “Our boys” dediği evlatlarını bütün bu süreç boyunca hiç yalnız bırakmayacak, hiç ihmal etmeyecekti.

* * *

Ülkeye egemen olan cunta görülmemiş bir zulüm fırtınası estirirken bir yandan da iki önemli icraatta bulundu; ekonomiyi 24 Ocak kararlarının mimarı Turgut Özal’a emanet ederken toplumsal muhalefeti bastırdıktan sonra artık yeni bir anayasa yapmaya karar verdi ve bu işi de Orhan Aldıkaçtı adında sağ/ muhafazakâr, faşizan bir profesöre emanet etti. Özal’ın ekonomideki yapısal düzenlemelerinin gerektirdiği siyasal-hukusal düzenlemeler Aldıkaçtı’nın yapacağı anayasada ifadesini bulacaktı.

27 Mayıs ve 12 Mart darbeleriyle karşılaştırıldığında 12 Eylül’ün dikkat çeken bazı farklılıkları vardı. Her şeyden önce 12 Eylül Türkiye’nin son klasik darbesiydi ve adeta bağıra bağıra gelmişti. Zamanın cumhurbaşkanı da başbakanı da Genekurmay Başkanı ve müstakbel darbe lideri tarafından bilgilendirilmiş ve uyarılmıştı. “İç savaş” görüntülerini andıran politik ve sosyal koşullar birçok kişiye ve kuruma ancak bir askeri darbeye düzenin, otoritenin yeniden kurulmasının mümkün olduğunu düşündürüyordu. Ve belli ki cumhurbaşkanı ve başbakan da böyle düşünenler arasındaydı. Par-

lamente sistem olagan koşulları içinde yapılabilecek şeylerin sınırına gelinmişti ve artık orta sınıfların otorite, düzen arayışlarına ancak bir askeri darbeye yanıt verilebileceğine inananların sayısı çok fazlaydı. Nitekim bu ortam darbeye bir toplumsal meşruiyet sorunu yaşatmadı.

27 Mayıs'ın zulmü iktidardan devirdiği DP'lilere ve bu anlamda toplumun bir kesimine yönelikti. 12 Mart sola saldırdı ve solla ilişkili olanların tepesine "balyoz" gibi indi. Ama yine onun da zulmü belli sınırlar içinde kaldı. Ancak 12 Eylül bu toprakların tarihinde az görülen bir zulüm fırtınası estirdi. Belki ancak Osmanlı'nın isyanlar karşısında uyguladığı zulmyle kıyaslanabilirdi. Toplumsal muhalefetin bastırılması, örgütlenmelerin dağıtılması için uygulanan baskı ve zulüm yöntemleri, özellikle işkence biçimleri Latin Amerika'daki askeri rejimlerle aynı veya çok benzerdi. Yani aynı merkezden, ABD'den yönlendirildiğini tahmin etmek zor değildi.

12 Eylül'n ABD bağlantısı sadece bu darbe deneyimlerinin paylaşılması veya "Our boys" muhabbetiyle açığa çıkan bir şey değildi. Hatta ABD'li yetkililerin ricası üzerine ve karşılığında bir şey talep etmeden, Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne Türkiye'nin vetosunu kaldırarak NATO'nun güçlendirilmesi de önemliydi elbette ama daha da önemlisi, askeri diktatörlük döneminde ve ardından zal'lı yıllarda Türkiye'yi emperyalizmin yeni küresel sistemine en sıkı bir şekilde bağlamak için yapılması gereken her şeyin yapılmış olmasıydı. İşte 12 Eylül'n asıl misyonu buydu. Daha 24 Ocak 1980'deki kararlarla başlayan zal'ın neo-liberal ekonomi politikası "Türkiye'nin dünyaya açık hale getirilmesi ve dünyayla bütünleşme" adı altında sadece ekonomi cephesinde değil, toplumsal yaşamın her cephesinde, özellikle de kültür cephesinde 60'lı ve 70'li yıllardan bambaşka bir Türkiye yaratıldı. Toplum yeni bir kalıba döküldü.

Öyle sıkı ve sağlam bir otoriter sistem kuruldu ve Evren ile zal Türkiye'yi öyle kendi suretlerine benzer hale getirdiler

ki, ilk kez darbelerin periyodu aşıldı; bir sonraki darbe alışıldığı üzere 12 Eylül'den yaklaşık on yıl sonra değil on yedi yıl sonra olacaktı...

28 Şubat 1997: Post-Modern Darbe

Son klasik darbenin lideri Kenan Evren Türkiye'nin hemen bütün illerinin ve pek çok ilçesinin meydanını dolaşarak halkı "aydınlatan" konuşmalar yaparken sık sık Kuran'a başvurur, ayetlerden destek alarak derdini anlatmaya çalışırdı. Böylece 12 Eylül'ün resmi devlet ideolojisi haline getirdiği "Türk-İslam Sentezi" o dönem için bölünmüş, ayrılmış toplumu birleştirmek için uygun ve etkili görülmüştü ama ordunun bir sonraki darbesinin hedefi "siyasal İslam" olacaktı.

12 Eylül 1980'deki darbe nasıl Soğuk Savaş'ın bir gereği olarak gündeme geldiyse 28 Şubat 1997'deki "post-modern darbe" de yine bu savaşın bir sonucuydu ama artık bu savaşın sona ermesinin, başka bir dünyanın kurulmakta olmasının bir sonucuydu. Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'ni "yeşil kuşak" adı altında Müslüman güçlerle, İslamcı yönetimlerin olduğu ülkelerle kuşatmaya çalışan ABD liderliğindeki Batı dünyası, Türkiye de dahil olmak üzere, "siyasal İslam"a destek olmuştı. Ancak 1989'da Berlin Duvarı'nın çökmesi ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş sona erince, dönemin ABD Başkanı George Bush'un ifadesiyle "yeni bir dünya düzeni" kurulmaya, dolayısıyla o zamana kadar izlenen stratejiler değişmeye başlamıştı. Bu arada o zamana kadar Sovyetler Birliği'nin karşısında olan ve Batı'nın müttefiki olarak görülen güçler artık Batı dünyasının karşındaydılar. Komünizm bir tehdit olmaktan çıkınca SSCB'yi kuşatan "yeşil kuşak" da birden buharlaşıp yok olmadı tabii, tam tersine ABD'nin ve Batı'nın başına bela oldu. Kendilerine eskisi gibi ihtiyaç kalmayan bu güçlerden kurtulmak ise Batı için o kadar kolay olmayacaktı. Bu durumun en çarpıcı örneği hiç kuşkusuz Afganistan'a egemen olan Taliban hareketiydi...

Türkiye’deki İslami hareket de bu uluslararası ortamdan besleniyordu elbette ama esas olarak ülkenin iç koşulları ve dinamikleri onu giderek en büyük siyasi güç haline getirdi. 12 Eylül’ün “Türk-İslam Sentezi”nin yanı sıra 80’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan ve Turgut Özal’ın iktidar yıllarında iyice yoğunlaşan “ihracat ekonomisi” ve neo-liberal politikalar ekonomide bazı yapısal değişikliklere yol açmıştı. Sadece iç pazarla yetinmemek, dünya pazarına üretim yapmak zorunda olan sermaye Özal’ın veciz ifadesiyle “şehitler vermeye” başlarken, iktidarın açık himayesindeki yeni bazı sermaye grupları öne çıkıyor ve bu arada geleneksel büyük sermayenin, tekelci burjuvazinin hoşnutsuzluğu da artıyordu. “Merkez”i oluşturan bu geleneksel sermayenin yanına “Anadolu sermayesi” denilen yeni bir sermaye kesimi gelmeye çalışıyordu. Bir tür “çevre” gücü olmasına rağmen “merkez”e yaklaşmak, hatta dahil olmak ve burayı işgal etmekte olan büyük sermaye ile aynı olanaklardan yararlanmak istiyordu. Geleneksel büyük sermayeyi temsil eden TÜSİAD’ın karşısına MÜSİAD¹¹ adıyla çıkan bu “Anadolu sermayesi” ANAP’tan sonra Refah Partisi (RP) ile sıkı bir ilişki içine girdi. Öyle ki, giderek RP, yani kendisini “milli görüş” olarak adlandıran ancak Türkiye’nin koşullarına göre şekillenen bir tür “siyasal İslam” bu kesimin politik sözcüsü olacaktı.

Genelkurmay’da oluşturulan ve gerçekte yasal hiçbir dayanağı olmayan bir siyasi organ bu sürecin ve kriz yönetiminin “beyni” durumundaydı: Batı Çalışma Grubu. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir’in isim babalığını yaptığı bu örgüt bütün bilgi ve belgelerin, istihbaratın toplandığı ve planlamanın yapıldığı yerdi. Doğu’ya, İslam dünyasına yöneldiği iddia edilen hükümete karşı siyasi operasyonu yürütecek organın adının “Batı” olması gerçekten ilginçti.

Bir darbe ihtimalinin medyada açıkça konuşulmaya, yazılıp çizilmeye başlanması üzerine yine Orgeneral Çevik Bir akıllardan çıkmayacak bir laf ederek, “Bu sefer de ‘Silahsız

Kuvvetler’ devreye girsin” dedi. Silahlı Kuvvetlerin açık bir darbe yapması istenmiyorsa, bu ihtimalin önlenmesi için kamuoyu oluşturmak ve hükümete baskı yapmak için toplum hareketine geçmeliydi. Nitekim bu demeç ve çağrı üzerine Türk-İş, DİSK, TİSK, TOBB ve TESK harekete geçti. Güya “sivil toplum örgütleri” darbeyi önlemek için uğraşıyordu ama aslında kriz yönetiminin bir parçası olarak ordunun emirlerini yerine getiriyorlardı.

Öncesinde medyaya sızdırılan bilgilerle hükümetin uyarılacağı belirtilen 28 Şubat’taki Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısı tam 9 saat sürerken gerçekten de generaller hükümete bir tür muhtıra verdiler. Laikliğin, demokrasi ve hukukun teminatı olduğu sert bir dille vurgulanırken, 18 maddelik bir “yaptırım listesi” hükümetin önüne konuldu. Bu bağlamda, laikliğin korunması için mevcut yasaların uygulanması ve gerekirse yeni yasalar çıkarılması, tarikatlara bağlı okulların denetlenmesi ve Milli Eğitim Bakanlığı’na devredilmesi isteniyordu. İmam hatip okullarının orta kısımlarının tasfiyesini getiren 8 yıllık kesintisiz eğitime geçilmesi, Kuran kurslarının denetlenmesi de istenirken tarikatların kapatılması, irtica nedeniyle ordudan atılanların belediyeler ve diğer kamu kuruluşlarında görevlendirilmemesi, orduyu din düşmanıymış gibi gösteren medyanın kontrol altına alınması, kıyafet kanununa riayet edilmesi, kurban derilerinin derneklere verilmemesi, Atatürk aleyhindeki eylemlerin cezalandırılması da diğer önemli talepler arasında yer alıyordu.

Erbakan ve Çiller kendilerine muhtıra veren generallere bir şey diyememişlerdi ama daha da tuhaf bir yola başvurarak “ordu ile hükümetin uyum içinde olduğunu, bir sorun olmadığını” iddia ettiler. Erbakan, “MGK’da tam bir uyum vardı” deyince Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak anında yanıt verecekti: “TSK, Atatürk’ün kurduğu laik cumhuriyetin temel ilkelerini hayata geçirmeye inananlarla uyum içindedir. Bunlar dışında kimseyle uyum içinde değildir.”¹²

Bunun üzerine Başbakan Erbakan MGK kararları yumuşatılmazsa imzalamayacağını söylediğinde takvimler 4 Mart'ı gösteriyordu ancak 13 Mart'ta imzalamak zorunda kaldı. Ama daha sonra kararları imzalamadığını sadece “ön yazıyı” imzaladığını iddia edecekti. Erbakan'a özgü politikaların örneklerinden olan bu ve benzer tavırlar hükümetin kalan saygınlığını ve güvenilirliğini de yok ederken adım adım sona doğru gidiyordu. 21 Mayıs'ta Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş, “Ülkeyi iç savaşa sürüklediğini” söyleyerek, ülkenin en büyük partisi ve koalisyonun büyük ortağı RP'nin kapatılması için dava açtı. Yargılama sekiz ay kadar sürecek ve parti kapatılırken Erbakan ve yakın çalışma arkadaşlarına beş yıllık siyaset yasağı da gelecekti.

İrticai faaliyetleri desteklediği iddia edilen şirketlere ambargo konulurken, haziran ayının ilk günlerinde Ankara'daki Genelkurmay Karargâhı bir dizi brifinge sahne oldu; gazetecilerden işadamlarına, üniversite öğretim üyelerinden Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay başkan ve üyelerine kadar, Genelkurmay Başkanlığı'na çağrılarak kendilerine irtica konusunda brifing verilmeyen kalmadı. Müdahale sürecinin özel marşı haline gelen 10. Yıl Marşı ile karşılanan ve uğurlanan konuklar generallerin isteklerini öğrenmiş olarak görevlerine dönerken sürecin aktif unsurları haline geliyorlardı. “Andıçlar” hazırlanıyor ve ordunun borazanı olmayan veya bu süreçte generallerin istediği gibi davranmayan gazetecilerin görevlerine son veriliyordu.

28 Şubat sürecinde yeni bir hegemonya stratejisi uygulayan “TSK'nın toplumla kurduğu ilişki türü geçmişten kopuş göstermekte ve dar değil yaygın, pasif değil aktif bir toplumsal onay ve desteğe dayanmakta. TSK yalnızca kontrol-merkezli stratejiler yerine hegemonyasına ‘gönülden’ rıza gösteren vatandaş üretimine ağırlık vermekte. Türkiye'nin devletçi solu, milliyetçi sağ, sermaye kuruluşlarının bir bölümü, işçi kuruluşlarının, eğitim kurumlarının hemen hemen tümü ve özellikle medyası bu eğilime destek ve kuvvet vermekte” idi.¹³

Sonuçta öyle bir baskı ve gerilim havası oluştu ki, açık bir darbe oldu-olacak havası tamamen egemen hale geldi ve gazeteciler Genelkurmay'ın ışıklarını izlemek için nöbet tutmaya başladılar. İlginç olan şu ki, büyük birliklerin karargâh binalarında geceleri ışıkların yanık bırakılması emredilmişti ve bu da psikolojik savaşın bir parçasıydı. Ordu hangi gün kışlasından çıkıp hükümeti devirecek diye papatya falı açılmaya başlanmışken¹⁴ Necmettin Erbakan daha fazla dayanamadı ve 18 Haziran'da başbakanlıktan istifa etti. Erbakan başbakanlığı Çiller'e devretmek üzere çekiliyordu.

Ancak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hiç orali olmadı ve ertesi gün hükümeti kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verdi. 30 Haziran'da da Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit ve Hüsamettin Cindoruk'la birlikte ANASOL-D adı verilen Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi hükümetini kuracaktı. Daha önce başbakanlığı sırasında 12 Mart ve 12 Eylül darbelerine maruz kalarak devrilen Demirel siyasi yaşamının bu üçüncü darbesinde artık darbecilerin yanındaydı. Ordunun bütün taleplerinin yerine gelmesini sağlayarak darbeyi önlemek gibi müthiş bir iş başardığına inanıyordu. Demirel daha sonra süreci değerlendirirken olanca soğukkanlılığıyla şöyle diyecekti: "Laiklik konusunda kaygı vardı. Silahlı Kuvvetleri temsilen Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı bana, yani Cumhurbaşkanı'na geldi; ben Milli Güvenlik Kurulu'na götürdüm. Sorunu müdahale olmadan, Anayasa ve kanunlar içinde hallettik."¹⁵ Aslında darbenin moderatörlüğüne soyunan Demirel ne kadar her şeyin anayasal ve yasal çerçevede cereyan ettiğini iddia etse de aklı başında herkes hükümetin bir askeri müdahaleyle karşı karşıya kaldığının farkındaydı.

1982 Anayasası'yla asıl iktidar organı haline getirilen MGK 28 Şubat'ta bir darbe, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'le birlikte sürecin en önemli aktörlerinden

biri olan Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak'ın ifadesiyle “post-modern bir darbe” yapmıştı.

* * *

28 Şubat 1997 günü yapılan MGK toplantısından önce başlayan ve bu toplantıda ortaya konulan muhtıra ile birlikte tırmandırılmaya devam eden gerilim sonucunda “irticanın temsilcisi” kabul edilen hükümet devrilmişti ama süreç sona ermemişti. Hükümetten kovalanan “irtica” devletin çeşitli kademelerinde ve organlarında, tabii daha da önemlisi toplumun içinde varlığını sürdürüyordu. Dolayısıyla 28 Şubat klasik bir askeri darbe değildi ama post-modern bir darbe olarak zamana yayılan uygulamalarıyla hedeflerine doğru yürüyecek, hatta daha sonra gelen komutanlara bakılırsa “1000 yıl sürecek” idi. Bu zaman zarfında da siyaset ve giderek bir bütün olarak toplumsal hayat yeniden şekillendirilecekti.

Mesut Yılmaz başkanlığındaki yeni hükümetle birlikte İslami örgütlenmelerin üzerine daha sıkı bir şekilde gidilmeye başlanacak ve solcu bir gazetecinin akılda kalan benzetmesiyle “28 Şubat İslamcıların 12 Mart'ı” olacaktı.¹⁶ 240 vakıf hakkında kapatma davası açılırken İslami dernek ve vakıflar gözetim altına alınmış, şubeleri kapatılmış, bazı yöneticileri tutuklanmıştı. Estirilen baskı havasıyla birlikte İslamcı olarak bilinenlerin gerçekten endişelenmesi anlaşılır bir şeydi. İslamcı kitaplar yakıldı, saklandı, çöpe atıldı. Tanınmış yazarların evleri arandı, davalar açılarak hapis cezaları aldılar. Binlerce memur atıldı veya sürüldü. Ordudan ihraçlar arttı. 8 yıllık kesintisiz eğitim kararıyla birlikte imam hatip liselerinin orta kısımları kapatıldı. Zaten oluşan havada bu okullara olan talep ciddi şekilde azalmıştı. Denetim altına alınan Kuran kurslarına gitmek için 12 yaş sınırı getirildi. Değiştirilen katsayı uygulamalarıyla üniversite imam hatip mezunlarına kapatıldı.

Haklarında dava açılan RP’li Kayseri, Sincan ve Sultanbeyli belediye başkanları tutuklandılar ve yargılanarak hapis cezası aldılar. Ancak bu dönemin yargılanan ve hapis cezası alan en ünlü İslamcısı hiç kuşkusuz İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Tayyip Erdoğan’dı. Yargıtay’ın cezayı onaylamasından sonra İstanbul Belediye Başkanlığını bırakan Erdoğan 26 Mart 1999’da girdiği Pınarhisar Cezaevi’nden 24 Temmuz 1999’da çıktı. Zaten “Milli Görüş” geleneğinin, yeni lideri olarak sunulan Erdoğan bu kısa süreli hapisle birlikte artık bir “kahraman” ve tartışmasız lider olmuştu. Erbakan’ı tarihe gömen 28 Şubat Tayyip Erdoğan’ı sahneye sürüyordu.

Bu arada RP’nin kapatılma ihtimalini dikkate alan Erbakan ve arkadaşları 17 Aralık 1997’de Fazilet Partisi’ni (FP) kurdular. RP’den istifa eden 150 milletvekili bu partiye geçince kapatılan bir partinin devamı olduğu gerekçesiyle 7 Mayıs 1999’da FP hakkında da kapatma davası açıldı. Bu sefer yargılama süreci daha uzun oldu ama sonuçta iki yıl sonra, 22 Haziran 2001’de bu parti de kapatıldı.

FP’nin kapatılmasına yakın dönemde kendisine “Milli Görüş” adını veren ve siyasi İslam’dan beslenen bir siyasi hareket olduğunda kuşku bulunmayan bu akım içinde bir bölünme meydana geldi. Hepsi de Necmettin Erbakan’ın öğrencileri olmakla birlikte artık onun izlediği yol ve yöntemle, politika anlayışıyla devam edilemeyeceğini düşünenler “yenilikçi kanat” olarak ortaya çıktılar. Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç gibi isimlerin başını çektiği bu eğilim “gelecekçi kanat” denilen Erbakan’a bağlı kalanlarla mücadeleye girişti. FP kongresinde genel başkanlığa aday olan Abdullah Gül delegelerin yaklaşık yarısının oyunu almasına rağmen Erbakan’ın emanetçisi Recai Kutan karşısında yenilgiye uğramaktan kurtulamadı. Bunun üzerine partiden ve dolayısıyla Erbakan’ın mührünü elinde tuttuğu “Milli Görüş”ten ayrılmaya karar veren “Yenilikçiler” FP’nin kapatılmasının ardından

14 Ağustos 2001’de Tayyip Erdoğan’ın başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AKP) kurdular.

Kendilerini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlayan ve “Milli Görüş”ü kast ederek “eski gömleği” çıkardıklarını söyleyen Erdoğan ve arkadaşları, yaklaşık bir yıl sonra, 3 Kasım 2002’de yapılan seçimlerde yüzde 34 oy alarak iktidara geleceklerdi. 28 Şubat kurmayları imam hatip okullarını, Kuran kurslarına devam eden çocukları hesaplayıp belli bir zaman sonra RP’nin yüzde 66 ile iktidar olabileceğini öngörmüşlerdi. RP’yi kapattılar, Erbakan ve arkadaşlarına siyaseti yasakladılar ama böylece 2002’de AKP’nin iktidar olması için uygun şartları yaratmış oldular. AKP’nin oy oranı yüzde 34’tü ama yüzde 10 barajı dolayısıyla seçim yasasının adil bir temsile izin vermeyen çarpıklığı sonucunda Meclis’teki sandalye oranı yaklaşık yüzde 66 idi. Doğrusu 28 Şubat’ın “kurmay subayları” esaslı bir öngöründe bulunmuşlardı. 2000’lerde ne olabileceğini görmüşler ama güya bunu engellemek için giriştikleri mücadeleyi kaybetmişlerdi.

* * *

28 Şubat’ın “İslamcıların 12 Mart’ı” olarak nitelenmesinde bir haklılık payı yok değildi ancak bu yaklaşım post-modern darbenin sola, sosyalist harekete verdiği büyük zararın görülmesini, kavranmasını zorlaştırıyordu. Sorun sadece solun da üzerine gidilmesi ve baskı altına alınması veya Emek Partisi ve Demokratik Kitle Partisi gibi partilerin Kürt sorununa barışçı çözüm öngördükleri için kapatılması da değildi. Bunun çok ötesinde, asıl sorun solun kötürümleştirilmesi idi...

İslamcı harekete aldığı tavırdan yola çıkarak 28 Şubat’ı “Türk-İslam Sentezi”nin yaratıcısı 12 Eylül’ün bir tür özeleştirisi olarak algılayan ve sol kamuoyuna da böyle sunan bazı çevreler ordu ile solun barışmasını sağladılar. 12 Eylül’de Kuran’dan ayetler okuyarak meydanları dolaşan cunta lider-

lerinin yerine şimdi Kuran kurslarını yasaklayan, imam hatip okullarını kapatan bir cunta “ilerici” olarak kavrandı. Bu bağlamda Çevik Bir’in harekete geçirdiği kitle örgütleri arasında, örneğin DİSK gibi bir sendikal örgüt de yer alabiliyordu. 28 Şubat marifetiyle zaten “milliyetçi bir damarı” olan, tarihsel olarak Kemalizm’den tam anlamıyla kopamamış sol/sosyalist hareket içinde güçlü bir “ulusal sol” odak oluşturuldu. Aslında sosyalizm açısından tam bir ucube değilse “nasyonal sosyalist” yani faşist bir odak olarak nitelenmeyi hak eden bu eğilim solun kötürümleşmesinde büyük rol oynadı. Geleneksel olarak zaten fazlasıyla parçalı bir yapı oluşturan Türkiye sol/sosyalist hareketi bir de “ulusal sol”un eleştirileri, daha doğrusu saldırıları altında bölündü, yanlış temellerde saflaştı. Küreselleşme sürecinin harekete geçirdiği yerel dinamiklerin de etkisiyle yükselen milliyetçilik karşısında enternasyonalist solun derdini anlatmakta zorlandığı koşullar solun yeniden ayağa kalkmasını engelliyordu. Askeri darbe ile toplumun solun/sosyalizmin eşitlikçi ve özgürlükçü anlayışı doğrultusunda değişebileceği hayaline kapılanlar sola nasıl bir zarar verdiklerini, sosyalist hareketi nasıl kötürümleştirdiklerini göremiyorlardı.

27 Nisan 2007: E-muhtıra

Aslında tablo daha önceki “darbe sonrası süreçler”den çok farklı değildi; yani nasıl 27 Mayıs sonrasında AP, 12 Mart sonrasında CHP yükselmiş, 12 Eylül’den çıkış sürecinde “cuntaya en uzak” görünen ANAP en fazla oyu almışsa, şimdi 28 Şubat sonrasında da post-modern darbenin hedefi “Milli Görüş” hareketi içinden çıkan, o dönemin mağduru olarak görülen AKP en büyük parti haline gelmişti. Erbakan’ın siyasi yaşamı bitirilmişti ama onun rahle-i tedrisinden geçen öğrencilerinin yolu açılırken muhtemelen bu kadar büyük bir siyasi ve toplumsal destek görecekleleri hesaplanmamıştı. Erbakan’ın liderliğini üstlendiği ve içinde “radikal” unsurları da barındı-

ran İslamcı hareketin son birleşik siyasi örgütü Fazilet Partisi içinde “yenilikçi” ve “gelenekçi” kanatların ortaya çıkması değerlendirilmek istenmiş ve “yenilikçi” Erdoğan ve arkadaşlarının önü açılarak hareket parçalanmıştı. Ama böyle tek başına iktidar olmaları ve seçim sisteminin çarpıklığının ürünü olarak da anayasayı değiştirecek oranda, üçte iki çoğunlukla Meclis’i işgal etmeleri elbette öngörülmemiştir.

Toplumda nasıl bir siyasi-kültürel iklimin egemen olduğunu anlayamayan 28 Şubat’ın “toplum mühendisleri” bu durumda yeniden işbaşı yaptı. Daha doğrusu zaten terk etmedikleri işlerine tekrar şevkle sarıldılar. Artık yeni hedef AKP ve Tayyip Erdoğan’dı. Nitekim bu durumun farkında olan AKP liderleri de özellikle iktidarın ilk yıllarında çok dikkatliydi; bir önceki hükümetin Kemal Derviş eliyle yaptığı “ekonomik istikrar programı”nı olduğu gibi devralıp uygulamakta tereddüt etmediler. Sadece IMF’ye değil ülke içinde büyük sermayeye de güven veren bu neo-liberal program ekonomik büyümeyi sürdürdükçe AKP’nin toplumsal desteği de genişleyecekti. Artmakta olan işsizliğe rağmen büyüyen ekonomi ve düşen enflasyon AKP’yi başarılı gösteriyor ve rahatlatıyordu.

Kendilerine karşı olanların üzerine gitmeyip uzlaşma yollarını ısrarla arayan AKP’liler Avrupa Birliği ve ABD ile ilişkilere de büyük önem verdiler. Zaten ABD’nin desteğini almış durumdaydılar.

ABD’nin yanı sıra Avrupa Birliği’nin desteğini almayı da çok önemseyen AKP bu ilişkiyi de Türkiye’nin “tam üye olma”yı bir devlet politikası olarak izlemesi bağlamına oturttu. Nitekim yoğun çabaların ardından 17 Aralık 2004’te tam üyelik görüşmelerinin resmen 3 Ekim 2005’te başlanmasına karar verilince bu bir “zafer” olarak ilan edildi ve Erdoğan Ankara’da havai fişeklerle karşılandı. Bu karar ülke için elbette önemliydi ama belki de AKP için daha da önemliydi; çünkü böylece kendisini güvenceye aldığını ve sisteme kabul ettirmekte olduğunu düşünüyordu. Yine bu güven verme bağ-

lamında AKP'nin yaptığı önemli işlerden biri Kürt sorununda ordunun elini serbest bırakması oldu.

Ve ilk yıllarda izlenen bütün bu politikalara bakıldığında gerek büyük sermaye gerekse de ordu açısından bunların gerçekten de bir anlamı ve karşılığı oldu. Yani sonuçta büyük sermaye, Demirel ve Özal'dan sonra uzunca bir süre politik sözcülüğünü üstlenecek bir lider olarak Erdoğan'a ve geleneksel sağ/muhafazakâr tabana oturan AKP gibi bir partiye kavuşmuştu.

* * *

Hem orduya hem de büyük sermayeye güven verdiğine inanan AKP rahatladıkça “uzlaşmacı”, konsensus arayan tavırları da azalmaya başladı. Ne yaparsa yapsın “gizli gündemleri” olduğuna, “takiye” yaptıklarına ve bir gün memlekete “şeriat” getireceklerine iman etmiş bir kesime güven vermeleri mümkün değildi tabii ama “yeminli” düşmanlarının da sayısı az değildi. Bu kesimin militan mücadelesi ve basındaki etkisi her zaman için baş ağrısı yaratabilecek çaptaydı. Ordunun üst kademesinin geleneksel hassasiyetleri ise daima askerin bir gözünün AKP üzerinde olması demekti. Özellikle Hilmi Özkök'ten sonra Genelkurmay Başkanlığı'na atanan Orgeneral Yaşar Büyükanıt AKP karşıtlarının bel bağladığı bir isim haline gelmişti.

Hal ve tavırlarıyla olduğu kadar demeçleriyle de bu doğrultudaki kanaatleri pekiştirmeye özen gösteren Büyükanıt 2006 yazında Genelkurmay Başkanı olmadan önce Kasım 2005'te patlak veren Şemdinli olayları sırasında suçüstü yakalanan JİTEM mensuplarına sahip çıkınca zor durumda kalmış ama sonuçta yargılanmaktan kurtulmuş, olan onu yargılamaya kalkışan savcı Ferhat Sarıkaya'ya olmuş ve meslekten atılmıştı. Büyükanıt hakkındaki iddiaların yargıya aktarılmaması ve iddianameyi düzenleyen savcının meslekten atılması yeni Ge-

nelkurmay Başkanı'na belki de sahip olduğundan daha büyük bir güç vehmedilmesini getirdi. AKP karşıtı çevreler, özellikle de AKP'nin ordu aracılığıyla ve gerekirse bir darbeyle devrilmesi gerektiğine inananlar AKP'nin Büyükanıt'a dış geçiremediğini düşünmeye başladılar. Orgeneral öyle güçlüydü ki, hakkındaki iddiaları ortaya koyan savcı gitmiş, oysa o, hem de 30 Ağustos tarihi beklenmeden, bir ay önce, 31 Temmuz 2006'da Genelkurmay Başkanlığı'na atanmıştı. Demek ki, AKP istese de bu kudretli generale bir şey yapamazdı...

Oysa böyle düşünenler AKP liderlerinin Erbakan'ın öğrencileri olduğunu unutuyordu. Büyükanıt'ın belli bir gücü vardı elbette ancak 2006 yazına doğru artık kendilerine olan güvenleri iyice artmış olan AKP liderleri de orduyla aralarındaki son pürüzleri temizlemek için savcı Sarıkaya'yı kurban vermekte tereddüt edecek politikacılar değildi. Dava öncesinde onca sahip çıkıp, teşvik ettikleri savcayı meslekten atıp Büyükanıt'ı da ödüllendirirmiş gibi bir ay erkenden ordunun tepesine yerleştirince artık yaklaşmakta olan cumhurbaşkanlığı seçimleri için daha rahat hareket edebileceklerini hesaplıyorlardı. Başbakanlık ve Meclis Başkanlığı'ndan sonra "son kale" Cumhurbaşkanlığı da bir AKP'linin olmalıydı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağı nisan ayı yaklaşırken ortaya çıkabilecek bir siyasi krizi öngörmek için daha önceki cumhurbaşkanı seçimlerine bakmak yeterdi ama iktidarda geçen yılların sayısı arttıkça AKP'lilerin de başı dönmeye başlamıştı...

* * *

Cumhurbaşkanlığına kimin seçileceği her zaman için çok önemli olmuş ve hemen bütün seçimler de siyasi krize dönüşerek sonuçlanmıştı; ama 16 Mayıs 2007'de süresi dolacak olan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in AKP için nasıl bir "fren" olduğunu görenler Çankaya Köşkü'nün yeni sahibini daha da fazla önemsiyordu. Artık dört yılı geride bıraktığı

iktidara iyice yerleşen AKP için de Çankaya elbette önemliydi ve oraya liderini çıkaran diğer sağ/muhafazakâr partiler, DP, ANAP ve DYP gibi AKP de Tayyip Erdoğan'ın Çankaya Köşkü'ne çıkmasını istiyordu. Böylece devletin zirvesi -Cumhurbaşkanlığı, TBMM Başkanlığı ve Başbakanlık- AKP'nin ilk üç kurucusu -Tayyip Erdoğan, Bülent Arınç ve Abdullah Gül- tarafından paylaşılmış olacaktı. Nitekim 2007 yılının mayıs ayına doğru cumhurbaşkanlığı için aday belirlenmesi zamanı geldiğinde Erdoğan "tek yetkili" ilan edildi. Yani Erdoğan'ın kendini aday ilan etmesi için önünde hiçbir engel yoktu. Bir süre sonra Çankaya için niyetli ve hevesli olduğu belli olunca muhalefetin de stratejisi Erdoğan'ın adaylığını engellemek üzerine kuruldu.

Devletin zirvesine "eşi başörtülü" üç adamın oturacak olma ihtimali geniş ve etkili bir muhalefet cephesinin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştı. "Laikliğin tehlikede" olduğuna inanan ve zirvesi ele geçirilen devletin "şeriat hukuku" temelinde yeniden örgütleneceğinden ürken kesimler harekete geçti. Bir süredir Atatürkçü Düşünce Derneği içinde örgütlenmeye başlayan bazı emekli generaller, bu derneğin ilişkilerini de kullanarak büyük mitingler düzenlenmesine giriştiler. Arka planda CHP ve MHP gibi partilerin, henüz Tuncay Özkan'ın elinde olan Kanaltürk gibi televizyon kanallarının, çeşitli gazetelerin desteğiyle gerçekten de büyük kalabalıkların toplandığı "Cumhuriyet Mitingleri" adı altında görkemli mitingler yapıldı.

Ancak AKP'nin cumhurbaşkanı seçiminde uzlaşmaya niyeti yoktu. Oluşan toplumsal muhalefet muhtemelen Tayyip Erdoğan'ın adaylığını önleyecekti ama günlerce süren parti içi istişarelerden sonra 24 Nisan'da AKP'nin adayını Abdullah Gül olarak ilan edildi. Erdoğan çıkamadığı zirveyi "kardeşim" diye söz ettiği AKP'nin 2 numarasına bırakıyordu. Bırakıyordu ama "eşi başörtülü olmayan" bir aday bekleyenler için Abdullah Gül de muteber değildi. Aslında muhalefet stratejisini

yanlış kurmuş, Erdoğan'ın adaylığını engellemeyi hedeflemişti ama toplumsal konsensusun sağlanabileceği adayların belirlenmesi hiç gündeme gelmemişti. Bu durumda kenara çekilen Erdoğan, Abdullah Gül'ü aday gösterince muhalefetin söyleyebileceği lafı kalmadı. Rejimin meşru muhalefet örgütleri konuşamaz hale düşünce 27 Nisan 2007 gecesi saat 23.20'de "Türk Silahlı Kuvvetleri adına" Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt konuştu. Genelkurmay Başkanlığı'nın web sitesine konulan "açıklama"yı bizzat kaleme aldığını emekli olduktan sonra itiraf eden Büyükanıt herhalde internet aracılığıyla "e-muhtıra" veren ilk general oluyordu.

E-muhtıra, "Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahade edilmektedir" diye başlayarak sonuçta "Türk Silahlı Kuvvetleri, kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir" diyerek açıkça darbe tehdidinde bulunuyordu.

Türk Silahlı Kuvvetleri'ne "kanunlarla verilmiş olan açık görev"den kastedilen daha önceki darbelerin dayandığı İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinden başka bir şey değildi. Genelkurmay Başkanlığı, TSK'nın daha önce defalarca yaptığı şeyi tekrar yapacağını ilan ediyordu. Zaten herkes de bunu böyle anladığı için ülke o gece yeni bir siyasal ortama taşınıverdi. 28 Şubat 1997'deki "post-modern darbe"den tam on yıl sonra ordu bir kez daha "hükümeti görevden almaya" hazırlanıyordu.

Ertesi günkü gazeteler hükümetin derhal istifa etmesinden, bir "milli birlik hükümeti" kurularak erken seçime gidilmesinden yana yazılarla doluydu. Ancak cumhuriyet tarihinde ilk kez beklenmeyen bir şey oldu ve AKP hükümeti görevde kalmak için direndi. İstifa etmeye niyetlenmedi ama bu muhtırayı veren Genelkurmay Başkanı'nı görevden almaya da kalkışmadı.

Yine de 12 Mart muhtırasından pek de farklı olmayan bu muhtıra üzerine çekip gitmedi ve ertesi gün, 28 Nisan günü hükümet sözcüsü Cemil Çiçek tarafından yapılan bir “Başbakanlık Açıklaması” ile Genelkurmay Başkanlığı’na cevap verdi.

“Bu açıklama hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Kuşkusuz, demokratik bir düzende bunun düşünülmesi dahi yadırgatıcıdır” diye başlayan bu açıklamada, Genelkurmay Başkanlığı’nın Başbakana bağlı bir kurum olduğu hatırlatılarak “Genelkurmay Başkanlığı’nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez” deniliyor ve hükümetin laiklik başta olmak üzere anayasanın temel ilkelerine bağlı olduğu vurgulanıyor; 27 Nisan muhtırasında sözü edilen olayların zaten savcılar tarafından soruşturulacağı bildirilerek hükümetin bunları onaylamadığı belirtiliyordu.

Hükümet kendi deyimiyle hem “dik durmuş” ama hem de askere fazla “diklenmemiş” ve meşruiyet sınırlarını hatırlatırken bir tür uzlaşma için de el uzatmıştı. Ancak Orgeneral Büyükanıt’la görüşmekte güçlük çeken Başbakan Erdoğan ancak Anayasa Mahkemesi 1 Mayıs günü ünlü “367” kararını verdikten sonra Genelkurmay Başkanı’na ulaşabilecekti. Anayasa Mahkemesi’nin bu kararıyla AKP’nin tek başına cumhurbaşkanını seçmesi mümkün olmaktan çıkınca belki Büyükanıt da Erdoğan da rahatlamış, Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı seçilme ihtimali kalmayınca gerilimden uzaklaşmış olarak, 4 Mayıs günü İstanbul’da, Dolmabahçe Sarayı’ndaki Başbakanlık resmi ofisinde buluştular. Başbakan ile Genelkurmay Başkanı’nın üzerinde anlaştıkları çerçeve siyasi literatüre “Dolmabahçe Mutabakatı” diye geçti. Daha sonra sorulduğunda iki tarafın da açıklamaktan kaçındığı bu mutabakatın içeriği ancak meydana gelen olaylarla, birtakım gelişmelerle tahmin edilecek ama taraflar sır vermemeye devam edecekti.

Şu bir gerçek ki, üç saati geçen bu görüşme sonucunda ordu ile hükümet arasında yeni bir ilişki kurulmuş ve karşılıklı bazı sözler verilmiş, taahhütlerde bulunulmuştu. Muhtıradan sonra hükümetin aldığı tavır bir nevi “pat durumu” yaratmıştı; yani ne ordu “hükümeti görevden alacak” bir darbeye kalkışabilecek durumdaydı ne de hükümet Genelkurmay Başkanı’nı görevden alarak ordu ile çatışmayı tırmandırmayı göze alabiliyordu. Uzlaştılar...

Muhtıra karşısında dik duran ve Meclis’te 367 kararıyla engellenen AKP, 22 Temmuz 2007’de seçime gitme kararı aldı. Seçimde oylarını yüzde 34’ten yüzde 47’ye çıkararak zafer kazanan ve Abdullah Gül’ü de cumhurbaşkanı seçtiren AKP’nin özgüveni tavan yapmıştı. Bunları başaran bir parti daha neler yapmazdı ki? Nasıl olsa ordu da artık sesini kesmiş, eskisi gibi üst perdeden konuşamaz olmuştu.

Hangi yönden bakılırsa bakılsın 27 Nisan 2007 muhtırası Türk darbeleri -ve darbe girişimleri- tarihinde bir dönüm noktasıydı; ilk kez ordu İç Hizmet Kanunu’nu hatırlatarak açıkça bir hükümeti “görevden almaya hazırlandığını” ilan etmiş, bunu Genelkurmay Başkanı’nın açıklamasıyla, yani emir-komuta zinciri içinde bildirmiş ama gerçekleştirememişti. Söylediğini ilk kez yapamamış, tehdit ilk kez işe yaramamıştı. Bu sonucu ortaya çıkaran biricik şey hükümetin “dik durması” değildi tabii. Elbette bunun da bir anlamı ve önemi vardı ama daha da önemlisi iç ve dış koşullar orduya bir askeri müdahale, darbe yapma olanağı vermiyordu. ABD ve AB’yi arkasına alan AKP hükümeti, içeride de ciddi bir toplumsal desteğe sahipti ve dolayısıyla “dik” durabildi.

27 Nisan muhtırasını akamete uğratarak siyaseten inisiyatif kazanan AKP liderleri bu konumlarını askeri vesayeti geriletmek, siyasi demokrasinin sınırlarını genişletmek için değerlendirmediler. AKP karşıtlarının çok şey bekledikleri, büyük umutlar bağladıkları Büyükanıt emekli olurken altına hayli pahalı bir makam arabası vererek uğurlayacaklardı.

Erbakan'ın öğrencilerinin siyaset yapma tarzı generallerin ipini ele geçirdikten sonra kendi iktidarlarını sağlama almakta, bu ülkedeki demokratik mücadele tarihinde bir iz bırakmak, bir eşik atlatmak değil. Siyaseten bu kadar bencilce davranınca kendilerini de ne kadar sağlama aldıkları ayrı bir tartışmaydı tabii... Nitekim 9 yıl sonra bu kez iktidarı paylaştıkları cemaatin darbe girişimiyle karşılaşacaklardı.

15 Temmuz 2016: Bir Tuhaf Darbe Teşebbüsü

15 Temmuz 2016 Cuma günü hava karardıktan bir süre sonra İstanbul'daki Boğaziçi Köprüsü'nden geçmekte olanlar, köprü'nün Anadolu yakasındaki ayağında askeri araçlar ve silahlı askerleri görünce bir "terör saldırısı" tehdidi olduğunu düşündüler. Askerler önce Avrupa yakasına geçişi, ardından Asya yakasına geçişi durduracak, geçen son arabalardan yöneltilen meraklı bakışlara ve sorulara ise çok gergin bir şekilde "Evinize gidin, sokakta dolaşmayın" diyeceklerdi. Boğaz Köprüsü'nün trafiğe kapatıldığı sırada Ankara ve İstanbul'da uçakların alçak uçuş yaptığı, yollarda askeri araçların ve tankların görüldüğü haberleri çok çeşitli yerlerden yayılmaya başladı. Yani daha önce çeşitli askeri darbeler yaşamış, görmüş herkesin anlayacağı gibi yine askeri bir darbe oluyordu galiba. Oluyordu ama sabaha karşı olması gereken bu askeri hareketliliğin bu kadar erken bir saatte, henüz halkın evlerine çekilmediği, sokaklarda, kafelerde, lokantalarda olduğu saatlerde meydana gelmesi tuhaftı. Daha sonraki gelişmeler sadece başlangıç saati dolayısıyla değil birçok açıdan çok tuhaf olan, çok soru işareti taşıyan ve üzerinden yıllar geçmesine rağmen hâlâ birçok sırrı barındıran bir askeri darbe teşebbüsünü daha Türkiye'nin darbeler tarihine yerleştirecekti. Başarısız darbe teşebbüsü AKP'nin uzun süre iktidarı paylaştığı Fethullah Gülen Cemaati'ne bağlı askerler tarafından gerçekleştirilmişti ve o gece sabaha kadar süren çatışmalar sonucunda püskürtülecek, hükümete bağlı kalan asker ve polisler duruma hâkim olacaktı.

2001 yazında kurulduktan sonra girdiği ilk seçimde, 2002 sonbaharında iktidara gelen AKP gerçekten de Türkiye’yi yönetmeye hazır değildi. İlk andan itibaren attığı her adımla, yaptığı her şeyle bunu ortaya koydu. Çok çeşitli biçimlerde bir meşruiyet sorunu da olduğu için özellikle bürokrasinin her kademesinde kendine uygun kadrolar bulması mümkün değildi. Hele de ordudan ciddi bir tepki görüyor ve arasını düzeltmek için yoğun çaba harcıyordu. Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök yüksek komuta kademesini kontrol etmeye, askerın tepkisini yumuşatmaya ve yasaların dışına taşmasını engellemeye çalışıyor ama yine de bir yere kadar başarıyordu. Ordunun içi kaynarken yargı ve idari bürokrasi de kolayca AKP’nin hizmetine girecek gibi değildi. AKP lideri Tayyip Erdoğan CHP lideri Deniz Baykal’ın desteği sayesinde ara seçimle Siirt’ten milletvekili seçilerek Başbakanlığı Abdullah Gül’den devralabilmişti. 2000 yılından beri Çankaya’da oturmakta olan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 2007 yılı ilkbaharına kadar oradaydı ve devletin asıl sahiplerini temsil ettiğini düşünerek davranıyor, hükümete hiç de yüz vermiyordu. Bu durumda AKP lideri Erdoğan ve arkadaşları “denize düşen yılana sarılır” diyerek hiç de hoşlanmadıkları Fethullah Gülen Cemaati ile işbirliğine gittiler. Öncelikle eski rejimin bel kemiği, asıl koruyucusu ordu ve yargıya karşı yürütülecek mücadelenin etkili olmasını sağlayacak bu işbirliği, 15 Temmuz 2016’ya gelinceye kadar iki tarafın da işine yaradı. AKP kendi kadrolarını bulup yetiştirmek için zaman kazanırken darbe teşebbüsünden önce “Hoca Efendi Hazretleri” diye övgüler düzülen, İslam’a büyük hizmetleri olduğu anlatılmakla bitmeyen ama 15 Temmuz’dan sonra adı FETÖ, yani “Fethullahçı Terör Örgütü” lideri olarak değişen veya daha resmi ve hukuki belgelerde PDY, yani “Paralel Devlet Yapılanması” lideri olarak da anılan Fethullah Gülen ve cemaati de özellikle ordu, emniyet, istihbarat ve yargıda güçlü bir şekilde örgütlenecekti.

2007 yazı sonrasında Ergenekon, Balyoz, Askeri Casusluk gibi davaların da aralarında olduğu bir dizi dava ile ordunun direnci kırılmaya çalışılırken bu işbirliğı gayet etkin işleyecekti. Düzmece, sahte deliller ve tanıklar da dahil olmak üzere her yol ve yöntemle açılan davalar birçok muvazzaf ve emekli generalin, subayın kendini cezaevinde bulmasına yol açarken, ordunun AKP iktidarına karşı çıkacak, direnecek gücü de kalmıyordu. İyice güçlendiğini düşünen ve artık Erdoğan'ı da tasfiye ederek iktidarı tümüyle ele almaya karar veren FETÖ önce PKK ile MİT'in Oslo'da yaptıkları gizli görüşmeleri ifşa ederek 7 Şubat 2012'de MİT'in başındaki Hakan Fidan'ı tutuklatmak üzere harekete geçti. Erdoğan'ın ciddi bir ameliyat geçirdiğı günlere denk getirilen bu saldırı bir savaş ilanıydı ve iktidar ortaklığı sona ermişti. Artık kim daha güçlü ise o kazanacaktı.

FETÖ'nün MİT hamlesini engelleyen Erdoğan cemaatin dershanelerini kapatarak karşılık verince iktidar ortakları arasındaki savaş genişleyerek sürecekti. Bu arada 2013 Mayıs ayının son günlerinde patlak veren Gezi direnişisi hızla Türkiye'nin her yerine yayılarak milyonlarca kişinin sokaklara döktüğü hükümet karşıtı bir harekete dönüşecekti. "Arap Baharı" diye adlandırılan ve başta Mısır olmak üzere çeşitli Arap ülkelerinde siyasal rejimleri değiştiren, liderleri deviren ayaklanmaların gündemde olduğı bir dönemde meydana gelen Gezi direnişisi Erdoğan hükümetine korku salacak ve ciddi bir şekilde sarsacaktı. Gezi direnişisi öncesinde "ileri demokrasi" ve "Yeni Türkiye" söylemiyle "muhafazakâr-demokrat" kimliğe sahip olduğunu iddia eden, Kürt sorununda attığı adımlarla barışçı çözüm yollarını zorladığı izlenimi vermeye çalışan AKP iktidarı belirli bir hegemonya alanı oluşturmuştu. 2010 Eylül ayında yapılan anayasa referandumunda "Yetmez ama Evet" kampanyasıyla liberallerin ötesinde bir kısım solun bile desteğini almıştı. Devletin baskı ve zor aygıtlarına sıkça başvurmakla birlikte toplumsal rıza üretmekte çok zorlanmıyor,

toplumun çoğunluğunun desteğinin arkasında olduğunu düşünüyor ve bunu da sergilemeye çalışıyordu. Mayıs ayının son günlerinde başlayıp yaz ayları boyunca süren Gezi eylemleri AKP'nin bütün dengesini bozdu ve özgüvenini çökertti. Gezi'nin Mısır ve diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi AKP'nin o tarihte 10 yılı bulan iktidarına son verecek uluslararası bir kalkışma olduğuna karar veren Erdoğan panik içinde karşı saldırıya geçerek yaz aylarının sonuna doğru duruma hâkim olacaktı. Ama kazandığı bir tür Pirus Zaferi olmaktan ileri gidemeyecek bir daha hiçbir şekilde Gezi öncesinin gücüne, hegemonyasına sahip olamayacaktı.

Nitekim Gezi direnişinin Erdoğan'ı nasıl yıprattığını ve güçten düşürdüğünü gören FETÖ uzun zamandır hazırlamakta olduğu ve bu kez doğrudan Erdoğan'ı hedef alan 17/25 Aralık operasyonuna girişti. Dört bakan istifa etti ama yargılanmadılar, Erdoğan da gerçek olduğunu herkesin bildiği konuşma kayıtlarına ve ayakkabı kutularındaki paralara, para sayma makinelerine rağmen yoluna devam etti. Ama çok yıpranmış ve güçten düşmüştü. Bunun üzerine 2014 yazında Abdullah Gül'ün görev süresi dolunca kendisini cumhurbaşkanlığına taşımayı başaran Erdoğan AKP'nin başına da yeni bir yüz ve isim olarak Ahmet Davutoğlu'nu getirdi. Ama bu değişim ve düzenlemelere rağmen AKP artık eski gücüne sahip değildi. Bu arada Kürt sorununu barışçı yollardan çözmeye çalışmanın da AKP'den çok HDP'yi güçlendirdiğini düşünen ve devlet içinde yeni ittifak arayışlarına yönelen Erdoğan "milli birlik ve beraberlik projesi" dediği ve Kürt sorununu barışçı yollardan çözmeye yönelik süreci de bitirecekti. Nitekim 7 Haziran 2015'te yapılan seçimlerde AKP ilk kez parlamentoda çoğunluğu kaybetti.

Erdoğan için iktidarını sürdürmenin yolu yeni ittifaklar kurmak ve artık AKP kurulurken topluma vaat edilenle hiçbir ilişkisi olmayan bir yönde ilerlemektir. Bir yandan MHP'nin ve arkasındaki güçlerin desteği, öte yandan Kürt

şehirlerinde patlak veren sokak savaşları ve barikatların yarattığı korku ve güvenlik kaygısıyla gidilen 1 Kasım 2015 seçimleri AKP'yi yeniden tek başına iktidara taşıdı ama gerçekte artık yeni bir ittifakla ve dolayısıyla yeni politikalarla yola devam edilecekti. Bu arada 1 Kasım seçimlerinde AKP'nin aldığı yüzde 49 oyu kendisinin eseri olarak görüp daha özerk bir yol tutmaya çalışan Başbakan Davutoğlu Erdoğan'la sorunlar yaşamaya başlayınca tasfiye edilip Binali Yıldırım AKP'nin başına ve başbakanlığa getirildi; FETÖ de Erdoğan'a karşı nihai hamlesini yapmaya karar verdi. Ordudaki yaygın ve etkili örgütlenmesine güvenen FETÖ yıllar içinde mevcut general kadrosunun yarısını kendisine bağlamıştı. Bu, gerçekten büyük ve kolay temizlenecek, tasfiye edilecek bir güç değildi. İktidar da elbette bu durumun farkındaydı ve adım adım ilerlemeye ve kendisine yönelik tehditleri bertaraf etmeye çalışıyordu. Nitekim 2016 Ağustos ayında Askeri Şûra'da bir kısım FETÖ bağlantılı subayın tasfiye edileceği, hatta öncesinde tutuklanarak haklarında dava açılacağı yönünde haberler askeri mahfillerde yayılırken, FETÖ de hazırlıklarını tamamlayarak 15 Temmuz 2016 Cuma günü darbe için harekete geçmeye karar verdi. İddialara göre İzmir'de açılan askerî casusluk davasının savcısı Okan Bato'nun Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ın bilgisi ve onayıyla yürüttüğü soruşturma kapsamında 16 Temmuz günü FETÖ örgütlenmesi içinde yer alan çok sayıda general ve amiral de gözaltına alınıp tutuklanacaktı. Yani 15 Temmuz'da darbeye kalkışacaklar zaten teknik takip altındaydı ve hükümet durumu kontrol altında tutmaya çalışıyordu. 16 Temmuz'da başlayacak gözaltı operasyonları öncesinde Erdoğan Marmaris'te tatile giderek aslında Ankara ve İstanbul dışında daha kolay kontrol edilecek, daha korunaklı bir mevziye çekilmişti. Nitekim daha sonra kendisini tutuklamaya gelen askeri tim başarısız olacak, nerde bulunduğunu bile anlayamayacaktı.

Artık bundan sonrası üzerinden yıllar geçmesine rağmen hâlâ bilinmeyenlerle dolu tam bir muamma ve bir tuhaf darbe teşebbüsü olarak esrarını korumaya devam ediyor. Pek çok kişinin de ileri sürdüğü gibi 15 Temmuz’un “kontrollü bir darbe teşebbüsü” olduğunu düşündürten çok fazla şey vardır. Yani FETÖ ve yanına aldığı bazı Kemalist subayları rahatça tasfiye etmek ve FETÖ’nün ordu içindeki güçlü örgütlenmesini çökertmek için Erdoğan onları 15 Temmuz’da hem de akşamüzeri saatlerinde harekete geçmeye zorlayarak halkla karşı karşıya bırakmış ve öncesinde yapmış olduğu hazırlıklar çerçevesinde gerçekten de istediği sonucu almıştır. Hem orduda ve devletin her kademesinde, bürokraside tasfiyeleri rahatça yaparken hem de ülkede oluşan siyasal ortam ve koşulları değerlendirerek başkanlık sistemine geçişi gerçekleştirmiştir. “Allah’ın bir lütfu” demesi boşuna değildir. Bu darbe teşebbüsünün ardından Erdoğan ittifaklarını yeniden oluşturup kendince pekiştirerek ve bir tür “tek adam rejimi” inşa ederek iktidarda kalmaya devam ederken artık başka bir Türkiye vardır. 20 Temmuz’da ilan edilen Olağanüstü Hal iki yıl sürerken sadece FETÖ’cülerin tasfiyesi için değil bütün muhaliflere karşı kullanılmıştır. Devletin çeşitli kademelerinde hâlâ var olan solcuların yanı sıra en dinamik muhalefet odağı olarak HDP’ye saldırmayı ihmal etmemiş, Selahattin Demirtaş ve diğer HDP yöneticileri 2016 Kasım ayında tutuklanırken CHP’nin bile desteğini alabilmiştir. Aslında HDP’den sonra sıra CHP ve Kılıçdaroğlu’na da gelmiş ve CHP lideri Ankara’dan İstanbul’a yaptığı adalet yürüyüşünün gördüğü toplumsal destekle kendisini kurtarabilmiştir. Kılıçdaroğlu’ndan böyle bir hamle gelmese Hürriyet gazetesinin eski yayın yönetmeni ve CHP Milletvekili Enis Berberoğlu’ndan sonra sıra Kılıçdaroğlu’na da gelmişti ve bunun hazırlıkları açıkça yapılmaya başlanmıştı.

Dolayısıyla, hem öncesinde hem 15 Temmuz günü ve gecesinde hem de sonrasında olanlar bir kontrollü darbe süreci

izlenimi vermektedir. Erdoğan'ın her istediğini rahatça ve geniş bir destekle yapabildiği bu sürecin bir tesadüfler manzumesi olarak görülmesi pek de akla yatkın değildir. Her şey bir yana, bu olayın hâlâ karanlıkta olması, kimin ne olduğunun ve ne yaptığının hâlâ bilinmemesi en dikkate değer ve haklı kuşkulara yol açan şeydir. Normal bir ülkede ve normal şartlarda bunca yıl sonra bir darbe teşebbüsünün hâlâ bu kadar karanlıkta kalması mümkün değildir. Demek ki bilinmesi istenmeyen şeyler vardır ve ancak gelecekte bilinir hale gelebilecektir. O zamana kadar ancak söylentiler ve kanıtlanmamış iddialar üzerinden konuşmalar devam edip gidecektir.

* * *

Arkasını ABD'ye yaslayan AKP liderleri 28 Şubat'ın devamı olarak 27 Nisan 2007'de verilen e-muhtıraya pabuç bırakmadıkları gibi ardından koşullar uygun hale gelince kendilerine karşı kurulan cuntaların ve darbe girişimlerinin de üzerine gittiler.

Daha sonra, 15 Temmuz 2016'da bir darbe girişiminde bulunacak Fethullahçılarla birlikte bu darbe/cunta yargılamalarını düzenleyen AKP'nin amacı askeri vesayet sistemini tasfiye etmek değil kendi iktidarını güvenceye almaktı. Süreç içinde kendi parti-devlet iktidarını kurmak için adım adım ilerleyen AKP sonuçta kendi vesayet sistemini kuracaktı. İslamcı referanslarına rağmen siyasi olarak geldiği noktada DP, AP, ANAP gibi sağ/muhafazakâr partilerin tabanına yerleşen AKP'nin bu cumhuriyetin başından itibaren var olan vesayet sistemini tasfiye etmesi beklenemezdi. Artık AKP'nin de bir tür mirasçısı olduğu sağ/muhafazakâr politikaların ordunun vasi rolünü pekiştirdiği hatırlanacak olursa sonuçta yeni koşullara uygun bir şekilde sistemi kendi çıkarlarına uygun olarak restore edebilirdi.

15 Temmuz'u bastırdıktan sonra MHP ve “derin devletle” kol kola giren Erdoğan'ın yeni hedefi, orduyu kontrolüne al-

mak, tamamen kendisine bağılı, sadık bir güç haline getirmek oldu. Ordunun yüksek komuta kademesi aracılığıyla bu hedefine ulaştığını düşünebilir ama tarihi bu kadar darbelerle dolu bir askeri güçten hiçbir zaman emin olamaz...

* * *

Öte yandan, çeşitli eğilimleriyle birlikte solun, sosyalist hareketin de ordu ve darbeler konusunda kafası karışık ve durduğu yer sorunludur. Ordunun sistem içindeki rolünün pekişmesine veya zayıfladıkça yeniden üretilmesine sadece sağ/muhafazakâr politikalar değil sol politikalar da hizmet etmiştir. Esasen emek-sermaye çelişkisi yerine laiklik-şeriat ikilemini temel almaktan ve “Atatürk Devrimi” veya “Cumhuriyet Devrimi” diye adlandırılan 1919-22 milli mücadele sürecini 1908’deki başlangıcından kopararak değerlendirmekten kaynaklanan yanlışlıklar sadece sistem içi solu değil, radikal solu da etkilemiştir. Ve bu durum “muhalif” aydınlarla birlikte genel olarak solu da siyaseten kötürümleştiren sonuçlara yol açarken, “sol” veya “muhalif” diye bilinen politikalarda 1970’lere kadar “Kürt sorunu” diye bir sorunun yer almamasında da etkili olmuştur. Emekle birlikte ezilenleri, baskı altında olanları göremeyen bir “sol”un ne kadar “sol” olduğu tartışması bir yana, “var olan sol” sahip olduğu anlayış dolayısıyla onlarca yıl Kürtleri de görmemiş, dolayısıyla oluşturduğu siyasi kimlik de “Kemalizm” adını taşıyan Türk milliyetçiliğinin etkileri altında şekillenmiştir. Kürtleri ve diğer ezilenleri görmeyen, onlar üzerindeki baskılara karşı çıkarak kendini kurmayan bir “sol”un darbeler karşısında tutarlı ve demokrat bir tavır alması da beklenemez.

Bu ülkedeki sol kimliğin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuş dört aydının, Bülent Ecevit, Çetin Altan, Aziz Nesin ve Uğur Mumcu’nun 27 Mayıs ve 12 Mart darbeleri karşısında ne dedikleri, nasıl destek oldukları görülürse sol

hareketle darbe süreçleri arasındaki ilişkinin taşıdığı sorunlar da daha iyi anlaşılabilir.

Siyasi yaşamının sonlarına doğru tam bir milliyetçi ve devletçi olarak aslına rücu etse de 70’li yıllarda solun bu toplumda meşruiyet kazanmasına katkıda bulunmuş Bülent Ecevit’ten başlarsak, 28 Mayıs 1960’ta, Ulus gazetesindeki köşesinde 27 Mayıs darbesini “Günaydın” diye selamlayan Ecevit şöyle yazıyordu: “Karanlık günler sona erdi! Günaydın Türk milleti! Dün Türkiye’de bir büyük inkılap gerçekleşti, kökleşti. Bu inkılap vatandaş şuurunda boy verdi, gençlik kanı ile sulandı, ordu eli ile pekişti... Türkiye halkı dün sabah uyandığında güneşin ışıısıyla beraber hürriyetin aydınlığına da kavuştu. Bu aydınlığı ona Türk Ordusu, bir büyük müjde olarak, gecenin karanlığında sessiz sedasız hazırlayıp hak ettiği bir armağan olarak gün ışıısıyla beraber sundu. Sağ olasin Türk Ordusu. Günaydın Türk Milleti!”¹⁷

TİP’in ünlü milletvekili, daha sonraki yıllarda askeri darbeler, militarizme karşı olan Çetin Altan, 28 Mayıs 1960’ta Milliyet’teki köşesinde “Büyük Gün” başlığı altında şöyle yazıyordu. “Bütün Türk vatanperverleri bu muazzam ve şanlı günün sevinci ve heyecanı içindedirler. Hakiki bir hürriyetin saati çalmıştır. Atatürk’ün inkılaplarına bağlı olarak demokratik bir memlekette Türklüğün şerefine yakışan bir nizamın temelleri atılmaktadır. Yaşasın Türk milleti, yaşasın Türk Ordusu!” Ertesi günkü yazısında ise şöyle devam ediyordu: “Silahlı Kuvvetlerimizin Büyük Ata’nın yıllar arkasından akse-den manevi direktifi ile yaptığı bu hareket demokrasimizin en sağlam teminatı olarak tarihimize geçecek ve hürriyetlerden kendi sefil benlikleri için faydalanmak isteyen gafillere her zaman için unutulmaz bir ders olacaktır.”¹⁸

28 Mayıs 1960’ta Akşam gazetesindeki “Sabık Değil, Sabıkalı” başlıklı yazısına “Sağ ol generalim, sağ ol albayım, yarbayım, binbaşım, yüzbaşım! Sağ olun yiğit komutanlarım! Var olsun Türk ordusu” diye başlayan Aziz Nesin ise şöy-

le devam ediyordu: “Atatürk’ün en kutsal varlığımız olarak Cumhuriyeti emanet ettiği ama kendini bilmezlerin çoluk çocuk diye küçümsedikleri genç üniversitelim! Temiz alnında taçlanan boncuk boncuk terler, akıttığın mübarek kan boşa gitmedi. O kandan, o terden yiğit Türk Ordusu Türk ulusuna pırıl pırıl bir hürriyet armağan etti.”¹⁹ Darbeye bu övgüleri yağıdın Aziz Nesin birkaç ay sonra tutuklanacaktı...

Cumhuriyetin ilk darbesinin böyle övgülerle ve destekle karşılanması önemlidir çünkü 27 Mayıs sonrakilerin yolunu açtı, örnek oldu. Nitekim 12 Mart muhtırası da Çetin Altan ve Uğur Mumcu tarafından 27 Mayıs’tan az övgüye mazhar olmamıştı.

14 Mart 1971’de Akşam’daki “Ve Şahmerdan Güm Diye İndi Sonunda” başlıklı yazısında Çetin Altan, Süleyman Demirel’in Meclis’te kendisini linç ettirmeye kalkıştığını unutmamış olarak, şöyle yazıyordu: “Aklıma Demirel’in daha işe başlarken savunduğu, orduya karşı iki yüz bin kişi silahlandırma kuru sıkısı geliyor. O zaman tanıdıklara, ‘Sonunda asarlar bu komisyoncuyu’ demiştim. Asılmaktan beter şekilde gitti. Bir Başbakan gibi değil, bir Başbakan gölgesi gibi de değil, ayak sesi duymuş bir kalpazan çırağı gibi gitti. Namussuzca saldırılar, gizli polis tertipleri, çeteleşmiş banka dolandırıcılıkları, dubaralar ve seviyesizliğin de seviyesiz pis kokulu geçirtiler içinde peşinde uğursuzluk, rezillik, kanlı ayaklanmalar ve vahşi cinayetler bırakarak gitti.”²⁰

16 Mart 1971’de, Devrim gazetesindeki “Erkekseniz Karşı Çıkın” başlıklı yazısında politikacılara her türlü hakareti yağıdın Uğur Mumcu ise şöyle diyordu: “Açıkça yazıyoruz: Namussuz politikacılar ordunun bu haklı tepkisini saptırmak için her türlü yola başvuracaklardır. Ordunun bildirisi Türkiye için yeni bir yol açmıştır. Bu yolda siyasal partilerin kirli izlerine rastlanmamalıdır... Bu düzenin sorumluları mutlaka yargılanmalıdır. Atatürk düşmanları, din sömürücüleri, kafalarında seçim sandığı taşıyan namussuz politikacılar! İktidarınız son bulmak üzeredir.”²¹

12 Mart muhtırasından bir süre sonra Erim hükümetinin “Balyoz Harekâtı”ndan nasibini alanlar arasında Çetin Altan ve Uğur Mumcu da yer alacaktı ama yine de ilk aşamada ordunun müdahalesi bu aydınlarda bir umut yaratmıştı ki, sola egemen olan zihniyetin ne kadar derin bir sorun olduğunun da kanıtıydı.

Solu en baştan açıkça karşısına alan ve ilk günden itibaren zulüm estirmeye başlayan 12 Eylül darbesinin sol aydınlardan bir destek gördüğü söylenemez²² ama Kenan Evren ve şürekâsının yaptıkları dolayısıyla ordudan uzaklaşan solun bir kesimi bir sonraki müdahalede, 28 Şubat post-modern darbesiyle birlikte tekrar orduyla buluştu. “Ulusal sol” adı verilen bu kesim 27 Nisan e-muhtırasını da şevkle, umutla destekledi ama sonuçta hayal kırıklığına uğramaktan kurtulamadı.

Sosyal-demokrat veya reformcu solun, darbeleri böyle övgüyle, bir kurtuluş yolu olarak karşılamasının sistem içi bir siyasal anlayış olduğu söylenebilir. Yanlış da olmaz. Ama solun devrimci, radikal kesimi de aynı dertten mustarıptı. Dev-Genç’te ifadesini bulan ve sosyalist hareketi de besleyen bir devrimci gençlik hareketi 60’lı yılların sonu ve 70’lerin başında “Ordu-Gençlik El Ele, Milli Cephede” diye sloganlar atmış, Deniz Gezmiş’in liderliğinde “Mustafa Kemal Yürüyüşü” düzenlemiş, “İkinci Kuvayı Milliye” olarak emperyalizme karşı mücadele ettiğini ileri sürmüştü. Geleneksel soldan devrimci bir kopuşu savunan Mahir Çayan hâlâ Kemalizmi “küçük-burjuvazinin sol kanadı” olarak değerlendiriyor ve devrimin müttefikleri arasında sayıyordu. Kemalistlerin olduğu yere Kürtlerin de çağrılmasının nasıl bir tutarsızlık olduğunun kavranabilmesi için biraz daha zamanın ve köprülerin altından suların geçmesi gerekiyordu...

Solun devrimci kesimi, sosyalist hareket ancak 70’lerin ikinci yarısında bu anlayıştan kurtulmak için adım attı ve 80’li, 90’lı yıllarda bu açıdan daha tutarlı bir noktaya ulaşabildi.

Cumhuriyetin geride kalan yüz yılı boyunca ordunun siyasi rejim üzerindeki vesayetini sorun olarak görecektir ve geriletecek üç odak vardı ki, tarihsel olarak başlıca tehditleri oluşturdıkları iddia ediliyordu: İslam, Kürtler, Sol... Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru ilk ikisi sistemle ve dolayısıyla ordu ile de bir siyasi mücadeleye girdi ama tam da bu süreçte sol 12 Eylül darbesi tarafından tasfiye edilmiş, esamisi okunmaz durumdaydı. Sol/sosyalist hareket bu siyasi çatışmaya müdahil olamayınca her şeyden önce toplumda sınıfsal olarak yerinde, sahici bir siyasi saflaşma oluşmuyor. Bu arada çeşitli siyasi ve sosyal talepler de iyi formüle edilemiyor ve tutarlı bir şekilde savunulamıyor. Kısacası sınıfsal nitelikleri belirgin bir bölünme, sağlam temellere dayanan bir saflaşmanın olmadığı koşullarda sapla saman birbirine karışabiliyor. Bu durumda özellikle ezilenlerin, emekçilerin siyaseten hareketlenmesi de zorlaşıyor elbette. Bütün bunlara rağmen eğer emekçiler, ezilenler işe karışmaya kalkışırsa çatışan burjuva kesimleri hemen egemen sınıfın iktidar alanı içine dönerek uzlaşmaya çalışıyor, hatta duruma göre kenetlenmekten de kaçınıyorlar.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, örneğin 27 Mayıs darbesinde, egemen sınıf içinde daha sert kınımlar, toplumsal muhalefetin de işin içine girdiği çatışmalar gelişmiş ve iktidarı elinde tutan cunta da burjuvazinin siyasi temsilcilerinin bir kesimini tasfiye etmiştir. Bu arada çatışma şiddetli olunca yapılan anayasa alt sınıfların da işine yarayacak birtakım unsurları içermek zorunda kalmıştır. Karşısında güçlü bir iktidar olmasın, ona karşı muhalefet de gelişebilsin diye özgürlükler alanını biraz geniş tutan ordu, buradan solun, alt sınıfların da yararlandığını görünce 12 Mart'ta gelip tam da bu alanı ortadan kaldırmış, kendi yararına olan şeylere ise dokunmamıştır. Bu düzenlemelere rağmen sosyalist hareket, alt sınıflar mücadeleyi yükselterek 70'li yıllarda etkili olunca bu kez 12 Eylül'de gelmiş ve özgürlükleri toptan lağvetmiş, bütün rejimi bir deli gömleği içine sokan dünyanın en tuhaf ve en gerici anayasalarından birini yapmıştır.

Özellikle 27 Mayıs'ta ve 12 Mart'tan hemen önce tasfiye edilen 9 Martçılar'da görüldüğü gibi, küçük rütbeli subayların örgütlediği cuntaların yer yer "halkçı" nitelikte adımlar atmaya çalışmasından dersler çıkaran ve emir-komuta zinciri içinde hiyerarşik olarak müdahale eden ordu artık hiçbir biçimde "modernleşme", "çağdaşlaşma" sürecinin bir unsuru olarak görülemez. 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat ve 27 Nisan müdahaleleri gibi ordunun emir-komuta zinciri içinde müdahale ettiği süreçler generallerin bu tür misyonlardan ne kadar uzaklaştığının da kanıtlarıdır. Her darbeden sonra ordunun kendi içinde ve üniversitede tasfiyelerin yapılması da dikkat çekicidir; yani devletin güvenlik ve ideolojik aygıtları yeniden düzenlenmektedir. Darbelerin nedenlerini de ortaya koyan bir tutumdur bu...

Modernleşme sürecinin bir parçası ve ürünü gibi görünen ve solun da sahiplendiği 1961 Anayasası aslında askeri vesayet rejimini etkin bir şekilde kuran bir hukuki düzenlemedir. Bu anlamda solun, demokratik güçlerin bu darbeyi savunması, sahiplenmesi doğru değildir. Ordu eliyle gerçekleştirilecek bir toplumsal değişimin solun, sosyalistlerin benimseyeceği bir çerçeve olacağını düşünmek solu kötürümleştirmektir.

12 Mart ve 12 Eylül'de özellikle "aydınlar" başta olmak üzere, belli kesimlerin gözünde yıpranan ordu daha sonra Kürt sorunu temelinde gelişen "düşük yoğunluklu savaş"la bir ölçüde toparlandı ve toplumsal etkinliğini yükseltti. Kendini yeniden örgütlemesi, modernizasyonu, silahlanması, savaş tecrübesi kazanması açısından bu savaşı ordunun iyi değerlendirdiği söylenebilir. Bir tehlike -bölünme, parçalanma tehlikesi- olduğu algısı toplumun geniş bir kesiminin, ordusunun etrafında kenetlenmesine yol açtı. "Bölücülüğe karşı dünyada başka hiçbir ordunun elde edemediği bir başarı kazandığı" ilan edilen ordu 28 Şubat sürecinde bir de İslam'a, yani "irticaya" karşı mücadele bayrağı açınca, solun ve aydınların "ulusalcı" kesimiyle yeniden buluşmanın ortamını yarattı.

1950'yi "karşı-devrim"ın başladığı tarih olarak gören bir "aydın" kesim vardır ve askeri vesayete toplumsal onay üretmekten de ötede, her önemli dönemde ordunun siyasete müdahale etmesini istemektedir. Dolayısıyla aslında askerlerden önce sivillerin demilitarizasyonu gereklidir. Sivillerden, politik elitten onay ve destek almayan bir ordu darbe yapmaya kalkışamaz. Siviller, yani öncelikle aydınlar ve politik elit demilitarize olduğu ölçüde askerin sistem içindeki yeri ve rolü doğru bir şekilde sorgulanmaya başlayacaktır.

Bu noktada aydınların ve elitin ötesinde toplumun da bu doğrultuda bir talebi olması gerekir. Ancak çok cılız bazı sesler dışında böyle bir toplumsal talep oluşmamaktadır. Yani askeri gücün demokratik bir denetimi, şeffaflığı bir toplumsal talep olmalıdır ki buna uygun adımlar atılabilsin. Bu talep ancak bir sınıflar mücadelesinin, bir politik mücadelenin içinden gelişebilir. Burjuvazinin kendi içindeki çatışmalarının sonucunda ordunun siyasetteki ağırlığının ciddi bir şekilde azaltılması ve burjuva demokratik bir sistemin kurulması mümkün değildir. Şu açık ki, ancak alt sınıfların örgütlü bir şekilde içinde olduğu bir siyasal mücadele sürecinde daha demokratik bir noktaya doğru ilerlenebilir.

Öte yandan, "orta sınıf" olarak nitelendirilen kesimlerin ordunun sistem içindeki yerinden ve rolünden rahatsız oldukları söylenemez. Tam tersine, bu konuda en büyük destek orta sınıflardan gelmektedir. AKP iktidarına karşı orduyu müdahale etmeye çağıran eylemlere esasen bu toplumsal gruplar sahip çıkmıştır. 2000'li yıllarda militarist-faşizan politikalara destek olan, örneğin, "cumhuriyet mitingleri" tam da orta sınıfların korku, kaygı ve taleplerini dile getirdikleri politik eylemlerdi. Ne zaman sistem tehlikeye girse veya öyle algılansa öncelikle kendi yaşam koşullarının tehlikeye düştüğüne inanan orta sınıflar hemen düzen ve otorite arayışına girişmekte ve gözlerini orduya çevirmektedir. Bugüne kadarki deneyimlerinden biliyorlar ki başları sıkıştığında ordu gelir, düzeni restore eder

ve geriye çekilir. Bu arada bazı yanlışlıkların, haksızlıkların, adaletsizliklerin olması düzenin restorasyonu bakımından katlanılabilir, göz yumulabilir şeylerdir. Bu “münferit” hatalar yaşam tarzının ve kazanımlarının güvencesi olan sistemin bekası açısından önemli görünmemektedir. Dolayısıyla ufukları daha dar, daha kısa vadeli düşünen ve davranan orta sınıfların büyük burjuvaziden bile daha militarize olduğu söylenebilir. Zaten “aydın” denilen unsur da bu kesimin mensubudur ve sistemin güvencesi, dayanağı durumundadır.

Geriye kalan alt sınıflar, yani genel olarak emekçi sınıflar ise oy vermeye çağrıldıklarında genellikle militer olmayan söylemlere, politikalara destek olmakla birlikte yeterince sivil ve demokratik bir bilince ve eylemliliğe sahip değiller. Oysa bu doğrultuda ciddi bir politik talep ve eylemlilik de sınıfsal konumları ve çıkarları dikkate alındığında ancak bu kesimlerden gelişebilir. Daha doğrusu iş ve ekmek talepleriyle hürriyet taleplerinin, demokrasi arayışlarının kesiştiğini, örtüştüğünü kavrayabildikleri ölçüde bu kesimler tutarlı ve kararlı bir şekilde ilerleyebilirler. Bu noktada da sol/sosyalist hareketin durumu ve zaafı başka bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda solun, sosyalistlerin öncelikle dönüp kendini sorgulaması ve siyasi programını ve eylem hattını yeniden düzenlemesi gerekiyor. Aydınların ve genel olarak politik elitin demilitarize olmasının koşullarından biri de toplumsal meşruiyete sahip, güçlü bir sosyalist hareketin varlığı, toplum üzerindeki etkisi, siyasi anlamdaki eğitici rolüdür. Yani böyle bir sol/sosyalist hareket olmadan ciddi bir demilitarizasyon sürecinin gelişmesi de pek beklenemez.

5. Bölüm

SOSYALİST PARANTEZ (1960-1980)

*“Biz, şahsi hiçbir çıkar gözetmeden,
halkımızın bağımsızlığı ve mutluluğu için savaştık.”
(Deniz Gezmiş)*

Bu topraklarda sola, sosyalizme, komünizme karşı olan düşmanlık, yok etme arzusu cumhuriyetle başlamadı, onun da öncesine dayandığı biliniyor. Abdülhamit’in despotik yönetimine karşı mücadele ettikleri için Avrupa’ya sürgüne giden Osmanlı aydınları sosyalizmden haberdardı, zamanın sosyalist liderleriyle de tanışıyorlardı ancak ne Jön Türkler ne de İttihatçılar Osmanlı devleti için sosyalizmi düşündü veya savundu. “Kahrolsun İstibdat, Yaşasın Hürriyet” derken anayasal bir rejim istiyor, meşruti bir monarşiden ileri gitmiyorlardı. 1871 Paris Komünü sırasında Fransa’da bulunan Jön Türkler’den Mehmet, Reşat ve Nuri beyler komünarlarla birlikte savaşmış ve gazetelerinde komünü savunan makaleler de yazmışlardı. Hürriyet Şairi Namık Kemal de Paris Komünü’nü savunanlar arasındaydı ama sosyalizme sempati duyduğu söylenemez. Bu muhalif aydınlar milliyetçi ve anayasal bir rejim, bir meşruti monarşi savunucusu idiler.

Her şeye rağmen bir yandan Osmanlı coğrafyasında da yayılmaya başlayan kapitalist ilişkilerin sonucunda işçi sayısının artışı, bir yandan da Avrupa’da sürgüne giden aydınların yavaş yavaş sosyalist fikirlerle daha fazla ilgilenmeye başlaması

20. yüzyılın ilk çeyreğinde sosyalist, komünist örgütlenmelerin doğmasının koşullarını da yaratacaktı. Nitekim İstanbul başta olmak üzere bu örgütler görünür hale gelirken grevler, 1 Mayıs kutlamaları da gündeme gelecekti. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ardından işgal edilen İstanbul'da ve Eskişehir, Adana gibi bazı şehirlerde ortaya çıkan sosyalist ve komünist örgütlenmelerde, hatta Şûra adı altında oluşan örgütlerde Sovyet devriminin etkilerini görmek mümkündür.

Milli mücadele yıllarında İstanbul'da İştirakçi Hilmi'nin liderliğinde kurulan Sosyalist Fırkası'ndan Şefik Hüsnü'nün liderliğinde kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na, Ankara'da Salih Hacıoğlu liderliğinde kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na ve nihayet Bakü'de Mustafa Suphi liderliğinde kurulan Türkiye Komünist Partisi'ne kadar bir dizi sosyalist ve komünist parti bulunmaktadır. Aslında bu tablo kuzey komşusunda 1917'de meydana gelen Büyük Ekim Devrimi'nin Türkiye'yi de ciddi bir şekilde etkilediğini gösteriyor. Ancak gerek işçi sınıfının henüz çok gelişkin olmaması gerekse eski İttihatçıların, milliyetçi askerlerin öncülüğünde işgale karşı yürüyen bir milli mücadele dolayısıyla bunlar pek de güçlü örgütlenmeler değildir.

Ama buna rağmen başta Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir gibi milli mücadeleyi yönetmekte olan askerler komünist örgütlenmelere karşı çok kuşkucu ve dikkatlidir. Gerçekten de en önemli siyasi rakip olarak onların gelişip güçlenebileceğini düşünmeleri doğaldır. Çünkü olayların gelişimine ve siyasi güç dengelerine göre Sovyet Rusya'nın desteğini alan komünistler milliyetçilerin kontrolünden çıkabilirler. Oysa milliyetçi askerlerin Sovyet Rusya'nın desteğine çok ihtiyaçları vardır ve bunu elde etmek ve sonra da devamını sağlamak için çok dikkatli bir politika izlemişlerdir ta ki TKP yöneticileri Ankara'ya gelmeye karar verinceye kadar...

TKP lideri Mustafa Suphi ve yoldaşları Ankara'daki milli mücadele liderleriyle de yazışmalar yapıp anlaşılarak "milli

mücadeleye destek olmak üzere” Bakü’den Ankara’ya doğru yola çıkınca milliyetçi askerlerin telaşa kapıldıkları anlaşılıyor. Komünistlerin örgütlü ve etkili bir şekilde milli mücadeleye katılmaları ve yeni kurulmakta olan devletin kurucu unsurlarından, güçlerinden biri olmasını istemiyorlardı. Ama bunu da açıkça ifade edecek ve düşmanca bir tavır alacak durumda olmadıkları için, bir komplo düzenleyerek gelecek lider kadrosunu yok etmeye karar verdikleri anlaşılıyor. Çünkü milliyetçi askerler açısından ciddi bir komünist örgütlenmenin güç ve meşruiyet kazanması kuzeydeki yeni sosyalist devlet karşısında bir zafiyete yol açabilirdi. Zira milliyetçiler için kuzeydeki bu ülke yüzlerce yıldır savaşılan bir emperyal gücün, bir devletin devamıdır, belirli bir konjonktürde yakınlaşma ve dostça ilişkiler kurulsa da çok da güvenilemez. Milliyetçi liderlerin bu yaklaşımının cumhuriyet tarihi boyunca çok da değişmediğini ve genel olarak bu ekseninde sürdüğünü söylemek mümkündür.

Böylece Erzurum’daki Kazım Karabekir’in kontrolü ve örgütlemesiyle Ankara yerine Trabzon’a yönlendirilen TKP heyeti 29 Ocak 1921’de Yahya Kaptan ve adamları tarafından katledilecektir. Mali ve askeri desteğine çok muhtaç oldukları Sovyet Rusya ile aralarını bozabilecek bu cüretkâr katliama Lenin ve arkadaşlarının ciddi bir tepki göstermediği biliniyor. Bunun nedeni ise onların da bir iç savaşla uğraşırken güney sınırlarında sorun istememesi ve milliyetçi askerlerin yönetimindeki yeni Türkiye’nin kendilerine düşmanca değil dostça yaklaşması olsa gerek. Nitekim bu katliam sonrasında da kurulmakta olan yeni Türk devleti komünistleri daima kontrol altında tutmaya özen göstermiş, meşru bir siyasi akım olmasına ve güçlenmesine izin vermemiştir. Sovyet Rusya ile de gerçekten dostça ilişki sürdürmüş ve bu da kuzeydeki komşusu için yeterli olmuştur. Cumhuriyet öncesinden başlayarak komünizm milliyetçi liderler için hep en büyük tehlikelerden biri olarak değerlendirilecek ve ona göre de muamele görecektir.

Enver Paşa'nın adamı olduğu ileri sürülen katliamın sorumlusu Yahya Kaptan'ın daha sonra Mustafa Kemal'in muhafızı İsmail Hakkı Tekçe tarafından öldürülmesinden ve fakat bugün hâlâ çeşitli yönleri ve isimleriyle tartışılıyor olmasından da anlaşılacağı gibi, TKP liderlerinin katliamı tipik bir "örtülü operasyon"dur.

Elbette bu katliamdan sonra da komünistler var olmaya, örgütlenmeye devam ettiler ama hiçbir zaman meşru olmadıkları için biraz gelişme kaydettiklerinde baskı ve tutuklamalarla örgütlenmeleri dağıtılacak, yeraltında küçük gruplar, zayıf ilişki ağları olmaktan ileri gidemeyeceklerdi. Kemalistlerle arasına siyasi bir mesafe koyamayan TKP önemli işçi havzalarında, İstanbul, Eskişehir, İzmir, Zonguldak, Adana gibi şehirlerde yeraltında örgütlenme çalışması yürüttü. Ama biraz ilişki ağı oluşunca polis operasyonlarıyla tutuklanıp dağıtılıyordu. Hiçbir zaman ciddi, kitlesel bir parti haline gelemedi.

Bu arada yeraltı faaliyetine mahkûm oldukları yıllar boyunca da milliyetçi askerlerin yeni devletinin desteklenecek yönlerini bulmaları ilginçtir. Kemalist hareketin paradoksal karakteri, bazı reformist adımları da komünist hareketi paralyze edecek nitelikteydi. Sovyet Rusya ile dostça ilişkilerinin yanı sıra "ilerici ve anti-feodal" olduğu değerlendirilmeleri baskın geldi. Laiklik ancak 1937'de anayasaya girmesine rağmen Kürt sorunu karşısındaki tavrının desteklenmesi için bir gerekçe olarak ileri sürülmesi vahimdi. 1930'larda Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin gibi eski TKP liderlerinin yayımladığı *Kadro Dergisi*'nin Kemalizmi evrensel ölçülerde bir ideolojik akım haline getirmek için uğraşmaları çok çarpıcıdır. Komünist saflardan devleti kuran partinin saflarına bu geçişler daha sonraki dönemlerde de zaman zaman artarak sürecekti. Gençliğinde veya bir dönem sosyalizm mücadelesinde yer almış aydınlar bir dönemeçte CHP'ye iltihak etmeyi uygun görmeye devam etmişlerdir.

Öte yandan, genel siyaset sahnesinde görünür bir siyasi aktör olamayan TKP en sonunda yükselmekte olan Hitler faşizmine karşı Türkiye ile Sovyet Rusya'nın dostça ilişkilerinin bozulmaması gerekçesiyle 1936'da Komünist Enternasyonal (Komintern) tarafından da tasfiyeye zorlandı. "Desantralizasyon" veya "Separat" kararı olarak adlandırılan bu düzenlemeye bağlı olarak, TKP'nin Komintern üyeliğine son verilirken Türk hükümetini desteklemesi de istenecekti. Nitekim TKP de bunu yaptı ve var olan gizli örgütlenmelerini de dağıtarak faşizme karşı mücadelenin bir gereği olarak hükümeti açıkça desteklemeye başladı. Ama buna rağmen komünistlere karşı sert ve saldırgan tavrını hiç de değiştirmeyen hükümet 1938'de Nâzım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı'nın da aralarında bulunduğu pek çok komünisti ve bu arada Harp Okulu öğrencilerini uydurma iddialarla ve bir komplo tarzında yargılayacak ve uzun yıllar hapse gönderecekti. Aslında böylece kendi içinde de çeşitli tartışmalara, iç kavgalara sürüklenen komünist hareket bir siyasi ve örgütsel merkezden ve otoriteden yoksun kalacak, parçalanacak, belli kişilerin çevresinde küçük ve etkisiz gruplar oluşacak, sonuçta TKP tasfiye olacaktı. Öyle ki, ülke dışından yapılan radyo yayını dışında, 1960'lı yıllara kadar sosyalist hareketin sesinin duyulmasından, örgütsel ve siyasal bir varlığından, görünür olmasından söz edilemez oldu...

27 Mayıs darbesinden sonra oluşturulan yeni anayasa, siyasi iktidarların toplumsal muhalefet tarafından denetlenmesine olanak veren ve dolayısıyla nispeten demokratik bir sisteme kapı aralayan biçimde düzenlenince sosyalistler de bu durumdan yararlandı. Egemen sınıf fraksiyonlarının kendi aralarındaki iktidar mücadelelerinde alt sınıfların desteğine ihtiyaç duymaları kaçınılmaz olarak emekçilere de daha geniş hak ve özgürlükler sağlanmasına yol açıyordu. Nitekim Türkiye'nin sol/sosyalist birikimi hızla bu konjonktürden yararlanmasını bildi. Şubat 1961'de doğrudan işçi liderleri, sendikacılar Türkiye İşçi Partisi (TİP) adı altında bir parti kurarak

uzun bir aradan sonra solda gerçek bir örgütlenmenin adımını attılar. Bir süre sonra tanınmış ve yetenekli bir sosyalist entelektüel olan Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığa davet edilmesi üzerine Behice Boran, Sadun Aren, Adnan Cemgil, Fethi Naci gibi saygın sosyalist aydınların da katıldığı TİP güçlü, etkili bir örgütlenmeye dönüşecekti. Eski komünistler veya dağınık, küçük gruplar halinde de olsa varlığını sürdüren komünist unsurlar da TİP'in içinde yer alacaklardı ama TİP basitçe TKP'nin bir uzantısı, legal bir kolu değildi. Tam tersine bir zaman sonra Türkiye dışında bulunan TKP liderleriyle TİP arasında da anlaşmazlık, tartışmalar meydana gelecekti ve TKP ancak 1974 sonrasındaki yeni katılımlarla ciddi bir örgütlenmeye olanak bulabilecekti.

* * *

27 Mayıs darbesi sonrasında egemen bloktaki parçalanma sağ ve muhafazakâr siyasette de bir parçalanmaya yol açıyor ve sonuçta solda bir yükselişe ortam hazırlıyordu. Bu noktada solun, sosyalistlerin üzerinde öteden beri var olan ağır siyasi baskı ve yasaklar sonucunda, kültürel alanda kendini ifade etmeye daha ağırlık veren sosyalist aydınlar, sanatçılar zaman içinde kendiliğinden bir tür hegemonya oluşturdular. Kültür ve düşünce dünyasının kendine özgü koşulları ve talep ettiği eleştirelilik, yaratıcılık, özel yetenekler de solu, sosyalistleri hem bu alana çekiyor hem de daha etkili olmalarına yol açıyordu.

Böylece memleketin en büyük şairinden (Nâzım Hikmet, Ahmed Arif, Can Yücel, Hasan Hüseyin ve diğerleri) en büyük romancısına (Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Suat Derviş ve diğerleri), en iyi hikâyecisine (Sabahattin Ali, Füzûzan, Adalet Ağaoğlu ve diğerleri), en ünlü mizah yazarından (Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz, Muzaffer İzgü ve diğerleri) en ünlü sinemacısına (Yılmaz Güney, Tarık Akan, Atıf Yılmaz ve diğerleri), tiyatrosuna (Ankara Sanat Tiyatrosu -AST, Genco Erkal, Müjdat

Gezen ve diğlerleri), ressam ve heykeltraştan (Bedri Rahmi, Orhan Taylan, İlhan Koman ve diğlerleri) gazete köşe yazarına (TİP milletvekili Çetin Altan, İlhan Selçuk, Can Dünder ve diğlerleri), müzisyenine (Ruhi Su, Timur Selçuk, Zülfü Livaneli ve diğlerleri) ve müzik gruplarına (Moğollar, Dadaşlar, Yeni Türkü ve diğlerleri) kadar 1960'lardan 1980'lere kültür ve sanat dünyasında solun kesin bir egemenliği oluştu.

Kültür ve sanat dünyasında ismi bilinenlerin, eserleriyle dikkat çekenlerin büyük çoğunluğu şu veya bu ölçüde solla ilişkili, devrimci veya sosyalist hareketin bir parçası haline geliyordu. Çünkü kurulmuş bulunan hegemonya bu alana girmek ve tutunmak isteyenleri de solun, sosyalizmin değerleri ve görüşleri çerçevesinde bir kimlik edinmeye, en azından öyle görünmeye zorluyordu. Özellikle 70'li yıllarda yeniden düzenlenmeye başlayan büyük 1 Mayıs mitinglerinde popüler kültür dünyasının her türden ünlüsünü görmek mümkündür. (Giderek sağcı, milliyetçi unsurlar bu hegemonyadan yakınır ve kendilerine yaşam hakkı tanınmadığından şikâyet eder olmuşlardı. Özellikle 12 Eylül sonrasında hem kültür ve sanat dünyasında hem de üniversitelerde, akademik alanda sola yaşam hakkı tanımayacak tarzda düzenlemeler yapılması, kurallar koyulması önemle ele alınan işlerden biri oldu.)

Siyasete yönelmeden önce şu veya bu şekilde kültür ürünleriyle karşılaştığı, önce bu alanda fikir edinme ve etkilenme içine girildiği dikkate alınacak olursa, bu kültürel hegemonya sosyalist harekete hem zenginlik ve güç katıyor hem de siyasi kadroların, militanların çoğalmasını, ideolojik ve siyasi olarak beslenmelerini de sağlıyordu. Böylece 60'lı ve 70'li yıllar Türkiye'nin tarihinde gerçekten de kültürel olarak bir "sosyalist parantez" gibidir. Ne öncesinde ne de sonrasında sosyalistler bu yıllar kadar, hegemonik bir güç olmamışlardır. Kültür ve sanat alanındaki bu güç, siyaset alanında da yansımalarını bulurken sosyalist harekete de aslında sahip olduğundan daha büyük güçler vehmedilmesine de yol açmıştır.

Kuruluşundan bir yıl sonra, Şubat 1962’de Mehmet Ali Aybar ve diğer tanınmış sosyalistlerin katılımının ardından, işçi ve emekçilerin sosyalist aydınlarla buluştuğu ve etki alanını genişlettiği bir partiye dönüşen TİP ilk katıldığı milletvekili seçimlerinde de başarılı olacaktı. Kullanılan her oyun değerlendirilmesine olanak veren “milli bakiye sistemi”nden de yararlanarak 1965 seçimlerinde aldığı yüzde 3 oyla 15 milletvekili kazanan TİP parlamentoda da etkili bir muhalefet yürütürken sokaktaki muhalefetin, genel olarak bir toplumsal muhalefetin yükselişine de katkıda bulunacaktı. Solun, sosyalizmin toplumsal meşruiyet alanı genişledikçe ve kitleselleştikçe siyasi sistem fazlasıyla zorlanıyordu. Soğuk Savaş koşullarında muhtemelen Türkiye için böylesine etkili ve meşru bir sosyalist hareketin varlığı öngörülmemiştir. Nitekim daha sonra “Ben muhalefeti TİP’ten öğrendim” diyecek olan Demirel liderliğindeki AP iktidarı, 1969 seçimlerinden önce seçim yasasını ve TBMM iç tüzüğünü değiştirmişti. Bu değişikliklerin ardından yapılan seçimlerde TİP’in oylarında bir değişiklik olmamış, yine yüzde 3 civarında oy almıştı ama çıkardığı milletvekili sayısı ikiye düşmüştü. AP’nin oyları ise yüzde 53’ten yüzde 46’ya düşmesine rağmen çıkardığı milletvekili sayısı 240’tan 256’ya yükselmişti. Seçim yasasıyla oynayarak iktidarda kalmanın formülünü ilk arayan Demirel değildi ama sonuncu da olmayacaktı.

1969 seçimlerinden sonra parlamentoyu eskisi gibi kullanamasa da Türkiye sosyalist hareketi gelişmeye, etki alanını genişletmeye devam etti. Sistemin tercihinine mazhar olan Türk-İş karşısında özellikle özel sektörde hızla büyüyen DİSK sınıf mücadelesini temel alırken, sosyalist hareketle işçi hareketinin de temasa geçtiği, örgütlendiği sendika olmuştu. DİSK ile rekabet edemeyen Türk-İş ancak hükümetin yardımıyla kurtulabilirdi. Nitekim 1970 yazına doğru sonuçta DİSK’i tasfiye etmeyi hedefleyen bir yasal düzenleme yapmaya kalkışan AP iktidarına işçi kitlelerinin yanıtı 15 ve 16 Haziran günle-

rinde İstanbul’da başlayıp, İzmit, Bursa, İzmir ve Adana’daki fabrikalara yayılan tarihsel direniş oldu. Özellikle İstanbul’da yaklaşık yüz bin işçinin katıldığı yürüyüş ve gösteriler siyasi iktidarla birlikte bütün sermaye sınıfı için ürkütücü olmuş ve panik içinde sıkıyönetim ilan edilmişti. Türkiye işçi sınıfı böylesine etkili bir direnişi bir daha sergilemeyecekti ama sonuçta DİSK’e yönelik saldırı da püskürtülmüştü.

* * *

Öte yandan, dünyada esen 1968 rüzgârı Türkiye’ye ulaştığında zaten politize olmuş bir üniversite gençliğini bulacak ve bu devrimci gençlik hızla örgütlenerek eyleme geçecekti. 1968 yılında Türkiye üniversitelerindeki toplam öğrenci sayısı 200 bin kadardı ve büyük çoğunluğuyla sol eğilimli olan bu öğrenciler sosyalist hareketin militan kadrolarına da kaynak oluşturuyordu. Bu arada TİP dışında da örgütlenmekte olan ve TİP’in “sosyalist devrim” tezine karşılık “milli demokratik devrim” (MDD) tezini savunan eski komünistlerden Mihri Belli devrimci gençlik üzerindeki etkisini giderek artırıyordu. Belli’nin yanı sıra yine eski komünist liderlerden Hikmet Kıvılcımlı da örgütleniyor, ideolojik faaliyetleriyle dikkat çekiyor ve TİP’e yönelik eleştirilerde etkili oluyordu.

TİP-MDD veya sosyalist devrim-milli demokratik devrim ayrımı çok önemliydi ve sosyalist harekette temel bir bölünme haline geldi. Daha sonraki dönemlerde reformcu-devrimci ayrışmasının da temelini, arka planını oluştururken sosyalist hareketin giderek akıl dışı noktalara ulaşan bölünme ve parçalanmalarını meşrulaştıran, zihniyetini şekillendiren bir rol oynadı. Onlarca partiye, örgüte dağılarak o kadar da parçalanmayan bir sosyalist hareketin gücü ve etkinliği elbette çok farklı olurdu.

Parlamenter mücadeleyi esas alan ve sokakları, parlamento dışı muhalefeti ihmal etmeye başlayan TİP’i “pasif, uzlaşma-

ci” olarak eleştiren Mihri Belli liderliğindeki MDD eğilimi sonuçta TİP’ten ayrılacak ve gençlik hareketi içinde oluşmaya başlayan devrimci örgütlere zemin ve ortam hazırlayacaktı. Üniversitelerdeki devrimci, sosyalizme yönelmiş gençler önce Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) olarak örgütlendiler, TİP’ten koptuktan sonra isim değişikliğine giderek FKF’nin adını “Devrimci Gençlik Federasyonu” yaptılar ve kısaca “Dev-Genç” adını alan bir gençlik hareketi, toplumsal muhalefetin en etkili kolunu oluştururken Sovyetler Birliği’nin devrimci deneyimlerinin yanı sıra Çin, Küba ve Latin Amerika’nın devrimci deneyimlerini daha fazla dikkate alan, giderek onların paralelinde örgütlenmeler oluşturan sosyalistler için de kadro ve militan kaynağı olacaktı.

Bu arada şunu da unutmamak gerekir ki, 1960’lı yıllar belki de sosyalizmin dünyada en etkili, en itibarlı dönemiydi. 1968’de Avrupa’da patlak veren öğrenci ayaklanmaları “reel sosyalizm”e bir itiraz, bir pratik eleştiri olarak da gelişse sonuçta solun, sosyalizmin özellikle entelektüel hayat üzerindeki hegemonyasını güçlendirmişti. “Aydın” olmanın “solcu”, hatta “sosyalist” olmak ile özdeşleştiği bu dönemde Türkiye’deki durum da farklı değildi. Solun Türkiye’nin kültürel ve düşünsel hayatında en etkili olduğu dönem 60’lı yılların ikinci yarısı ve 70’lerin başıdır. 70’li yılların ikinci yarısında sol hareketin militanlığı ve kitleselliği yeniden yükselişe geçse ve daha da gelişse bile kültürel hegemonyası aynı şekilde devam etmedi. Hem 12 Mart döneminin yarattığı etkiler ve geliştirdiği önlemler hem de milliyetçi-faşist bir hareketin 70’lerin sonlarında sadece siyaseten, sokak eylemlerinde değil düşünsel olarak da solun karşısına çıkması, solun kendi içindeki kavgalarından ve hatalarından da yararlanması bu hegemonyanın sarsılmasına yol açacaktı.

1960’larda önce *Yön*, sonra *Devrim* ve *Türk Solu* dergileri solun yarattığı kültürel ve düşünsel hegemonyanın siyasi alandaki yansımaları, en etkili yayınları arasında yer alıyordu. *Türk Solu* esasen sosyalist hareketin iç sorunlarıyla daha çok meşgulken, Doğan Avcıoğlu yönetimindeki *Devrim* doğrudan aydınlar üzerinde, bu arada özellikle üniversite gençliği ve genç subaylar üzerinde etkili olmaya çalışıyordu. “Gerçek Atatürkçülük” çizgisini savunduğu iddiasıyla yayın yapan *Devrim* hem ordu içinde “ilerici cunta” örgütlenmelerini teşvik ediyor, hem de o dönemde “Kemalizm’le sosyalizm arasında aşılmaz duvarlar yoktur” fikriyle şekillenen MDD etkisi altındaki Dev-Genç ve diğer devrimci gençlik örgütlerine sesleniyordu. Bir süre sonra Dev-Genç bu alandan iyice uzaklaşacak ve Kemalizm’e daha eleştirel yaklaşımaya başlayacaktı ama “Ordu Gençlik El Ele, Milli Cephede” diyerek kendilerini “İkinci Kuvayı Milliye” olarak adlandıran bazı gençlik çevreleri Avcıoğlu ile arkadaşlarının Baas sosyalizminden ileriye gitmeyen, Üçüncü Dünyacı, “milliyetçi sol” fikirlerine de açıktı. Esasen anti-emperyalizm ekseninde kitleselleşme olurken bu ideolojik çizgi, yani MDD anlayışı daha sonraki dönemlerde “ulusal sol” olarak adlandırılacak bir yönelime de zemin sunan özellikler barındırıyordu.

Adeta bir gençlik aşısı olan sol/sosyalist hareket geçmiş yıllardan farklı bir etkiyle ve toplumsal meşruiyetle yükselirken bir yandan da sistem ancak yeni bir askeri müdahaleyle kendini tahkim etmenin hesaplarını yapmaya başlamıştı. Nitekim ordu 10 yıl önce, yani 27 Mayıs’tan sonra yaptığını düzeltmek, “lüks” olduğu söylenen anayasayı kuşa çevirerek solu daha rahat bir şekilde baskı altına almak üzere 12 Mart 1971’de bir kez daha müdahale etti. Daha sonra siyasi literatürde “ara rejim” olarak nitelendirilen 12 Mart dönemi, gerçekten bir ara dönem, geçici bir dönem olduysa, bu, CHP’nin liderliğini devralan Bülent Ecevit de dahil, solun bütün eğilimleriyle muhalefeti, direnişi sayesinde olmuştur. Eğer böyle

bir direniş sergilenmeyip muhtıranın gerçek hedefleri hızla açığa çıkmasa ve bir anlamda rejim o aldatıcı unsurlarıyla ve yumuşak bir inişle yerleşseydi iki buçuk yıl sonra, hem de bir seçimle geride kalmazdı. O dönemin uluslararası koşulları ve benzer ülkelerin yaşadıkları dikkate alınırca, muhtemelen daha uzun yıllar Türkiye bu yarı-askeri rejimle yaşamaya devam ederdi.

Öte yandan, hükümetin gerçek yüzünü sergilemek ve “faşizme erken doğum yaptırmak” amacıyla silahlı eylemlere başlayan THKO, THKP-C ve TİKKO gibi örgütler aynı zamanda Türkiye sol hareketinde yeni bir anlayışı da geliştirmeye başlıyordu. “Kendi sağından medet ummak” diye nitelendirilen ve o zamana kadar sosyalist sola egemen olan anlayışla yollarını ayırıyor ve öz gücüne güvenen, sisteme meydan okuyan bir çizgide ilerliyorlardı. 12 Mart generallerinin “Atatürkçülük” adı altında uyguladığı baskı ve sindirme politikaları zaten Kemalizm’den uzaklaşmakta olan solun bu radikal kesiminde hiç tereddüt bırakmayacaktı. Daha bir-iki yıl önce kendilerini “İkinci Kuvayı Milliye” diye nitelendirerek gösteri ve yürüyüşler yapan devrimci gençler şimdi “Atatürkçü” generaller tarafından katlediliyor, hapse atılıyordu. Anayasa da dahil olmak üzere yapılan hukuki düzenlemelerle siyasi alanı yeniden biçimlendirirken, sola eskisi gibi yaşam hakkı tanımama niyetinde olan 12 Mart rejimi solun bu devrimci kesimine vahşice saldırdı. Onlarca lideri öldürülürken, binlerce militanı tutuklanarak cezaevlerine dolduruldu. Solun bu devrimci kesiminin sembol isimlerinden Deniz Gezmiş ve arkadaşları idam edilirken, Sinan Cemgil ve arkadaşları Nurhaklar’da, Mahir Çayan ve arkadaşları Kızıldere’de katledilecek, İbrahim Kaypakkaya da işkencede can verecekti. Böylece geleneksel soldan ayrışarak yeni bir devrimci kimlik inşa etmeye yönelen sosyalist hareketin bu damarı örgütsel olarak çökertildi, liderleri imha edildi ama siyasi olarak etkisi kırılmadı, ideolojik olarak ise bu direniş 70’li yılların ikinci

yarısında sosyalist hareketin önünü açacak, tarihinin en büyük kitleselliğine ulaşmasını sağlayacaktı.

Solun radikal kanadı silahlı eylemlerle direnirken 12 Mart'a kendi bildiğince direnen biri daha vardı: Bülent Ecevit. Muhtıradan on gün sonra CHP Genel Sekreterliği'nden istifa eden Ecevit muhtıranın solu ezmek amacıyla olduğunu söylerken haklıydı. Genel Başkanı İsmet İnönü muhtıraya destek olunca da yolunu ayırıvermişti. Nitekim Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanı da seçilen Ecevit, Demirel'le işbirliği yaparak 12 Mart döneminin sona ermesinde önemli bir rol üstlendi. Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında Demirel'le birlikte Faruk Gürler'in seçilmesini engelleyerek 12 Mart döneminin sona ermesi için gereken koşulların oluşmasına katkıda bulunacaktı.

12 Mart'ın toplumsal ve siyasal yaralarını sarmak üzere "Ak Günlere" adı verilen ve bir genel affın başlıca vaat olduğu bir seçim programıyla girilen Ekim 1973 seçimlerinde CHP'yi birinci parti yapması bu dönemdeki direnişinin ödülü olacaktı.

* * *

12 Mart döneminde yapılan siyasi ve anayasal düzenlemelerin yanı sıra ekonomide atılan adımlar, izlenen ekonomik politikalar büyük sermayenin/tekelci burjuvazinin taleplerini karşılıyordu. Nihat Erim ve diğerlerinin kurduğu ve "Partiler üstü" diye tanımlanan hükümetler ve uygulanan politikalar zaten oy kaygısından ve dolayısıyla halka hesap verme derdinden uzak bir şekilde büyük sermayenin istediği gibi at oynatması anlamına geliyordu. Solun bu dönemdeki direnişinin toplum içinde belli bir yankı bulmasının da, Bülent Ecevit'in "halkçı" söyleminin CHP gibi bir partiyi halkla buluşturmasının ve yapılan ilk seçimde birinci parti haline getirmesinin de nedeni tekelci burjuvaziye karşı yükseltelen itirazdı, muhalefetti. Zor-

luklarla, sıkıntılarla boğuşan halk kitleleri bu itirazı anlıyor, hissediyordu. Tekelci sermaye lehine yapılan bütün siyasi ve ekonomik düzenlemeler halkın gündelik yaşamına çeşitli sıkıntılar, zorluklar olarak yansıyor ve dolayısıyla bunlara itiraz eden solun çeşitli eğilimleri itibar kazanıyordu. Deniz Gezmiş'in bir efsane haline gelmesi de bu koşulların ürünüydü, Bülent Ecevit'in "Karaoğlan" haline gelmesi de...

12 Mart darbesiyle kurulan yarı-askeri rejim döneminde ordu solu ezmiş, örgütsel olarak imha etmişti ama siyasi ve toplumsal olarak meşruiyetini ortadan kaldırmış değildi. Hele de ideolojik olarak yenilgiye uğrattığı hiç söylenemezdi. (Tam tersine 12 Mart'tan sonraki yıllarda sol, hatta sosyalist sol çok daha etkili ve güçlü olacaktı. Ve sonuçta 12 Eylül darbesi bir anlamda 12 Mart'ın yarım bıraktığını tamamlamak üzere geldi.)

12 Mart'a itiraz ederek güçlenmeye başlayan ve CHP'nin başına geçen Bülent Ecevit'in 12 Mart'ın bir başka mağduru Necmettin Erbakan'ın Milli Selamet Partisi (MSP) ile kurduğu koalisyon hükümeti 1974'te genel af ilan edince yarı-askeri rejim döneminde hapisanelere doldurulan devrimciler, sosyalistler adeta birer "kahraman" gibi çıktılar. 12 Mart'ın zulmüne teslim olmamış, direnmiş olmanın itibarıyla hızla örgütlenmeye başlayan sosyalist hareket kısa zamanda genel siyaseti etkileyen, hesaba katılması gereken bir toplumsal güç haline geldi. Siyasi bir hareket olmanın ötesinde "toplumsal hareket" düzeyine sıçrayan sosyalist hareket Ecevit'in solculuğunu da etkiliyordu. Kendi solundan hemen sürekli eleştiriye tabi tutulan ve bir anlamda da denetlenen Ecevit'in CHP'si hem "halkçı" niteliğini korumaya hem de sosyalist hareketin eleştirilerinden korunmaya çalışıyor, bu arada anti-faşist mücadeleyle de ilişkisini tamamen koparamıyordu. Yükselişini sürdüren bir tür "sol dalga", örneğin 1977 seçimlerinde CHP'yi tarihinde görmediği bir orana, yüzde 41'in üzerine çıkarırken sosyalist hareket de yine tarihinde görmediği bir kitleelliğe ulaşmıştı. 1 Mayıs 1977 gösterisinde İstanbul'un

Taksim Meydanı'nı dolduran yüz binlerin üzerine kurşun yağdırılması aynı zamanda bir paniğin de ifadesiydi. Solun yükselişini, kitleselleşmesini durdurmak için her türlü çılgınlığın yapılabileceğini bu katliam göstermişti.

İşçi sınıfını görkemli 1 Mayıs gösterilerine sevk eden DİSK “sınıf ve kitle sendikacılığı” adı altında işçilerin ekonomik haklarının yanı sıra siyasi hak ve özgürlükleri için de mücadeleyi meşru görüyordu. Sınıf mücadelesinin önemli bir odağı olan DİSK, Türk-İş'in sınıf işbirliğini temel alan sarı sendikacılığı karşısında gelişen bir örgüttü. Doğal olarak sosyalist hareketin bütün eğilimlerini de içinde barındırıyor ama aynı zamanda onların örgütlenme olanaklarını ve ilişkilerini de değerlendirmiş oluyordu.

70'li yıllarda aydınlar büyük ölçüde solun, sosyalizmin etki alanı içinde bulunmaya devam etti. 60'lı yıllardan farklı olarak artık MHP'nin etkisiyle sayısı artmakta olan milliyetçi-faşist “aydınlar” da bulunmakla birlikte entelektüel yaşam yine de büyük ölçüde solun etkisi altındaydı. Dolayısıyla üniversiteler, öğretim üyeleri ve öğrencileriyle birlikte bir yandan daha çok solun egemenliğindeydi, bir yandan da en şiddetli kavganın sürdüğü yerlerdi. Öncelikle üniversite öğrencileri arasında başlayan, giderek toplumun bütün kesimlerine yayılan bir anti-faşist mücadele 70'li yılların belirleyicisi oldu.

MHP ve “ülkücü” örgütlerin harekete geçirdiği faşist militanlar sadece üniversite ve liselerdeki devrimci öğrencilerin değil, mahallelerdeki derneklerde örgütlenen gençlerin, kadınların, grevdeki işçilerin, meslek örgütünde buluşan öğretmenlerin, doktorların veya mühendislerin karşısına çıktığında, ülkenin her yerine yayılan bir anti-faşist mücadele toplumu siyasi olarak saflaştıran başlıca eksen oldu. Bir yanda milliyetçi-faşist cepheye destek olan yığınlar varken diğer yanda da sol-sosyalist cepheye destek olan kitleler vardı. Okullarda, büyük kentlerin mahallelerinde, fabrika ve işyerlerinde faşistlerle devrimciler/sosyalistler arasında süren bir mücadele

giderek daha kanlı biçimlere bürünürken aynı zamanda sosyalist hareketin de kitleselleşmesini sağlıyordu. Çünkü faşist saldırılara direnen devrimciler, sosyalistler okullardaki öğrencilerin, mahallelerdeki halkın, fabrikalardaki işçilerin, başta can güvenliği olmak üzere, çeşitli haklarını ve özgürlüklerini canları pahasına savunurken kurulan bağ sonuçta sosyalist harekete yeni insanların katılması anlamına geliyordu. Bu arada devletin çeşitli unsurlarının, en başta polisin faşistleri koruyup kollayan tavrı devrimcileri, sosyalistleri “mağdur taraf” haline getiriyor ve muhtemelen bu durum en azından halkın bir kesiminin sola olan sempatisini daha da artırıyordu.

On binlerce, yüz binlerce basılan ve satılan sosyalist yayınlar bir yandan siyasi ve ideolojik bir canlılığın, hareketliliğin ifadesiydiler ama bir yandan da parçalanmışlığın, bölünmüşlüğün de göstergesiydiler. O dönemde dünyanın en önemli faşist hareketi olarak nitelendirilen “ülkücü hareket” ile büyük bir mücadele yürüten sosyalist hareketin en büyük zaafı kendi içindeki parçalanmışlığı, bölünmüşlüğüydü. Anti-faşist mücadelenin birlikte yürütülmesine engel olmayan bu parçalanmışlık zaman zaman sol içi iktidar mücadelesini de kışkırtıyor, birtakım provokasyonlara da zemin oluşturunuyordu. Sosyalist hareketi hem güçsüzleştiren hem de bazen yol açtığı çatışmalarla güvenilirliğini ve saygınlığını sarsan bu bölünmüşlük bütün 70’li yıllar boyunca sürdü.

Uluslararası sosyalist hareketin Moskova, Pekin, Tiran gibi bazı “enternasyonal merkezlere” sahip olmasından da kaynaklanan bu bölünmenin elbette anlaşılır bazı yönleri vardı ama 70’li yıllardaki durum gerçekten uç noktalara varıyordu. Soğuk Savaş koşullarının hüküm sürdüğü hatırlanırsa, Türkiye gibi jeo-stratejik önemi büyük olan bir ülkede devrimci nitelikleri ağır basan bir sosyalist harekete tahammülü olmayan ABD liderliğindeki “Hür dünya”nın da bu aşırı bölünmede, parçalanmada bir rolünün olmadığı düşünülemez. Bölünmesini mantıksal sınırlara indirmiş ve bu anlamda “birleşik sosya-

list hareket” haline gelmiş bir solun o günün dünyasında neler yapabileceğini, nelere talip olabileceğini tasavvur etmek zordur. Ama ülkenin kaderini değiştirebileceğini söylemek abartı olmaz ve Soğuk Savaş kurmaylarının da buna izin vermemek için ellerinden gelen her şeyi yaptıkları tahmin edilebilir. Bunu söylemek sosyalist hareketteki parçalanmayı birtakım “ajan provokatörlerle” izah etmeye kalkışmak olarak anlaşılmamalı elbette; keşke mesele bu kadar basit olsaydı! Asıl mesele anti-faşist mücadeleyi olanca özverisiyle yürüten sosyalist hareketin işçi hareketiyle, işçi sınıfıyla olan bağlarının yeterince güçlü olmaması, işçi sınıfını siyasal mücadelenin belirleyici gücü haline getirecek bir yaklaşımdan, anlayıştan yoksun olmasıydı.

İşçi sınıfı toplumu yeniden ve sınıfsal bir temelde bölecek ve saflaştıracak bir tarzda siyasi mücadele alanına giremeyince devrimcilerle, sosyalistlerle faşistler arasındaki mücadele giderek “marjinal” bir görünüm kazanmaya, toplumun kenarına doğru itilmeye başladı. Sokağa egemen olmaya çalışan bu çatışmanın tarafları aynı zamanda insanların sokağa çıkmasını da engellemeye başladığı noktada, yeniden düzen kuracak bir otorite arayışını da davet ediyor, hatta bazı çevrelerce bilinçli bir şekilde kışkırtılıyordu. Örneğin, MHP lideri Alpaslan Türkeş açıkça orduyu darbe yapmaya çağırabiliyordu. CHP lideri Ecevit bir yandan “aşırı solu ve bölücüler” eleştirirken bir yandan da CHP kitlesini anti-faşist mücadeleden koparamıyordu. 1978-79’da hükümeti kuran Ecevit döneminde faşist saldırılar iyice tırmanışa geçmiş ve 70’li yılların ikinci yarısında parçalanmış sağ, Demirel’in başkanlığındaki “Milliyetçi Cephe” hükümetleriyle ülkeyi daha uzun süre yönetmişti. Faşist MHP’nin ve İslamcı MSP’nin içinde yer aldığı bu hükümetler de sosyalist hareketi bastıramadı ama gerek milliyetçi-faşizan baskılar, gerekse kendi hataları ve iç sorunları dolayısıyla sosyalist hareket bir noktadan sonra gerilemeye başladı.

Bu dönüm noktasının 1 Mayıs 1977 katliamı olduğu söylenebilir. Bu büyük provokasyondan sonra sosyalist hareket tırmandığı zirveden aşağı doğru inmeye başladı. Elbette bu iniş de bir süreçti ve bir anda olmadı; ama üç buçuk yıl sonra Evren ve şürekâsı darbe yaptığında, gerçekte sosyalist hareket de gücünden bir hayli kaybetmiş, önceki yıllara göre gerilemişti. Bu gerçeği açığa çıkaran en önemli olgu darbeye karşı ciddi bir toplumsal direnişin örgütlenememesidir. Orta sınıflar başta olmak üzere toplumun genişçe bir kesiminin bir tür “ferahlama” hissederek cuntaya desteğini ortaya koyması da yine sosyalist hareketin etki alanının nasıl daraldığını gösteriyordu. Hükümetten devrilen Süleyman Demirel’in daha sonra zaman zaman dikkat çekeceği gibi, 12 Eylül günü “bıçak gibi” kesilen mücadele aslında sosyalist hareketin ne duruma gelmiş olduğunu ortaya koyuyordu. Gerçekten de küçümsemeyecek bir anti-faşist mücadele yürüten ve doğal olarak kendisini faşist hareketle kıyaslayarak abartan sosyalist hareket 12 Eylül günü ordu iktidara el koyunca devlete karşı, orduya karşı savaşacak durumda olmadığını anladı. Ancak iş işten geçmişti; toplumu yoran, özellikle orta sınıfları, bu çatışmayı durduracak ve düzeni yeniden geri getirecek bir otorite arayışına sürükleyen sokak eylemliliği “bıçak gibi” kesilivermişti.

Darbeden bir süre sonra Konya’da halka hitap eden Kenan Evren’in solu kastederek, “Biraz daha gecikseydik bu kürsüden bizim yerimize onlar konuşacaktı” demesinde bir abartı vardı ama söylediğinin bir miktarına da inanıyordu. Bir başka ifadeyle, cunta belirli bir direniş olacağını hesaplıyordu ve ona göre hazırlık yapmıştı. Giderek toplumun kenarına doğru sürüklense de anti-faşist mücadelede devletin kendisi de bölünmüş, özellikle güvenlik ve eğitim alanı fazlasıyla politize olmuştu. Bu arada TÖB-DER’den POL-DER’e kadar hemen her alanda görülen sol örgütlenme ordu içinde alt rütbeli subaylara da uzanmıştı. Dolayısıyla cuntanın tedirgin olmasında ve direniş beklemesinde şaşılacak bir şey yoktu. “Sağa da, sola da karşıyız” havasıyla

gelen ve böylece can güvenliği derdine düşmüş, düzenin restorasyonundan yana kesimlerin desteğini alan cuntanın gerçek yüzünü açığa çıkaracak bir toplumsal direnişi örgütleyemeyen sosyalist hareketin ödeyeceği bedel ise ağır olacaktı.

* * *

12 Eylül darbesi hem uluslararası hem de ülke içindeki koşullar bakımından belki de geç kalmış bir askeri müdahaleydi. 1978’de Sovyetler Birliği’nin işgali altına giren Afganistan’da daha sonra başına bela olacak Talibanları oluşturan ve destekleyen ABD 1979’da, İran’da Şah’ın devrilmesini engelleyememişti ve Türkiye’de yükselen NATO karşıtı sosyalist bir hareketin yarattığı siyasi istikrarsızlık en büyük ikinci NATO ordusuna ne kadar güvenilebileceği konusunda kuşku uyandırıyordu. Sonunda darbe gerçekleştiğinde ABD’nin derin bir nefes aldığına kuşku yok. Artık bu müdahale Türkiye’yi öyle bir kalıba dökmeli, öyle yeniden örgütlemeliydi ki bir daha dünyanın bu bölgesinde Soğuk Savaş açısından bir zaaf, bir sıkıntı meydana gelmemeliydi. Nitekim ABD 12 Eylül cuntasına bu kapsam ve derinlikte destek sundu, işbirliği yaptı. Soğuk Savaş’ın Türkiye’deki en önemli politikacısı Süleyman Demirel bile yıllar sonra şöyle diyecekti: “...yani 80’den sonrası, daha çok, urbadaki şey, yani Türkiye’deki durum Amerika’ya dayanan bir politikadır daha çok. Yani burada rejimi alkışlayan Amerika’dır. İngiltere, Amerika, Federal Almanya... Üçü beraberdirlere. Yani açık seçik askeri rejimi bu üç memleket alkışlayarak geliyor.”¹

12 Eylül 1980 günü yüz binin üzerinde işçinin grevde ve askeri cuntanın ilk işlerinden birinin de grevleri yasaklamak olduğu hatırlanacak olursa, yılın başında Demirel’in azınlık hükümetinin görevlendirdiği Turgut Özal’ın hazırladığı ve uygulamaya koyduğu “24 Ocak kararları” diye anılan yeni ekonomik politika ile askeri darbe arasındaki ilişkinin de an-

laşılmaz bir yanı kalmaz. Açık bir diktatörlük dışında hiçbir yönetim yüz bin işçiyi ertesi gün fabrikalarına gönderemezdi.²

Tabii cunta sadece grevci işçileri fabrikalarına göndermekle yetinmedi, işçi hareketiyle sosyalist hareketin temasa geçtiği 70’li yıllarda sınıf mücadelesi içinde bilinçlenmiş, örgütlenmiş, öncü olmuş ne kadar işçi varsa hepsini sokağa attı, işsizlik ve yoksulluğa mahkûm ederek işçi sınıfını “başsız” bıraktı. Dönemin işveren sendikaları lideri Halit Narin’e, “Şimdiye kadar işçiler güldü biz ağladık, şimdi gülme sırası bizde” dedirtecek kadar pervasız bir şekilde işçi sınıfına saldıran askeri diktatörlük ve ardından gelen Turgut Özal’lı yıllar Türkiye toplumunun 60’lı ve 70’li yıllardan çok farklı bir temelde yeniden örgütlenmesi anlamına geliyordu. 60’lı yıllarda başlayan, 70’lerde daha da gelişen solun, sosyalizmin bu topluma adalet, eşitlik, özgürlük, onur ve benzeri adına verdiği, benimsettiği ne varsa, zorla veya yeni iletişim araçları sayesinde oluşturulan bir tür “iknayla”, “rızaıyla” elinden alındı.

Bu bağlamda 12 Eylül kısa süreli baskı ve şiddet uygulamalarıyla devrimci hareketi, toplumsal muhalefeti bastırmanın çok ötesine giden bir operasyondur; Türkiye’yi hem kapitalizmin dünyadaki yeni işbölümüne uygun hale getiriyor, hem de iç ilişkilerini buna uygun olarak mümkün olduğunca uzun vadeli bir tarzda düzenliyordu. Bunda da başarısız olduğu söylenemez ve bu sonuç, kurmay subaylığa nasıl kabul edildiği bile merak konusu olabilen Kenan Evren’in eseri olarak da görülemez. Okyanus ötesindeki emperyal güç “Our boys” dediği evlatlarını Demirel’in de belirttiği gibi hiç yalnız bırakmamış, desteklemeyi ihmal etmemiştir.

* * *

Elbette açık bir diktatörlük şartlarıyla olağan bir siyasal rejim görüntüsünün devam ettiği, parlamenter sistemin bulunduğu şartlar aynı değildir; darbenin gerçekleşmesiyle birlikte toplu-

mun bütün kesimlerinin siyasi alanla kurduğu ilişki bir anda tümüyle farklılaşır ve bu durum çatışan tarafların, siyasi örgütlenmeler de dahil olmak üzere, herkesin siyasi davranışını etkiler. 12 Eylül sabahı da esasen bu olmuştu ama yine de bu, generallerin sıkıyönetimi kendilerince darbenin koşullarını olgunlaştırmak için kullandıkları gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Aralık 1978’de Kahramanmaraş katliamıyla başlayan ve o zaman hükümette bulunan Ecevit’in 13 ilde sıkıyönetim ilan etmesine yol açan kitlesel katliamlar da 12 Eylül’e giden yolu döşeyen önemli taşlar arasındaydı. Kahramanmaraş, Sivas, Çorum gibi şehirlerde faşist militanların “derin devlet”le işbirliği halinde düzenledikleri saldırılarda kadın, çocuk demeden yüzlerce kişi katledilirken “askerin demir yumruğunun” gelip bu çatışanların tepesine inmesi yaygın bir beklenti haline geliyordu. Oysa o yumruk sadece çatışanların değil bütün toplumun tepesine inecekti ama bu anlaşılıncaya kadar hayli zaman geçecekti.

Sonuçta tüm bu etkenler ve koşullar cuntanın “yumuşak iniş” yapmasına fazlasıyla katkı sağladı. Yine daha sonra açıklandığı üzere, 1978’den beri üzerinde çalışılan planlara uygun olarak toplumu şoke edecek, felç edecek tarzda davranan cunta, hükümet ve parlamentoyu feshetti; siyasi partilerin faaliyetlerini ve grevleri yasakladı; sendikal faaliyeti askıya alırken bütün dernekleri ve mesleki örgütleri kapattı; basına ağır bir sansür getirdi. Parlamentodaki siyasi parti liderlerini gözaltına alırken anayasanın da geçersiz olduğunu ilan etmiş, yani estireceği zulüm fırtınasının önünde hiçbir hukuki veya yasal engel olmayacağını açıkça bildirmişti.

Sol/sosyalist hareket 12 Eylül cuntasına direnmeye çalıştı ama bu direniş hiç de beklenen bir düzeyde olmadığı gibi 12 Mart sonrasındaki gibi de değildi. Bu dönemde gerek geriye çekilerek, gerekse dağlara çekilerek yapılan direniş topluma ve yeni kuşaklara bir “direniş hikâyesi” olarak sunulamadı, anlatılamadı. Oysa 12 Mart sonrasında tam da bu olmuş, di-

renen devrimciler, sosyalistler kahraman olmuşlardı. 12 Eylül sonrasında ölen, işkencelerden geçirilerek hapisanelere doldurulan, yurtdışına sürgüne gitmek zorunda kalan binlerce, on binlerce devrimci, sosyalist de direnmiş, hayatları pahasına mücadele etmişlerdi ama 12 Mart sonrasındaki gibi bir hava oluşmadı. Yenilgi edebiyatı ağır bastı ve sosyalistler, devrimciler cunta karşısında yenildikleri için suçlandılar.

Göz göre göre gelen darbeye karşı mücadele için iyi hazırlık yapmadıkları, güçlerini birleştirmedikleri için, hatta güçlerini abartıp ancak darbe sonrasında gerçekte hiç de sanıldığı kadar güçlü olmadıklarını görebildikleri için eleştirilmekte haklıydılar ama cuntaya hiç direnmeden, meydan okumadan yenildikleri, teslim oldukları doğru değildi. Bunu iddia etmek büyük bir haksızlık olur. Bu konuda yerleşik algı doğru değildir ama artık değişmesi de kolay değil; yenilgi tartışmalarının yanlış bir eksende ilerlemesinin de katkısıyla haksız bir kanat toplumsallaştı, sosyalist harekete yapıştı kaldı...

12 Eylül'ün hemen ardından “bıçak gibi kesilen” siyasal mücadeleyi, orta sınıfların darbe yapan orduyu bir kurtarıcı gibi karşıladığını görünce geniş ve etkili bir direniş, bir tür toplumsal direniş imkânlarının olmadığını sosyalist hareketin liderlerinin gördüğünü, durumu kavradığını söylemek yanlış olmaz. Bazı devrimci, sosyalist gruplar arasında işbirliği girişimleri saçma sapan gerekçelerle gerçekleşmez ve her örgüt kendi başının çaresine bakma noktasına sürüklenirken aslında arka planda cuntaya karşı ciddi bir direnişin örgütlenmesinin mümkün olmadığı öngörüsü bulunduğu da ileri sürülebilir. 12 Mart döneminde olduğu gibi bir tür “öncü savaşı” veya silahlı direniş büyük kayıplara yol açarak örgütlerin, var olan siyasi-örgütsel yapıların yok olmasıyla sonuçlanacağı düşüncesiyle benimsenmedi. Belki bu tarz bir direniş düşünen ve buna hazırlanan siyasi örgütler oldu ama hem küçük ve zayıftılar hem de böylesi bir mücadeleye hazırlıklı olmadıkları için çok çabuk çöktürülüp dağıtıldılar.

Böylece açık mücadeleye girişmeden geriye çekilerek örgütlü güçlerini mümkün olduğunca korumak ve kazanılan zaman içinde cuntanın toplumsal desteğinin azalmaya başladığı noktada harekete geçmek düşüncesi egemen oldu. Ancak bu süre içinde örgütlü güçler büyük kayıplar verdi, korunmak istenen siyasi kadrolar ve ilişkiler dağıldı ve biraz gecikerek de olsa yine tasfiye oldular.

İlk aşamada cuntanın elde ettiği toplumsal destek karşısında geri çekilip saldırılara rağmen ayakta kalmaya çalışmak, cuntaya destek azalmaya başladığında siyasal mücadeleyi daha açık biçimlerde sürdürmeye hazırlanmak bir direniş biçimiymiş ama böyle kavranmadı ve daha da önemlisi daha sonra böyle anlatılmadı, bir “direniş hikâyesi” değil bir yenilgi ve kaçma- kurtulma hikâyesi ve anlatısı öne çıktı. Sosyalist hareketin kendini toparlayamamasında bu “direniş değil yenilgi” anlatısı önemli bir iktidarsızlık ve geleceğe dönük umutsuzluk, güvensizlik getirdi. Sınıf düşmanına meydan okuyamayan bir sosyalist hareketin kendini devrimci bir kimlik olarak yeniden kurması mümkün değildir. Üstüne 1980’lerin sonu ve 90’larda dünyada sosyalizmin yıkıldığına, yenildiğine ilişkin daha da büyük bir yenilgi, hem de ideolojik yenilgi hikâyesi gelince, kapitalizmin nihai zaferi ve tarihin sonu ilan edilecekti. Artık sadece sosyalizmin değil hemen her türlü solun insanlığın gündeminde olamayacağı iddiaları ortalığı kaplayacaktı. Bu saçmalığa ve yalanlara inanacak insan sayısı hiç de az değildi.

* * *

Böylece 12 Eylül’den sonra, 12 Mart’tan sonra olduğu gibi bir sosyalist hareket olamayacak, sosyalist parantez 1960-1980 arasında kalacak, daha sonraki yıllarda ise solun, sosyalizmin boşluğunu İslamcı hareket dolduracaktı. “Milli Görüş” adı altında örgütlenen Türkiye’ye özgü bir İslamcılık 90’lı yıllarda

yükselecek 28 Şubat 1997 post-modern darbe sürecinde yine ordu marifetiyle bastırılmaya çalışılacak ama yeni bir yüzyılın başlangıcında AKP kılığında zuhur ederek 20 yıldan fazla Türkiye’ye hükmedecek ve dolayısıyla başka bir tarihsel parantez oluşturacaktı.

Aslında sol, sosyalist veya devrimci birikim 12 Eylül sonrasında iki defa ayağa kalkmaya, yenilginin yaralarını sarıp ileri doğru hamle yapmaya çalıştı. Birincisi, Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) deneyimi idi. Kuruçeşme Tartışmaları, Sosyalist Birlik Partisi, Birleşik Sosyalist Parti, Geleceği Birlikte Kuralım Hareketi gibi adımların, hazırlıkların sonucunda “birleşik bir sosyalist hareket inşa etmek ve devrimci hareketi yeniden yapılandırmak” üzere çoğulcu bir parti çatısı altında buluşan farklı devrimci gruplar 70’li yılların alışkanlıklarını, kimliklerini aşamadılar. Yeni bir sosyalizm anlayışı ve devrimci kimlik geliştiremeden yan yana gelen devrimci siyasi grupların kendi aralarındaki siyasi kavgaları, ortaya çıkan enerjiyi tüketti ve 1996’da kurulan ÖDP 1999’da girdiği ilk seçimde beklediğinin altında oy alınca başarısızlığı taşıyamadı ve dağıldı. Çok önemli bir girişim ve deneyim başarısızlığa uğramıştı.

Bu birlik ve yeniden yapılanma girişiminin başarısızlığının ne kadar ağır bir bedelinin olduğu daha sonraki yıllarda görülecekti; sosyalist hareket uzun yıllar boyunca onlarca siyasi parti ve gruplara bölünmüş olarak, bir tür “mahfil” hayatına mahkûm oldu. Bu haliyle tarihsel birikimini yansıtmaktan da değerlendirmekten de uzak kalırken en etkisiz ve gelecek için de güven ve umut vermeyen bir varoluş biçimine, çok sorunlu bir sürecin içine sürüklendi. Onlarca yıldır bu tarzda varoluşu sürdüren sosyalist hareket her fırsatta yeni bölünmelere devam ediyor ve bu durumdan rahatsız olduğuna dair güçlü bir işaret, bir çıkış konusunda da yeni bir söz ve eylem yok.

2013 yazına doğru patlak veren ve “Gezi İsyanı” veya “Gezi Direnişi” diye nitelendirilen kitle mücadelelerini de devrimci

hareketin tarihinden ve birikiminden kaynaklanan bir toplumsal itiraz olarak solun, sosyalist hareketin 21. yüzyıldaki bir atılımı, bir hamlesi olarak değerlendirmek mümkündür. 15-16 Haziran 1970'teki işçi direnişi gibi esas olarak kendiliğinden gelişen bir kitle hareketi, bir kitle mücadelesi olan Gezi, o tarihlerde dünyanın çeşitli ülkelerinde görülen benzeri toplumsal hareketlerin bir parçası, *Occupy Wall Street*'ten başlayarak *Arap Baharı* diye nitelendirilen ayaklanmalara kadar dünyaya yayılan bir tarihsel dalgalanmanın Türkiye'deki uzantısı, yansımasıydı. Esasen zamanın iktidarına bir itiraz olmakla birlikte, sol/sosyalist hareketin o zamanki durumuna, varoluş haline ve tarzına da bir itiraz, eylemli bir eleştiri idi. Haftalarca süren ve bütün ülkeye yayılarak milyonlarca kişiyi harekete geçiren Gezi'nin sola nasıl bir eleştiri olduğunu anlayabilmek sosyalist hareketin yeni bir başlangıç yapması açısından bir adım, bir momentum olarak değerlendirilebilirdi. Ancak kitle hareketinin içinde yer almaya çalışan sosyalist örgütler, siyasi gruplar onu anlamaya ve yeni başlangıçlar için ne söylediğine, nasıl bir eylemli eleştiri olduğunu anlamaya çalışmaktan çok kendi taraftarlarını çoğaltmaya kalkışınca Gezi de ani bir sel baskını gibi geldi ve gitti. Sular çekilince geride bıraktığı tortuyu paylaşmaktan başka bir şey düşünemeyen örgütlerin, siyasi grupların sola, sosyalizme yeni bir gelecek inşa etmesi tabii ki mümkün değildi.

Öte yandan, Kürt sorununun barışçı yollardan demokratik çözümü girişimlerine bağlı olarak Kürt hareketinin inisiyatifi ile oluşan Halkların Demokratik Kongresi (HDK) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) deneyimleri de demokratik siyasi mücadelenin bir parçası ve bu bağlamda sol hareketin de içindeydi. Güçlü, kitlesel bir demokratik muhalefet örgütlenmesi açısından 2000'li yılların en başarılı, en önemli adımıydı. Ancak bu deneyimleri sol/sosyalist hareketin doğrudan bir parçası olarak ele almak çok doğru olmaz. Toplumsal mücadele tarihi içinde yan yana oldukları söylenebilir ama biri

diğerinin bir parçası olarak görülemez. Zaten HDK-HDP deneyiminin başarısı, sosyalist hareketin ayak izlerinden yürüyerek onu tekrar etmeye yeltenmemesi, kendi özgün hattını yaratabilmesidir.

HDP içinde yer alan ve sosyalist hareketin gerçekten de enternasyonalist kompartımanını oluşturan odakları HDP dışında kalan ve şu ya da bu ölçüde ulusalcılıktan etkilenen sosyalist odaklardan farklı bir gelişme gösteremediler; kitleleşme ve yeni koşullara, ihtiyaçlara cevap veren bir duruma gelemediler. HDP içinde ve dışında olanların sosyal dokusu ve militan profili az çok birbirine benzer bir şekilde ve “siyasi mahfil” tarzında benzer varoluş biçimleri içinde 21. yüzyılın ilk çeyreğinde sürdü gitti. Hatta bir noktadan sonra HDP içinde bulunan, elbette HDP’ye kendilerine göre güç veren, katkıda bulunan sosyalist partiler, gruplar bu tarz bir varoluşu da içselleştirirken bu durum da bir tür statükoya dönüştü. Yıllar boyunca güçlenmekten çok zayıfladıkları veya benzer konumlarda kaldıkları gözlenen bu sosyalist örgütlenmeler HDP tarafından taşınan yapılara da dönüştüler. Dolayısıyla HDP’nin kolektif aklı ve içinde yer alan sosyalistler bu bağlamda kendilerini sorgulama göreviyle de yükümlüdürler. HDP siyasi demokratik mücadele için çok önemli bir imkân, çok büyük bir güçtür de, sosyalist hareketin kendini yeniden inşa etmesi, 21. yüzyılda sosyalist hareketin yeniden ayağa kalkması ve toplumsal bir hareket haline gelmesi açısından ne ifade etmektedir? HDP’nin 2012’de kurulduğu hatırlanacak olursa geride kalan on yıldan fazla süre bu soru ekseninde verimli, ilerletici bir tartışmanın yapılabilmesi için yeterince deneyim biriktirmiş olmalıdır.

Bir siyasal sistemde sol, özellikle de sosyalist sol belirli bir güç ve etkinlikte olmazsa orada çok fazla sorunun üremesi için verimli bir toplumsal zemin oluşur; çok fazla eşitsizlik, çok fazla adaletsizlik, çok fazla baskı, çok fazla yoksulluk, çok fazla sömürü, çok fazla vicdansızlık, çok fazla hoyratlık

ortaya çıkar... Yani her çeşit kötülükten çok fazla görülür. Sağ siyasetin milliyetçi ve muhafazakâr politikaları, bazen ırkçı ve faşizan saldırıları, savrulmaları karşısında toplumun kendini savunma kapasitesi solun, sosyalistlerin gücü ve olanaklarıyla bağlantılıdır. Türkiye'nin geride kalan yüz yıllık tarihi bu gerçekliği olanca çıplaklığıyla ortaya koyuyor.

Her şeye rağmen Türkiye'de sosyalist hareket hiç de küçümsenmeyecek bir mücadele tarihine ve birikimine sahiptir. 20. yüzyıl başından sonuna kadar dünya sosyalizmin çok farklı deneyimlerine sahne olurken çok zengin bir siyasi birikim de ortaya çıkardı ve yüz yıl sona ererken dünya-tarihsel ölçekte bir dönem de kapandı. 21. yüzyıl henüz sosyalizmin eski deneyimlerini ve başarılarını aşan örnekler, teorik açılımlar, pratik adımlar ortaya çıkarmadı. Ama insanlığın binlerce yıllık eşitlik ve özgürlük mücadelesi de buharlaşıp yok olmadı. Zayıflamış, gerilemiş olması şu veya bu biçimde sosyalizmin yeni atılımlarının olmayacağı, yeni bir tarihsel dönemin açılmayacağı anlamına gelmez. Türkiye sosyalist hareketi de geride kalan yüz yılda nasıl her şeye rağmen bu topraklarda başlıca siyasi akımlardan biri olduysa yeni yüz yılda da öyle olmaya yetecek siyasi birikime, tarihsel derinliğe sahiptir...

6. Bölüm

KÜRT İSYANLARI ve KÜRT MESELESİ

“Kürt realitesini tanıyoruz.

*Artık Orta Asya’dan birlikte geldik,
gelirken de at sırtında dillerimiz değişti, diyemeyiz.”*
(Süleyman Demirel)

Bilindiği gibi Kürt meselesi cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan, yeni ulus devletin kurucularının yarattığı bir sorun değil, Osmanlı’dan devralınan bir sorundur. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun çatısı altında yaşayan ve İran’ın Safevi hükümdarlarına karşı Osmanlı hükümdarlarını tercih eden Kürtler Osmanlı egemenliğinde yaşarken büyük ölçüde özerk bir yaşam sürmüş, kendi kendilerini yönetmişlerdir. Osmanlı döneminde de zaman zaman merkezi yönetimle çatışma ve ayaklanmalar olmakla birlikte çoğunlukla Sünni/Şafi olan Kürt halkı yine çoğunluğu aynı mezhepten olan Türklerle bir arada durmanın bir yolunu bulurken hem bir tür özerklikten yararlanmışlar hem de bu dinsel bağ ve ortaklık yanı sıra, birlikte yaşamak için önemli bir zemin oluşturmuştur.

Tarihsel olarak “Kürdistan” diye nitelendirilen coğrafya önce 1639’da İran ve Osmanlı, yani Türkler ve Farslar arasında, sonra da Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı ardından dağılınca Araplar ve Türkler arasında bölünmüş ve parçalanmıştır. Kuzeyde Ermenistan ve Azerbaycan sınırları içinde kalan küçük bir parça da katıldığında, beş parçaya bö-

lünen bir coğrafya ve bir halkın söz konusu olduğu unutulursa, “Kürt Meselesi” denilen bu çok boyutlu tarihsel ve uluslararası sorunu anlamak mümkün olmaz. Sonuçta Kürt meselesinin esası, Ortadoğu’nun en eski, otokton halklarından biri olan ve bugünkü toplam nüfusu 40 milyonu geçen Kürtlerin kendi kaderini tayin etme hakkıdır, bölgenin diğer halklarıyla eşit haklara sahip olmasıdır. Osmanlı’dan Türkiye ve İran’la birlikte yeni kurulan devletlere devredilen bu meselenin ulusal, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutları çeşitli ülkelerde farklılıkların yanı sıra pek çok benzerliklere de sahiptir ve Kürt halkının her parçadaki örgütlenmesi, çabaları, mücadelesi şu veya bu biçimde diğer parçaları da etkilemektedir. Zaten bunu bilen egemen devletler de yeri geldiğinde Kürtlere karşı ortak hareket etmekten uzak durmamışlardır.

* * *

Birinci Dünya Savaşı’nın mağluplarından olan Osmanlı devletinin topraklarının büyük devletler tarafından paylaşılmasının ötesinde, Doğu Anadolu’da Ermenilere, Batı Anadolu’da Yunanlara/Rumlara verilmek istenmesi ve özellikle İzmir’in Yunan askerinin işgaline girmesi 1919-22 yılları arasındaki milli mücadelenin tetikleyicisi olmuştur. Yüzlerce yıldır yaşadıkları topraklardan sürülen gayrimüslim halklar olarak Ermenilerin ve Rumların büyük devletlerin himayesi altında geri dönebileceklerini düşünen Müslüman ahali, özellikle topraklara ve diğer zenginliklere el koyan ağalar ve beyler hızla, ayakta kalmış askeri güçlerin, komutanların etrafında toplanmış ve Anadolu’nun işgaline karşı mücadeleye girişmiştir. Yunan ordusuna karşı savaş 1919’daki başlangıcından 1922 sonundaki bitimine kadar dinsel/İslami bir retorik ve bir Cihad havasında yürütülmesine rağmen en sonunda kazanıldığında kurulacak yeni ulus devlet hiç de İslami esaslara uygun olmayacaktı. Ancak 1911’deki Trablusgarp Savaşı’ndan

başlayarak 1912-13 Balkan Savaşı ve 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'nda ve 1919-22 milli mücadele sürecinde 10 yılı aşkın bir süredir savaşıyor, yüzbinlerce evladını kaybeden, yorgun ve yoksul düşen Anadolu insanını askeri liderler tekrar savaşıma-ya ikna etmek için en etkili yolun bir Cihad tarzında ilerlemek olduğunu düşünmüşlerdi.

Milli mücadelenin lideri olarak sivrilmeye başlayan Mustafa Kemal Paşa 15 Eylül 1919'da "Türk ve Kürt'ün birbirinden ayrılmaz öz kardeş olarak yaşayacaklarını ve ortak düşmanlarına karşı demirden bir kale halinde kalacaklarını" belirtiyor, 1 Mayıs 1920'de yaptığı bir konuşmada ise "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni teşkil eden kimselerin sadece Türk, Çerkez, Kürt ya da Laz değil hepsinden mürekkep İslam unsurları olduğunu" yani her birinin farklı etnik kökenlerden oluşan ama "aynı milletin bölünmez parçalarını teşkil ettiğini" söylüyordu.¹

Ayrıca Kürt ileri gelenleriyle mektuplaştığı, görüştüğü bilinen Mustafa Kemal Paşa ve diğer askeri ve siyasi liderler, Kürtleri Türklerle birlikte yeni bir mücadeleye davet ederken onların taleplerini karşılayan vaatlerde bulunmayı ve özenli bir dil kullanmayı ihmal etmiyorlardı.

Bu arada milli mücadele yıllarında ve cumhuriyet öncesinde yapılmış 1921 Anayasası 11. maddesinde vilayetlere özerklik tanınmasını öngörüyordu ki Kürtlerin çoğu da bu vaatleri önemsiyordu. Nitekim Sivas-Erzincan civarında meydana gelen Koçgiri ayaklanması bu vaatleri pek ciddiye almadı ama silaha sarılan aşiretler de sınırlı kaldı ve Kürtlerin çoğu Türklerle birlikte savaşıma ikna oldu.

Savaş sona erip de Yunan ordusu Anadolu topraklarını terk ettiğinde, 1923 yılı başında, İzmit'te İstanbul'dan gelen gazetecilerle konuşan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Kürtlerle ilgili olarak sorulan bir soru üzerine şöyle diyordu: "Başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise, bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür mahalli muhtariyetler

teşekkül edecektir. O halde hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade lazımdır. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima varittir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin ve hem de Türklerin salahiyet sahibi vekillerinden meydana gelmiştir ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve mukadderatlarını birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu müşterek bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olamaz.”²

Yerel özerklikten (mahalli muhtariyet) söz ettiği için Atatürk'ün bu sözleri onlarca yıl halktan gizlendi, devletin kurucusuna bile sansür uygulandı. Sadece bu da değil İsmet İnönü'nün Lozan'da “Türklerin ve Kürtlerin yekvücut” olduğunu belirterek ve bütün tezlerini “Biz Kürtler ve Türkler” diye savunduğu, yani öncelikle bu iki halkı temsil ettiklerini söylemesi de unutturulmak istenecekti. İsmet Paşa, Lozan'da Kürtleri, gayrimüslim azınlıklardan ayıracak ve yeni devletin Türklerle Kürtlerin ortak eseri olduğunu da ilan edecekti.

Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarını tescil eden Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra milli mücadeleye önderlik eden ve devleti kuranlar ideolojik bir dönüşüm geçirerek Türklüğü temel alan etnik bir milliyetçiliği benimsediler. Resmi devlet politikası halini alan bu milliyetçiliğin yeni devleti her yönüyle şekillendirmesi Türkiye'deki Kürt meselesinin de en temel nedeni olarak görülmelidir. Kendilerine verilen sözler tutulmayan, tam tersine varlıkları ve kimlikleri inkâr edilen, evlerinde bile anadillerini konuşmaları yasaklanan, cezalandırılan Kürtler de buldukları her fırsatta bu duruma itiraz ettiler, Mustafa Kemal'in daha 1923 başında öngördüğü gibi “mesele çıkardılar.” Yöneten-egemen Türkler de yönetilen-baskı altına alınan Kürtler de ne yaptıklarını ve sonuçlarını bilerek, ödenecek bedelleri göze alarak geride ka-

lan 100 yılı geçirdiler. Böylece zaman içinde sorun çözülmek bir yana daha da büyüyerek varlığını sürdürdü.

* * *

Cumhuriyeti kuran askeri ve bürokratik elit, millet sistemi adı altında kurulan çok dinli, çok kültürlü yapının Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açtığını düşünüyorlardı. Özellikle Balkan Savaşı'ndaki ağır yenilgiyle birlikte Doğu Trakya'nın küçük bir parçası dışında Anadolu'ya çekilmek zorunda kalınmıştı ve Hristiyan halkların Türkleri Avrupa'dan, hatta Anadolu'dan da sürmeye kararlı olduklarına inanıyorlardı. Nitekim daha öncesinde başlayan Anadolu'nun Türkleştirilmesi Balkan Savaşı sonrasında iyice artmış, 1915'te "millet-i sadıka" diye nitelendirilen Ermeni halkına uygulanan soykırımla en ileri noktasına ulaşmıştı. İttihatçıların devamı olan Kemalistler bu politikaları devralarak sürdürürken zaten artık çok milletli bir imparatorluk değil bir ulus devlet olarak inşa edilmekte olan Türkiye Cumhuriyeti vardı. Bu devlet Osmanlı'nın akıbetine uğramamak için bir yandan "sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz" diyecek, Müslüman kimliği yerine koyduğu Türk kimliğini bir "üst kimlik" gibi sunarken, öte yandan zaten iyice az kalmış gayrimüslim unsurları tasfiyeye, başta Kürtler olmak üzere Müslüman halklara da Türk kimliğini dayatmaya, zorla asimilasyon politikalarına devam edecekti.

Osmanlı'dan kalan topraklarda bir cumhuriyet kuranlar zaten var olan bir ulus, bir Türk milleti bulmadılar, kendilerini etnik olmaktan çok dini kimlikleriyle tanımlayan ve Türkçe konuşan Müslümanlardan bir millet yaratmaya koyuldular. Türkçe konuşmayan Müslümanlar anadillerini terk edip "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyalarıyla Türkçe konuşmaya zorlanırken kamu yönetiminde, devletin örgütlenmesinde Türklük haricinde görünür bir şey olmasını istemiyorlardı.

Özellikle 1930'lar dünyasında, Avrupa'sında esen rüzgârların da etkisiyle yapılan "bilimsel araştırma ve çalışmalar" bütün dünya dillerinin Türkçeden doğduğunu iddia eden Güneş Dil Teorisi ve Türklerin varlığını tarihin ilk dönemlerine kadar götüren ve Türkleri "ırk" olarak yücelten Türk Tarih Tezi Türk kimliğini herkes için cazip hale getirmeye uğraşıyordu. Başbakan İsmet İnönü, "Bu ülkede sadece Türk ulusu etnik ve ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur" derken, dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt da şöyle konuşuyordu: "Türk bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikatı böyle bilsinler."³

Etnik olarak Türk olmayan ama Müslüman olan en kalabalık nüfusa sahip halk Kürtlerdi ve itiraz yollarına da başvurdukları, "mesele çıkardıkları" için en ağır baskılarla karşılaşan da onlar oluyordu. Daha Mart 1924'te Kürt okulları, örgütleri ve yayınları hükümet tarafından yasaklanmıştı. Tek parti rejimi kökleştikçe, Kürtçeye yönelik yasaklamaların kapsamı genişledi ve şiddetlendi. Yerleşim birimlerinin Kürtçe olan isimleri değiştirildi; Kürtlerin çocuklarına anadillerinde istedikleri bir ismi vermeleri yasaklandı; çarşı-pazarda anadillerini konuşmaları cezaya tabi idi. Anadillerinden yoksun bırakılmaları, Kürtlerin büyük çoğunluğunu devlet dairelerinde adeta "sağır ve dilsiz" olmaya mahkûm etti. Musa Anter bu durumu anılarında şöyle anlatmıştı: "Mardin şehrinde beş ilkokul fakat sadece bir müzik öğretmeni vardı. Bu öğretmen Muşlu bir kemancıydı, Tefik Bey diye tanınırdı. Lakabı 'Domiro' idi ve kemanıyla müzik yapan ilk öğretmendi. Bitirirken bize çaldığının ne olduğunu sorardı. Müziği tanımama rağmen, çok korkardım çünkü Kürtçe bir parçaydı. Kürt dili şehrin içinde ve dışında yasaktı ve eğer birisi Kürtçe konuşurken yakalansın, söylediği her kelime için 1 lira öderdi. Mardin şaşkına

dönmüştü. Çünkü Kürtçe konuşamayan halk sağır-dilsiz alfabesi kullanıyordu.”⁴

İmparatorluk bakiyesi olan bir toplumun etnik, dinsel, dil-sel ve kültürel olarak çeşitlilik arz etmesi kaçınılmazdır. Bu çoğulcu toplumsal yapı tekçi bir anlayışla yönetilmeye başlandığında gerilim ve çatışmalar olması da kaçınılmazdır. En baştan itibaren bu çok kimlikli, çok kültürlü yapıyı devlet ve kurulu düzen için bir tehlike, bir tehdit olarak değerlendiren Cumhuriyet eliti devlet aygıtını ona göre örgütler ve özellikle bürokrasiyi bu bağlamda eğitip yetiştirirken, bir millet olmaya ikna edilmekte olan Türkçe konuşan Müslümanlar da aynı milliyetçi ve giderek ırkçı bir anlayışla şekillendi. Sonuçta farklı kimlikleri düşman ve kendi varlığı için tehdit olarak gören, böyle bir anlayışla yetişen yeni kuşaklarla büyüyen, gelişen bir toplumun demokratik bir siyasal sistem kurması da beklenemezdi. Nitekim geride kalan 100 yıl boyunca da çeşitli hükümetler, anayasalar gelip geçse de siyasi sistemin kodları, temelleri fazla değişmedi. Demokratik bir cumhuriyetin sahip olabileceği temel özellikler toplumun çoğunluğunca tehlike ve tehdit olarak görülmeye devam etti. Önce tek parti rejimi, sonra da Soğuk Savaş şartları ve ardından da AKP-Erdoğan dönemi demokratik bir cumhuriyetten uzakta, çoğulcu ve katılımcı bir demokrasinin inkârıyla geçti. Kürt meselesinin en önemli kaynağı budur, onun için Türkiye demokratikleşmeden Kürt sorununun çözümü mümkün değildir.

Cumhuriyet elitlerinin tek parti döneminde uyguladıkları laiklik politikaları da Kürt halkını yeni kurulan devletten uzaklaştıran bir özellik taşıyordu. Dil ve kimlikleri yasaklanan Kürtler zaten yeni devletin kurucusu olmadıklarını görmelelerinin yanı sıra büyük çoğunlukla dinlerine bağlı, mütedeyyin bir halk olarak karşı karşıya kaldıkları laiklik anlayışıyla da pek barışık olamadılar. Devlet himayesine alınan din ve inanç uygulamalarına da tepki gösterdiler. Yeni devlet İslam’la bağlantılı veya İslam’dan beslenen dünya görüşünü, ideolojileri

hem ilerlemeye, “muasır medeniyet seviyesine” ulaşmaya engel gibi görüyordu, hem de geleneksel dini anlayışın muhalefet odaklarının istismarına açık olduğunu düşünerek din ile devlet işlerini birbirinden ayırmanın ötesinde dini, inanç dünyasını devletin kontrolüne alan bir laiklik anlayışını benimsemişti. Bu bağlamda hem Kürtler hem de Türkler, tüm mütedeyyin kesimler bu laiklik anlayışından ve uygulamalardan hoşnut değildi. Nitekim bu kesimlere laiklik “dinsizlik” olarak anlatılıp ikna edildi ve bu tür bir laiklik anlayışının kurucusu ve yürütücüsü olarak CHP sadece tek parti dönemi itibariyle değil daha sonra da, bütün cumhuriyet yılları boyunca suçlandı; 1950’lerden sonra, çok partili sisteme geçilmesinin ardından da çoğunluğun oyunu ve desteğini alamayacaktı. 1960’lardan sonra CHP kendini solda ilan edince laiklikle dinsizliğin eşitlenmesi ve mütedeyyin kesimlere böyle sunulması daha da kolaylaştı. Bu durum muhafazakâr, sağ siyasetlerin işini kolaylaştırırken bir yandan da Kürt meselesini besleyen, hatta büyüten bir etken olarak iş görmeye devam etti. Kürtler, Türkler ve diğer Müslüman halklarla dinsel bağlarını, din kardeşliği anlayışını terk etmediler ama bu bağlamda da beklediklerini bulamadıkları bir devlet anlayışı ve yönetimiyle karşı karşıya olduklarını düşüneceklerdi. Yine de bu bağın ve tarihsel, kültürel ortaklıkların 1990’lı yıllarda ve sonrasında bir iç savaşın çıkmasını engelleyen faktörler arasında yer aldığı söylenebilir.

* * *

Eski cumhurbaşkanı ve başbakan Süleyman Demirel 1984 yazında PKK eylemleriyle başlayan süreci “29. Kürt isyanı” diye adlandırmış olsa da gerçek tam olarak bu değildir. Askeri kaynakların isyan veya ayaklanma diye saydıkları olayların bazıları “tedip ve tenkil” hareketleri, bir bahane yaratıp muhtemel bir itirazı bastırma ve yok etme operasyonları özelliğini taşımakta-

dır ki, 1937-38 “Dersim İsyanı” diye anılan süreç bile Kürtler tarafından isyan değil “Dersim Tertelesi” diye, yani “kırım”, “katliam” olarak nitelendirilir. Bu, cumhuriyet döneminde Kürt isyanları olmadığı anlamına gelmiyor tabii. Tam tersine Kürt halkı milli mücadele yıllarından itibaren eşit haklar istediklerini ortaya koyan itirazlar, isyan ve ayaklanmalar gerçekleştirmiştir. Milli mücadele yıllarında meydana gelen Koçgiri ve Milli isyanları gibi genellikle yöresel ve aşiretler temelinde gelişen bu isyanlar genelleşip Kürt halkının geniş kesimlerini kapsamadığı için çok da zorlanmadan bastırılmıştır. Her şeye rağmen belki de Şubat 1925’teki Şeyh Said İsyanı yeni kurulmakta olan devleti en fazla sarsan, geleceği etkileyen ve inşa halindeki yeni Türk devletinin Kürt meselesini bir beka meselesi, varlık-yokluk meselesi olarak algılamasına ve kendisini de buna göre kurmasına, şekillendirmesine yol açmıştır. Çok uzun sürmese de geniş bir coğrafyaya yayılan bu isyanı her türlü muhalefeti, bu arada İstanbul’da gelişen “aydın muhalefeti” de bastırmak için kullandıklarını itiraf eden, dönemin Başbakanı İsmet Paşa’dan başkası değildir.

Şeyh Said İsyanı gerekçe gösterilerek 4 Mart 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu (Huzurun Sağlanması Yasası) iki yıl sonra uzatılarak 4 Mart 1929’a kadar geçerli olurken hükümete olağanüstü yetkiler tanıyor ve bir tür diktatörlük rejimi kurulmasına olanak veriyordu. Şeyh Said İsyanı aynı yılın mayıs sonunda bastırılmıştı ama bu dört yıl içinde milli mücadele önderlerinin önemli bir kesiminin Kazım Karabekir liderliğinde kurdukları muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılacak, daha da ileri gidilerek Mustafa Kemal’e İzmir’de suikast düzenledikleri iddiasıyla bu partinin önde gelen bütün üyeleri yargılanacak ve bazıları idam edilecekti. Kısacası bu isyan tek partili bir rejimin kurulması ve muhalefetin tasfiyesinin yanı sıra laiklik de dahil olmak üzere çeşitli reformların hızla uygulanması için Kemalist rejim açısından “Allah’ın bir lütfü” olarak değerlendirildi.

Şeyh Said İsyanı bastırıldı ama arkasındaki Azadi ve daha sonra kurulan Hoybun örgütleri başta olmak üzere, çeşitli Kürt örgütleri yer yer ve zaman zaman itirazlarını birçok yoldan dile getirmeye, bazen ayaklanmalara başvurmaya devam ettiler. Bunlar arasında 1926-30 arasındaki üç Ağrı isyanı en önemlileridir ve yıllarca devam ederken İran'la Türkiye arasındaki sınırın yeniden düzenlenmesinden sonra havadan bombardımanların da devreye girmesiyle bastırılabilmiştir. Mevcut sosyal yapının dayandığı aşiret düzeni ve dini otoritelerin de önemli bir rol oynadığı bu dönem isyanlarının son halkası “1938 Dersim İsyanı” olarak bilinir. Ancak 1937 ve 1938'e yayılan bu süreci Kürt halkı “Dersim Tertelesi” diye adlandırmıştır ve bir isyan olarak sunulmasına rağmen aslında yeni devletin kontrol edemediği bu bölgeye hâkim olmak için düzenlediği özel bir askeri harekâtta başka bir şey olmadığı artık bilinmektedir. Hatta Tayyip Erdoğan'ın başbakan olduğu dönemde, 23 Kasım 2011'de devlet adına özür dilediği unutulmamalıdır. Binlerce Dersimlinin katledildiği ve kalanların da sürgün edildiği bu harekât aynı zamanda isyanın lideri ilan edilen Seyyid Rıza ve arkadaşlarının idamıyla sonuçlanmıştı. Böylece 1960'lı yıllara kadar bir tür sessizliğe ve hareketsizliğe girecek Kürtlerin kitlesel itirazları, isyanları da sona ermiş oluyordu.

* * *

Aradan geçen yaklaşık çeyrek yüzyılda kapitalist gelişim ve değişim Kürt coğrafyasına da egemen olurken Kürt egemenleri, toprak ağaları ve ticaret burjuvazisi de Türkiye'nin sosyal ve ekonomik düzenine entegre oluyordu. Türkiye'nin başlıca büyük partilerinin içinde örgütlenen Kürt egemenleri dolayısıyla da eski biçimlerde itirazlar, dini otoritelerin etkinliği, eski tarz yöresel veya aşiretlere dayalı ayaklanmalar devri sona ermişti. Ama bunun yerine yeni ve o zamana kadar Türkiye'nin tanımadığı itiraz biçimleri ve örgütlenmeler geldi.

Çünkü Kürt egemenleri kapitalist sistemin bir parçası olarak tercihlerini yapar ve genellikle sağ ve muhafazakâr partilere katılırken Kürt yoksulları, köylüleri, emekçileri de Türkiye genelinde gelişmekte olan sol ve sosyalist politikalardan daha çok etkilenmeye başladılar. Ulusal duyarlılığa da sahip olan Kürt yoksullarını ve şehirlerdeki orta sınıfı bir yandan Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve lideri Mustafa Barzani'nin güneyde, Irak'ta sürdürdüğü mücadele etkiliyor ve bu arada KDP de Türkiye'de ciddi bir örgütlenmeye gidiyordu. Öte yandan, 1961'de kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve daha sonra gelişen devrimci gençlik hareketinin örgütü Dev-Genç de Kürt meselesini sol ve sosyalist politikalar bağlamında tartışarak farklı bir etki alanı yaratıyorlardı. Nitekim bu durum 1960'larda Dev-Genç'in benzeri bir örgütlenmeye yol açarak Kürt gençlerinin, aydınlarının içinde yer aldığı Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın (DDKO) ve daha sonra da farklı sosyalist örgütlenmelerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Şunu da belirtmek gerekir ki, 60'lı yıllarda Kürt itirazının ve muhalefetinin kendisini ifade etmek için bulduğu ilk siyasi mecra Ekrem Alican ve Yusuf Azizoglu liderliğinde kurulan Yeni Türkiye Partisi (YTP) olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 1961 ve 1965 seçimlerinde Kürt şehirlerinin çoğundan çok yüksek oylar alan⁵ ve bölgenin birinci partisi olan YTP 1965 seçimlerinde iyice bölge partisine dönüşecek ancak 1969 seçimlerinde oyları çok düşünce kendini feshetme yoluna gidecekti.

27 Mayıs darbesini izleyen dönemde oluşan siyasal ve kültürel ortam ve ayrıca 1961 Anayasası'nın da etkisiyle ifade özgürlüğünün genişleyen sınırları Kürt meselesinin eskisinden farklı bağlamlarda gündeme taşınmasına yol açarken yeni bir gelişme daha sonraki yıllara damga vuracaktı; Kürt muhalefeti artık daha açık bir şekilde sola kayıyor, özellikle Kürt gençleri ve aydınları Türkiye sosyalist hareketinin bir parçası, bir uzantısı olarak örgütlenmeye yöneliyordu. Böylece 60'lı

yıllarda oluşan DDKO örgütlenmesi 12 Mart döneminde kapatıldı ve TİP’le birlikte Kürt militanları da “Kürtçülükten, bölücülükten” yargılanarak cezalandırıldı ama artık cin şişeden çıkmış Kürt muhalefeti içinde devrimci, sol bir damar güçlü bir şekilde oluşmuştu.

Böylece 1930’ların sonlarına kadar Kürt eşrafının, ağalarının, şeyhlerinin dinsel otoritelerini de değerlendirerek öncülük ettiği eski tarz ayaklanmalar sona erdikten sonra Kürt meselesi görünür olmaktan çıkarak bir hareketsizlik ve sessizlik dönemine girmiş; çeyrek yüzyıl sonra 1960’larda YTP ile tekrar ortaya çıkmış, kendini açıkça dillendirmeden ve görünür kılmadan yine herkesin anlayacağı biçimde ifade etmişti. Ancak YTP deneyimi de başarılı olamamış, Kürt halkı bu biçimde de haklarını elde etmesinin, taleplerinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını düşünerek devrimci bir yola, sola ve sosyalizme yönelmiştir, denebilir.

Nitekim 70’li yıllarda Türkiye sosyalist hareketinin bir parçası ve uzantısı olarak örgütlenen Kürt hareketi 12 Eylül darbesine kadar esasen bu yapısını sürdürecektir ancak bu darbenin yarattığı şartlar yeni ve en uzun süreli bir Kürt hareketinin fitilini Diyarbakır cezaevindeki baskı ve işkencelerle ateşleyecekti.

* * *

70’li yılların başlarında sosyalist hareketle iç içe, onun bir uzantısı/parçası olarak örgütlenen Kürt hareketi hem kırsal alanda hem de şehirlerde yaygın ve etkiliydi. Kürt şehirleri dahil Türkiye’nin bütününde örgütlenen sosyalist, devrimci örgütler içinde çok sayıda Kürt sosyalisti yer alırken, bir yandan da Kürt coğrafyasında özerk veya sosyalist hareketten bağımsız bir şekilde örgütlenen Kürt devrimcileri, sosyalistleri de vardı. 70’li yılların ortalarına kadar ortak örgütlenme anlayışı egemenken ve Kürt şehir ve kasabalarında sosyalist

hareketteki parçalanmaya paralel bir tablo görülürken, 70’li yılların sonlarına doğru bağımsız örgütlenme anlayışı Kürt hareketinde egemen olmaya başladı. Bu örgütlerden biri, kurucusu Abdullah Öcalan’dan dolayı “Apocular” olarak da anılan PKK idi.

1970’lerin başlarında Dev-Genç içinde faaliyet yürüten üniversite öğrencilerinden biri olan Öcalan, 12 Mart döneminde kısa bir süre tutuklanmıştı ve Mahir Çayan’ın liderliğini yaptığı THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi) sempatisini olarak biliniyordu. 1974’te çıkan af yasasından sonra üniversitelere dönen 68 kuşağından devrimcilerin de inisiyatifiyle örgütlenmeye başlayan devrimci gençler, Ankara’da AYÖKD ve İstanbul’da İYÖKD adı altında dernekler kurmuştu. Öcalan da kuruluş sürecinde Ankara’daki dernekle ilgilenecek ama daha sonra kendisini tamamen siyasi faaliyete adanarak bağımsız bir Kürt örgütlenme oluşturacaktı. Önceleri “Apocular” olarak anılan grup, 1978’de PKK adıyla illegal bir parti olduğunu, ideolojik olarak Marksizm-Leninizm’e bağlı ve siyasi olarak ise “bağımsız ve birleşik bir Kürdistan” amaçladığını ilan etmişti. Aralarında Türklerin de yer aldığı PKK kurucuları ve militanları sadece Kürtlerden oluşmamakla birlikte bu örgüt Kürt halkı arasında örgütlenmeyi temel almıştı ve siyasi olarak THKP-C’nin “öncü savaşı ve silahlı propaganda” anlayışını yorumlayarak kendi özgün koşullarına uyguladığı söylenebilirdi.

Nitekim Türkiye’deki sol/sosyalist örgütler esasen anti-faşist mücadele ekseninde bir siyasi mücadele yürüterek güç biriktirmek zorunda kalırken, Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı şehirlerde ve kırsal alanda faaliyet yürüten PKK ve diğer Kürt örgütlenmeleri için anti-faşist mücadele asıl eksen değildi. Faşist hareketin örgütlenmekte zorluk çektiği Kürt coğrafyasındaki siyasi mücadele Türkiye’nin diğer bölgelerinden farklı bir eksen ve daha doğrudan Kürt egemenlere ve yerel devlet aygıtına yöneliyor, yerel iktidara sahip aşiret ve benzeri yapı-

lara, az veya çok feodal karakterli büyük toprak sahiplerine karşı geliyordu. Bu sosyal ve siyasal farklılık Kürt örgütlenmelerini, en başta da PKK'yi 70'li yılların diğer devrimci örgütlenmelerinden ayıracaktı. Daha çok kırsal alanda faaliyet yürüten PKK silahlı mücadeleyi en başından itibaren propaganda aracı olarak kullanırken bu arada örgütlendiği ve siyasi etkinlik alanı olarak gördüğü yerlerde diğer sol örgütlere karşı da şiddete başvurmaktan çekinmiyordu.

Daha sonraki yıllarda Öcalan'ın da belirteceği gibi, Mahir Çayan'ın "politikleşmiş askeri savaş" stratejisinin Kürt halkında bir karşılık bulduğu söylenebilirdi. Belli bölgelerde örgütlenen ve belirli hedeflere yönelttiği saldırılarla güç biriktiren ve etkinliğini artıran PKK, 12 Eylül darbesinden önce liderlerini ve bazı önemli elemanlarını Suriye, Irak, Lübnan'a çıkararak tedbirli davranmıştı. Ve Filistin kamplarına yerleşerek 12 Eylül cuntasına ve Kürt halkı üzerinde özel olarak yürütülen baskı, aşağılama ve imha politikalarına karşı birikmiş öfkeye tercüman olmayı ve direnme arzusunu örgütlemeyi hedefleyecekti.

Solun, toplumsal muhalefetin bastırılmasının bir parçası olarak Kürt hareketine de saldırıya geçen 12 Eylül cuntasının bu alanda daha da özel uygulamaları oldu; 12 Eylül sonrasında Genelkurmay Başkanlığı'nın bastırdığı "Beyaz Kitap"ta Kürtlerin "Dağ Türkleri" olduğu iddia edilirken şöyle deniliyordu: "Dağların yüksek kısımlarında, tepelerde yaz kış erimeyen karlar vardı. Güneş açınca üzerleri buzlaşan camısı parlak bir tabaka ile örtülürdü karın yüzü. Üstü sert, altı yumuşak olurdu. Bu karın üstünde yürününce, ayağın bastığı yer içeriye çöker, 'kırt-kürt' diye ses çıkarırdı. Doğulu Türkmenlere, Kürt denmesinin nedeni buydu. Bölücülerin Kürt dedikleri, yüksek yaylalarda, karlık bölgelerde yaşayan Türklerin karda yürürken ayaklarından çıkardıkları sesin adıydı aslında."

Kürt sorununu böyle "çözen" ve evde bile Kürtçe konuşulmasını yasaklayan askeri cunta bu açıklamanın "ikna edici" olmadığını noktada silahın, zulmün "ikna kabiliyetine" başvuru-

ruyordu. Bu konuda da Diyarbakır Cezaevi'nin hiç kuşkusuz özel bir yeri olacaktı. Korkunç baskı ve işkencelerin uygulandığı bu cezaevindeki yaptırımlara karşı çıkmak için siyasi tutukluların kendilerini yaktıklarını hatırlamak yaşananları tahmin etmeye yeter...

Hem “terörist”, hem de “bölücü” olarak değerlendirilen Kürtler 12 Eylül'ün dizginlenmemiş zulmünden daha fazla pay aldılar. Örneğin, hapishanelerde uygulanan baskı ve işkencelerin dozu Batı'dan Doğu'ya doğru gidildikçe farklılaşıyordu; İzmir-Buca, İstanbul-Metris, Ankara-Mamak, Diyarbakır hapishanelerinde işkencelerin kademe kademe artması dikkat çeker. Batıdaki hapishanelerin ulusal ve uluslararası kamuoyunun daha çok gözü önünde olmasının bu kademelenlendirmede bir rolü olabilir belki ama aynı zamanda cuntanın algılamasını ve seçici politikalarını da yansıtıyordu.

“Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün” olmasına en büyük tehdidin Kürtlerden kaynaklandığına inanan askeri diktatörlük en ağır zulmü de onların hak ettiğini düşünüyordu. Nitekim Diyarbakır zindanından başlayarak çeşitli Kürt şehirlerine, köylerine yayılan acımasız baskı ve zulüm tetikleyici bir rol oynadı. Kürt halkının giderek genişleyen tepkilerinin sonucunda 1990'lı yıllarda “Özel Savaş” diye adlandırılan sürece, daha genelde “Düşük Yoğunluklu Savaş” diye nitelendirilen ağır çatışmalara rağmen başlamış bulunan silahlı eylemler sona ermedi, bastırılamadı. Büyük kayıplara rağmen PKK'ye katılım artarak sürdü ve 20. yüzyılın son çeyreğinde dünyadaki benzer örneklerinden çok daha büyük ve etkili bir örgütlenme ortaya çıktı. Dolayısıyla 90'larda önce Başbakan, sonra da Cumhurbaşkanı olarak devletin tepesinde bulunan Süleyman Demirel 1984 yazında başlayıp onlarca yıl devam eden bu süreci “29. Kürt isyanı” diye nitelendirirken askeri ve siyasi tabloyu en iyi bilecek yerde bulunuyordu.

12 Eylül askeri diktatörlüğünün geri çekilerek Turgut Özal’a iktidarı devrettiği koşullarda, 1984 yazındaki Eruh ve Şemdinli baskınlarıyla başlayan süreç başlangıçta devlet tarafından pek ciddiye alınmadı. “Bir avuç eşkıya” muamelesi gördü ancak bölgede destek görmeye başlayınca ciddiye alınacak ve ordu devreye girecekti ama artık Kürt şehirlerinde, köylerinde farklı bir rüzgâr esmeye başlamıştı. Devletin bunu anlaması, bütün yönleriyle kavraması ve bastırma yöntemlerini etkili şekilde kullanabilir duruma gelmesi uzun zaman alacaktı.

Tarihte gördüğü ve bildiği Kürt isyanlarının hiçbirine benzemeyen bu yeni durum karşısında devletin kendisini ve toplumu yeniden örgütlemesi ve topyekûn bir savaşa girişmesi kolay değildi. Ama belirli bir zaman da alsa sonuçta bu yapıldı ve askeri açıdan önce bir denge kuruldu, sonra da çatışmalar bölgeyle sınırlı tutularak daha etkili müdahaleler yapılmaya başlandı. Eski genelkurmay başkanlarından İlker Başbuğ askeri olarak PKK’yi defalarca bitirdiklerini ama her defasında yeniden doğduğunu söyleyerek siyasileri suçluyor ve soruna kalıcı çözümü onların bulması gerektiğini belirtiyordu. Ama PKK’nin defalarca bitirilmesinin ne pahasına olduğu tartışılmıyor, unutuluyordu; “Düşük yoğunluklu savaş” denilerek bir tür savaş içinde olduğu itiraf edilince hemen ardından da şu ünlü söz hatırlanmak zorundaydı: Savaşın ilk kurbanı gerçeklerdir! Gerçeklerin konuşulmadığı, bilinemediği koşullarda siyaset nasıl yapılır da Kürt meselesi gibi cumhuriyet öncesinden gelen tarihsel bir soruna çözüm bulunabilirdi ki?

Aslında mevcut düzenin önde gelen siyasi aktörleri de Kürt meselesi çözülmeden Türkiye’nin içine sürüklendiği açmazlardan kurtulamayacağını, giderek daralan siyaset alanının da işlevsizleşip siyaset sınıfını gereksiz duruma getirmekte olduğunu görüyordu. Nitekim PKK’nin eylemleri başladığında iktidarda olan Turgut Özal’dan başlayarak iktidara gelen siyasi parti veya liderler halkın görmediği, göremediği gerçekleri pekâlâ görüyor ve soruna çare arıyordu. Kürt sorununun top-

luma yıkıcı, zehirleyici, geleceğini karartıcı etkileri saymakla bitmez ama iktidara her gelen nasıl milyarlarca doların bu savaşa gittiğini görüyor, en azından bu noktadan başlayarak çözüm yolunun ne olacağını düşünmeye başlıyordu. Örneğin, annesi Kürt olan Özal PKK lideri Öcalan'la ilişki de kurarak, ateşkes ilan edilmesini sağlayıp sorunun daha rahat tartışılmasının koşullarını oluşturmaya denerdi. “Federasyonu bile konuşabiliriz” dedikten sonra da ani bir kalp krizi sonucunda ölümü şüpheyle karşılandı. Daha Özal Çankaya’da iken DYP-SHP hükümetinin Başbakanı olan Demirel “Kürt realitesini tanıyoruz” diyecek ve daha da ileri gidecekti; “Artık Orta Asya’dan at sırtında birlikte geldik, gelirken de yolda dillerimiz değişti, diyemeyiz” derken kendine özgü üslubu içinde sorunu çarpıcı biçimde ortaya koyuyordu.

SHP lideri Erdal İnönü ise daha sonra Halkın Emek Partisi’ni (HEP) oluşturacak Kürt milletvekillerini partisine davet etti ve Kürtlerle bir tür seçim işbirliği yaparak sorunun sistemin içinde tartışılabilir ve çözümlenebilir olmasını sağlamaya çalıştı. Öyle ki bu çabaları boşa çıkınca İnönü’nün siyasetten soğuduğu, daha doğrusu siyasetin sorunların çözümünde bir işe yaramadığını bir bilim insanı olarak gördüğü ve siyaseti bunun için bıraktığı bile konuşulur olacaktı.

Özal’ın Nisan 1993’te ani ölümünün ardından cumhurbaşkanı olan Demirel statükonun adamı olarak Çankaya’da otururken sorunun çözümü için bir şey yapmadı. Tam tersine devletin yürüttüğü “terörle mücadele” toplumsal desteğin düşmemesine çalıştı. Daha sonra başbakan olan ANAP lideri Mesut Yılmaz “Avrupa Birliği’ne giden yol Diyarbakır’dan geçer” derken, Demirel’den sonra DYP’nin başına geçen Tansu Çiller bile Avrupa ülkelerinden birine yaptığı bir geziden dönerken “Bask modeli”nden söz edecek, hatta Mehmet Ağar gibi bir isim “Dağda silahla savaşacaklarına düz ovada siyaset yapsınlar” diyecekti. Ama bunların hiçbirisi sorunun çözümü doğrultusunda somut bir adım atmaya cesaret edemeyecekti.

Devletin akli ve tarihsel korku ve refleksleri bu konuda öyle sağlam ve yüksek bir duvar inşa etti, toplum öyle bir milliyetçi-şoven propaganda bombardımanına tabi tutularak sorunun barışçı ve demokratik yöntemlerle çözümüne set çekti ki, siyasilere görecekleri toplumsal tepkiden çekinmenin yanı sıra “derin devlet” diye nitelendirilen Soğuk Savaş artığı odaklardan ürkerek Kürt meselesini çözmek için bir irade gösteremediler. Artık 40 yıla ulaşan bu süreçte 50 bini aşan can kaybının yanı sıra mali olarak yüzlerce milyar dolar harcanacak, daha da önemlisi bu topraklarda yaşayan farklı etnik kimliğe, dini inanca ve siyasi görüşe sahip insanlar ortak bir gelecek hayalini kaybetme noktasına geleceklerdi.

* * *

Peki, ne oldu ve nasıl oldu da bu mesele 40 yıl gibi gerçekten uzun bir zaman sürüncemede bırakılabildi ve kangrenleşti?

Kürt meselesinin 40 yıl süresince çözümsüz kalması, kangrenleşmesi için başlıca üç şey yapıldı; birincisi, yukarıda değinildiği üzere tümüyle siyasal ve toplumsal bir sorun olan bu konu partiler üstü, siyaset dışı bir hale getirildi. “Hükümetlere göre farklılaşabilen politikalar değil, değişmeyen, koşullara göre dönüşmeyen tek bir resmi devlet politikası” vardı ve her iktidarın bunu izlemesi sağlandı. Artık bütün iktidarlar için Kürt sorunu bir “terör sorunu” idi ve herhangi bir taviz vermeden mücadele etmek dışında bir yol olamazdı. “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün” olarak kalması başka türlü sağlanamazdı. Aslında böylece Özal’dan itibaren partileri iktidara getiren de iktidardan götüren de Kürt meselesi, yani onun çözümsüz kalmasının yarattığı sorunlar oluyordu ama demokratik bir rüzgâr, siyasetin yeni bir momentum kazanması ancak bu devlet politikasında bir değişime yol açabilirdi. Bunun için 2000’li yılların başına kadar, AKP ve Tayyip Erdoğan’a kadar beklenenecekti.

İkincisi, “terörle mücadele” olarak sunulan çatışmalar, Türk ve Kürt gençlerinin ölümleri, kendi dağlarını, topraklarını bombalayan uçaklar, toplar vs. sanki başka bir ülkede cereyan ediyormuş gibi sunuldu, Türkiye’nin bir kısmı ile sınırlandı, bloke edildi. Özellikle batıda yaşayanlar sanki Türkiye’nin dışında süren bir savaşın seyircisi durumuna geldiler. O yıllarda hâlâ etkili olan ana akım medya, televizyon ve gazeteler toplumun çoğunluğuna bu hikâyeyi pazarladılar ve zaten bunu almaya hazır bir toplum çoğunluğu da pek tereddüt etmeden satın aldı. Bu da çok önemliydi çünkü zaman geçtikçe sorun kartopu gibi daha da büyüyerek toplumun üzerine gelmesine rağmen izlenen “resmi devlet politikası”na muhalefet, eleştiri gelişemiyor, yeni ve farklı adımların atılması için uygun toplumsal ortam ve koşulların oluşması engelleniyordu. Ne olursa olsun “Şehitler ölmez/Vatan bölünmez” diye haykıran yoksul, duvarları sıvasız evlerin sokaklarına bayraklar asılıyor ve ateş düştüğü yeri yakıyordu, daha fazlasını değil...

Üçüncüsü, bu sorun gerekçe gösterilerek, aslında bahane edilerek bir tür “güvenlik devleti” oluşturuldu ve Soğuk Savaş sonrasında yeniden kurulmakta olan dünyaya uyumlu bir yeni Türkiye’nin ortaya çıkması engellendi. Eski ve köhne bir siyasi düzenin içinde uzun yıllardır savaşan, sıcak çatışma içinde olan bir ordu oluşturuldu ve bu, Türkiye’nin büyük bir kazanımı olarak sunuldu. Öyle ki 90’lı yılların sonlarında ünlü yatırımcı Soros bile “Türkiye’nin en önemli ihraç ürünü ordusudur” dediğinde gerçekten de Türk ordusu onlarca ülkede asker bulunduran, görevler üstlenen, üsler kurmaya başlayan ve askeri sanayiye de geliştiren önemli bir bölgesel güç haline gelmişti. Çok daha sonraları İHA-SİHA yapımı ve satışını bir gurur kaynağı gibi sunacak AKP’den önce bu doğrultuda zaten pek çok adım atılmıştı. Askeri bir güç olmadan bölgesel bir güç olunamayacağını düşünen büyük burjuvazinin onlarca yıl bu sorunun sürüncemede kalmasına ciddi bir itiraz etmemesinin en önemli nedenlerinden biri, ordunun askeri kapasitesinin

artması ve askeri-sınai gelişmeler olacaktı. 90'lı yıllarda sona eren Soğuk Savaş'ın ardından çok kutuplu hale gelen dünyada hem Türkiye'nin ağırlığı hem de askeri gücün önemi artmıştı. Yıllardır süren “düşük yoğunluklu savaş” sayesinde ordunun gücünü ve savaş kapasitesini artırmasının yeniden kurulmakta olan dünyada ne anlama geldiğini, nasıl bir karşılığı olduğunu en iyi büyük burjuvazi biliyordu. ABD'nin dünyada kurduğu hegemonyanın ardında devasa askeri gücünün ve savaş sanayisinin olduğu bir sır değildi. Dolayısıyla Türkiye'deki burjuvazi de emperyal hevesler peşinde, en azından bölgesel bir güç olmaya çalışırken arkasında askeri bir güç olması gerektiğini biliyordu. Öte yandan, kendisini vatan savunması içinde gören ve yıllar içinde binlerce mensubunu kaybeden ordunun da bu sorunun çözümüne kapı aralaması, farklı politikalara alan açması söz konusu değildi. Dolayısıyla diğer nedenlerin yanı sıra bu nedenle de büyük burjuvazinin orduyu karşısına alması ve farklı politikalar izlenmesini talep etmesi ve sağlaması Türkiye gibi bir ülke için pek mümkün değildi.

Askeri-polisiye güç ve yöntemlerle sorunu çözmeyi hedefleyen ama sorunu daha da büyüterek, dallanıp budaklandırarak kangrenleştiren bu politikanın aslında toplumun çeşitli kesimlerine sağladığı bazı çıkarlar, yararlar oluyordu ve karşılığında da bu kesimlerden destek alıyordu. Böyle bir alışveriş olmadan bu süreç 40 yıl süremezdi.

Büyük burjuvazinin bölgesel yatırımlarını destekleyecek ve diğer güçlerle rekabetinde avantajlı olmasını kolaylaştıracak, gerektiğinde askeri gücünden ve caydırıcılığından yararlanacağı bir ordu karşılığında bu politikaya destek olduğu aşikârdır. Bu bağlamda askeri sanayi yatırımlarının da önemli olduğunu unutmamak gerekir. Büyük burjuvazinin somut çıkarları ve sınıf egemenliğinin güçlenmesi açısından sağladığı yeni olanaklar daha açık ve kolay görülebilirken orta sınıflar da dahil olmak üzere, daha alt sınıflar, emekçiler, işçiler ve genel olarak yoksullar ise bu politikadan paylarına düşen olumsuz sonuçları gör-

memeleri için büyük propaganda bombardımanına tabi tutuluyordu. Vatan, millet, bayrak, ezan, şehit... söylemi esas olarak yönetilenlere hitap eden milliyetçi-şoven bir propaganda olarak kabul görmüyor değildi. “Güçlü ordu-güçlü devlet”in, alt sınıfların gündelik sorunlarının çözümü için de bir araç olabileceği yanılması pekâlâ inanılır bulunuyor, toplumsal destek ve rıza üretmekte işe yarıyordu. Somut, elle tutulur kazanımlar, refah düzeyini geliştirici adımlar yerine doğuştan sahip olunan milli veya dini kimliğe üstün vasıflar biçmek ve başka kimlikler karşısında daha üstün, daha ulvi, daha fazlasına hakkı olduğunu vs. iddia etmek genellikle daha kolay karşılık buluyordu.

İnsanların arasındaki farkları, eşitsizlikleri temel alan milliyetçi-sağ politikaların rekabeti ve üstünlüğü temel alan, ayrıca değişime de karşı çıkan görüşlerinin geniş kitlelerce kabul görmesi daha kolayken, insanların ortak veya benzer yanlarına dikkat çekerek daha eşitlikçi ve dayanışmacı bir dünyanın inşa edilmesi için çağrı yapan, değişim ve dönüşümü savunan sol politikaların kabul görmesi daha zordu. Nitekim Türklerin büyük çoğunluğunun üzerinde bu milliyetçi-sağ politikalar etkili oldu ve Kürt sorununun da çözümsüzlüğe sürüklenmesi için gereken toplumsal desteği üretmeyi başardılar. Bu toplumsal destek sadece Türklerden gelmiyordu dinsel kimliklerine daha çok bağlı ve/veya koruculuk kurumu üzerinden devletle işbirliği yapan ve belirli mali olanaklara kavuşan bir kısım Kürt’ten de geliyordu. Özellikle Kürtlerin bir kesiminin bu tutumu önemliydi; çünkü Kürt korucuların devletin silahlı görevlileri olarak başka Kürtlerle çatışıyor olmaları sorunun Kürtlerin hakkı, hukuku değil milliyetçi-şoven propagandanın ileri sürdüğü bir çerçevede olduğuna ilişkin algıyı güçlendiriyordu.

1984’teki başlangıcından 2000’li yılların başlarına kadar çeşitli hükümetlerin izlediği bu politikanın biriktirdiği ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel pek çok sorun Kasım 2002’de Tayyip Erdoğan ve arkadaşlarının iktidara gelmesinde de rol oynayacaktı. AKP iktidara gelirken vaatlerinden biri de Kürt meselesini

çözmekti; çünkü sistemin eski ve geleneksel partileri bu soruna el atmayınca sistemin dışından gelen bu yeni partinin başka konularda olduğu gibi bu konuda da yapabileceği şeyler olabilir-
di. Nitekim Erdoğan ve arkadaşlarının sergilediği tavır buydu. Denemek istediler ama kendilerine bir yarar getirmeyeceğine, hatta iktidardan edeceğine karar vererek vazgeçtiler ve ne yazık ki sorunu eskisinden de daha kötü bir noktaya sürüklediler.

* * *

Aslında Turgut Özal'ın ardından siyasi partileri iktidara getiren ya da iktidardan götüren sorunların başında, Kürt sorunu ve yol açtığı krizler, yeni yarattığı veya yeni boyutlara ulaştırdığı sorunlar geldi. Özal'dan sonra 90'lı yılların başında Süleyman Demirel'in DYP'si ve Erdal İnönü'nün SHP'sinin yaptığı koalisyon soruna biraz daha esnek yaklaşmaya çalışırken SHP tarafından hazırlanan "Kürt Sorunu Raporu" önemliydi. İlk kez iktidara ortak olan büyük partilerden biri soruna ilişkin ciddi bir siyasi rapor hazırlamış ve devletin resmi politikası olarak herkese dayatılan görüşlerden farklı ve eleştirel bir şeyler söylüyordu. Ancak koalisyonun büyük ortağı Demirel, Özal'ın ölümünün ardından SHP'nin de desteğiyle cumhurbaşkanı olduktan sonra devletin her yaptığını her durumda savunmaya özen gösterecek, yani daha önceden saptanmış "partiler üstü" Kürt politikasına sahip çıkacaktı.

DYP-SHP hükümetinin yaklaşımı ve özellikle SHP lideri Erdal İnönü'nün çabaları Kürt halkının saflarında da yeni bir harekete yol açıyor ve silahlı çatışmalar sürüp giderken bir yandan da legal, açık mücadele ve örgütlenme de gündeme geliyordu. Nitekim daha sonraki yıllarda HDP ile en güçlü temsil imkânını elde edecek ana-akım Kürt partilerinden ilki Halkın Emek Partisi (HEP) oldu.

Aslında Erdal İnönü'nün çağrısı ve girişimleriyle SHP'den aday olarak seçilen bazı milletvekilleriyle Kürt hareketinin

sistemin içine çekilmesi amaçlanmıştı. Siyasal sistem Kürt hareketine belirli bir varoluş biçimi ve hakkı sağlarsa zaman içinde atılacak bazı reformist adımlarla silahlı mücadele gereksiz hale gelir ve sönümlenebilirdi. Kürt halkının demokratik siyasi örgütlenmesi ve mücadelesi meşruiyet kazansa ve devletin baskı aygıtlarından çok ideolojik aygıtları devreye girse belki de Erdal İnönü'nün yaklaşımı şu ya da bu ölçüde karşılık bulabilirdi.

Ancak olayların akışı ve sürecin ilerleyişi hiç de öyle olmadı. Tam tersine Kürt sorununun çözümünü devletin ideolojik aygıtları değil baskı ve zor aygıtları üstlendi. Böylece nasıl bir kalkışmayla karşı karşıya olduğunu zaman içinde daha iyi idrak eden devlet özel olarak örgütlenirken, askerin yanı sıra polis de özel olarak örgütlenecek, o da yetmeyecek Kürt halkı içinden devletle işbirliği yapan aşiretler, aileler arasından korucular da örgütlenecekti. Ancak bütün bunlara rağmen devletin gücü sorunu kalıcı olarak çözmeye yetmiyor, topluma verilen sözler boşlukta kalıyordu. Kürt siyasi hareketi ise bütün zorluklara ve engellere rağmen büyümeye, yaygınlaşmaya devam ederken legal alanda da siyasi bir örgütlenme her durumda varlığını sürdürecekti.

SHP'den aday olarak seçilen 7 milletvekili Paris'te düzenlenen bir Kürt Konferansı'na katılınca gelişen tepkiler üzerine SHP'den ihraç edildiler. Bunun üzerine bu milletvekillerinin de içinde bulunduğu bir grup Kürt siyasetçi Haziran 1990'da Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurdu. HEP, kurulduktan üç yıl sonra "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozma amacını taşımak ve bu yolda faaliyette bulunmak" iddiasıyla açılan dava sonucunda Anayasa Mahkemesi tarafından Temmuz 1993'te oybirliğiyle kapatıldı. Ama artık parlamento dahil siyasal sistemin her alanı Kürt siyasi mücadelesinin çeşitli örgütlerine, siyasi partilerine katlanmak zorunda kalacak ve ardı ardına kapatmalara rağmen gün gelecek parlamentoda üçüncü büyük parti olacaklardı. Böylece HEP'i sırasıyla Demokrasi Partisi (DEP),

Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Demokratik Toplum Partisi (DTP) ile Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) izledi.

Bu arada iktidara gelen AKP, Kürt sorununun çözümü için bir arayış içinde İmralı'da cezasını çekmekte olan Abdullah Öcalan ve PKK de dahil, Kürt hareketinin farklı odaklarıyla, çeşitli kesimleriyle görüşüyordu. Sonuçta "Çözüm Süreci" adı verilen bir adım atılacak ve bir tür barış süreci gelişecekti. Yumuşayan siyasi iklim ve koşullarda, Öcalan'ın Kürt siyasi hareketi ile Türk solunu, kadın hareketini, ekolojik ve diğer muhalefet hareketlerini bir çatı altında toplama projesi gerçekleşme şansı buldu. Önce Halkların Demokratik Kongresi (HDK) adı altında, gerek Türk gerekse Kürt ve diğer etnik ve dinsel kimliklerin, kadın hareketinin, Alevilerin, LGBTİ+ bireylerin ve ayrıca tek tek sosyalist aydınların bir araya geldiği geniş bir toplumsal muhalefet meclisi kuruldu; bir süre sonra da HDK'nin kolaylaştırdığı ve desteklediği çalışmalarla çoğulcu, demokratik bir kitle partisi olarak 15 Ekim 2012'de Halkların Demokratik Partisi (HDP) kuruldu.

Öte yandan, daha önceki yıllarda Norveç'in Oslo kentinde MİT ve PKK arasında gizlice sürdürülen görüşmeler önce yeni bir ateşkes ve ardından da Aralık 2012'de açıkça yeni bir barış sürecini gündeme getirdi. Asya'dan Latin Amerika'ya, İspanya'dan İrlanda'ya dünyanın çeşitli ülkelerinde benzer ulusal veya etnik kimlik sorunlarının çatışma yoluyla değil de müzakere yoluyla, barışçı ve demokratik yöntemlerle çözülmeye başlaması en güçlü dönemini yaşayan AKP için de benzer bir girişimi açıkça ilan etme fırsatı veriyordu. Her şeye rağmen siyasi bir cesaret gerektiren bu adımın atılması çok önemliydi ve aslında parlamentodaki muhalefet partilerinden değilse de kamuoyundan gereken desteği buldu.

Zamanın Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Erdoğan'ın kamuoyuna, cezaevindeki Abdullah Öcalan'ın da kendi örgütü PKK'ye yönelik açıklamalarıyla gerçekten de bir

özüm süreci başladı. Karşılıklı ateşkes ilan edilirken PKK de silahlı unsurlarını Türkiye sınırları dışına çıkaracaktı. Kürtçe köy ve şehir adlarının iadesi, Türk alfabesinde bulunmayan x, w, q, ê gibi harflerin kullanımına izin verilmesi, ilköğretim okullarında öğrenci andının kaldırılması, Âkil İnsanlar Heyetleri oluşturularak bütün bölgelerde geziler, toplantı ve görüşmeler düzenlenmesi, TRT’de Kürtçe yayın yapan kanalların kurulması, Kürdistan adını taşıyan legal siyasi partilerin (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi ve Kürdistan Özgürlük Partisi) kurulması hep bu sürecin adımlarıydı. Öcalan ile Kandil ve HDP arasında görüşmeler, toplantılar hükümet görevlileri ve MİT’in gözetimi ve kolaylaştırıcılığında yapılıyor ve gelişmelerden kamuoyu sıkça bilgilendiriliyordu.

Eksik kalan önemli bir boyut ise bütün bu sürecin önemine uygun bir şekilde parlamentoda da ele alınması, TBMM’nin de sürecin bir parçası olmasıydı. Hükümet buna pek istekli değildi çünkü parlamentodaki muhalefet de MHP’den milliyetçi ve CHP’den de ulusalcı tepkiler sergiliyordu ve sürecin ağırlık merkezi TBMM’ye kayarsa Erdoğan ve AKP hükümeti muhtemelen kendi kontrollerinden çıkmasından korkuyordu. Ancak en azından CHP’nin dahil edilmediği ve MHP’nin de tepkilerinin kontrol altına alınmadığı bir ortamda sürecin gerçekten bir çözüm üretmesi mümkün değildi. AKP bu açmazı aşmaya ve bir yol bulmaya çalışmadı.

Öte yandan, her şeye rağmen süreç ilerledikçe AKP kendisinden çok HDP’nin, Kürt hareketinin meşruiyetinin güçlendiğini, siyasi olarak daha çok yararlandığını düşünmeye başladı ve zaten zaman içinde böyle bir tablo açıkça ortaya çıkmıştı. Oysa AKP ve özellikle Erdoğan açısından bu süreç onları güçlendirmeli ve Kürt halkının geniş desteğiyle başkanlık sistemine geçiş de dahil olmak üzere, planladıkları değişim ve dönüşümleri gerçekleştirebilmeliydiler. AKP iktidarı yukarıda belirtilen adımların yanı sıra kolektif değil de bireysel haklarla sınırlı birtakım düzenlemelerle artık çözümün nihai olarak sağlanmış olacağına

inanır veya bu beklenti içinde hareket ederken, Kürt tarafı hiç de bu kadar sınırlı bir çözümle yetinmek niyetinde değildi.

Bir yandan da AKP Kürt sorununu İslamcılıkla, ümmetçilikle çözebileceğini düşünüyor ve buna güveniyordu ancak Kürt halkının büyük kısmı için “ümmet kardeşliği” yeterli bir çözüm zemini yaratmıyordu. AKP yine de şansını denedi, çözüme ulaşsa aynı zamanda ümmet anlayışının da başarısı olacaktı. Ancak Kürt sorununu barışçı yollarla çözme çabası farklı toplumsal ve siyasal dinamikleri harekete geçiriyor ve AKP’nin ümmetçi yaklaşımına alan açmadığı gibi demokratik bir ortamın gelişmesine yol açıyordu, hem de AKP’nin öngörmediği ve katlanamayacağı kadar... Sonuçta çeşitli demokratik örgütlenmelerle birlikte sol ve HDP güçleniyor, AKP ise bunu sağlayan, bu duruma yol açan politikaları açıkça savunmadığı ve sahiplenmediği için arada kalıyor, hoşnutsuz, şaşkın ve dağınık bir tutum sergiliyor ve doğal olarak zayıflıyordu.

Kürt hareketi artan siyasi meşruiyeti ve toplumsal gücüyle AKP’nin koymak istediği bariyerleri aşacağını ortaya koyarken aynı zamanda demokratik bir programa da sahipti ve kazanılan, daha da kazanılacak hakların güvencesinin örgütlü, demokratik bir toplum ve rejim olduğunun bilincine vardığını ortaya koyuyordu. Dolayısıyla özellikle “demokrasi tramvayından inmiş” bulunan Erdoğan’ın hayalindeki başkanlık sistemine destek olmaları mümkün değildi. Nitekim süreç çeşitli tıkanmalar, krizlerle ağır aksak ilerlerken Mart 2015’te HDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş “Seni başkan yaptırmayacağız” dediği ünlü konuşmasını yapınca Erdoğan da süreci sonlandırdı. Oysa AKP ve HDP heyetleri tarafından Dolmabahçe Sarayı’nda daha yeni bir siyasi mutabakat metni açıklanmıştı ve süreç daha da derinleşerek ilerleyecekti. Erdoğan’ın bilgisi ve onayı olmadan ne böyle bir buluşma ne de böyle bir metnin deklarasyonu olabilirdi ama Erdoğan haberi olmadığını söyleyecekti.

Böylece geride kalan 40 yıl içinde demokratik ve barışçı yollardan bir çözüme ulaşmak için yaratılmış en büyük fırsat

harcanmış oldu. Kısa sürede çatışmalar daha da şiddetlenirken 7 Haziran 2015'te yapılan seçimlerle de AKP oyları yüzde 40'a gerileyecek ve Meclis'te çoğunluğunu kaybedecekti. HDP ise yüzde 13'ün üzerinde oy ve 80 milletvekili ile AKP ve CHP'den sonra parlamentonun üçüncü büyük partisiydi ve bu barış sürecinin kimin işine yaradığını somut olarak gösteriyordu. AKP, MHP'nin desteğiyle ülkeyi yeni bir seçime zorlarken yaz aylarında bir dizi Kürt şehri de "hendek savaşlarına" ve bir tür ayaklanmalara sahne olunca "güvenlik ve özgürlük" ikilemine sıkıştırılan halk öncelikle "güvenlik" diyecek, bunu da AKP'nin sağlayacağına inanacak ve 1 Kasım 2015'te yapılan seçimlerde AKP'ye yüzde 49 oy vererek Meclis çoğunluğunu yeniden kazandıracaktı.

Kürt hareketini karşısına alan AKP artık MHP ile kol kola girmişti ve yeni müttefikinin anlayışına uygun bir şekilde "düşük yoğunluklu savaşı" şiddetlendirecekti. Artık barışçı ve demokratik yollardan bir çözüm için yeni bir fırsatın gelmesi AKP-MHP ortaklığının egemen olduğu bir Türkiye'de mümkün değildi. Bunun için gerçekten yeni bir dönemin açılması ve farklı bir siyasi iklimin oluşması gerekiyordu ama ülkede esen rüzgârlar tam tersi yöndeydi ve işin kötüsü daha da şiddetlenecekti...

* * *

Toparlayacak olursak; Halkların Demokratik Partisi akamete uğrayan çözüm sürecine rağmen daha önceki partilerden çok daha ileri gidecek ve dolayısıyla AKP-MHP iktidarının ağır saldırılarıyla karşı karşıya kalacak, Demirtaş da dahil liderleri ve siyasi kadroları tutuklanırken parti hakkında da kapatma davası açılacaktı.

Öte yandan, geride kalan onlarca yıl içinde Kürt halkı kimliğine sahip çıkarken kolektif bir bilinçlenme ve yaygın bir örgütlenme de sağladı. Çözüm sürecinin akamete uğramasının ardından

asında Türkiye’de PKK tarafından yürütülen silahlı mücadele de bir daha eski düzeyinde ve şiddetinde olmadı. Hatta süreç içinde bir anlamda sönümlenirken HDP’nin de etkisiyle demokratik siyasi mücadele öne çıktı ve bu yoldan ilerlediğinde çok daha etkili olabileceğini ve somut kazanımlar elde edebileceğini gören Kürt halkı ardı ardına kapatılan partilerin yerine her defasında yenisini kurarak hak ve özgürlük mücadelesini sürdürdü.

Silahlı mücadelenin Türkiye’de önce geri plana çekilmesi, sonra da bir nevi sönümlenmesinde, özellikle Suriye iç savaşı, IŞİD’le mücadele ve Rojava’da atılan adımlar önemli oldu. Ama bunların yanı sıra Türkiye’nin daha önceki dönemlerle kıyaslandığında askeri olarak daha etkili ve inisiyatifli olduğu da gözleniyordu. Özellikle İHA-SİHA desteği artıp daha ileri askeri ve silah teknolojisi devreye girdikten sonra PKK’nin de Türkiye içindeki silahlı eylemlerini hemen hemen sonlandırdığı dikkat çekiyordu. Özellikle Suriye ve Irak’taki gelişmeler dolayısıyla PKK’nin hedeflerinde ve odaklandığı sorunlarda farklılaşmalar meydana geldiği için Türkiye’deki örgütlenmesi de eski biçimlerinde olmayacaktı.

Bununla birlikte PKK liderleri Türkiye’de silahlı mücadeleye son verdiklerini, artık buna gerek olmadığını, demokratik siyasi mücadelenin esas olduğunu açıkça ilan etmekten uzak durdular. Çok çeşitli çağrılara ve böyle bir adım atılması halinde demokratik siyasi mücadelenin güçlenmesi için geniş bir alanın açılacağı belli olmasına rağmen bu konuda eski paradigmayı terk ettiklerini resmen açıklamayacaklardı.

Sonuçta Kürt hareketi hedeflerini maksimize etmekten vazgeçerek daha makul taleplere doğru çekilmeye karar vermişti. Yeni hedef olan “demokratik özerklik” üniter devlet yapısı ile de bağdaşabilir, demokratik bir cumhuriyetin üstünde yükselen herhangi bir siyasi rejim içinde gerçekleşebilir talepler toplamı, farklı ama yine eşit ve özgür bir yaşam modeliydi.

Ancak Kürt halkının taleplerini geri çekmesine Türk halkının karşılık verdiği ve uzatılan eli yakaladığı söylenemez. Türk-

lerin onlarca yıl süren savaşıla günlük yaşamındaki zorluklar, sıkıntılar arasında ilişki kurmasını engelleyen “resmi devlet politikası” böylece hükümetler üzerinde demokratik bir baskı oluşmasına da olanak vermemişti. Hatta bu politika “terörle mücadele” adı altında vücut bulurken bu nitelendirme bile Kürt hareketinin demokrasi dışı, siyasi olarak meşru olmayan taraf olduğunu vurguluyor ve kendisi de demokratik düzeni korumaya çalışan taraf oluyordu. Bu propaganda Türk halkı üzerinde işe yaradı ama Kürt halkının üzerinde pek etkili olduğu, onun örgütlenmesini ve hak mücadelesini engellediği söylenemez.

Sonuçta Kürt sorunu çözümsüz kalarak, az çok benzer biçimler içinde yıllara yayıldıkça ve kaçınılmaz olarak yeni sorunlara yol açtıkça Kürt sorunu “Türk sorunu” haline geldi. Çünkü aynı devletin çatısı altında azınlıkta olan bir halk etnik kimliği dolayısıyla baskı altında ve en doğal haklarından yoksun bir şekilde yaşamaya mahkûm edilirken çoğunlukta olan, egemen durumda bir halk bu duruma onay verir veya sessiz kalarak ortak olursa kendisi de özgür değildir, çünkü kendi haklarına sahip çıkamıyor, gerçek çıkarlarını savunamıyor demektir. Türklerle Kürtlerin karşılıklı durumları böyle bir tabloyu ortaya koyuyordu ve değişmesi ancak Türk halkının daha demokratik bir Türkiye’nin oluşması için adım atmasına, harekete geçmesine bağlıydı.

Şu bir gerçek ki, geride kalan 40 yıl içinde Kürt halkı örgütlenmiş ve taleplerini de asgari bir seviyeye çekerek mevcut sistemi demokratikleştirerek kendi taleplerini de gerçekleştirebilir olduğunu düşündüğü bir noktaya gelmiş bulunuyor. Kürt halkı demokratik özerklik derken Türkiye bütününe demokratikleşmesinden söz ediyor, “Demokratik Cumhuriyet” talep ediyor. Dolayısıyla Kürt halkının sadece kendi demokratik hak ve özgürlüklerini kazanmakla kalmayıp, bir anlamda Türk halkının da demokratik hak ve özgürlüklerini elde etmesini sağlayacak bu yaklaşımının karşılık bulması ve Türk halkının uzatılan eli kavrayarak birlikte demokratik cumhuri-

yet için mücadele etmesi bekleniyor artık. Bu anlamda “Kürt sorunu” artık bir “Türk sorunu” haline gelmiş bulunuyor.

Bu arada, bir tür savaş içinde olan ordunun bu süreçten kazançlı çıkanların başında geldiği söylenebilir. 12 Eylül darbesinin ardından estirilen zulüm fırtınası, yaygın işkenceler ve idamlar askerin itibarını belli ölçüde sarsmıştı ama bu süreçte ordu nispeten toparlandı. Savaş tecrübe ve yeteneğini artırarak Türkiye’nin bölgesel bir güç olma iddialarına ciddiyet kazandırdı. Gerçekten de bölgenin en güçlü ordusu haline gelirken Kürt hareketinin azami hedefinden, yani “bağımsız ve birleşik Kürdistan” amacından vazgeçmesinde önemli bir rol oynadı.

Sonuç olarak, 40 yıla yaklaşan bu çatışmalı, birbirini yok etmeye yönelik mücadele artık iki taraf açısından da farklı davranmaya olanak veren, dahası çözüm kapısını açmak için farklı davranmayı zorunlu kılan bir dönüm noktasına gelmiş bulunuyor. İki taraf da azami hedeflerine ulaşmak için elinden gelen her şeyi yaptı ve artık uzlaşma ve anlaşma zamanı gelmiş olmalı; Kürt halkı kendi açısından geri çekilip, asgari taleplerle yetinerek ve çözümü demokratik bir cumhuriyet içinde aradığını ilan ederek üzerine düşeni yapmış bulunuyor, elini uzatıyor. Türk halkı uzatılan bu eli kavrayıp geleceği birlikte kurmaya, çoğulcu, katılımcı, şeffaf ve demokratik bir sistem ve demokratik bir devlet kurmaya yönelirse, Kürt meselesi hızla çözüm yoluna girebilir. Yerel demokrasinin daha gelişkin ve etkin olacağı demokratik bir devlet inşa edilerek Osmanlı’dan devralınan bu mesele tarihe karışabilir.

Cumhuriyetin ikinci yüzyılının böyle büyük bir barış ve özgürlük atılımıyla başlaması için şartlar olgunlaşmıştır. Tek gereken şey bu konuda siyasi bir iradeyi kararlılıkla ortaya koymaktır.

Bilinmek zorundadır ki, Kürt sorunu çözülmeden demokrasi sorunu çözülemez, demokratik bir cumhuriyet kurulamaz!

7. Bölüm

‘YENİ TÜRKİYE’ ve TAYYİP ERDOĞAN

*“Demokrasi bir tramvaydır,
gittiğimiz yere kadar gider, orada ineriz!”
(Tayyip Erdoğan)*

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk 1919’dan 1938’e kadar yaklaşık 20 yıl hüküm sürerken aynı zamanda bir “Tek Parti ve Tek Adam Rejimi” de kurmuş ve yeni bir Türkiye yaratmıştı. Kemalistler çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından sonra kurulan Türk ulus devletini “Yeni Türkiye” diye nitelendirmeyi severlerdi.

Cumhuriyetin ilk yüzyılının sonuna doğru iktidara gelen Tayyip Erdoğan da 2003’ten 2023’e kadar 20 yıldan fazla hüküm sürer ve Mayıs 2023 seçimlerinde iktidarını korurken son yıllarında bir “Tek Adam Rejimi” kurdu. İktidar partisi AKP ve Erdoğan da bir süre sonra “Yeni Türkiye”den söz etmeye, devraldıkları 80 yıllık cumhuriyeti “Eski Türkiye” diye nitelendirmeye başladılar.

Doğrusu şu ki, Tayyip Erdoğan sadece cumhuriyet tarihinin en uzun süre iktidarda kalan politik lideri olmakla kalmadı, gerçekten de Türkiye’yi yeniden kurma fırsatı eline geçen bir politik lider oldu. Çünkü Mustafa Kemal ve arkadaşları nasıl Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya yeniden kurulurken Osmanlı’nın bakiyesinde yeni bir ulus devlet kurulmasını sağladılar ve buna haklı olarak “Yeni Türkiye” dedilerse

Tayyip Erdoğan ve arkadaşları da 1990’larda sona eren Soğuk Savaş sonrasında yeniden kurulmakta olan dünyada Türkiye’yi yeniden kurmayı vaat ederek iktidar olmuşlardı. Tarihin akışı onlara bu fırsatı verdi ama bunu kullanamadılar.

“Yeni Türkiye” kurduklarını iddia ettiler etmesine ancak buna ne kendileri inandı ne de kendilerine benzettikleri bu Türkiye eskisinden daha iyi oldu. Tam tersine Erdoğan’ın eseri eskisini aratır oldu. Her halükârda Erdoğan’ın peşinden giden ve toplumsal kutuplaşmanın bir ucunu oluşturan kitlenin karşısında her şeyin daha kötü olduğuna inanan bir diğer kutup yaratmayı başardılar. Mayıs 2023 seçimlerini kazanmaları önlerinde Türkiye’yi rahatça yönetecekleri ve istedikleri menzile doğru sürükleyecekleri anlamına gelmiyor. Çünkü bu kutuplaşma sonucunda ortaya çıkan toplumsal yarılmada büyük kentler ve Karadeniz dışındaki kıyı şeridi Erdoğan iktidarına karşı kararlı bir muhalefet haline gelmiş bulunuyor. Türkiye’nin en gelişmiş, en eğitimli, en zengin şehirlerini kaybetmiş bir iktidarın yola devam ederken karşılaşacağı zorlukları, engelleri aşması ve ülkeyi istediği noktaya doğru taşıması kolay olmayacaktır.

Bir zamanlar AKP ve Erdoğan’ın en büyük destekçilerinden gazeteci Elif Çakır, kurucuları arasında eski AKP Genel Başkanı ve Başbakanı Ahmet Davutoğlu’nun da bulunduğu ve muhafazakâr çevrelerin çok önem verdikleri İstanbul’daki Şehir Üniversitesi 30 Haziran 2020’de Erdoğan’ın bir kararname ile kapatılınca hayal kırıklığını *Karar Gazetesi*’nde şöyle dile getirmişti: “Bir hikâyenin güzel başlaması mı önemli olan, nasıl bittiği mi?”

14 Ağustos 2001’de kurulan AKP 15 ay sonra 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelirken Erdoğan ve arkadaşları için hikâye hiç de fena başlamamıştı ama gerçekten de beklenenden çok daha uzun süren bu hikâye bittiğinde toplumun büyük çoğunluğunun AKP yıllarını hayırla anacağını düşünmek biraz zor görünüyor...

TİP üyesi Prof. İdris Küçükömer'in 1969'da yayımlanan *Düzenin Yabancılaşması* kitabında Türkiye'deki geleneksel sağ-sol saflaşmasının yanlış olduğunu "aslında sağ soldur, sol da sağ" diyen ve çok tartışılan, ezber bozan iddiası AKP'nin 20 yılı aşan iktidarında denenmiş, sınanmış oldu. Sonuçta görüldü ki, sağ siyaset, milliyetçi-muhafazakâr iktidarlar tek parti diktatörlüğüne kadar gidebilen bir anlayışa sahiptir; DP, AP, ANAP ve nihayet AKP daha demokratik bir Türkiye kurmak için kılını kıpırdatmadı. Tam tersine var olan sistemin biraz nefes almaya olanak veren sınırlı demokratik hak ve özgürlüklerini budamak, tasfiye etmek için uğraştılar. En son ve belki de en çok umut veren AKP idi, en büyük hayal kırıklığını da o yarattı. İktidarda kaldığı süre uzadıkça vaat ettiklerinin tam tersi bir yönde ilerleyip en sonunda MHP ile, o da yetmeyince Hizbullah ile işbirliği yaparak iktidarını koruma yoluna gidince başlarken vaat ettiği noktanın tam tersi bir noktaya sürüklendi. Bırakın daha demokratik bir Türkiye'yi kanunların herkes için geçerli olduğu bir Türkiye bile kalmadı...

Peki, neden böyle oldu? AKP ve Erdoğan neden gerçekten de yeni bir Türkiye yaratma fırsatı önlerine gelmişken bunu değerlendiremedi? "Muhafazakâr-demokrat" olduklarına ilişkin iddiaları, 70'li yıllarda TKP'nin sloganı olan "ileri demokrasi" söylemleri neden terk edildi? "Kürt sorunu benim de sorunumdur" diye başlayıp, Oslo'da PKK ile MİT arasında gizli görüşmeler yaptırıp sonra da "Çözüm süreci" başlatıp en sonunda da sorunu daha kötü duruma getirmeyi nasıl becerdiler? "Milliyetçiliği ayaklarımızın altına alıyoruz" deyip nasıl sonra "yerli ve milli" olmaya karar verdiler? Erdoğan Başbakan olduğunda kıdemli gazeteci Hasan Cemal'e "Hasan Abi" diye hitap etme nezaketini ve alçak gönüllüğünü gösterirken sonra nasıl "İngiltere, Almanya, Fransa ve şahsım dörtlü zirve yaptık..." noktasına geldi? Hasan Cemal de dahil yüzlerce gazeteciye nasıl davalar açtı, nasıl çoğu tutuklandı? Kendi eliyle ödüllendirdiği Çetin Altan hayatını kaybetmese belki o

da tutuklanırdı çünkü gazeteci ve yazar çocukları “subliminal mesaj verdikleri” iddiasıyla yıllarca hapiste kalmadı mı? 2023 yılı itibariyle 21 yıl gerçekten çok uzun bir süre ve bunlara benzer örnekler saymakla bitmez...

Sorun, “İktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlaka yozlaştırır” sözünün ima ettiğinden çok öteye gidiyor. İslamcı, milliyetçi veya muhafazakâr camianın ya da daha genelde sağ siyaset cenahının içinden çıkan politik liderlerin, siyasi kadroların, partilerin demokrasi anlayışı ve demokratik kapasiteleriyle ilgili ciddi sorunlar var. Bu sorunları tartışmak AKP’nin 20 yılı aşan ve bedeli ağır olan iktidar yıllarında neden ve nasıl davrandığını kavramak açısından yararlı olacaktır.

* * *

AKP 12 Eylül 1980 darbesinin geç gelen, 20 yıl sonra çıkan bir ürünüdür; daha yakın olarak ise 28 Şubat 1997 post-modern darbesinin eseridir. 1960-1980 arasında kültürel hayattaki “sosyalist hegemonya” giderek toplumsal ve siyasal hayatta da etkilerini yaratmış, özellikle de 70’li yıllarda hızla kitlesellenen ve yükselen militan bir sol/sosyalist hareket Soğuk Savaş koşullarında fazlasıyla büyük bir tehdit olarak görülmüştü. Bu sosyalist hareketi tasfiye etmek için gelen ama bununla yetinmeyen 12 Eylül darbecileri sola alternatif olmak üzere “Türk-İslam Sentezi” diye nitelendirdiği bir ideolojik-siyasi gübreliği geniş biçimde toplumun her kesimine yayarak geriye çekilecekti. AKP bu gübrelikte beslendi, büyüdü ve 2000’lerde hegemonik bir güç haline geldi. Zamanlamanın 2000’lerin başına gelmesi ise yine bir başka askeri darbenin, 28 Şubat 1997’deki post-modern darbenin ürünüdür.

28 Şubat darbesi olmasa ve önce Refah Partisi, sonra yerine kurulan Fazilet Partisi kapatılmasa AKP olamazdı, kurulamazdı. Erdoğan ve arkadaşları “milli görüş gömleğini çıkardık” diye ifade ettikleri değişimle giderek genişleyen bir

toplumsal ve siyasal destek sağlayamaz, Batı dünyasından da aradığı ilgi ve anlayışı bulamazdı.

1960-80 arasındaki dönemde sosyalizmin kültürel hegemonyası ve 70’lerde sosyalist hareketin kitlesel-toplumsal bir güç haline gelmesiyle etki alanı daralmaya ve zayıflamaya başlayan devletin ideolojik aygıtları dini sola karşı kullanmakta pervasızlaştı. Siyasal sistem bu yeni duruma uygun bir tarzda şekillendirilmeye ve ideolojik hegemonya güçlendirilmeye çalışılırken dinsel referanslara ağırlık verilmeye başlandı. Dolayısıyla 12 Eylül 1980 darbesi solu tasfiye etmekten de ötede siyasal-toplumsal sistemi yeniden düzenlerken “Türk-İslam Sentezi”ni hazır bir formül, bir ideolojik reçete olarak önünde bulacaktı. Aslında böylece darbeciler laiklik başta olmak üzere cumhuriyetin kurucu değerlerine aykırı davranmış ve ordunun her zaman savunduğunu iddia ettiği Atatürkçü ya da Kemalist anlayışın da dışına çıkmış oluyordu. Ancak açılan o yoldan ilerlendiğinde 22 yıl sonra “Milli Görüş” diye adlandırılan Türkiye’deki siyasal İslam’ın içinden çıkan AKP’nin iktidarına gelinecekti.

Sadece bu kadar da değil, diğer ayağı olan milliyetçilik de -geleneksel, taşralı ve İslam’la yakın akraba olan milliyetçilik- MHP’ye geniş bir alan açtı. 70’lerde sokaktaki militan gücüne rağmen oy desteği marjinal bir parti olmaktan ileri gitmeyen MHP 90’lardan itibaren çok daha güçlü ve etkin bir parti haline geldi. Bunun yanı sıra eski CHP lideri, yeni DSP lideri Bülent Ecevit’in de çabalarıyla solun bir kesiminde “ulusalcılık” adı altında açıkça Kürt düşmanlığı yapmaktan, ırkçılığı savunmaktan çekinmeyen yeni ve farklı bir milliyetçilik -kentli, eğitilmiş ve seküler bir milliyetçilik- de zuhur etti. Nitekim MHP ve DSP’de temsil edilen bu iki milliyetçilik türü 1999 seçimlerinden birinci ve ikinci parti olarak çıktılar ve ANAP’ı da yanlarına alarak birlikte koalisyon hükümeti kurdular. Sonra da 2001’de ekonomiyi büyük bir krize sürükleyip 2002’deki seçimlerde Türkiye’yi AKP’ye teslim ettiler.

Erdoğan ve arkadaşlarının, Necmettin Erbakan ve “Milli Görüş” içindeki gelenekçi liderlere karşı hem “genç” hem de “yenilikçiler” olarak ilgi çekmesi ve destek bulması “demokrasi mücadelesi” diye sunulur ve Batı kamuoyu tarafından da böyle satın alınırken, 28 Şubat’ın baskı ve saldırıları altında bunalmış, mağdur olmuş İslamcılar ve geniş bir Müslüman kesim tarafından da İslam için bir cihat olarak algılanıyordu. Daha yeni hapis haneye girmiş, siyasi yasaklarla mağdur edilmiş Tayyip Erdoğan hem Batı’nın hem Müslümanların hem eski merkez sağ partilerden yüz çevirmiş muhafazakâr-milliyetçi kitlelerin hem de neo-liberal politikaların Anadolu’dan büyük şehirlerin varoşlarına göç etmek zorunda bıraktığı yeni ezilen kesimlerin, kent yoksullarının desteğini alabilen bir siyasi lider olarak benzersiz bir noktada duruyor ve hızla güçleniyordu.

Neo-liberal politikaları benimser ve finansal sermayeyi desteklerken küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni kent yoksullarını, ezilen kesimleri de kucaklayabiliyordu. Bir yandan iş insanlarını ve yoksulları bir araya getirirken bir yandan da İslam dinini, gelenekleri, tarihi ve medeniyeti savunuyor ama aynı zamanda da rasyonaliteyi, hoşgörüyü, serbest piyasayı, devleti şirket gibi yönetmeyi savunup ve belagat ve hitabet yeteneğini de iyi kullanarak çok geniş kesimlerin toplumsal desteğini almayı başarıyordu. Heybesinde herkes için bir şey vardı ve cömertçe dağıttığına ikna olmaya hazır kalabalıkların kahramanı haline gelmesi zor olmadı.

Özellikle kent yoksulları 90’lı yılların sonlarına kadar kendini ülkenin sahibi gören ve egemen olan siyasi ve kültürel elit tarafından aşağılandıkça Milli Görüş, yani legal İslamcı hareket, “Türkiye’nin Müslüman Kardeşleri” bu kesimlere gerçekten de sahip çıktı ve hele de 90’lı yıllarda büyük şehirlerde belediyeleri kazandıktan sonra sosyal destek alanını çok genişletti. 90’ların ikinci yarısında Necmettin Erbakan’ın liderliğindeki Refah Partisi (RP) en büyük siyasi parti haline gelmiş artık sadece Anadolu esnafına, taşraya övgüler düz-

müyor, kasaba ve küçük şehirlerden büyük kentlere, çevreden merkeze doğru ilerlemelerini de sevk ve idare ediyordu. Solun tasfiye edildiği ve sosyalizmin bir daha gündeme gelmeyeceği, tarihin sonunun geldiği iddialarının egemen olduğu koşullarda ezilenlere, emekçilere başka sahip çıkacak ve sosyal, sınıfsal bir mücadele hattına sokacak güç kalmamış veya toparlanamamıştı. Dolayısıyla küreselleşme sürecinin mağdurları, büyük kentlerin ezilen yeni kesimleri için AKP ve özellikle Tayyip Erdoğan cumhuriyetin başından beri Türkiye’yi yöneten Batı hayranı, eğitilmiş, seküler, hali vakti yerinde bir elit tabakaya ve temsil ettikleri elitizme karşı kendilerini savunan, içlerinden çıkmış biri, hayran oldukları lider haline gelecekti. Bu bağlamda Necmettin Erbakan’ın 40 yıllık siyasi mücadelesi, son yıllarda RP’nin yükselen siyasi itibarı ve birikimi artık AKP ve Erdoğan’a devrolmuştu.

“Kolektif liderlik” ile yönetildiği görüntüsü veren AKP’de Erdoğan “eşitler arasında birinci” gibi görünürken AKP liderleri yanında Necmettin Erbakan ve arkadaşları arkaik kalıyor ve bu arada devletle, Avrupa ve ABD ile kavga etmeye de devam ediyorlardı. Bundan dolayı da 90’lı yıllarda RP’yi en büyük parti haline getirerek önce yerel, hemen ardından merkezi iktidara taşıyan sosyal ve siyasal güçler AKP ve Erdoğan’ın arkasında saf tutmaya karar verdi. Kolektif liderliğini Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve Bülent Arınç’ın yaptığı bu yeni ve genç politik ekibin uzlaşmacı, ılımlı, hoşgörülü tutumu, devletle ve Batı ile kavga etmeyen, tam tersine işbirliğine hazır tavrı giderek daha da genişleyecek bir toplumsal destek ve güç bulacaktı. Bu bağlamda Kemal Derviş’in IMF ile birlikte hazırladığı ekonomik istikrar programını harfiyen uygulamakta tereddüt etmeyen AKP iktidarıyla 2001 krizinden çıkış süreci sadece ekonomik bir toparlanma ile kalmadı. Aynı zamanda organik bir krizin de önü kesilecek, sistemden umudunu kesen kitlelerin yeniden sisteme ve devlete bağlanacakları, yeni bir sivil toplum-siyasal toplum dengesinin kurulacağı bir noktaya doğru ilerlenecekti.

80’li yıllarda Özal ve ANAP ile küreselleşme sürecine uyum sağlamaya çalışan, özellikle ekonomik olarak neo-liberal dönüşümlerin toplumsal sıkıntılarını, sancılarını 90’lı yıllarda çok çeken ve çok yönlü, çok katmanlı krizlere sürüklenen, 1994 ve ardından 2001’deki büyük ekonomik krizlerle sarsılan Türkiye kapitalizmi 90’lı yıllardaki siyasi istikrarsızlık ve kargaşadan sonra aradığı iktidarı ve lideri bulmuştu. AKP ve Erdoğan dünyada esen rüzgârlardan ve nereye yatırım yapacağını, akacağını bilemeyen finans kapitalin tevecühünden de yararlanarak Türkiye kapitalizminin kurtarıcısı olarak sahneye çıktıklarını gösterdiler ve zaten yerlisi ve yabancıyla sermaye bunu hızla kavradı. İşin ilginç, en alttaki kesimlerden başlayarak ezilenler, emekçiler ve halkın büyük bir kesimi de kurtarıcısını bulduğuna inanıyordu ve gerçekten çok uzun bir süre peşini bırakmayacaktı.

Böylece Tayyip Erdoğan Türkiye tarihinde hiçbir politik lidere nasip olmayan bir ilgi, karizma ve toplumsal fanatizme varan bir destek bulmuştu ve iktidar yılları boyunca bol bol kullanacaktı.

“Özetlersek AKP’nin iktidara gelmesi pasif bir devrimle sonuçlandı: Madun dindar unsurların madunların belirleyici örgütlülüğü olmadan düzene dahil edilmesi. Rejim İslamileşti ama İslami bir rejim haline gelmedi. Halkın sesinin duyurulması için kanallar açtı ama halkçı olmadı. Laik elitler kontrolü kaybetmediler, üstelik bu yalnızca göstermelik bir kontrol değildi... İslam, Türk kimliğinin görünürlüğünü azaltmadan ulusal birliğin tanımlayıcı bir özelliği haline geldi.”¹

Oysa devletin kurucu ideolojisi Kemalizm İslam’ı Türk kimliğinin bir parçası olarak görmüyordu ve onu dışlamış, laik devletin kontrolüne almıştı. Kemalizmin oluşturmaya çalıştığı Türk kimliği laik ve milli özelliklerle belirleniyordu, AKP bu kimliği revize etmiş oldu.

28 Şubat post-modern darbe süreci görünen ve görünmeyen alanlarda İslamcı hareketi hayli hırpaladı ama daha da önemlisi AKP'nin zuhur etmesiyle Milli Görüş'ün, yani Türkiye'deki legal politik İslamcılığın parçalanması ve AKP kanalıyla ehlileşerek sisteme katılması, biraz revize edip, biraz kendine benzeterek sistemin bir parçası haline gelmesiydi. 12 Eylül darbesi ve ardından Özal döneminde yapılanlarla sendikalar ve diğer türden sınıf ve kitle örgütlerinden yoksun işçi-emekçi hareketi ve sol/sosyalist hareket etkisizdi; toparlanarak ciddi bir muhalefet gücü olabilecek duruma gelemiyordu. Boşluğu doldurmaya kalkışan ve gerçekten de kendi tarihinin en büyük gücüne ulaşan İslamcı hareket de AKP ile ehlileşerek sistemin bir parçası olunca neo-liberal politikaların ve küreselleşme sürecinin Türkiye gibi ülkelere dayattığı diğer politika ve uygulamaların karşısına çıkacak, muhalefet edip dizginleyecek bir güç kalmadı.

Nitekim AKP'nin iktidar yılları neo-liberal politikaların en vahşi, en acımasız bir şekilde uygulandığı, en olumsuz etkilenen nüfusun en alttaki kesimlerine aktarılan sosyal yardımların hem fazlasıyla abartıldığı hem tarikat örgütlenmelerinin içine çekilmelerinin sağlandığı hem de insanlar muhtaç hale getirilerek karşılığında siyasal ve sosyal destek istendiği ve alındığı bir Türkiye yaratıldı.

Makarna-kömür karşılığında AKP'ye destek olan yoksulları aşağılayan şehirlerin üst ve orta sınıflarının da yoksullaşması ve kent merkezlerindeki evlerin kiralarını ödeyemez duruma sürüklenerek kenar semtlere doğru gitmek zorunda kalmaları AKP'nin son yıllarında, 2020 sonrasında olacaktı.

Düzene itiraz ederek, sisteme muhalefet ederek yola çıkan bir siyasi hareket sonuçta düzene katılıp onu güçlendiriyorsa, oluşturduğu siyasi kimliğin radikalliğine ve gücüne bağlı olarak düzeni, sistemi de değiştirir, kısmen kendine benzetir; yani tek taraflı bir ilişki, sadece düzenin o hareketi yutup yok etmesi söz konusu olamaz. Milli Görüş ve çevresindeki İs-

lamcı hareketi ehlileştirerek düzenle bütünleştirirken AKP de bunu yaptı; İslami bir düzen kurmadı ama düzeni yer yer, belli alanlarda İslamileştirdi. Bu noktada en sert ve görünür eleştirinin Kemalistlerden, seküler kesimin elit ve tuzu kuru unsurlarından gelmesi AKP'nin işini kolaylaştıran bir rol oynuyordu. Güçlü ve inandırıcı bir solun eleştirileri ve emekçilerin örgütlenmesini temel alan, geliştiren bir muhalefetin olmaması AKP'nin büyük avantajıydı. Kemalistlerle ve ülkeyi AKP'ye kadar yönetmiş elit kesimlerle mücadele AKP'nin ilerleyen yıllarda bir parçası olacağı dünyadaki “sağ popülist” dalganın temel özelliklerine de uygun düşüyordu.

3 Y'ye, yani Yasaklara, Yolsuzluklara ve Yoksulluğa karşı olduğunu, bunlarla mücadele etmek için iktidara geldiğini iddia eden AKP ilk yıllarında dinci değil ama muhafazakâr, baskıcı ve tutucu değil liberal, hatta Kürt sorunundaki farklı söylemiyle demokrat olduğuna ilişkin bir kanaat uyandırmak için uğraşüyor ve sonuçta bütün bu kesimlerden de destek alabiliyordu. Özellikle liberal aydınlar AKP'yi ilk yıllarında hararetle desteklerken “muhafazakâr-demokrat” bir hareketin Türkiye'yi değiştirip dönüştüreceğine çok inanmış ve güvenmişlerdi. AKP de ilk yıllarında içeride ve dışarıda meşruiyet arayışında olduğu için sayıları çok fazla olmasa bile etkileri abartılan ve sesleri fazla yankılanan liberal aydınlarla iyi geçinmeye dikkat ediyor, onların desteğine önem veriyordu. Onların da katkılarıyla iktidara iyice yerleşen ve özgüvenle hareket etmeye başlayan AKP iktidarı, Erdoğan'ın suretinde bir ülke yaratmak için adımlarını attıkça ittifakları farklılaşacak, müttefikleri değişecekti. Artık Erdoğan'ı destekleme noktasından uzaklaşanlar pişmandılar ama iş işten geçmiş, Erdoğan iktidarını sağlamlaştırırken kendi konumunu da “eşitler arasında birinci” olmaktan “tek adamlığa” çıkarmıştı. Daha sonraki yıllarda bu aydınların bazıları Silivri cezaevinde, bazıları ise Avrupa'da sürgünde pişmanlıklarını dile getireceklerdi ama Erdoğan artık dünyada yükselmekte olan bir dalganın,

ABD'deki Trump'tan Brezilya'daki Bolsonaro'ya, Macaristan'daki Orban'dan Hindistan'daki Modi'ye uzanan “yeni sağ popülizm”in Türkiye'deki örneği, çok bariz “yerli ve milli temsilcisi” olmuştu.

Egemenlerin, iktidar bloğunun bir kesimi açısından işin güzel tarafı eski İslamcıların ayak bağı, engel olmak bir yana krize sürüklenmiş, ayakta durmakta zorlanan sistemin restore edilmesini sağlamaları takdire şayandı. Büyük sermaye, tekeli burjuvazi ve eskiden beri ülkeyi yönetmekte olan siyasi elitin bir kısmı elbette desteklerini esirgemedi. Bu arada büyük sermayenin bazı mensupları, “İstanbul dükallığı” istisnai olarak en ufak bir eleştiri yapmaya kalktıklarında ise Erdoğan kendi iktidarlara zamanında nasıl büyük paralar kazandıklarını yüzlerine haykırmaktan keyif alıyordu.

* * *

Öte yandan, AKP'nin bir yüzü böyle düzenin sağlamlaştırılması, sistemin restore edilmesini sağlamak iken bir diğer yüzü ise radikal denebilecek bir havzadan zuhur ettiği, resmi olmayan bir tarihten çıkıp geldiği gerçeğini yansıtıyordu. Dolayısıyla hiçbir şeyin değişmemesi için her şeyin değişmesi gerekiyordu. Bu da onu siyasi merkeze yerleşmiş radikal, en azından aykırı bir parti görünümüne kavuşturuyor, Erdoğan meydanlarda attığı nutuklarda ezber bozan şeyler söylüyor ve beklenmeyen adımlar atıyordu. Ama bunun için ilk yıllardaki meşruiyet arayışının bitmesi, yeterince güçlendiğini görüp test etmesi ve özgüveninin tavan yapması gerekecekti ki, bu da biraz zaman alacaktı.

Türkiye'deki geleneksel sağ/muhafazakâr siyaset, seçmen çoğunluğunun genellikle kendisine destek olduğunu görünce demokrasi denilen sistemi “milli iradenin tecellisi” diye nitelendirdiği bir durumdan ibaret, her istediklerini yapabilecekleri bir yönetim tarzı olarak anılıyor ve halka da böyle

sunmak işine geliyordu. Birkaç yılda bir sandıklara oyların atılarak iradesini belirten halkın bir daha bir şeye karışması, başta örgütlenme hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü olmak üzere temel hak ve özgürlüklerini kullanarak seçtiklerini ve sistemi denetlemesi, seçim dönemleri dışında da taleplerini dile getirmesi beklenen ve istenen şeyler değildi. Yönetilenler oyunu verip karşılığında yönetenlerden bazı şeyler alır, haklı veya haksız bazı avantajlar, ranttan paylar elde eder, gerisine karışmaz, karışmamalıdır, anlayışı egemendi. Politik elit bunu yerleştirmiş, halka kabul ettirmişti. Dolayısıyla bir kez seçildikten sonra istediklerini yapabileceğini düşünen politik kadrolar halkın örgütsüz ve demokratik bir bilinçten uzak kalmasının işlerine geldiğini bilerek ülkeyi yönettiler. Örgütlü ve asgari ölçülerde bilinçli olmayan bir toplumun demokratik bir sistem kurması da mümkün olmuyor elbette. Eğitimli denebilecek kitlenin durumunu da Sakallı Celal “Bu kadar cehalet ancak tahsille mümkündür” veciz sözüyle ifade etmişti. Yani eğitimli, aydınlanmış olanların önemli bir kısmının demokrasi bahsinde toplumun diğer kesimlerine yararı olması maalesef pek de beklenebilir değildi.

Peki, sağ siyasetin uzak durduğu şeylerde “sol siyaset” olduğunu iddia edenler ne yapıyordu? Çünkü sahip olduğu değerler ve siyasi anlayış itibarıyla solun örgütlü bir toplum ve demokratik bir anlayışın yerleşmesi için çalışması, mücadele etmesi gerekir. Ancak bu açıdan da durumun değişmesine yol açacak bir tablo yoktu; erken cumhuriyet zamanında var olan tek parti sisteminde zaten sola hayat hakkı yoktu. 1950 sonrasındaki çok partili dönemde ise anti-komünizm politik alanın başta gelen özelliği olurken Soğuk Savaş’ın da etkisiyle bir tür “güvenlik devleti” anlayışı egemen olacak ve sosyalist bir sola hayat hakkı tanınmamaya devam edecekti. Ancak 1960’larda ortaya çıkmaya başlayan bir tür “düzen içi” solun ve daha sonraki yıllarda daha güçlü bir şekilde var olmaya başlayan devrimci, sosyalist solun büyük bir kısmı da

Kemalist tek parti sloganında ifadesini bulan “halka rağmen, halk için” anlayışından mustarıptı. Halkın siyasi bilincinin gelişmesi, kendi öz örgütlenmesini inşa ederek, hak ve özgürlüklerine sahip çıkarak kendini yönetmesi ve bu temellerde bir sosyalizm anlayışının egemen olduğu söylenemez. Ancak 1970’lerde gelişmeye başlayan bu sol anlayış 12 Eylül’ün yok etmeye çalıştığı şeylerin başında geliyordu.

Özetlenen bu siyasi tarih giderek aşırı sağa, popülizme doğru kayarak bir tek adam rejimi inşa eden Erdoğan’ın işini kolaylaştırdı. Zaten toplumsal ilişkiler ve devletin yapısında var olan uygulamaları, ilişkileri, anlayışları devralıp kendine göre yeniden şekillendirerek ve geliştirerek biraz daha ileri götürmüş oluyor ve hem destekleyicisi kitleler hem de bürokrasi ve devletin kurumları tarafından pek de yadırganmadan kabul görüyordu. Zaten Erdoğan da bu süreçte ne kadar “yerli ve milli” davrandığını kanıtlamak için sık sık dayandığı tarihsel referansları sergilemekten kaçınmayacaktı.

Erdoğan’ın yeni sağ popülizmine doğru kaymasında Gezi direnişi ve Kürt sorununun barışçı yollardan çözümü için önerilen “Milli Birlik ve Beraberlik Süreci” adı verilen sürecin tıkanması ve iktidardaki ortağı Fethullahçılarla arasının bozulması önemli dönüm noktaları oldu. İktidarda kalmak için yeni müttefikler ise MHP ve “derin devlet” diye adlandırılan Soğuk Savaş artıkları olacaktı.

Özellikle Gezi direnişi AKP’nin bütün dengelerini sarsmış, CHP’nin de içinde yer aldığı ılımlı muhalefetten radikal muhalefete, seküler kesimle artık bir ilişkinin olamayacağını kanıtlıyordu; iktidarını sürdürmek için AKP’ye bu cenahtan gelebilecek bir destek, olumlu bir yaklaşım mümkün değildi. Demirtaş’ın “Seni başkan yaptırmayacağız” açıklamasıyla sona eren barış sürecinin başarısızlığı ise Kürt hareketinden de Erdoğan’a bir destek gelmeyeceğini ortaya koymuştu. Böylece boşluğa düşen ve Fethullahçılarla da kavgaya tutuşan Erdoğan iktidarda kalmak için güçlü bir destek sunabile-

cek müttefike muhtaçtı. “Denize düşen yılana sarılır” hesabı MHP’ye ve derin devlete sarılarak boğulmamaya çalışacaktı.

* * *

Her şeyden önce kurulduktan 15 ay sonra tek başına Meclis’te çoğunluğu kazanmakla birlikte AKP’nin 2002’de hemen iktidar olduğu söylenemez. Buna hem kendisi hazır değildi, kadroları yoktu, programını uygulayabilecek birikimi ve yeterliliği yoktu hem de sistemin kendisi de AKP’yi nerden çıkıp geldiğini anlayamadığı ve kabullenmediği bir tür “üvey kardeş” muamelesi yaparak karşılaşmıştı. 1000 yıl süreceği söylenen 28 Şubat post-modern darbesinden sadece 5 yıl sonra tek başına çoğunluğu alınca öteden beri yönetenler de AKP’nin kendisi de şaşırды. 12 Eylül sonrasında 20 yıldır birikmiş sorunlar, ekonominin 1994 ve 2001’de içine sürüklendiği ağır krizler sonucunda Meclis’te bulunan partilerin hepsini yüzde 10 barajının altında bırakan 3 Kasım 2002 seçimleri yeni kurulan AKP ve o dönemde Meclis dışında olan CHP’den oluşan iki partili bir Meclis ortaya çıkarırken halk o zamana kadar ülkeyi yönetmiş bütün partileri cezalandırmış, tasfiye etmişti. Aslında seçimlerle çok büyük bir değişim ve dönüşüm isteği ortaya konmuştu.

Siyasi yasağı dolayısıyla milletvekili adayı olmasına izin verilmeyen Tayyip Erdoğan partisinin başındaydı ama Meclis’te değildi. Abdullah Gül hükümeti kurduktan sonra Meclis’teki diğer parti CHP ile uzlaşıldı ve Mart 2003’te yapılan bir ara seçimle Erdoğan Siirt’ten milletvekili seçilip Başbakanlığı Gül’den devraldı. Böylece herkesin düşündüğünden çok daha uzun sürecek bir “Erdoğan dönemi” başlarken buna yol veren CHP lideri Deniz Baykal muhtemelen bir sonraki seçimde AKP’nin gideceğini ve kendisinin Başbakan olacağını hayal ediyordu. Çünkü hem AKP’nin ne kadar hazırlıksız olduğunu hem de sistemin sert tepkisini görmüş ve 5

yıl dayanamayacağını düşünmüş olmalıydı. Hapse girerek mağdur olan ve halkın daha da çok desteğini alan Erdoğan'ın Meclis dışında kalması halinde, mağduriyetinin süreceğini ve halkın umudunun da diri kalacağını öngörerek durumu normalleştirip foyasının bir an önce ortaya çıkmasını sağlamayı hesapladı herhalde.

Ancak siyaset bilimi doçenti Deniz Baykal'ın evdeki hesabı çarşıya uymayacaktı. AKP iktidara hazırlıksızdı ama siyasetin ince hesaplarını bilmiyor değildi. Siyasi labirentlerde dolaşırken yolunu kaybedip kendini tüketecek hatalardan da kaçınmasını becerecek bir kolektif liderlikle ilerlediler. Sonuçta Anadolu'nun uyanık esnaf ve tüccarının ruhuna ve becerilerine, yeteneklerine sahip siyasi kadrolar, en olumsuz koşullarda dükkânını, ticarethanesini yaşatmayı başaran o esnaf ve tüccarlar gibi “siyasi dükkân” ayakta tutmanın bir yolunu bulacaktı. Baykal da dahil siyasi rakipleri ve muarızları, AKP'nin “siyasi dükkân” her koşulda koruyacağını ve hatta büyüteceğini öngöremediler. AKP'yi yeterince ciddiye almanın cezası ağır olacaktı...

Rejimin ve devletin asli sahipleri, başta askeri ve sivil bürokrasi, yargı AKP'yi aşağılayarak engellemeye çalıştıkça halkın artan desteğini arkasına alan AKP sabırla ve temkinli bir şekilde meşruiyetini güçlendirmek ve pekiştirmek için her şeyi yaptı. ABD ve Avrupa kamuoyu da bir süre sonra AKP'nin piyasa ekonomisine dost, demokratik sistemle uyumlu ve neo-liberal politikaları savunan “ılımlı İslamcı” bir parti olduğuna kanaat getirerek meşruiyetini tanıyınca AKP'nin eli rahatladı. Böylece ilk yıllar içeride CHP, ordu ve yargı ile dışarıda ise Batı kamuoyu ve hükümetlerle uzlaşarak, anlaşarak, tavizler verilerek geçerken hem Kemal Derviş'in önceki hükümet zamanında IMF ile birlikte hazırladığı ekonomik program harfiyen uygulanıyor hem de Batı'da birikmiş, büyük miktarlara ulaşmış finansal sermayenin Türkiye'ye gelmeye başlamasıyla canlanan ve büyüyen ekonomiden toplu-

mun çeşitli kesimlerinin payına düşenler de artıyordu. Toplum iktidardan memnun olmasına rağmen ordunun içi kaynıyor, yargı ise AKP'nin dosyasını hazırlamaya başlamış, kapatmak için gerekçe arıyordu.

Devletin tepesinde AKP'yi frenleyen ve denetleyen Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Nisan 2007'de görev süresi sona erince iktidara iyice yerleşmek isteyen AKP Çankaya için önce Erdoğan'ı düşündü ama gelen tepkileri dikkate alarak Abdullah Gül'de karar kılacaktı. Ancak böylece ordunun içindeki kaynaşmayı ve rahatsızlığı dışa vuran ilk büyük kriz de patladı; 27 Nisan e- muhtırası! Daha sonra Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın bizzat kaleme aldığını söylediği muhtıra tam da Meclis'te cumhurbaşkanlığı için ilk tur oylamanın yapıldığı 27 Nisan akşamı Genelkurmay'ın resmi web sitesine basın bildirisi olarak konulmuştu. Bu bildiriye göre ordu Çankaya'da "sözde değil özde" Atatürkçü ve laikliğe, cumhuriyet ilkelerine bağlı birini görmek istiyor yoksa anayasa ve kanunların kendisine verdiği görevleri hatırlatarak, yani askeri darbeyi ima ederek hükümeti tehdit ediyordu. Hükümet bu muhtıraya dikkatle cevap vererek seçim turlarına devam etmek istedi ama o noktada da CHP Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak 367 milletvekilinin Meclis'te hazır bulunmadığı oylamaların geçersiz sayılacağı kararını aldırınca cumhurbaşkanlığı seçimi kilitlendi. AKP buna erken seçime giderek cevap verecek ve 1 Temmuz'da yapılan seçimlerde oylarını yüzde 34'ten yüzde 47'ye çıkarınca da Abdullah Gül'ü cumhurbaşkanı seçtirmeyi başaracaktı. Bu arada bir adım daha atacak ve Meclis'teki her seçimi krizlerle gerçekleşen cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini de referandum yoluyla kabul ettirecekti.

İktidara geldikten 5 yıl sonra patlak veren ve orduyla karşı karşıya geldiği ilk büyük krizden güçlenerek çıkan AKP orada da durmayarak ordu içinde kendisine karşı olanları tasfiye etmek için harekete geçecekti. İktidar olmak için birtakım it-

tifaklara ihtiyacı olduğunu iyi bilen AKP bu arada kadro ve nitelikli insan kaynağı sorununu çözmek için Fethullah Gülen Cemaati ile yakınlaşmış ve işbirliği yapmaya başlamıştı.

Aslında AKP'nin lider kadrosu Nakşibendi tarikatının İskender Paşa koluna mensupken Fethullahçıların ise Nurcuların bir kolu olması dolayısıyla iki taraf da birbirinden hoşlanmıyor ve diğerini rakip olarak görüyordu. Ama iktidardaki AKP halkın desteğini almışken ülkeyi yönetecek kadro ve insan kaynağından yoksundu. Fethullahçılar ise 40 yılı aşkın bir süredir yürüttükleri çalışmalar ve örgütlenmelerle "Altın Nesil" dedikleri bir kuşak yetiştirmişlerdi. Böylece iki taraf güç ve olanaklarını birleştirerek bir tür ittifak, hatta koalisyon kurdular. 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünden sonra görüleceği gibi orduda, emniyette, yargıda ve bürokrasinin hemen her alanında ve kademesinde yaygın ve etkili bir şekilde örgütlenen Fethullahçılar ile AKP ilk önce orduya karşı harekete geçerek, kendilerine karşı olduklarını bildikleri subayları tasfiye etmeye giriştiler. Ordu içinde hükümet karşıtı subaylar, hatta bazı cunta örgütlenmeleri yok değildi ama bunların bir darbe yapabilecek güç ve kudrette oldukları söylenemezdi. Nitekim kimisi doğru, kimisi yanlış veya uydurma ya da düzmece delillerle yüzlerce üst düzey subayın, birçok generalin yargılandığı Ergenekon, Balyoz vs. gibi davaların açılması Emniyet'e ve yargıya çöreklenildiği anlaşılan Fethullahçıların marifeti olacaktı. Ama böylece "askeri vesayete son veriyoruz" söyleminin eşliğinde ordunun AKP hükümetine karşı bir askeri harekete girişmesinin önlenmesine inanılıyordu.

Bu davalar öylesine hukuk dışı ve uyduruk bir tarzda ve herhalde bilerek pervasız bir şekilde yürütüldü ve ağır cezalarla sonuçlandırıldı ki sadece askere değil hükümete karşı olan kim varsa, meşru siyasi muhalefet de dahil herkese gözdağı verilmiş oluyordu. Böylece AKP-Fethullahçılar ortaklığı "askeri vesayete karşı mücadele ediyoruz" iddiasıyla yaptıkları her şeyin kabul ve destek görmesini beklerken aslında um-

duklarını önemli ölçüde bulmuşlardı. Dolayısıyla bu davalar bir zamanlar İtalya’da özel savcıların mafyaya ve NATO’nun gizli örgütü Gladio’ya karşı yürüttüğü hukuk mücadelesiyle karşılaştırılarak destekleniyordu ama aslında AKP’nin bir parçası olmaya hazırlandığı yeni sağ popülizmin Türkiye’deki ilk dalgası, politikalarını uygulamaya başlaması olarak değerlendirilmesi daha doğru olur. Sonra benzeri davalarla arkası gelecek ve sonuçta bölünmez, paylaşılmaz bir şey olan iktidara tümüyle sahip olmak için iki ortak, AKP ve Fethullahçılar birbirlerini yok etmek için kavgaya girişeceklerdi.

* * *

Ama bu iktidar kavgasından önce AKP’nin kendi içindeki farklılıkları ortaya çıkaracak, çatışmaları daha da derinleştirecek bir post-modern isyan patladı: Gezi direnişi. Çok sonraları iktidar sözcüleri Gezi direnişini bazı Fethullahçı polislerin tetiklediğini iddia ederek bu tarihsel itirazın da arkasında Fethullahçıların olduğunu söylemeye çalıştı, hatta zamanın İstanbul Valisi Hüseyin Avni Mutlu tutuklanarak ve Fethullahçı olduğu ileri sürülerek yargılandı bile ama Gezi ile artık kısa adı FETÖ, yani “Fethullahçı Terör Örgütü” arasında bir bağ kurmak mümkün değildir. AKP iktidarı kendisine karşı çıkan, eleştiren herkesi kriminalize etmeye çalıştığı için Gezi’ye de Fethullah çamurundan bulaştırmaya çalıştı ama başaramadı. En sonunda yıllar sonra Osman Kavala ve Taksim Dayanışması’nı suçlayıp yargıladılar, önde gelen bazı aktivistlere ağır cezalar da verdiler ama Gezi toplumsal akıl ve vicdanda mahkûm olmadı. Tam tersine saldırıya uğradıkça haklılığı ve toplumsal vicdanda bulduğu onay daha da güçlendi.

Peki, Gezi neydi, neden patlak verdi ve sonuçları ne oldu?

Gezi direnişinin Türkiye’nin yakın siyasi tarihinde bir dönüm noktası olduğuna kuşku yok. Gezi, “post-modern bir isyan” olarak, sokaklarında barikatların kurulduğu İstanbul’un

en büyük meydanını, Taksim'i 15 gün süreyle zapt ederken her şeyden önce ülke geneline demokratik ve özgürlükçü bir çağrı oldu. Ve bu çağrı karşılıksız kalmadı; resmî açıklamalara göre 2,5 milyondan fazla insan, gerçekte hiç kuşkusuz çok daha fazlası, 81 ilin 79'unda sokaklara döküldü. 27 Mayıs 2013'ten 15 Haziran'a kadar 20 gün boyunca Türkiye gerçekten sarsıldı. Büyük kitleler aşırı bir polis şiddetine rağmen haftalar boyunca sokakları terk etmezken Brezilya'dan ABD'ye, Almanya'dan Fransa ve Tunus'a kadar birçok ülkede "destek" eylemleri yapıldı, dünya çapında bir dayanışma ve sahiplenme ilişkisi yarattı. Böylece özellikle de saldırıya uğradığı zamanlarda büyük kitleleri harekete geçirmesini bildi. Esasen kentli orta sınıfların, gençlerin ana gövdesini oluşturduğu çok karmaşık, çok farklı talepleri olan bir siyasal-toplumsal blok ortaya çıktı ve 2013 yaz ayları boyunca sokaklarda, meydanlarda hareket halinde kalırken ancak kış aylarına doğru gerçek anlamda sönümlendi.

Zamanın bazı iktidar sahipleri -dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu- tarafından Türkiye'nin Batılı, gelişmiş ülkelere ne kadar benzediğinin bir göstergesi olarak sunulan, ABD'deki *Occupy Wall Street* diye bilinen eylemlerin paralelinde ve devamında bir eylem, daha çok da bir gençlik itirazı olarak gösterilen Gezi aslında bu tür toplumsal itirazlardan daha fazla bir şeydi. Zaten iktidarın asıl sahibi, dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan tarafından da böyle algılandı. Doğrudan kendi iktidarına karşı olan, ona meydan okuyan ve bu niteliğiyle de gerçekten farklı ve yeni bir siyaset tarzı ortaya koyan bir toplumsal kalkışmaydı ve tam da bu niteliğiyle iktidarın gazabına uğrayacaktı.

Gezi elbette öncelikle o tarihte 11 yılını doldurmuş AKP iktidarına karşıydı, ona meydan okuyordu. Özellikle de AKP'nin lideri Tayyip Erdoğan'ın aşırı milliyetçi-muhafazakâr, despotik, ataerkil siyaset ve yönetim tarzına bir itiraz olan bu hareketin hedefinde sadece iktidar partisinin olduğunu

söylemek eksik olur; çünkü iktidar partisinin yanı sıra muhalefete ve sola, daha doğrusu sol/sosyalist hareketin o günkü varoluş haline ve tarzına da bir itiraz ve eleştiriydi. İktidarı ve muhalefetiyle “müesses nizamı”, “kurulu düzeni” karşısına almış, iktidarı ve muhalefetiyle düzenin egemen siyasi partilerinin paylaştığı siyaset anlayışını reddetmiş ve hepsinden farklı bir yoldan ilerlemeye çalışırken kendine özgü bir seçenek yaratmaya çalışmıştı. Bunu ne kadar yaptığı, yapabildiği ayrı bir tartışma konusudur ama yönelimi buydu.

Gezi bir siyasi ve toplumsal itiraz, bir muhalefet eylemi olarak gelişirken her şeyden önce iki farklı siyaset tarzı karşı karşıya geldi. Bir yanda esasen iktidarın yanı sıra düzenin diğer partilerinin de sahip olduğu eski tarz siyaset, öte yanda Gezi’de ifadesini bulan yeni tarz bir siyaset. Eski tarz siyaset, bir merkezin veya liderin etrafında ve lidere tapınan örgüte yaslanarak, devletin ideolojik aygıtlarının yanı sıra baskı ve kontrol aygıtlarını da fütursuzca kullanarak, tehdit ve öfke dilini “retorik” haline getirerek, mizahtan uzak durarak, şiddeti kullanmakta sınır tanımayarak, gerçeği eğip bükmeyle de yetinmeyip açıkça yalana başvurarak ve yalanları sürekli tekrarlayarak, tekrarladıkça kendisi de inanarak ve siyasi muhatabını ötekileştirmekle de kalmayıp düşmanlaştırarak yapıyor. Kendiliğinden bir kitle hareketinin gelişimi içinde şekillenen Gezi’nin temsil ettiği yeni tarz siyaset ise bilinen örgütlülüğün dışında veya yer yer bu örgüt biçimlerinin yanı sıra tek bir merkezi ve liderliği olmadan, kurt işareti yapanla Öcalan’ın resmini taşıyanları yan yana getirecek kadar rahat ve esnek ama aynı zamanda “Mustafa Kemal’in askerleriyiz” diye slogan atanları ünlü türkücü Mustafa Keser’e göndermede bulunarak “Mustafa Keser’in askerleriyiz” diyerek eleştirecek kadar yaratıcı ve cesur, şiddetten uzak, barışçı yöntemleri temel alan, öfke ve tehdit dilini reddederken politik mizah ve yaratıcılıkta sınır tanımayan, kadınların katılımının ve inisiyatifi- nin önde oluşuyla dikkat çeken, eylemin içine çekilen herkesi

değiştirip dönüştüren bir siyasetti. Dolayısıyla yeni bir kimlik ve aidiyet ilişkisi kuran ve nihayet haklı olduğuna, doğal ve basit bir hak talebinde bulunduğuna ilişkin inancından aldığı güçle şiddete direnen, korkusuz bir militanlık ve özgüven sergiliyordu. “Erdoğan’ı yedirtmeyiz” diyen dönemin danışmanı, daha sonrasının Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan’a, orantısız şiddet uygulayan polise sahip çıkarak, “Polisimizi yedirtmeyiz” diyen Tayyip Erdoğan’a, “Arkadaşlar stantlardan yiyebilirsiniz, ücretsizdir” diye tweet atan Gezi direnişçisi karşısında sadece siyasi iktidar değil, geleneksel “siyaset kurumu” şaşkın ve çaresiz kaldı. Ve ardından AKP hükümeti kendi varlığına ciddi bir tehdit olduğunu düşündüğü bu yeni siyaseti, bu yeni muhalefeti ezmeye yöneldi. Böylece sonuçta hepsi de Alevi genci olan 8 kişi ölür, yüzlerce kişi yaralanır ve tutuklanırken güç gösterisi yapmak üzere düzenlenen mitinglerde üç hilalli bayrakların eşliğinde yeni “milliyetçi cephe” arayışları sergilenmeye, “Mücahit Erdoğan”, “Allahuekber” sloganlarından başka bir şey duyulmamaya ve “Sizin bir besmeleniz milyonlarca tweet’e bedeldir” denilerek mütedeyyin insanlar etki altına alınmaya çalışıldı.

Gezi’nin ilk günlerinde dağılan AKP, sonraki günlerde Erdoğan’ın izlediği stratejiyle toparlandı, hatta AKP yöneticisi Yalçın Akdoğan’ın övünerek belirttiği gibi kendini konsolide etti. Çünkü Erdoğan bu güçlü toplumsal itirazı tam da kendi cephesini konsolide etmek için kullanmaya karar vererek “faiz lobisi” masalını uydurdu. Böylece gerçekten de dağılan AKP karşı saldırıya geçip toparlandı. Ancak AKP’nin Gezi’yi itibarsızlaştırmak, karalamak için uydurduğu yalanların mumu yatsıya kadar bile yanmadığı için Gezi bir “kâbus” gibi sürekli geri geliyor ve bir “hayalet” gibi AKP’nin tepesinde dolaşıyor. AKP ve yandaşları da Gezi hayaletini kovmak için kutsal bir ittifak yaptılar ama nafile...

Erdoğan Gezi’yi hiç unutmadı ve unutmayacak. Nitekim daha sonra meydana gelen 17-25 Aralık yolsuzluk soruş-

turmalarını Gezi'nin devamında yeni bir "darbe teşebbüsü" ilan ederek savuşturdu. 30 Mart 2014 yerel seçimlerini ve 10 Ağustos 2014'teki Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Gezi ve FETÖ'ye karşı bir tür savaşa dönüştürerek ve halkta bir güvenlik kaygısı yaratarak kazandı. Kazandı ama bu bir çeşit Pirus Zafferan oldu, çünkü çok hırpalandı, çok güç kaybetti.

Erdoğan Gezi'yi bastırmaya çalışırken sergilediği tutum ve davranışlarla kentlerdeki orta sınıfla, eğitilmiş ve laik kesimle ilişkilerini de kopardı. Toplumun bu kesimlerinden, yani öteki uçta kutuplaşan diğer yarısından artık bir destek alamayacağına karar vererek Gezi sırasında "Yüzde 50'yi evde tutmakta zorlanıyorum" derken kastettiği milliyetçi ve muhafazakâr kesime daha fazla yüzünü dönüp iyice yaslanırken o sıralarda "Mücahit Erdoğan" sloganı daha fazla duyulur ve benimsenir oldu. Artık asıl meselesi iktidarını korumak ve sağlamlaştırmak olurken süreç içinde bir "tek adam rejimi" inşa etmeye yönelecek ve hemen bütün desteğini toplumun bu yarısından alacaktı.

Batı'da Kürt hareketinin de en önemli müttefiki olan Gezi, AKP'ye 11 yıllık iktidarının en ağır yenilgisini tattırırken Kürt meselesinin barışçı yollardan çözümü için başlatılan sürecin de başarılı olmasının pek mümkün olmadığını gösterecekti. Çünkü Gezi'nin nasıl ve ne tür bir toplumsal itiraz olduğunu anlamayan, daha doğrusu Gezi'ye nasıl yaklaştığı görülen Erdoğan'ın Kürt meselesini anlaması ve çözüm için gereken adımları atmasının mümkün olmadığı daha geniş çevreler ve Kürt hareketi tarafından da daha açık ve somut bir şekilde görülür oldu. Kürt meselesinin ancak demokratikleşmeyle çözüleceğinin, barışın demokrasiyle geleceğinin bilincinde olan bir siyasi iktidar, Gezi'nin demokratik çağrısını, özgürlükçü ruhunu bu sürece destek olacak bir fırsat, bir imkân olarak algıladı. Ancak böyle olmadı. Erdoğan, Gezi'de polisin "destan yazdığını" söyleyip, polis kurşunuyla ölen bir çocuk olan Berkin Elvan'ın annesini miting meydanında yuhalatınca, Kürt hareketinin geleceğe ilişkin umutlu olmasının ve müzakere

sürecinin yeni adımlarla derinleşerek demokratik beklentileri ve Kürt halkının taleplerini karşılayan bir sonuca ulaşmasının mümkün olmadığı netçe ortaya çıkmış oldu. Nitekim bir süre sonra Çözüm Süreci bitecek, çökecekti.

Bu arada PKK'nin de bu süreci kolaylaştıran bir rol oynamadığı, HDP'ye siyasi öncelik ve inisiyatif tanıdığı söylene-
mez. Onlar da iktidardan vazgeçemediler ve barış sürecinin devamını kolaylaştıracak, bu yönüyle AKP'yi zora sokacak tarzda davranmadılar. Tam tersine 2015 Haziran seçimlerinden sonra başlatılan "hendek ayaklanması" AKP'nin girdiği yeni yolda eline yeni kozlar verecekti.

AKP demokrasiyle değil, daha demokratik bir toplum kurmaya yönelerek değil, tam tersine daha despotik, baskıcı yollarla ayakta kalmaya yönelince yolu bir şekilde MHP ile kesişecekti, öyle de oldu. Ama bu karşılaşma sonucunda milliyetçi Kurt Müslüman AKP kuzusunu yuttu!²

Böylece Erdoğan Kürt halkından da beklediği ve istediği desteği bulamayacak ve toplumun daha eğitimli, daha modern ve seküler kesimleriyle birlikte Kürt halkını da karşısına alarak yoluna devam etmeye çalışacaktı. Aynı zamanda bu durum onun hareket alanını sınırlarken kendini mahkûm ettiği İslamcı, milliyetçi ve muhafazakâr kesimin uçlarına doğru kaymasının da önünü açtı. Çünkü toplumun o kesimlerinde daha örgütlü olan ve daha çok sesi çıkanların marjinal taleplerini karşılamak zorunda kaldıkça zayıfladığını da göremiyordu. İlerleyen yıllarda Ayasofya'nın ibadete açılmasından AKP hükümetlerinin zamanında çıkan İstanbul Sözleşmesi'nin iptaline ve Hizbullah'la seçimlerde işbirliğine kadar, birçok dikkat çekici adım böyle atılacaktı. Dolayısıyla Erdoğan Gezi'yi bastırarak belki rahat bir nefes almıştı ama sonraki yıllar boyunca Gezi'nin nefesi hep Erdoğan'ın ensesinde oldu.

Öte yandan, iktidarın yanı sıra muhalefete de köklü bir eleştiri olan Gezi üzerinde elbette en çok düşünen, tartışmaların başında sol/sosyalist hareket geliyordu. Ancak solun, sos-

yalist hareketin yine küçük bir bölümünün Gezi ruhuna sahip çıkmak adına “Birleşik Haziran Hareketi” diye örgütlenmiş olduğu hatırlanacak olursa, en başta bu grupların Gezi’nin ifade ettiği devrimci anlayışı ve dinamiği kavradıkları söylenemez. Bu kadar çoğulcu, bu kadar kapsayıcı, bu kadar yenilikçi bir hareketin solun en muhafazakâr kesimleri tarafından -iki Komünist Parti ve çeşitli Dev-Yol grupları- bu tarzda sahiplenmeye kalkışılması ilginçti. Bu bağlamda muhalefetin bir parçası olan sol/sosyalist hareketin de aslında kendisine yönelik ciddi bir eleştiri olan Gezi’yi, Gezi’de ortaya çıkan devrimci enerjiyi pek değerlendirdiği söylenemez. Dolayısıyla Gezi hayaleti sadece AKP’nin, iktidarın değil muhalefetin de, sosyalist hareketle birlikte Kürt hareketinin de üzerinde dolaşmaya devam edecekti. Kürt hareketi de ilk zamanlarda Gezi’ye kuşkuyla yaklaşmış, Kürt sorununu görüşmelerle, barışçı yollardan çözmeye çalıştığını düşündüğü AKP hükümetine yönelmiş bir provokasyon olup olmadığını anlamaya çalışmıştı. Ancak bir provokasyon olmadığından emin olduktan sonra Gezi’nin bir parçası olurken aslında Gezi’nin Batı’da Kürt hareketinin en sahici, en samimi dostu ve müttefiki olduğunu görmüştü.

Gezi direnişçileri sokaklardan parklara, havaların soğumasıyla birlikte de parklardan salonlara çekildi ve zamanla sönümlendi. Müthiş bir deneyim olarak siyasi ve toplumsal hafızadaki yerini almış olmakla birlikte siyasi alanda hızla bazı önemli değişikliklere yol açmış görünmüyor. Ama aslında ilk bakışta fark edilmese de daha derine giden etkileri ve sonuçları olduğunu söylemek yanlış olmaz.

* * *

Gezi sönümlenirken AKP ile Fethullahçılar arasında alevlenen iktidar kavgasının arkasında ise yine Kürt meselesi vardı. Çünkü AKP zaman içinde Fethullahçılara eskisi kadar ihtiyacı

kalmayacak bir tarzda kendi siyasi kadrolarını oluşturuyordu, sonuçta rakip bir tarikatla iktidarı paylaşmaktan rahatsızdı. Fethullahçıların uzun zaman uyumlu ve AKP'ye tabi bir ortak olarak davranmayacağını, bir gün iktidarın tümünü ele geçirmek isteyeceğini biliyordu. Denebilir ki, aynı iptede oynayan iki cambazdan birinin aşağı düşmesi gerekiyordu ve tabii ki AKP açısından bu, Fethullahçılar olmalıydı. Böylece bir yandan Fethullahçıların etkilerini ve iktidar alanlarını sınırlamaya yönelirken bir yandan da yeni ittifak olarak Kürt halkını/hareketini düşünmeye ve yoklama yapmaya başlamışlardı. Nitekim 2009 Mart ayında Oslo'da PKK temsilcileri ile zamanın MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın da içinde yer aldığı devlet heyeti arasındaki görüşmeler aralıklarla 2011'e kadar sürecek ve AKP bu konuda ne yapabileceğini, ne alıp, ne verebileceğini anlamaya çalışacaktı. Oslo görüşmeleri somut bir sonuç vermedi ama bir yandan da 2013 yılı başında resmen başlayan zm Süreci'ne uygun ortam yaratmıştı.

Erdoğan'ın kendilerinden kurtulmak istediğini ve Kürt meselesini çözmek için arayış içinde olduğunu gören Fethullahçılar önce gizli Oslo görüşmelerinin ses kaydını yayımlayarak olayı afişe ettiler. Sonra da 7 şubat 2012'de, Fethullahçı savcılar MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ı Oslo görüşmeleri dolayısıyla ifade vermek üzere İstanbül'a çağırınca AKP ile Fethullahçılar arasında ipler koptu, savaş baltaları gömüldükleri yerden çıkarıldı ve sonuna kadar gidecek bir iktidar savaşı başladı.

Erdoğan hızla bir yasal düzenleme yaparak savcılarının MİT yöneticilerinin ifadesini almalarını Başbakan iznine bağlayarak Fidan'ı korumaya aldı. Sonra Fethullah'la uzlaşma arayan görüntüler vermekle birlikte bürokrasinin kritik noktalarındaki cemaat mensuplarını tasfiyeye hız verdi. 2012 sonbaharına doğru da açık saldırıya geçerek cemaatin en büyük ve en önemli insan kaynağı durumundaki özel dersanelerin kapanmasına yol açacak bir yasal düzenleme gündeme geldi.

Erdoğan Fethullahçıların Aşıl topuğuna saldırmıştı ve karşı saldırı için bir yıl hazırlık yaptıktan sonra Fethullahçılar 17 ve 25 Aralık yolsuzluk operasyonlarıyla AKP iktidarına yüklendi. Emniyet İstihbarat Dairesi ellerindeydi ve uzun süredir Tayyip Erdoğan ve oğlu Bilal Erdoğan dahil, bazı bakanlar, bakanların çocukları, bazı işadamları ve banka müdürleri teknik takip altındaydılar.

Önce 17 Aralık'ta 2013'te, İran asıllı işadamı Rıza Zarab, müteahhit Ali Ağaoğlu, Halk Bankası Genel Müdürü Süleyman Aslan, Fatih Belediye Başkanı Mustafa Demir ve 3 bakanın oğlunun (İçişleri Bakanı Muammer Güler'in oğlu Barış Güler, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın oğlu Kaan Çağlayan, Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar'ın oğlu Abdullah Bayraktar) da aralarında bulunduğu çok sayıda kişi gözaltına alındı. Polis operasyonu sırasında Halk Bankası Genel Müdürü'nün evinde ayakkabı kutuları içine saklanmış 4,5 milyon doların ve Muammer Güler'in oğlu Barış Güler'in yatak odasından para sayma makinelerinin çıkması çok konuşulacak ve operasyonun haklılığına kanıt olarak görülecekti. Erdoğan aslında işin doğrudan kendisine yöneldiğini görüp tedbir almaya kalkıştığında geç kalmıştı. Oğlu Bilal Erdoğan'la evdeki "paraları sıfırlaması" için 17 Aralık sabahı yaptığı telefon konuşması da kayda alınacak ve 25 Aralık'ta doğrudan Bilal Erdoğan'a yönelik gözaltı teşebbüsü sırasında basına sızdırılacaktı.

Doğrusu Fethullahçı polisler iyi çalışmış ve milyonlarca dolarlık rüşvet ve yolsuzluk dosyaları hazırlamıştı. Sızdırılan dinleme kayıtlarında her şey açıkça görülüyordu. Ayakkabı kutularındaki dolarlar ve para sayma makineleri nasıl örgütlü ve büyük paralarla beslenen bir şebekenin kurulmuş olduğunu gösteriyordu. Hiçbir hükümet böylesine büyük bir rezaletten sonra ayakta kalamazdı. Zaten Fethullahçıların da amacı buydu ve herhalde onlar da aynı hesabı yapmışlardı. Ama karşılarında bu tür saldırıları umursamayan ve yönelti-

len suçlamaların üzerine yapılmayacağına inanan bir Erdoğan vardı. Nitekim hükümet yıkılmadı, istifa etmedi, hatta AKP'liler mağdur olduklarını ve hükümetin bir komployla, bir darbe teşebbüsüyle karşı karşıya kaldığını söyleyeceklerdi. Dinleme kayıtlarının da sahte, düzmece olduğunu iddia ederek her şeyi inkâr yoluna gittiler. Bu badireyi atlatmanın inkârdan başka bir yolunu bulamadıkları için fırtınanın geçip gitmesini beklediler. Nitekim fırtına gerçekten de geçti. Bir süre sonra işe karışan dört bakan istifa etti ama yargılanmadılar. Gözaltına alınanlardan dokunulmazlığı olmayan bakan çocukları, bazı işadamları ve bankacılar kısa bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest kaldılar ve böylesine büyük bir skandal geçip gitti.

Hükümetin haberdar olmaması için polislerin gizlice yürüttüğü bu operasyon tabii ki siyasi iktidarı hedef alıyordu ve AKP ile Fethullahçılar arasında bir iktidar savaşı patlak vermese gündeme gelmezdi. Bu anlamda polis operasyonu tabii ki siyasi bir amaç taşıyordu ve kimi işlemlerde bazı hukuki eksikler veya hatalar olsa da sonuçta ortaya çıkan tablo ciddi idi. Böylesi bir olayla bile görevinden ayrılmayan, olayı örtbas etmek için her türlü şeyi yapan bir hükümetin olduğu ülkede demokratik bir rejimle vedalaşılmış olmalıdır. Başka türlü böylesi bir olayın ardından hayat hiçbir şey olmamış gibi akmaya devam edemez. Ediyorsa orada ciddi ve yaygın bir yozlaşma, çürüme vardır. Ve bu durum açıkça ortada olmasına rağmen etkili bir toplumsal tepki, siyasi çalkantı meydana gelmiyor ve yaratılmış bulunan toplumsal kutuplaşma sayesinde iktidar partisi yoluna devam ediyorsa en azından toplumun önemli bir kısmı da bu yozlaşma ve çürümeden mustariptir. Kutuplaşma böylesine büyük rezaletlerin bile üstesinden gelebiliyorsa o toplumda demokrasi adına ne varsa, ne kalmışsa onların da tasfiyesi çok zor olmaz. Nitekim daha sonra gelişmeler hızlanacak, iktidarda kalmanın yolunun daha otoriter ve sonuçta bir tek adam rejimiyle olabileceğine inanan AKP yönetimi

dümeni tamamen bu doğrultuya kıracak ve gereken toplumsal destek de yaratılan kutuplaşmadan devşirilecekti.

* * *

Yaz ayları Gezi ve kış ayları ise 17/25 Aralık operasyonuna sahne olan 2013 yılı sadece içeride değil dış dünyadaki bazı gelişmeler nedeniyle de AKP iktidarı için “en uzun yıl” haline gelirken herhalde Tayyip Erdoğan’ın da geleceğini yeniden düşünüp planladığı bir süreç oldu. Erdoğan için işler sadece içeride değil dışarıda da pek iyi gitmiyordu çünkü AKP’nin kendisine yakın gördüğü Mısır’daki Müslüman Kardeşler yönetimine karşı Mısır Genelkurmay Başkanı Abdülfettah el Sisi 3 Temmuz 2013’te askeri bir darbe yapmış ve bir yıl önce seçilen İslamcı Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’yi tutuklamıştı. Daha sonra kendisini Mısır Cumhurbaşkanı da seçtiren Sisi’ye en sert tepki AKP’den gelecekti ama Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerin kesilmesinin ötesinde bir sonucu olmayacaktı. Ülkeye egemen olmak ve karşı gösterileri bastırmak için ateş açmakta tereddüt etmeyen Mısır ordu birlikleri binlerce kişiyi öldürürken, Sisi yönetimi bir yandan da Mursi’yi yargıladı ve idama mahkûm etti. Yargılanma sürecinde hastalanan Mursi cezası infaz edilmeden önce, tutuklu bulunduğu cezaevinde hayatını kaybedecekti.

Mısır’daki askeri darbe AKP iktidarı ve Erdoğan için de büyük bir darbe oldu; çünkü hem Erdoğan’ın Arap dünyasındaki etkisini ve nüfuzunu sarsarak Batı karşısında elini zayıflatıyor hem de aynı şeyin kendi başına da gelebileceğini düşündürüyordu. Nitekim 3 yıl sonra Türk ordusundan da benzer bir teşebbüs olacaktı...

“Arap Baharı” adını alan ayaklanmalar Mısır’dan sonra 2011’de Suriye’ye de sıçrayınca Temmuz 2011’de başlayan Suriye iç savaşı da AKP iktidarının öngördüğü gibi gitmedi. Kısa sürede Beşar Esad yönetiminin çökeceğini ve Şam’da-

ki Emevi Camisi'nde namaz kılacağını hayal eden Erdoğan bu cephede de hüsrana uğramıştı. İç savaşa dahil olan İran ve Rusya, Esad yönetimini desteklerken Erdoğan'ın bir zamanlar "Kardeşim" diye hitap ettiği Suriye Cumhurbaşkanı'nın karşısında yer alması, en radikal İslamcı güçleri desteklemesi sonucu değiştirmeyecekti. Erdoğan Emevi Camisi'nde namaz kılamadı ama milyonlarca Suriyeli sığınmacı yıllardır Türkiye'nin selatin camilerinde namaz kılıyor. Hem Sisi ile hem de Esad ile tekrar ilişki arayışı için aradan 10 yıldan fazla zaman geçmesi gerekirken, AKP iktidarının Yeni Osmanlıcılık hayalleri, bölgede emperyal bir güç olma hevesleri de Türkiye'ye pahalıya mal oldu.

Böylece Erdoğan için artık asıl hedef ne yapıp edip iktidarda kalmak, iktidarı kaybetmemek haline gelirken bunun için de ne gerekiyorsa yapılacak ve yeni müttefikler bulunacaktı.

* * *

Abdullah Gül'ün 7 yıllık görev süresi Ağustos 2014'te bitiyordu ve yapılan anayasa değişikliği gereği cumhurbaşkanı halk tarafından seçilecekti. Erdoğan ilk olarak kendisini cumhurbaşkanlığına taşımaya ve fakat AKP'nin de dizginlerini elinde tutmaya karar verdi. Kendisi için fırtınalı bir 2013 yılı ardından gelen 2014 yazında onca soruna ve yıpranmalara rağmen ekonomik durum çok kötü olmadan yapılan seçimlerde kazanması zor olmadı. Çünkü karşısına çıkan CHP ve MHP'nin ortak adayı daha sonra MHP milletvekili olacak Ekmeleddin İhsanoğlu olmuştu.

Rusya'da Putin ile Medvedev arasında nöbetleşe ve sırayla devlet başkanı olunmasına benzer bir modelin Türkiye'de de Tayyip Erdoğan ile cumhurbaşkanlığı görev süresi yeni sona eren eski Başbakan Abdullah Gül arasında olacağına ilişkin tartışmalar yoğunlaşırken Erdoğan'ın partisini Gül'e teslim etmeye niyeti olmadığı anlaşıldı. Eski cumhurbaşkanı Gül

bunu ne kadar istiyordu pek belli değildi ama Erdoğan'ın artık ona pek güvenmediği anlaşıyordu. Nitekim daha Gül Çankaya'dan ayrılmadan hızla yapılan AKP Kongresi'nde Ahmet Davutoğlu Genel Başkanlığa getirilirken Erdoğan iplerin elinde olacağına inanıyordu. Böylece hem devletin en tepesinde ve en etkili yerine çıkmış hem de iktidar partisini yönetmeye devam ederek fiili bir başkanlık sistemi kurmuş olacaktı.

Davutoğlu AKP içinde Erdoğan'a rağmen istediklerini yapacak kadar güçlü değildi ama uzaktan kumanda edilecek bir Binali Yıldırım da değildi. Ertesi yıl 7 Haziran 2015'te yapılan seçimlerde AKP kampanyasını "tarafsız cumhurbaşkanı" statüsündeki Erdoğan yürüttü ve AKP ilk kez parlamentoda çoğunluğu kaybetti. Yani 2014 yazında zorlanmadan kazanılan cumhurbaşkanlığına güvenerek başkanlık sistemi için Erdoğan "400 milletvekili verin de bu iş huzur içinde çözülsün" dedi ama değil 400 milletvekili kazanmak tam tersine Meclis'teki çoğunluğu ve dolayısıyla iktidarı kaybetti. Yani aslında Gezi ve ardından gelenler iz bırakmamış değildi. Bunun üzerine MHP ile yakınlaşan Erdoğan muhalefetin bir araya gelip hükümet kurabilecek bir blok oluşturmasını engelleyen Devlet Bahçeli'nin desteğiyle 1 Kasım'da seçimlerin yenilenmesini sağladı. Suriye ve Rojava'da meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle Kürt şehirlerinde hendek savaşlarına başlayan PKK'nin yarattığı ortamı iyi kullanan AKP hem halkın muhalefete güvenmemesini hem de halkta bir güvenlik endişesi doğmasını sağladı. Böylece 5 ay sonra düzenlenen ikinci seçimde halk AKP'ye yeniden yüzde 49 oy verecek ve parlamentoda çoğunluk yeniden Erdoğan'ın arkasında olacaktı.

1 Kasım'da yapılan seçimler öncesinde Erdoğan hemen hiç ortada görünmezken bu başarının kendi eseri olduğuna inanan Ahmet Davutoğlu'nun da Erdoğan'la ilişkileri değişmeye başlayacaktı. Ancak gerçekten yürütmenin başındaki Başbakan ve devletin başında ama temsili niteliği ağır basan Cumhurbaşkanı ilişkisi Erdoğan'ın devlet yönetimi planlamasında

yoktu. Dolayısıyla fiili başkanlık sistemini sürdürebilmek için 1 Kasım seçimlerinden 7 ay sonra, 24 Mayıs 2016'da Davutoğlu'nu kovarak yerine AKP'nin başına ve başbakanlığa Binali Yıldırım'ı getirince kurduğu siyasal rejimin anayasa ve yasalara pek de uygun olmadığına, dolayısıyla Erdoğan'ın artık meşruiyetinin tartışmalı olduğuna ve bir darbeye indirilebileceğine karar veren Fethullahçılar da hazırlıklarını yoğunlaştırdılar.

Artık ismi FETÖ (Fethullahçı Terör Örgütü) haline gelen cemaatin Erdoğan'a karşı olan Kemalist bazı askerleri de yanlarına alarak girişecekleri askeri darbe hazırlıklarından iktidarın haberinin olmaması mümkün değildi. MİT ve askeri istihbarat, oluşan cunta örgütlenmelerinin içine sızmamış ise işlerini yapmamışlar demektir; ama 15 Temmuz sonrasında MİT Müsteşarı ve Genelkurmay Başkanı dahil olmak üzere, herkes görevini sürdürdüğüne, hatta daha üst makamlara geldiğine göre bir görev ihmali veya eksikliği söz konusu değildir. Yani FETÖ'nün darbe hazırlığından haberleri olması gerekir. Bu arada ordu içinde İzmir merkezli bir soruşturma sürüyor ve darbe hazırlıkları açıkça gazetelerde yazılıyor, çok sayıda askerin yakında tutuklanmaları için savcıların hazırlık yaptıkları söylentisi de dolaşıma sokuluyordu. Böylece darbe tarihini 15 Temmuz Cuma akşamı olarak tespit eden "Yurtta Sulh Komitesi" adını taşıyan Askeri Cunta daha önceki darbeler gibi gece yarısından sonra değil de akşamın erken saatlerinde harekete geçmeye zorlanınca ortalık karıştı.

15 Temmuz günü doğrudan doğruya MİT'e gelerek ihbarda bulunan bir binbaşıya rağmen Genelkurmay ve MİT olağanüstü tedbirler almaya gerek görmeyecek ve adeta darbecilere yol verecekti; yani fiilen harekete geçsinler de hepsine suçüstü yapalım ve yakalayalım, diye hesapların yapıldığı bir kontrollü darbe teşebbüsü 252 kişinin ölümü ve muhtemelen bazıları saf değiştirerek hükümete bağlı kalan komutanlar ve askeri birliklerin müdahalesiyle başarısızlığa uğrarken darbeyi

“Eniştesinden duyduğunu” söyleyen Erdoğan 15 Temmuz’u “Allah’ın bir lütfu” olarak nitelendirecekti. Nitekim daha 16 Temmuz sabahı tutuklanacak Fethullahçıların listeleri hazırdı ve Anayasa Mahkemesi yesine kadar binlerce hâkim ve savcı tutuklanmış veya açığa alınmıştı. İlerleyen günlerde 150 kadar general tutuklanır veya açığa alınırken orduda toplam 300 kadar generalin bulunduğu dikkate alınırsa generallerin yaklaşık yarısının içinde olduğu bir darbe örgütlenmesinden Erdoğan yönetiminin haberi olmaması hayatın olağan akışına aykırıdır. Hele de Ergenekon, Balyoz gibi darbe davaları varken ve ordunun subay kadrosunun tümüyle kontrol altına alındığından emin olunamazken bu kadar yaygın bir cunta örgütlenmesinden habersiz olunması akla sığmaz.

15 Temmuz 2016’daki darbe teşebbüsü gerçekten de Erdoğan’ın fiili başkanlık sistemini anayasaya monte etmesini sağladı. Aslında o kadarla da kalmayacak ve rakip veya düşman olarak gördüğü her kurumun üzerinden geçecek, Selahattin Demirtaş da dahil olmak üzere HDP’nin önde gelen isimleri tutuklanarak cezaevlerine doldurulacaktı. Erdoğan ele geçirdiği gücü ve inisiyatifi muhalefeti ezmek için kullanırken en diri, en tehlikeli muhalefet odağından, HDP’den başlamıştı.

20 Temmuz 2016’da ilan edilen Olağanüstü Hal ile istediği her şeyi yapan Erdoğan MHP’nin tam desteğini alırken artık yeni iktidar bloğu da belli olmuştu: AKP, MHP ile dolayısıyla aynı zamanda “derin devlet” diye adlandırılan, Soğuk Savaş’tan artakalmış faşızan örgütler ve ağlarla ittifak içinde yeni bir sürecin içine giriyordu. Bu yeni ittifakta ipler MHP lideri Devlet Bahçeli’de idi ve hiç gecikmeden “var olan fiili başkanlık rejimini hukuki bir kılıfa brndrelim, anayasal bir resmiyet kazandıralım” diye ağrı yapınca hızla hazırlıklarını yaptılar. 16 Nisan 2017 referandumunda, geçersiz 2 milyon oyu da Yüksek Seçim Kurulu kararıyla geçerli sayarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi diye ucube bir rejimi anayasa monte ettiler.

15 Temmuz sonrasında ilan edilen Olağanüstü Hal 2 yıl sürerken yeni başkanlık sisteminin ilk cumhurbaşkanlığı seçimi de 24 Haziran 2018’de ve OHAL şartlarında yapılacaktı. Yine ilk turda yüzde 52 ile seçilen Tayyip Erdoğan’ın en yakın rakibi CHP adayı Muharrem İnce yüzde 30’da kalmış ve CHP oylara sahip çıkmadığı için ve İnce de “Adam kazandı” diye bir gazeteciye mesaj göndererek erkenden havlu attığı için çok eleştirilecekti.

CHP bu ilk cumhurbaşkanlığı seçiminde Muharrem İnce gibi bir aday gösterirken aslında Tayyip Erdoğan karşısında iddialı olmadığını ortaya koyuyordu. Muhalefet cephesi dağınık ve İnce’nin yanı sıra biri Meral Akşener diğer de hapisteki Selahattin Demirtaş olmak üzere üç adayla seçime girerken Erdoğan’ın kazanmaması sürpriz olurdu. Kazandı ve ondan sonraki 5 yıl içinde Türkiye de AKP ve Erdoğan da çökme noktasına kadar geldi.

24 Haziran seçimlerinden ders alan muhalefet ertesi yıl, 31 Mart 2019 yerel seçimlerine çok daha iyi hazırlanarak geniş bir ittifak ve etkili adaylarla girince AKP beklemediği bir yenilgi aldı. 25 yıldır AKP’nin elinde olan ve sosyal yardımlar başta olmak üzere AKP’nin örgütlenmesine, en alttaki yoksul kesimleri kendisine bağlamakta çok etkili olan büyük şehir belediyeleri, İstanbul ve Ankara dahil olmak üzere, CHP’li adaylar tarafından kazanıldı. “İstanbul’u kaybeden Türkiye’yi kaybeder” diyen Erdoğan artık bir meşruiyet krizini de göze alarak İstanbul’daki seçimi tekrarlattı. AKP adayı Binali Yıldırım daha da büyük bir farkla CHP adayı Ekrem İmamoğlu’na kaybedince, Erdoğan’ı İstanbul’da iki defa yenilgiye uğratan bu genç politikacının da yıldızı parlamaya başlayacaktı.

Tayyip Erdoğan’ın 2018-2023 arasındaki 5 yıla damgasını vuran “tek adam rejimi” başarılı olmak bir yana tam bir fiyasko oldu. Artık her dediği yasa olan, akşam yayımlanan karar-namelerin sabah yeniden yazılıp yanlışlarının düzeltildiği bir ucube sistem bu beş yıl içinde ekonomik ve sosyal politika-

lardan dış politikaya, eğitim politikalarından tarım ve enerji politikalarına kadar hemen her alanda ve her konuda o kadar çok savrulmalar, altüst oluşlar yaşadı, liyakatsiz ve yeteneksiz ellerde öyle önemli kurumların içi boşaldı ve işlerini yapamaz hale geldi ki bu kadarını en sıkı muhalifler bile öngöremezdi. Bu beş yıl, devletin tepesinde tek başına ve tek adam olarak Türkiye’yi yönetmeye kalkışan Erdoğan’ın kapasitesini ortaya çıkarırken ağır bir tahribata, yıkıma ve çöküşe yol açacaktı. Tam bir ahabap çavuş kapitalizmi, yandaş ekonomisi, nepotizm düzeni içinde ve iktidarı kaybetme korkusuyla yaşayan, damadı dahil en yakınlarına bile güvenmeyen bir adam her konuda son kararı ve genellikle de yanlış kararı verince Türkiye’nin 20 yılı harcandı.

“Ben aslında ekonomistim” diyerek sadece bir ay içinde ABD dolarının Türk lirası olarak değerini 8 TL’den 18 TL’ye çıkararak birkaç ay içinde Türkiye tarihinde görülmemiş bir enflasyona neden olan Erdoğan’ın 14 Mayıs 2023 seçimlerinde kaybedeceğini düşünen muhalefet buna o kadar inandı ki, çok geniş bir ittifak oluşturmayı başarmasına rağmen seçimi kazanmış da koltukları paylaşıyormuş gibi tuhaf ve halka güven vermeyen bir siyasi mimari inşa edince Erdoğan ikinci turda da olsa cumhurbaşkanlığını yeniden kazanacaktı. Yüzde 35’e düşen partisi AKP ciddi oy kaybetmiş ve MHP desteği yetmediği için Hüdapar ve Yeniden Refah gibi yeni müttefiklere de ihtiyacı olmuştu. Ayrıca izlenen seçim ekonomisi zaten krizdeki ekonominin sorunlarını daha da ağırlaştırmıştı ve seçimleri kazanırken kendi yarattığı enkazı da devralmış oluyordu. Dolayısıyla seçim zaferinin ne kadar tadını çıkardığı şüpheliydi. Türkiye ise cumhuriyetin yeni yüzyılına yeni bir başlangıç yapma fırsatını yakalayamamış oldu...

Erdoğan'ın Mayıs 2023 seçimlerine kadar olan 21 yıllık dönemini toparlayacak olursak; kuruluş süreci bir tek parti ve tek adam iktidarı olan cumhuriyetin ilk yüzyılı yine bir tek parti ve tek adam iktidarıyla sona ererken ikincisi birincisine bir tepki, bir nevi rövanş dönemi miydi? Bir bakıma evet... Tümüyle değil ama AKP'nin bir yanıyla Kemalist anlayışla, cumhuriyetin kuruluş süreci ve tek parti CHP'si ile bir hesaplaşma da olduğu açıktır. Bazen açıkça "Bu cumhuriyeti iki ayyaş kurdu" bile dendi ama AKP iktidarını ve belki daha da fazla Erdoğan'ı en iyi anlatan şeylerden biri, cumhurbaşkanı olduktan sonra Çankaya Köşkü'nde oturmaya ve çalışmaya devam etmeyip Atatürk Orman Çiftliği arazisi üzerine yasal durumu "kaçak yapı" statüsünde ve resmi adı "Cumhurbaşkanlığı Külliyesi" olan bir saray inşa ederek devletin merkezini oraya taşımasıdır. Tayyip Erdoğan'ın bu tasarrufunun sembolizm değeri yüksektir; her yönüyle ilk 20 yılın tek adamına itiraz, onun mirasının reddi, onun izinden gitmemek demektir. Örnek çiftlik olarak bıraktığı bir araziye hukuka aykırı bir şekilde külliye inşa etmek ve ülkeyi oradan yönetmek Kemalist cumhuriyete meydan okumak ve erken cumhuriyet döneminden kalanları tasfiye etmek demektir.

Tek adam rejimlerinin bir tür diktatörlük haline dönüşmesi kaçınılmazdır; başka türlü adeta Tanrısal bir kata yükselen adamın orada tek başına oturması, etrafına ancak kendisine çok sadık olanları toplayarak ülkeyi bu çok güvendiği kişilerle ve hukuka, belli kurallara göre değil, aklına estiği gibi yönetmesi mümkün değildir. Mustafa Kemal 1925'teki Şeyh Sait İsyanı nedeniyle kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu aracılığıyla siyasi rakiplerini ve kendisine muhalif olanları tasfiye etmişti. Daha sonra İsmet İnönü zamanının bu Olağanüstü Hal uygulamasını Kürt isyancılarından çok İstanbul'daki muhalif odakları ezmek için çıkardıklarını ve kullandıklarını itiraf etmişti.³ Kemalist reformlar da bu süreçteki muhalefet boşluğundan yararlanarak hız kazanacaktı ama Mustafa Ke-

mal bir diktatörlük kurduğunu elbette biliyordu ve 1930'da yakın arkadaşı Fethi Okyar'ı bir muhalefet partisi kurmaya ikna ederken bunu itiraf etmekten çekinmemiş "Arkamda bir istibdat müessesesi bırakmak istemiyorum..." demişti.⁴ Ama bu denemeye iktidarının nasıl sallandığını görünce tek parti sistemine dönüp onu daha da sağlamlaştırması 1920'lerin, 1930'ların dünyasıyla, Avrupa'da esen siyasi rüzgârlarla da uyumlu idi.

Sonuçta Kemalistler sadece yıkmakla, Osmanlı'yı reddetmekle kalmadı, yeni bir zihniyet, kültür ve toplumsal hegemonya geliştirirken yeni bir devlet de kurabildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmış ve dağılmış bir imparatorluğun ardından bunu yapabilmek yine de bir başarıdır. Çünkü savaşın galipleri Osmanlı için böyle bir son ve bugünkü Türkiye coğrafyasında yeni bir ulus devlet öngörmüyorlardı. Sonra kabullendiler ve Sovyet Rusya'ya karşı bir tampon devlet olmasında yarar gördüler. Demokratik olmayan bu devlet, bu kültür, bu zihniyet elbette çok sorunlu, çok tartışmalı ve en temel özelliklerinden biri olarak sola hayat hakkı tanımayan yapısıyla kabul edilebilir, onaylanabilir değildir ama yüz yılı geride bıraktı ve kurucusu da ondan hiç hoşlanmayanlar tarafından bile rahmetle anılıp "Gazi" diye sahipleniliyor.

Tayyip Erdoğan için benzer bir gelecek hayal edilebilir mi? Onun da sadık destekçileri, sonuna kadar peşinden gidecek hayranları var ama yüzyılın sonundaki tek adam yüzyılın başındaki ile kıyaslanabilir değildir. Erdoğan da 2000'lerin dünyasında esen sağ popülizm, rekabetçi otoriterlik veya post-faşizm rüzgârlarından yararlanarak bunun "yerli ve milli" modelini külliyesinden inşa ederken, özellikle 15 Temmuz 2016'daki darbe teşebbüsü ardından ilan ettiği OHAL sürecinden yararlandı. Ama oraya gelinceye kadar zaten "Türk-İslam sentezi" düşünce dünyasında yerleşmiş ve bir hayli de yol kat etmişti. 15 Temmuz sonrası MHP'nin de desteğiyle daha pervasız ve daha hızlı bir şekilde menziline ulaşacaktı.

12 Eylül 2010’da yapılan referandumda anayasa değişikliği önerileri içine yerleştirilen bazı yem niteliğindeki maddeler -12 Eylül darbesini yapanların yargılanabilmesi dahil- “Yetmez ama evet” kampanyasına da yol açarak yüzde 58 ile kabul edilince daha demokratik bir anayasa olmadı ama zaten yasama ve yürütmeyi kontrol eden Erdoğan sonuçta yargıyı da kontrol etme imkânına kavuştu. 15 Temmuz’dan sonra atılan veya tutuklanan binlerce Fethullahçı hâkim ve savcının yerine AKP il ve ilçe yönetimlerindeki avukatlar atanınca artık adalet terazisinin şakulü tamamen kayacaktı. Erdoğan’ın istediği tutuklanıyor, istemediği serbest bırakılmıyordu. Yani daha 15 Temmuz’dan önce yasama, yürütme ve yargı erkleri Erdoğan’ın şahsında toplanmıştı. Dolayısıyla “İngiltere, Almanya, Fransa ve şahsım dörtlülük zirve yaptık...” diye konuşmasında yadırganacak bir şey yoktu. Erdoğan kendini devletle özdeşleştiriyor, “Ben, devletim” diyordu.

Demokratik bir düzende yasama, yürütme ve yargının yanı sıra “dördüncü kuvvet” olarak, bütün sistemi denetleyen bir güç sayılan medya da 15 Temmuz’a gelinceye kadar Erdoğan’ın kendine bağladığı bir diğer kurum olmuştu. AKP öncesinde de pek özgür olmayan bu alanı, güdümlü medya düzenini bile dağıtıp tamamen kendisine bağlı bir propaganda makinesi haline getirmiş, yetmemiş bir de devasa bir İletişim Başkanlığı, aslında bir Propaganda Bakanlığı kurmuştu. Böylece düşünce ve ifade özgürlüğü ortadan kalkarken AKP iktidarı da sınırsız bir özgürlük, her istediğini yapma özgürlüğü kazanıyordu. Adeta George Orwell’in ünlü distopik romanı *1984*’ten esinlenilerek kurulan medya ve iletişim düzeninde iktidarın, Büyük Birader’in yanlışlarını sergilemek bir yana övmek şarttı; yanlışla doğru, doğruya yanlış demek zorunlu hale gelmişti. Zaten bir süre sonra hepsi bu propaganda ağının bir parçası olan TV kanallarının her birinde aşağı yukarı aynı kişiler her konuda konuşur, fikir beyan eder olunca ortada fikir diye bir şey de kalmıyordu. Nitekim fikir hayatı iyice çorak-

laştı. Eski medya düzeninin ne kadar kötü olduğunu söyleyip yeni diye kurmaya kalkıştıklarının eskisinden de beter olması hemen her alanda, her kurumda görülen tabloydu. “Yeni Türkiye” denilen şey bu anlayışın devletin ve toplumsal yaşamın her alanına yayılmasıydı. Gerçekten “yeni” bir ülke inşa edecek vizyon, birikim, kadro, kapasite yoktu AKP’de, o zaman sanki böyle bir şey yapmaya çalışıyormuş gibi yapıp, gerçekte el attığı hemen her meseleyi daha da büyütmekten, kurumların içini boşaltıp çökertmekten öteye gitmeyecekti.

Öte yandan, bu propaganda makinesi uzun zaman çalışınca Yusuf Yerkel gibi adamlar yetişmeye ve AKP’nin yeni siyasi kadroları olarak öne çıkmaya başladı. Yusuf Yerkel kimdi, dersanız, 2014’te Soma’da 301 madencinin öldüğü maden faciasında o zaman Başbakan olan Erdoğan’la Soma’ya giden ve çıkan bir arbede sırasında yerdeki madenciyi tekmeleyip sonra da “ayağım incindi” diye rapor alan ve tekmelediği madenciden şikâyetçi olan Başbakanlık Müşaviri idi. Daha sonra Almanya’da bir göreve atanarak ödüllendirilen bu genç adamın sosyal-medyada ABD polisinin ırkçı bir cinayetini kınadığı ve Hannah Arendt’ten alıntılarla “kötülüğün sıradanlığını” eleştirdiğine tanık olundu. Bir insanın yaptıklarıyla söyledikleri arasında böyle büyük tutarsızlıklar, çatışmalar nasıl olabilir dersanız, AKP sözcülerinde, yandaşlarında bunun sayısız örneği vardı. Yeri gelmişken yine Arendt, *Şiddet Üzerine* kitabında “Bizi, insanı tehlikeli biçimde akıl dışı yapan da akıldır” derken bu gibi durumları da düşünmüş olabilir mi?

Türkiye’de iktidara gelen her siyasi parti bir tür nepotizme, yandaş ekonomisine ve kayırmasına yol verir, kendisine her durumda destek olacak bir sermaye grubu yaratmaya çalışır. AKP de önce bunu yaptı ama sonra bunun çok daha ötesine giderek neredeyse bütün ülke ekonomisini bu hale getirdi. Artık herkesin dilindeki “5’li çete”, yani dünyada en çok kamu ihalesi alan müteahhitler başta olmak üzere, 21 yılda oldukça geniş bir yandaş sermaye ağı oluştu. Türkiye’de 2000’lerde

sanayi ve teknolojinin yerine inşaat geçti ve dünyada yeni bir işbölümü ve dijital teknolojinin de devreye girdiği yeni bir sanayileşme süreci, “Endüstri 4.0” başlamışken Türkiye bundan yararlanma, ekonomisini bu temelde yeniden düzenleme fırsatını kaçırdı.

AKP inşaat sektörünü tercih etti çünkü kısa vadede ekonomiyi canlandırmak, çeşitli sektörlerle iş/alan açmak için inşaat çok elverişli ve aynı zamanda AKP çevresinde besleme bir zengin kesim, iş dünyası ve sermaye grubu yaratmaya uygundu. Sanayi ve teknoloji daha uzun vadeli sonuçlar üreten bir alandı ve burada zaten İstanbul sermayesi üslenmiş, hâkim durumdaydı. AKP’nin buraya sızması ve egemen olması kolay değildi, ancak tehdit ve baskıyla boyun eğdirebilirdi, öyle de oldu. AKP yeni bir rejim ve giderek yeni bir devlet sistemi kurmayı hedefliyordu ama sanayi ve teknolojiyi destekleyerek bunu yapamazdı. Dolayısıyla AKP için tek yol inşaat oldu ve Türkiye çok değerli bir 20 yıl kaybetti.

Ama öte yandan İstanbul sermayesi ve genel olarak büyük sermaye de AKP’yi destekledi ve Erdoğan’ın bazen yüzlerine vurduğu gibi büyük paralar kazandılar. Büyük sermayenin itiraz ettiği, muhalefet yaptığı bir parti 21 yıl iktidarda kalabilir mi? Kalamazdı tabii, Erdoğan ve AKP’nin bir suçu, günahı varsa en başta büyük sermaye, İstanbul’daki tekелci burjuvazi buna ortaktır. AKP ile özellikle geniş yığınların desteğini alan karizmatik bir lider olarak Erdoğan sayesinde sermaye hegemonyasını sağlamlaştırdı. 1990’larda merkez sağ ve merkez sol tükenip, çöktü ve kriz politikaları AKP’yi ortaya çıkardı. Ve AKP de ezilenlerin, emekçilerin rızasını, onayını üreterek ekonomik ve siyasal sistemi restore etti.

AKP, Milli Görüş, yani siyasal İslamcı gömleği çıkarıp Menderes’ten Özal’a giden bir çizgide “muhafazakâr-demokrat” bir kimlikte olduğunu iddia etti. “İleri demokrasi” lafını bir ara diline doladı ama olmadı, başaramadı, tam tersi bir yolda ilerleyerek dünyadaki benzer rejimlerle birlikte “sağ po-

pülist” veya “rekabetçi otoriter” denilen faşizan bir düzende karar kıldı. Bu siyasi yolculuğun aldığı virajlarda başlangıçta dayandığı sosyal sınıf olarak taşra burjuvazisinin çapsızlığı, uzak görüşlü olamaması, esnafın günü birlik yaşama felsefesinin siyasete yansımaları da görülebilir. Sonuçta Türkiye gibi büyük ve pek çok karmaşık sorunla dolu bir ülkenin yeniden kuruluşunun, AKP gibi bir partinin dayandığı sosyal sınıf ve tabakalarla, o kesimlerden gelen siyasi kadrolarla başarılabilecek bir şey olmadığı görüldü.

AKP, uzayan iktidar yılları içinde benzer rejimlerin yaptığı gibi “vasatın egemenliği” olarak da kendisini kurarken eski merkez sağ siyasetten farklılığını belirginleştirdi. DP’den ANAP’a kadar geleneksel merkez sağ sokaktaki sıradan insanla samimi, ona sahip çıktığını gösteren bir ilişki kurmaya çok önem verir ama ülkenin yönetimi her dönemde belirli bir elit kesimin elinde olmuştur. Aslında hemen her ülkede de durum bundan farklı değildir. Ama AKP bunun dışına çıkan, diğer sağ popülist iktidarlar gibi elit düşmanlığı yapan, uzmanlığa karşı propagandayı kışkırtan ve gerek zorunluluktan gerekse bilinçli tercihle bürokrasi ve yönetici kadrolarını da vasat unsurlardan seçen bir anlayışa sahipti. Bu anlamda “vasatın iktidarı” olduğu ve liyakat sorununun bir kaynağının da buradan doğduğu söylenebilir. AKP’nin propaganda aygıtı, Erdoğan’ın politik dili ve söylemi halkın en geri yanlarına seslenen, en milliyetçi ve farklı olanı ötekileştirici, düşmanlaştırıcı içeriktedir. Dolayısıyla Erdoğan’ın kitlelerle kurduğu siyasi ilişki konjonktüre göre değişen düşmanlara karşı kalabalıkları kışkırtmak ve bir nefret diliyle en geri, en reaksiyoner duygularına seslenerek harekete geçmelerini sağlamaktır. Düşünmelerini, sorgulamalarını engelleyerek duygularıyla davranmalarını sağladığı ölçüde politik olarak başarılı olmakta, ne kadar çelişkili ve tutarsız olsa da yaptığı her şeye destek almaya devam etmektedir.

AKP siyasi parti olarak klasik bir faşist parti değildir ama faşist yöntemler, faşizan politikalar uygulamaktan çekinme-

mektedir; mitolojik geçmiş, lidere tapınma, gerçekleri inkâr eden propaganda, ötekileştirme ve kutuplaştırma, siyasi hayatı zehirleme, sınırlama ve yok etme, siyasi gerçeklerin tartışılmasını engelleme, vasatı övme, uzmanı ve entelektüeli aşağılama ve vasatın düşmanı olarak sunma, militarist propaganda, tam bir biat ve itaat, tek adam, tek bayrak, tek vatan... Tekçi ideoloji, kadın düşmanlığı, hukuksuz ve kuralsız bir sistem... AKP’de görülen, savunulan, başvurulanan politikalar ve siyasi pratikler olarak dikkat çekiyor.

Erdoğan tek adam haline gelip, otoriter bir rejim inşasına yöneldiğinde bu süreç ancak bu otoriterliğe cevaz verecek, meşruiyet ve rıza üretebilecek bir ideolojiyle birlikte ilerleyebilirdi. Böylece başka nedenlerin yanı sıra çıkardığı İslamcı gömleği yeniden giymek gereğini duydu. Daha doğrusu yeni müttefikleriyle birlikte Türk-İslam sentezi öne çıkacak ve faşizan yöntemler ve politikalar daha rahat uygulanır olacaktı.

Erdoğan ve AKP’nin baştan itibaren kazandığı sosyal ve siyasal destek, Özal’ın (ANAP’ın) devamı olarak algılanmasına bağlıydı. Özal’ın yarım bıraktığını Erdoğan’ın tamamlayacağını düşündü büyük sermaye ve Batı dünyası... “Muhafazakâr-demokrat” liberal, ılımlı İslamcı, neo-liberal politikaları destekleyen çizgisi cazipti... Başkanlık rejimine geçiş ve Erdoğan’ın “tek adam” haline gelmesi tek başına onun kararı ve marifeti değildi elbette. Dünyanın yeni düzeninde, kaos ortamında Türkiye’nin bölgesel bir güç olma hevesi ve hayalinin tetiklediği bir tür dönüşüm hamlesiydi. Daha önce Turgut Özal ve Süleyman Demirel’in de istediği, savunduğu ama yapamadığı başkanlık sistemini Tayyip Erdoğan gerçekleştirmiş oldu. 2000’lerde dünyanın içine girdiği yeni konjonktür böyle bir değişim-dönüşüm olanağını Erdoğan’a verdi. Bir nevi Yeni Osmanlıcılık hevesi ve iddiası Erdoğan’ın arkasında devletin gücünün, siyasi ve sosyal birtakım olanakların dizilmesini sağladı. Parlamenter bir demokrasinin bu heveslere yol vermesi daha zordu, oradaki denge-denetleme mekanizmasının

yaratacağı engellerden, zorluklardan kurtulmayı denediler. Bu arada Kürt meselesi başta olmak üzere, daha birçok ötelenmiş ve birikmiş sorunun da bu otoriter rejimle çözümünün sağlanabileceğini umut etmiş olabilirler. Ama Erdoğan'ın başkanlık yılları hiç de umut edilenleri gerçekleştirmediği gibi tam tersine çok fazla soruna yol açtı. Tek adam rejimi olarak tasarlanan ve kurulan sistem birikmiş, daha da büyümüş sorunları çözmekten çok yeni sorunlar üretti ve toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak ödenen bedelleri ağır oldu.

Sonuç olarak, toplumun yarısının şiddetle itiraz etmesine rağmen yeni bir devlet, yeni bir siyasal rejimin kurulamayacağı görüldü ama henüz toplumun çoğunluğu tarafından kavranmış, anlaşılmış değil. 1920'lerin dünyası ile 2000'lerin dünyası çok farklı. Cumhuriyetin kuruluş sürecinde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının izlediği yol ve yöntemler bugün aynı sonuçları veremez. O zamanki toplumun yaşam tarzı, siyasi ilişkileri, kültürel araçlar ve iletişim yolları geniş yığınların onayından çok dar bir kesimin, bir elitin ve entelijansiyanın ikna edilmesini gerekli ve yeterli kılıyordu. Kemalist rejim de bunu sağladı ama nüfusun yüzde 80'inin kırsal alanda yaşadığı bir Türkiye'de bu rejimin köylülere ne kadar ulaştığı tartışmalıdır. Bir yandan "Köylü milletin efendisidir" diyor bir yandan da kentlere yolu düşen ama iyi giyimli olmayan köylülerin ana caddelere çıkmasına, görünürlük kazanmasına izin verilmiyordu. Bu koşullarda şehirlerde kurulan hegemonya ile yine de bir "Yeni Türkiye" bir ölçüde kuruldu. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin hayatına çok girmese, onların gündelik yaşayışını çok değiştirmese de ciddi bir itiraz da görmedi. Küçümşenen ve üstyapı reformları olarak görülen inkılaplardan en fazla toplumsal itiraza konu olan Şapka İnkılabı oldu; çünkü bu değişim herkesi kapsıyor, özellikle erkeklerden bir talepte bulunuyordu. Yükselen itirazlar dinsel ve siyasal zemine kaydığı noktalarda da en çok idam cezası şapka inkılabıyla ilgili olarak gündeme gelecekti. Bu inkılapların

davet ettiği yaşam tarzı zaman içinde toplumun çoğunluğunca benimsenirken bugün artık büyük değişimler yapmak için gereken toplumsal konsensusun sağlanması, hegemonyanın kurulması çok farklılaşmıştır.

Bugünkü toplum ve ideolojik/kültürel hegemonya araçları çok farklı ve karmaşıktır. AKP'nin yapmak istediği bazı köklü değişimler için kapasitesi yetmediği gibi ayrıca bugün 1920'lerde yapılanlara benzer şeyleri yapmak da mümkün değildir; çünkü toplumun önemli bir kesiminin "kazanım" olarak gördüğu şeyleri geri almak için gereken destek bulunamaz, nitelikli bulunamamaktadır. AKP ve iktidar bloğu yapamayacağını göremeyecek, sınırlarını kavrayamayacak bir özgüvene sahip olunca, aslında o özgüven değil kibir haline geliyor ve zaten başarı imkânı bırakmıyor. Bugünün dünyasında geniş bir hegemonya kurarak, toplumun büyük çoğunluğu ikna edilerek ve bir konsensus sağlanarak yeni bir toplumsal düzen ve siyasal rejim oluşturulabilir. Toplumun yarısının desteğini alıp diğer yarısının kafasına vura vura, döve döve istikrarlı, geri dönüşü olmayan bir sistem kurulamaz.

* * *

Öte yandan, şunu da belirtmek gerekir ki, farklı dönemlerde AKP ve Erdoğan'ın de önüne çeşitli engeller, zorluklar çıktı tabii. Askeri ve sivil bürokrasiyle, yargı ve medyasıyla "müesses nizam" hemen AKP'yi kabullenmedi. İktidarda kalmak için ittifaklar yapmak gerektiğini bilerek bu engellerin, zorlukların bazılarını açtılar, bazılarının etrafından dolandılar ve yollarına devam ettiler. AKP denenmemiş yollardan çıkıp, bilinen, denenmiş yollara girerken önüne çıkarılan engelleri avantaj haline getirmek için yapmayacağı şey yoktu. AKP'nin MHP ile yollarının keşişirken bu gibi süreçlerde attığu adımlar, yaptığu manevralar çok şaşırtıcı ve çarpıcı bir pragmatizm sergiler.

AKP'nin "denenmemiş yol" olarak zorladığı esas olarak İslami nitelikte bazı düzenlemeler yaparak siyasal rejime kendi rengini katmak, onu kendine benzetmeye çalışmaktı. Bunların bazılarını gerçekleştirdi, bazılarını ise zamana bıraktı, bir kenarda tutmaya devam ediyor. Farklı ve Türkiye'yi gerçekten demokratik olarak başka noktalara taşıyacak olan "denenmemiş yol" Kürt açılımı, Çözüm Süreci adı verilen girişimdi. Bu yolda atılan adımda da esas amaç sorunu gerçekten çözmekten çok diğer bazı sorunlarda olduğu gibi, "çözülmüş gibi..." yapıp toplumsal-siyasal destek sağlamaktı. Atılan adımların kendi çizdikleri sınırların ötesine gitmekte olduğunu veya kendilerine olan desteği artırarak bir geri dönüş ve kazanç getirmediğini gördükleri noktada hemen vazgeçmekte tereddüt etmediler. Kürt açılımı ve Çözüm Süreci tam da böyle bir deneyim, böyle bir denenmemiş yol örneğidir.

AKP'nin temsil ettiği sosyal-siyasal güçlerin, Erdoğan liderliğindeki muhafazakâr camianın Türkiye'yi daha demokratik bir ülke yapma, Soğuk Savaş sonrasında yeniden şekillenmekte olan dünyada ülkeyi demokratik olarak yeniden inşa etme heves ve niyeti yoktu. Hele de bir "tek adam" rejimi kurulup AKP eskisi gibi bir siyasi parti olmaktan çıkarak Erdoğan'ın iktidarda kalmasını sağlamak için ne yapılması gerekiyorsa onu yapan, siyasi kadroları ve hatta bir kısım seçmeniyle nepotizm ve klientalizm ekseninde işleyen bir örgüte dönüşünce artık demokratik ilkeler ve değerlerle hiçbir ilişkisi kalmayacaktı. Dolayısıyla böyle bir noktadan sonra zaten AKP'den demokratikleşme açısından beklenecek bir şey olmazdı. AKP'nin içinde ve etrafında dönen hayatta demokratik bir ortam, demokratik bir işleyiş ve anlayış da yoktu. "Tek adam" rejimi kurmakla bir siyasi parti olarak AKP de kendi ipini kendisi çekmiş oluyordu.

AKP henüz siyasi parti olmaya devam ettiği dönemde yine de ülkeyi kendi suretinde şekillendirmeye, bir anlamda yeniden inşa etmeye yöneldi ama bu, demokratikleşme amacı ve

hedefi olan bir süreç olarak nitelendirilemez. Çeşitli “açılım” -Alevi açılımı, Roman açılımı vs.- adları altında yapılanlar Kürt açılımı altında yapılanlar gibiydi, var olan sorunların daha da ağırlaşmasından başka sonuçlar ürettiği söylenemez. Böylece “Yeni Türkiye” diyerek sundukları ülke, demokratik sistem ve değerler bakımından eskisinden daha kötü, daha sorunlu, daha gerilere savruldu. Çünkü en temelde AKP’nin temsil ettiği siyasi irade ve yönetim tarzının insanlardan beklediği ve zorladığı davranış biçimlerinin demokratik değerlerle ve siyasi etikle, kişisel onur ve haysiyetle ilgisi yoktu. Hatta tam tersine bunları tahrip eden özellikler taşıyordu.

Örneğin, Ayasofya’nın ibadete açılması ve kılıçla hutbe okunması Müslüman nüfusu hoşnut etmiş olabilir ama caminin baş imamının, Erdoğan tarafından bir kararname ile kapatılan ve “muhafazakâr camianın gözbebeği” diye nitelendirilen Şehir Üniversitesi’nde çalıştığına dair özgeçmişinde yer alan bilgiyi silmesi, buna kendini mecbur hissetmesi vahimdir ve çok çarpıcıdır. Muhtemelen muhafazakâr camianın bundan haberi yoktur ama haberi olsa da nasıl bir tepki verir acaba? Başına bir şey geleceği korkusuyla veya elde ettiği makamı kaybetmemek ve iktidara yaranmak için önde gelen bir din adamının böyle bir yola başvurması AKP iktidarının neyi temsil ettiğini, toplumu nasıl yönettiğini, yönettiklerinden ne beklediğini, nasıl yönlendirdiğini, neye ve ne kadar kabiliyetinin, kapasitesinin olduğunu ortaya koyuyordu. Belirli mevki ve makamlara getirdiği insanları böyle davranmaya mecbur hissettiren bir siyasi irade ve yönetim anlayışı bir ülkeyi nereden alıp nereye götürebilirse AKP de onu yaptı. Pek de iyi bir noktada olmayan topluma, daha iyi bir noktaya götüreceğine ilişkin umut verdi ama uzun iktidar yıllarının ardından toplum kendisini daha da kötü bir noktada bulacaktı. El attığı sorunları çözemeyip daha berbat hale getirdikçe, toplumsal desteği düştükçe değiştirdiği müttefiklerle, yeni ittifaklarla iktidarda kalması bir başarı olarak görülebilir ama ne olursa olsun ikti-

darda kalmak için yapmayacağı şey olmayan bir siyasal anlayış en tehlikelidir ve topluma en fazla bedeli ödetecektir...

2001 Ağustos’unda kurulan AKP’nin programının *Sonuç* bölümünde şöyle deniyordu:

“Cumhuriyet, binlerce yıllık tarihimize içerisinde elde ettiğimiz kazançların en önemlilerindendir. Bütün gayretlere ve gelişmelere rağmen AK PARTİ, Cumhuriyetimizin demokratik bir Cumhuriyet olması için bugüne kadar alınan mesafenin çok yetersiz olduğuna inanmaktadır. Bu programın içtenlikle benimsediği siyasi doğrultu ve önerilerle Cumhuriyetimizin hukukun üstünlüğüne, insan hak ve özgürlüklerine dayalı demokratik bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir.”⁵

AKP 21 yıldır iktidarda ve bugün demokratik bir cumhuriyete olan mesafemizin çok daha fazla olduğunu kim inkâr edebilir?

Girdiği ve iktidara geldiği ilk seçim olan 2002 seçimleri için hazırlanan Seçim Beyannamesi’nin *Sunuş* bölümünde ise şu görüşler yer alıyordu:

“Dünyada köklü dönüşümler yaşanırken Türkiye zamanını ve enerjisini iç meselelerle uğraşarak tüketmektedir. Elli yılı aşan çok farklı siyaset tecrübesine rağmen yeterince demokratikleşemeyen, temel hak ve özgürlüklerin tam olarak kullanılmadığı ülkeler arasında yer almaktadır. Kamu yönetiminde yolsuzluk ve siyasal çürüme bakımından ülkemiz ön sıralarda yer almaktadır. Ülke iç ve dış yatırımcılar açısından cazibesini kaybetmiş, bunun sonucunda Türkiye ürkütücü boyutlarda mali ve beşeri sermaye kaybına uğramıştır. İyi yetişmiş nitelikli insanlar arasında bile işsizlik had safhaya ulaşmış, yetenekli genç beyinler geleceklerini yurtdışında aramanın telaşına düşmüşlerdir.”⁶

21 yıl sonraki Türkiye tablosunun bundan daha da ağır olduğu inkâr edilebilir mi?

Kasım 2002’deki ilk hükümet programında hedeflenen “Türkiye Vizyonu” şöyle tanımlanmıştır:

“Ekonomik refah nimetlerini adaletle dağıtan, yoksulluk ve yolsuzluğun ortadan kaldırıldığı, insanlarımızın barış ve refah içinde özgürce yaşadığı, çağdaş dünyayla bütünleşmiş, farklılıkların çatışma unsuru olarak değil, zenginlik kaynağı olarak görüldüğü itibarlı demokratik, dinamik bir Türkiye Vizyonu’nu hayata geçirecektir.”⁷

21 yıl sonra gelinen noktada Türkiye’nin bu vizyona uygun bir yerinin bulunduğunu iddia eden olabilir mi?

Bazen, en azından başlangıçta, yukarıda aktardığımız değerlendirmeler, öneriler ve vaatler dikkate alınarak “Sessiz Devrim”, “Pasif Devrim” diye de nitelendirilen bir iktidar süreci cumhuriyet tarihinin en uzun iktidarı haline gelirken başladığı nokta ile bugün geldiği nokta arasında bir tutarlılık, bir ilişki kalmamıştır. Cumhuriyeti demokratikleştirmek için çıkılan yol “Türk-İslam Devrimi”ne dönüşerek faşizan bir yeni düzen haline gelirken AKP “Yeni Türkiye” kurduğunu iddia etti ama aslında yeni olduğu söylenenin eskisinden daha kötü olduğu aşikârdır. AKP yola çıkarken ilan ettiği hedeflerinden vazgeçti, topluma vaatlerini bir kenara attı ve adeta intihar etti. Devleti demokratikleştireceğiz, mevcut düzeni “müesses nizamı” değiştireceğiz diye gelip bir AKP devleti oluşturmak, kendi “müesses nizamlarını” kurmakla amaçlarına ulaşmış olduklarını düşündüler. 21 yıldır iktidarda olmanın kibri ve şımarıklığıyla 2023’ten sonra 2053, 2073 gibi hedefler koyuyor, bu tarihlerde de iktidarda olmaya devam edeceklerini hayal ediyorlar. 28 Şubat post-modern darbesini yapanlar “1000 yıl süreceğini” söylemişlerdi. 5 yıl sonra AKP iktidar oldu. Lidere bağlı sistemlerin, tek adam rejimlerinin siyasal ömrü liderle sınırlıdır. Lider siyaset sahnesinden çekilince aynı biçimde devam edemez. Bunun sayısız örneği vardır, Erdoğan’a göre biçilen ve diki- len elbiseyi de bir başkası giyemez. Mutlaka yeni bir elbise gerekecek, şu veya bu biçimde yeni bir siyasal rejim ortaya çıkacaktır.

Cumhuriyetin yüzüncü yılında yapılan seçimleri kazanmak için Erdoğan'ın nasıl çırpındığı ve ekonomik bir enkaz yarattığı unutulmamalıdır. İktidara meşruiyet sağlamak için düzenlenen ve iktidarın kazanması dışında bir sonucun çıkması için her şeyin yapıldığı bu seçimleri ancak ikinci turda kazanan iktidar bloğunun işi hiç de kolay değildir. Son derece eşitsiz, adaletsiz bir ortamda düzenlenen, muhalefetin katılmasının serbest ama kazanmasının yasak olduğu, “darbe” sayılacağı en yetkili ağızlardan ilan edilen Mayıs 2023 seçimlerinde iktidar bloğunun oyların çoğunu alması, Erdoğan'ın girdiği 16'ncı seçimi de kazanmış olması bu bağlamda bir şey ifade etmiyor; çünkü bu, kazanırken kaybetmektir...

SON SÖZ

Yeni Yüzyıl ne vaat ediyor?

Bir imparatorluk bakiyesi olan Türkiye için Birinci Dünya Savaşı 1918’de değil 1922’de bitti. Yunan ordusunu yenilgiye uğratan milliyetçi askerlerin kuracağı yeni ulus devlette padişaha da hilafete de yer yoktu. İngiltere’nin himayesine girerek tahtını ve mülkünü (devletini) kurtarmaya çalışmış olan son Padişah Vahdettin bunu ilk anlayanlardan biriydi ve daha cumhuriyet ilanını beklemeden kaçtı gitti. Bir yıl sonra cumhuriyet resmen ilan edilecek ve Hilafet de kaldırılacak, Osmanlı hanedanı sürgüne gönderilecekti.

Monarşinin yerini cumhuriyetin alması politik olarak ileri bir adımdı. 1908’de başlayan ve esasen “yukarıdan devrim” tarzında gelişen bir tür burjuva demokratik devrimi süreci 1923’te ilan edilen cumhuriyetle sona erdi. Ama bu arada yeni devleti kuran ve cumhuriyeti ilan eden milliyetçi askerler milli mücadeleyi örgütlerken, Anadolu’yu işgale kalkışan Yunan ordusuna karşı Müslüman halkı, hem Türkleri hem de Kürtleri seferber etmeye çalışırken Padişahı ve Hilafeti kurtarmak için savaştıklarını söylemişlerdi. Savaşı kazandıktan sonra hem Padişahı gönderip hem de Hilafeti lağvedince Müslüman halkı kandırmış oldular. Halk Yunan işgaline son verilmesinden ve yıllardır süren savaşların da nihayet bitmesinden memnun ve mutlu oldu ama bir güven sorunu da oluştu.

Türkler bu güven sorununu daha sonra çok partili düzende çeşitli biçimlerde yansıtacaklardı ama Kürtler çok beklemediler

ve hızla çeşitli isyanlarla tepki gösterdiler. Çünkü dini inançları daha da güçlü olan Kürtlere ayrıca muhtariyet (özerklik) sözü de verilmiş ve hatta 1921’de anayasaya da yazılmış, 1922’de savaşın bitiminde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmit’te İstanbul’dan gelen gazetecilere de açıkça belirtilmişti.¹ Bu söz de tutulmayınca Kürtler iki defa kandırıldıklarını düşünüp Mustafa Kemal’in İzmit’te gazetecilerle konuşurken öngördüğü gibi fırsat buldukça “mesele çıkardılar”, itirazlarını dile getirdiler. Her defasında da devletten, siyasi iktidarlardan anlayış veya esnek bir yaklaşım değil sert karşılık gördüler ve değil haklarının tanınması varlıklarının bile tanınmadığı, dillerinin, isimlerinin bile yasaklandığı bir noktaya kadar gidildi.

Böylece Cumhuriyet kuruluşunun ardından iki sorunla yüz yüze geldi: Müslümanlar/İslam ve Kürtler... Bunları “İrtica” ve “bölücülük” olarak nitelendirdi ve geride kalan yüz yılda bunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Komünizm/sol tehdidi ise zaten elde vardı, cumhuriyet öncesinden gelen bir sorundu ve dolayısıyla üçüncü bir tehdit olarak gizli anayasada, Kırmızı Kitap’ta yerini aldı. Aslında bir yönüyle kendi yarattığı ve büyüttüğü bu üç temel sorunla mücadele etmek için cumhuriyetin kendini bir “güvenlik devleti” olarak inşa etmesi ve toplumu da böylesi bir devlete destek olacak tarzda şekillendirmesi, uygun bir kalıba dökmesi gerekiyordu. “Üç tarafı denizlerle, dört tarafı düşmanlarla çevrili...” ülkede öncelikle devleti yücelten, devletin milletin hizmetinde değil tam tersine milletin devletin hizmetinde olması gerektiğine inanan, devletçi, milliyetçi, anti-komünist ve muhafazakâr bir toplum oluşturuldu. Böylesi bir toplum ve devlet yapısında demokrasinin gelişmesi mümkün değildi, zaten de pek gelişemedi. Gelişmeye çalıştığı her dönemde devletin demir yumruğu toplumun, özellikle de bu devlete itiraz eden ve toplumsal yapıyı eleştiren muhaliflerin tepesine balyoz gibi inecekti.

Öte yandan, cumhuriyeti kuranlar 200 yıldır süregiden bir modernleşmenin, Batılılaşmanın ürünü ve savunucusuydular ve aslında daha sonra “Kemalist inkılaplar” adı verilen reformlarla, düzenlemelerle toplumsal hayatı değiştirip, dönüştürmeye devam ettiler. Latin harflerine geçişten takvime, Şapka Kanunu’ndan Medeni Kanun’a ve 1935’te kadınlara oy hakkı tanınmasından 1937’de de anayasaya giren laiklik ilkesine kadar bugün artık “Cumhuriyetin kazanımları” olarak nitelendirilen bu siyasi, hukuki ve kültürel düzenlemeler küçümsemez. Bunlar gündelik yaşamın akışıyla birlikte insanların zihniyetini, düşünüş biçimini ve giderek dünyaya bakışını da değiştirmeye, dönüşmeye zorluyordu. Nitekim zamanla toplumun büyük çoğunluğu bu düzenlemeleri benimsedi ve günlük hayatın akışı buna uygun olarak şekillendi.

Ancak bütün bunlar ve modernleşme sürecinin devam etmesi demokratik bir toplum ve devlet inşa etmek anlamına gelmiyordu. Cumhuriyet ve reformlar demokrasi demek değil, oraya doğru ilerlemek için kapıların açılmasıydı. Cumhuriyet monarşiye göre politik olarak daha ileriye; çünkü devleti yönetme hakkının bir aileden alınıp halka verilmesi ve yönetenlerin seçimle belirlenmesi demokratik bir sistemin kurulması için ilk adımdı. Ama bu adımın sonrasında gerçekten demokratik bir toplum ve devlet inşa etmek için daha büyük ve köklü adımların atılması ise baştan beri var olan üç temel sorunla -Müslümanlar, Kürtler, Sol/Komünistler- mücadele halindeki bir devletle mümkün değildi.

Doğrusu cumhuriyeti kuranlar da bu gerçeğin farkındaydı ve toplumun demokrasiye hazır olmadığını, demokrasi için daha zaman gerektiğini düşünüyorlardı. Aslında milli mücadeleye liderlik edenler kendi aralarında hiziplere bölünmüş ve hatta farklı siyasi partiler de oluşturmuştu; Mustafa Kemal’in liderliğindeki iktidar hizbi Halk Fırkası’nı Kazım Karabekir’in liderliğindeki muhalefet hizbi ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuştu. Yani en azından birden fazla

partiyle başlamıştı cumhuriyetin siyasi yaşamı ama çok kısa sürdü. İktidar partisi bu bölünmeyi ve gelişecek siyasi rekabeti, mücadeleyi tehlikeli buldu ve Şeyh Sait isyanı dolayısıyla ilan edilen olağanüstü halden (Takrir-i Sükûn Kanunu) yararlanarak muhalefet partisini kapattı. Daha sonra da Karabekir ve diğer Terakkiperverler İzmir suikastı davasına dahil edilip siyasi olarak tasfiye edildiler. Bir tek parti ve tek adam rejimi kuruldu. Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılı böyle geçecekti.

Bu arada kurulan tek partili sistemin bir tür “diktatörlük” olduğunu bilen ve ortaya çıkardığı sorunları gören Mustafa Kemal’in 1930’da yakın arkadaşlarından birine, Fethi Okyar’a bir muhalefet partisi kurdurduğunu unutmamak gerekir. Yani bir deneme yapıldı ama halkın nasıl muhalefete doğru aktığı görülünce 4 ay sonra bu partiden de kendini feshetmesi istenecekti. Benzer bir deneme 20 yıl sonra tekrarlanacak, İsmet İnönü CHP’nin önde gelen isimlerinden Celal Bayar’a Demokrat Parti’yi kurduracak ve 1946’daki ilk seçimde değilse de 1950’deki ikinci seçim sonucunda iktidar muhalefet partisine bırakılacak, bir daha da seçimle geri almak pek de mümkün olmayacaktı.

1950’de yapılan seçimler ve iktidarın DP’ye geçmesi önemliydi çünkü böylece rejimin çizdiği belli sınırlar içinde de olsa farklı fikirlere, görüşlere yer açılıyor, kendilerini ifade etme hakkı tanınıyordu. Zaman içinde bu durumdan ve tanınan haklardan sadece resmi muhalefet değil diğerleri de yararlanacaktı, tabii bedelini ödemek şartıyla... Rejimin görmek ve göstermek istemediği, hatta hayat hakkı tanımadığı muhalefet hareketlerinin de ağır bedeller ödeme pahasına kendilerini ifade etmeye başlaması demokrasinin de gelişmeye başlaması anlamına geliyordu. Böylece siyasi iktidarlar devletin baskı ve zor aygıtları aracılığıyla ne kadar engellemeye çalışsa da toplumun içinde zaten var olan farklı fikirler, görüşler, siyasetler kendilerine alan açtıkça çoğulcu bir toplum temelinde demokratik bir kültür ve bilinç de yavaş yavaş oluşacaktı ve açıkçası

bunun başka da bir yolu yoktu. Elbette her önemli dönemde büyük bedeller ödeyerek bir demokrasi mücadelesi, eşitlik ve özgürlük mücadelesi de artık sürüp gidecekti.

* * *

1950’de tek parti rejimi sona ermişti ama dünyada da “Soğuk Savaş” adı verilen ve komünizme ve her türlü sola karşı yeni bir savaş da başlamıştı ve Sovyet Rusya’nın güney komşusu Türkiye bu savaşta “cephe ülkesi”, “kanat ülkesi” diye tanınılıyordu. Dolayısıyla NATO üyesi de olan Türkiye’de sola, sosyalist harekete yer yoktu. Cumhuriyetin başından beri devletin mücadele etmekte olduğu üç temel sorundan sol/komünizm biraz daha öne çıktı, anti-komünist propagandayı hoyratça yapabilmek için biraz abartıldığı da söylenebilir. (1980’lerde Celal Bayar “Bu kış komünizm gelebilir” demiş ve gülünç kaçmıştı ama herhalde bu söz 1950’lerde sıkça kullanılıyordu ve 100 yaşını geçmiş olan Bayar’ın da aklı karışmıştı.) 1938’den sonra Kürt sorunu bir sessizlik ve hareketsizlik içine girmiş, baskı altında olmaktan çok kontrol altında tutulmaya çalışılan İslam/Müslümanlık zaten toplumun içinde yaşanan ve en nihayetinde kabullenilen bir durumken, üçüncü sorun olarak komünizm/sol ise artık eskisinden daha önemli ve tehlikeli görülür olmuştu ve ona göre de muamele görecekti.

Buna rağmen 1960’lardan itibaren sol/sosyalist hareket bir atılım içine girdi, 61 anayasasının yarattığı ortam, TİP’in kuruluşu ve Meclis’e girişi, DİSK’in doğuşu, Avrupa’daki 68 rüzgârının Türkiye’ye de gelmesi ve Dev-Genç hareketi o zamana kadar olandan farklı bir ülke ve sonuçta daha demokratik bir toplum ortaya çıkardı. Şiddetin egemen olmadığı, demokratik ortamın ve koşulların ağır bastığı koşullarda solun, sosyalizmin sesi daha geniş kesimlere ulaşıyor, daha önyargısız dinleniyor ve kriminalize edilemeyince daha etkili oluyordu. Nitekim her şeye rağmen 1960-1980 arası Türkiye’nin siyasal

ve özellikle kültürel tarihinde bir “sosyalist parantez” yaşandı. Sol/sosyalist hareket esas olarak kültürel bir hegemonya geliştirirken siyasi olarak da kitlesel bir güç olmuştu. Kurulu düzenin ve devletin bu duruma tepkisi bir yandan solun, sosyalistlerin karşısına eski albay Türkeş’in “komandolarını” yani faşist militanları çıkardı. Buna rağmen solun, sosyalist hareketin gelişmesi engellenemeyince 12 Mart 1971’deki askeri müdahale geldi. Solun her eğilimi ağır bir baskı ve saldırı altına alınır ve önde gelen devrimci liderler imha edilirken “lüks” olduğu söylenen 1961 anayasası da budanacaktı.

Ancak sol/sosyalist hareket 12 Mart’a direndi ve toplumsal desteğini sınırladı, iyice yerleşmesini engelledi. Bu direnişe en sonunda düzen içi siyasi güçler de -AP ve CHP- katılarak darbecilerin cumhurbaşkanı adayının seçilmesini engelleyince bu yarı-askeri dönem de sona ermiş oldu. Hem solun direnişi hem de düzen içi güçlerin işbirliği yaparak orduyu kışlasına geri göndermesi toplumsal-siyasal iklimi değiştirdi ve 70’li yılların ikinci yarısında solun, sosyalist hareketin daha da büyük ve geniş bir toplumsal dalga halinde yükselmesine yol açtı.

Yükselen, yaygınlaşan ve toplumsal etkisi derinleşen solun, sosyalist hareketin karşısına daha da örgütlenmiş ve devletin açık desteğini almış ülkücü-faşist hareket çıkınca şiddetli bir sokak mücadelesi egemen oldu. Siyasi mücadele esas olarak anti-faşist mücadele halini alınca toplum da bu eksende saflaşıyor ve sosyalist hareket de içinde örgütlenebileceği bir kitlesel destek buluyordu. Nitekim bu ortam ve koşullar içinde sosyalist hareketin kitleselleşmesi tarihinde görmediği noktalara ulaşacaktı. Sonuçta kurulu düzenin ve devletin bu duruma cevabı 12 Eylül 1980 darbesi oldu. Darbe hem solu, diğer muhalefet hareketlerini ezecek hem de ekonomisinden sosyal ve kültürel kimliğine kadar Türkiye’yi yeniden şekillendirecek, düzenleyecekti.

12 Eylül 12 Mart'ın yarım bıraktığını tamamlayıp Türkiye'yi Türk-İslam Sentezi'nin şekillendirdiği bir kalıba dökerken soldan etkili bir toplumsal direniş, 12 Mart sonrasında olduğu gibi bir meydan okuma gelişemeyecekti. 12 Eylül cuntasına 12 Mart döneminden farklı bir şekilde direnmeye çalışan sosyalist hareket bunu bir “direniş hikâyesi” olarak geleceğe aktaramayınca ağır bir bedel ödemek zorunda kaldı. Askeri diktatörlüğün saldırıları altında dağılan ve geriye çekilmek zorunda kalan soldan, sosyalist hareketten doğan boşluğu İslamcı hareketin doldurması zor olmayacaktı. Çünkü askeri diktatörlük ve ardından ANAP iktidarı döneminde ABD'nin Soğuk Savaş stratejisi olarak uygulamakta olduğu “Yeşil Kuşak” oluşturma, yani Sovyetler Birliği'ni İslamcı ülkeler ve güçlerle kuşatma hamlesine de uygun olarak Türkiye'de de siyasal İslam'ın güçlenmesi bir devlet politikası haline geldi. Bütün bunların sonucunda ise 2000'li yılların başından itibaren AKP-Erdoğan iktidarının başlaması ve beklenenden çok daha uzun sürmesi doğaldı. Solu önlemek, sosyalist hareketi imha etmek, siyasal İslam'a alan açmak ve devletin desteğiyle topluma egemen olmasını sağlamak demekti. 1960-1980 arasında toplumsal-siyasal mücadelelerin kazandırdığı demokratik deneyimler ve kazanımlar yok edilirken 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin ardından oluşan AKP-MHP iktidarı yeni bir tek adam sistemini topluma dayatmış, otoriter, faşizan bir rejim kurmuştu.

1960-80 arasında demokrasi mücadelesi sol/sosyalist hareket tarafından üstlenilirken gerek 12 Eylül darbesinin ağır saldırıları, gerekse 1989'da çöken Berlin Duvarı'nın dünyada yol açtığı etkiler dolayısıyla toparlanamayan sosyalizm kendi iç sorunlarına gömüldü. Sol/sosyalizm gerilerken tam tersine bir yükseliş içine giren Kürt hareketi ise 1990'lardan itibaren demokrasi mücadelesini sırtlayan asıl güç olacaktı. Böylece zaman içinde Türkiye'deki demokrasi mücadelesinin gidişatı ve demokratik bir cumhuriyetin inşası Kürt meselesinin çözül-

müne bağlanmış oldu. Kurulu düzen ve devlet de bu gerçeği bildiği için yaklaşık 40 yıldır Kürt meselesini çözümsüzlüğe kilitledi. Hatta bu meseleyi demokratik talepleri, hak ve özgürlük arayışlarını bastırmak için “kullanışlı bir araç” haline getirdi. Meşru ve haklı bir zeminde gelişen her türlü muhalefetin kriminalize edilmesi ve giderek siyasal rejimin otoriterlikten de ötede totaliter, faşizan bir karaktere bürünmesi bu bağlamda ilerleyecekti.

* * *

Türkiye Cumhuriyeti yüz yıl önce Akdeniz’in doğu ucunda kurulurken Akdeniz’in batı ucundaki İspanya ve Portekiz’den sosyal ve ekonomik olarak geri değildi. Benzer gelişme seviyelerinde ve özellikle İspanya’ya benzer sorunlara sahipti. 1930’larda iç savaş yaşayan ve sonra da yaklaşık 40 yıl Franko’nun faşist rejiminin egemen olduğu İspanya, 1970’lerde bir yandan Afrika’daki sömürgelerini kaybetti, bir yandan da ülke içinde Bask ve Katalan sorunlarıyla uğraşıyordu. 1975’te Franko’nun ölümü ile faşist rejimin devam etme gücü, yeteneği kalmadı ve tükenen siyasal sistem, Bask ve Katalan sorunlarını demokratik ve barışçı yollardan çözüme yönelerek kendini demokratik olarak yeniden inşa etmeyi başardı.² Benzer bir süreci yaşayan ve Afrika’daki sömürgelerini kaybettikten sonra faşist Salazar yönetiminin 1974’te solcu bir askeri darbe ile sona erdiği Portekiz’de de demokratik bir cumhuriyet kurulabildi. Yunanistan’da 1967’de gerçekleşen askeri darbe sonrasında kurulan faşist Albaylar Cuntası 1974 yazında Kıbrıs’ta da faşist bir darbe yapmaya kalkışıp başaramayınca hızla çöktü ve iktidarı sivillere devretmek zorunda kaldı. Ardından Yunanistan’ın sağ ve sol eğilimli sivil siyasetçileri demokratik bir rejim ve kraliyet yerine de bir cumhuriyet kurmakta uzlaşabildiler.

1960- 80 arasında faşist ve askeri rejimleri tasfiye ederek kendilerini demokratik olarak yeniden inşa eden bu üç ülkeye benzer sorunlara sahip Türkiye aynı zaman aralığını demokratikleşmek için değil tam tersi yönde değerlendirdi; daha demokratik bir toplum ve devlet inşa etmek açısından var olan olanakları tüketerek, eline geçen fırsatları harcayarak bu yılları geçirdi. Sosyalist hareket ve toplumsal muhalefet demokratik açılımlar sunan 1961 anayasasının sağladığı haklardan yararlanarak gelişince 12 Mart 1971'deki askeri müdahale “sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı” diyerek geldi. Solu, sosyalist hareketin öncülerini, liderlerini imha edip anayasanın demokratik unsurlarını budamalarında orduyla işbirliği yapan merkez sağ (AP) ve merkez sol (CHP) cumhurbaşkanlığına da o sırada var olan cuntanın lideri seçilmek isteyince itiraz ettiler. AP lideri Demirel ve İnönü yerine CHP'nin lideri olan Ecevit mevcut cuntanın adayını değil kendilerinin belirlediği emekli bir amirali seçerek orduyu kışlasına çekilmeye ve ülke yönetimini sivillere devretmeye zorladılar.

Aslında 1974'te Yunanistan'daki cuntanın çöküşü gibi değilse de 12 Mart cuntası da istediklerini tam olarak yapamamış, tamamlayamamış olarak kışlasına dönüyordu. Yani siyasi konjonktür demokratik açılım olanakları sunuyordu ama işbirliğini ordunun adayını seçmemekten ileri götürmeyen Demirel ve Ecevit, Yunanistan'da Karamanlis (merkez sağ) ve Papandreu'nun (merkez sol) yaptığını yapmaktan uzaktılar. Her şeye rağmen 12 Mart'a kendi üslubunca direnen ve böylece ülkenin en büyük partisi haline gelen Ecevit liderliğindeki CHP'nin de böyle bir vizyonu yoktu. Oysa 12 Mart'ın ardından solun, sosyalist hareketin hızla yükselişinden de anlaşılacağı gibi toplumun oldukça geniş bir kesimi, işçi sınıfı ve emekçiler, Kürtler, gençler, aydınlar daha demokratik bir ülkede yaşama arzularını ortaya koyuyordu. Sosyalist hareketle arasına sınır koymaya, özellikle de Kürt meselesinde devletin çizdiği milliyetçi sınırların dışına çıkmamaya özen

gösteren Ecevit'in demokratik bir cumhuriyet inşa etmek gibi bir niyeti ve kapasitesi olamadı.

Böylece 60'larda olduğu gibi 70'lerde de demokratik fırsatlar değerlendirilemeyince, 80'lerde dünyada esmeye başlayan neo-liberalizm rüzgârı ve 12 Eylül 1980'den sonra estirilen baskı ve zulüm fırtınası eski dönemlerdekine benzer fırsatlar vermeyecekti. Neo-liberalizmin yanı sıra 90'lı yılların başında Sovyetler Birliği de çökünce yeni bir tarihsel sürece giren dünyada kapitalizm hem ekonomik hem de sosyal ve siyasal olarak yeniden şekillenirken sağ popülist, otokratik, faşizan yönetimler ortaya çıkacak, Türkiye'nin de payına düşen uzun yıllar sürecek bir Erdoğan rejimi olacaktı.

* * *

90'lardan itibaren demokrasi mücadelesini üstlenen Kürt halkı 2000'lerde Erdoğan'ın rejimine karşı da mücadeleden vazgeçmedi. Hak ve özgürlük taleplerinin Türkiye'nin demokratikleşmesiyle gerçekleşeceğine karar veren Kürt halkı böylece Türk halkına da el uzatmış oluyor, demokratik bir cumhuriyette birlikte yaşayabileceklerine inanıyor. Bu, Türkiye için gerçekten de büyük bir fırsat, bir şanstır.

Aslında demokratik cumhuriyet kapitalizmin mümkün olan en iyi politik biçimidir; kapitalizmin egemenliğine son veren değil tam tersine kapitalizmin en iyi örgütlendiği bir sistemdir. Ama demokrasi aynı zamanda biçimsel ve hukuksal bir eşitliği, azınlığın çoğunluk haline gelebilme haklarını içerdiği için yönetenler, egemenler için riskler, tehlikeler de barındırır. Geride kalan yüz yılda Türkiye'de demokratik bir cumhuriyetin kurulamamasının tarihsel, sosyal, kültürel çeşitli nedenleri vardır. Devleti yönetenler ve egemen sınıf veya zümre olarak örgütlenenler, çoğunluk üzerinde -toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan işçi ve emekçiler üzerinde- ideolojik ve siyasi bir hegemonya kurmakta zorlandıkları için baskı ve zor aygıt-

larının gücüyle iş görmeyi, iktidar olmayı benimsemişler ve geride kalan yüz yıl boyunca bu bağlamda demokratik olmayan siyasal rejimler, bürokratik, oligarşik veya askeri diktatörlükler ortaya çıkmıştır. Onun için Türkiye’de sosyalizm için mücadele demokrasi için mücadeleden ayrı düşünülmemiş, ayrı yürütülmemiş, 60’lı yıllardan beri “demokrasi ve sosyalizm mücadelesi” olarak kavramlaştırılmış, bir bütün olarak görülmüştür. Dolayısıyla bugün, hele de Erdoğan’ın kurduğu siyasal rejime karşı demokratik bir cumhuriyet önermek sosyal bir cumhuriyet için mücadeleden uzak durmak anlamına gelmez. Tam tersine hem Türkiye’nin sosyalizm ve toplumsal mücadeleler tarihinin bir uzantısı, devamı olarak demokrasi mücadelesini sosyalizm için mücadeleyle birleştirmek, hem geniş bir anti-faşist ittifakı savunmak, hem de siyasi olarak büyük bir değişim ve dönüşüm hedeflemek, adeta bir “politik devrim” anlamına gelir. Demokratik bir cumhuriyet demokratik bir toplumun inşası temelinde ilerleyebildiği ölçüde daha özgür koşullarda cereyan edecek sınıf mücadelesi, siyasi mücadele sosyalizm için mücadeleyi daha da güçlendirecektir.

* * *

Türkiye’de demokratik bir cumhuriyet ve demokratik bir toplum inşa etmenin yolu ilk yüz yılda uğraştığı üç temel meseleye -Müslümanlar/İslam, Kürt ve Sol/Sosyalizm- farklı yaklaşımlar geliştirmesi, gerçek çözüm yolları bulmasından geçiyor. Türkiye AKP ile bu fırsatı yakaladığını zannetti, Erdoğan ve arkadaşları değerlendirmeleri ve vaatleriyle topluma böyle bir izlenim vererek iktidara geldiler. Ama tam tersi bir doğrultuda ilerlediler. Bu arada İslamcı bir siyasi tarih ve geleneğin içinden geldikleri için üç meseleden biri olan Müslümanlar/İslam ile siyasal sistem arasındaki sorunları belli ölçülerde çözerken çatışmayı da toplumsal kutuplaşmanın bir unsuru olarak sivil toplumun içine taşıdılar. Artık bu sorun eskisinden farklı hale

geldi ama bazı yönlerden kalıcı, daha sağlıklı çözüme de yakınlaştığı düşünülebilir. Çünkü AKP'nin uzun iktidarı sonucunda devletin değişen tavrı, politikaları sivil toplumun içindeki ilişkileri öne çıkardı. AKP'yi destekleyen toplum kesimlerinde görülen rövanşist tepkiler, davranışlar ciddi bir sorundur ve artık toplumun seküler kesimlerinin endişeli olduğu gözlenmektedir. Ancak yaratılan toplumsal-siyasal kutuplaşma aşılabılırsa yeni oluşacak siyasal-kültürel iklim içinde düşünüş ve davranış biçimleri de farklılaşacaktır. Yani önemli olan bugünkü ortamı yaratan kutuplaşmayı aşmaktır. Sonuçta devletle toplum arasında bir sorun olmaktan çok toplumun kendi içinde bir sorun olarak yeni çözüm yolları üretilebilir.

Sol/sosyalizm meselesi de Soğuk Savaş sonrasında farklı bir biçime bürünmüştür. Artık devlet, kurulu düzen soldan, sosyalizmden eskisi gibi ürkmeyeceğini daha 1991'de, Turgut Özal zamanında ünlü anti-komünist ceza maddeleri 141-142. maddeleri kaldırarak göstermişti. Bu maddelerin kalkmasıyla sola, sosyalizme özgürlük kapıları ardına kadar açılmadı ama artık siyasal sistem kendini anti-komünist bir temelde konsolide etmek durumunda değildi. Buna eskisi gibi ihtiyacı olmamasının yanı sıra 1990'lardan sonra dünyada da Türkiye'de de sol/sosyalist hareket kendi iç sorunlarıyla uğraşırken siyasi olarak hayli güç kaybetmişti. Dolayısıyla bu mesele de artık ilk yüz yıldan farklı bir varoluş içindedir ve kendini nasıl yeniden kuracağı, nasıl toplumsallaşacağı sosyalist örgütlenmelerin, öznelerin yanı sıra cumhuriyetin demokratikleşme kapasitesine de bağlı olacaktır.

Üçüncü temel mesele olarak Kürt meselesi de artık ilk yüz yıldan farklı bir noktadadır ve güncel siyaseti belirleyen özelliğiyle demokratik bir cumhuriyetin kuruluşu için kavranması gereken, zincirin tutulup çekilmesi gereken esas halkası niteliğini taşıyor. Gerçekten de bu sorunun barışçı, demokratik yöntemlerle çözümünü diğer temel sorunların da çözümünü kolaylaştıracak, demokratikleşme sürecini derinleştirerek güçlendiren bir rol oynayacaktır.

40 yıl sonra gelinen noktada meselenin barışçı, demokratik yöntemlerle çözümünü için Kürt halkı üzerine düşeni fazlasıyla yaptı ve yapıyor. “Demokratik özerklik” talebini formüle ederek ve Demokratik Cumhuriyet içinde bir çözüm savunarak Türk halkına elini uzatmış bulunuyor. Türk halkı da uzatılan eli tutar ve demokrasi mücadelesini omuzlarsa cumhuriyetin yeni yüzyılında Türkiye’nin önünde yeni kapılar açılır.

Ama bu başarılamazsa AKP-MHP iktidarı ve Erdoğan’ın yönetimi altındaki Türkiye adım adım bir Ortadoğu veya Orta Asya devleti olmaya doğru ilerleyecektir. Türkiye o devletlerin sahip olduğu gibi zengin doğal kaynaklara, petrol ve doğalgaza sahip değil; o zenginliklerin bir kısım rantını halka dağıtarak var olan siyasi rejimler gibi rejimlerin bu coğrafyada kurulması, uzun ömürlü olması da tarihsel ve toplumsal olarak pek mümkün değil. Öte yandan, toplumun yarısından çoğunun eğilimi ve gelecek tasavvuru bu değil; toplumun en ileri, en gelişkin kesimleri Erdoğan’dan başka tarafa bakıyor, Erdoğan’dan başka değerlere sahip görünüyor. Ama Erdoğan’ın çevresinde ve arkasında toplanmış bir kesim de Türkiye’yi bir Ortadoğu veya Orta Asya devleti yapmaya niyetli görünüyor. Erdoğan’ın iktidarını sürdürmek için ısrarla yürüttüğü kutuplaştırma siyaseti sonucunda gerçek sorunlarını konuşma, tartışma ve çözüm geliştirme olanağı bulamayan, kültürel ve siyasal bir yarılma ve çatışma içine sürüklenen toplum, yoluna böyle devam ederse yeni yüz yılda gün yüzü göremeyecektir. Toplum bu yarılmayı ve sınıfsal değil de kültürel kimlikler ve değerler temelinde sürdürülen çatışmayı aşarak demokratik bir toplumun inşası için bir konsensus aramalıdır. Evet, bu kolay değildir ama böyle bir yönelim ve arayış egemen olmadıktan sonra yeni yüzyılın Türkiye’ye iyi ve güzel şeyler vaat etmesi mümkün değil...

Mayıs 2023 seçimleri bu kutuplaşma ve tüketici çatışmayı aşarak bir toplumsal konsensusa yönelmek için bir fırsat gibi görünüyordu, bir kapı aralanabilirdi ama olmadı. Yine de bu

toplumun siyasal ve sosyal mücadeleler tarihi küçümsenemez, başka fırsatlar çıkacaktır. Geride kalan yüz yılda her şeyin dibe vurduğu ve çıkış ışığı görülmeyen durumlarda bu toplumun silkinip ayağa kalktığı, yeni başlangıçlar yaptığı oldu. Şimdi yine ve yeni bir başlangıç yapmak zorunda... Yeni bir yüzyılın başında tam ortasından bölünmüş, yarılmış bir şekilde yine bir kavşağa gelen Türkiye'nin bir karar vermesi gerekiyor; kültürel kimlikler ve değerler temelinde kutuplaşmaya ve tüketici bir çatışmaya devam mı edecek, yoksa bu durumu aşarak demokratik bir toplumun inşası için bir konsensus arayışına mı yönelecek? Yaşayan görececek!

Aegroto dum anima est, spes est. (Hasta nefes aldıkça, umut vardır.)

EK:
DÖNÜM NOKTASI
SİYASİ CİNAYETLER
(Veya Siyasi Cinayetlerle
Cumhuriyetin Kısa Tarihi)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılında sayılamayacak kadar çok siyasi cinayet ve katliam vardır. Her ülkede, her devletin siyasi tarihinde cinayetlere, katliamlara rastlanır elbette ama 20. yüzyılın başlarında kurulmuş bir devlet 21. yüzyıla geldiğinde hâlâ toplumu sarsan, kaosa yol açan cinayet ve katliamların meydana gelmesi olağan bir durum olarak görülemez. Bu topraklarda siyaset, siyasi mücadele şiddetle, cinayetle, kan dökmekle iç içe geçmiştir. Siyasetin temeli müzakere ve uzlaşma yoluyla sorunlara çözüm arama değil de bir tarafın diğerini yok etmesi veya boyun eğdirmesi olunca şiddetin, ölüm ve kan dökmenin işin içine girmesi kaçınılmaz oluyor.

Gerçekte siyaset ve şiddet tabii ki birbirinden kopuk, birbiriyle ilgisiz değildir. Tam tersine şiddet siyasetin bir aracı olarak her zaman var olmuş ve herhalde daha uzun bir gelecekte de var olacaktır. Özellikle iktidarın ele geçirilmesi veya kazanılması sürecinde şu veya bu biçimde şiddete başvurmak ya da şiddet araçlarının gölgesinde, onların caydırıcılığını kullanarak zafere ulaşmak tarihin her dönemi için geçerlidir.

Ama bir yandan da “Şiddetin kaynağı zayıflıktır!” diyor Hannah Arendt, “Güçlü olan şiddete başvurmaya ihtiyaç duymaz, zayıf olanın ise başka çaresi yoktur!” Frantz Fanon’un *Yeryüzünün Lanetlileri* kitabına yazdığı önsözde Fransız düşünür J.P. Sartre Avrupalı sömürgeciye isyan eden Afrikalı kölelerin şiddete başvurmakta haklı olduğunu vurgularken “Bir Avrupalıyı öldürmek bir taşla iki kuş vurmaktır...” demişti, “Geriye kalan, ölü bir adamla özgür bir adamdır.” Ve devam etmişti kölelerin şiddetini övmeye: “Şiddet, Aşıl’ın mızrağı gibidir, açtığı yaraları sağaltır.”

Siyasi mücadelelerde aşağıdakilerin, boyun eğmek zorunda kalanların, zayıfların şiddete başvurmalarının meşru, haklı olması ve tarihsel bir an geldiğinde yeniyi doğurması için şiddetin eski toplumun ebesi rolünü üstlenmesi anlaşılır bir durumdur. Ancak cumhuriyetin bu ilk yüz yılında meydana gelen siyasi cinayet ve katliamlar bu tür bir şiddet değildir; tam tersine yukarıdakilerin, egemenlerin, güçlülerin, hatta zaten iktidarda olanların ve çoğunlukla da devletin güvenlik aygıtları aracılığıyla veya onların da bir şekilde işin içinde olmasıyla uygulanan bir şiddettir. Onun için de haklı ve meşru değildir; genellikle gizlice icra edilen örtülü operasyonlardır; faileri bulun(a)mayan, üstlenilmeyen ve faili meçhul kaldığı noktada da devletle ilişkisi inkâr edilemeyecek bir baskı, korkutma, boyun eğdirme ve sonuçta iktidarı korumak amaçlıdır. Cumhuriyetin ilk yüz yılı bu türden şiddetin sayısız örneğiyle doludur.

Ve hiçbir şey gökten zembille inmediği için bu şiddet de cumhuriyetin öncesinden, Osmanlı’nın son döneminden devralınmıştır. İttihatçılar, özellikle de Enver Paşa’nın kurduğu özel örgüt, yani Teşkilat-ı Mahsusa baş roldedir. Cumhuriyet döneminde bu anlayış ve gelenek yeni devletin ve değişmekte olan dünyanın yeni şartları içinde devam etmiştir.

Bu cinayet ve katliamlardan bazıları gerçekten de bir tür dönüm noktası veya tarihin akışı içinde özel bir anlam taşıma-

sı nedeniyle dikkat çeker. Dolayısıyla ayrıca belirtilmesinde, hatırlanmasında ve bir tür “kısa tarih” gibi tartışılmasında yarar vardır.

1. Mustafa Suphi ve arkadaşları, Yahya Kâhya, Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Cinayetleri/ 1921-1923/Siyasi Cinayetler Tarihi Önsözü

Dörtlü bir cinayet ve katliam zinciri cumhuriyetin siyasi cinayetler tarihinin önsözü gibidir. Çünkü daha cumhuriyet kurulmadan, milli mücadele sürerken meydana gelmiş ve yüz yıl sonra bile tam olarak kimin sorumlu olduğu, kimin emri veya bilgisi dahilinde yapıldığı tartışılmaya devam etmektedir. 10 Eylül 1920’de Bakü’de kurulan Türkiye Komünist Partisi (TKP) Ankara’da bulunan Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ve hükümet yetkilileriyle ilişki kurarak milli mücadeleye destek olmak üzere Ankara’ya gelmek istemiştir. Ankara hükümeti de mali ve askeri destek almaya çalıştığı Sovyet Rusya ile ilişkilerini dikkate alarak bu talebi kabul etmek zorunda kalmıştır. Anadolu içlerine doğru ilerlemekte olan Yunan ordusuna karşı savaşta TKP’nin desteği tabii ki önemliydi ama böylece kazanacağı toplumsal ve siyasal meşruiyet, zaten Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde var olan örgütlenme de güçlenecek ve komünistler Mustafa Kemal ve arkadaşlarına, milliyetçi askerlere güçlü bir siyasi rakip olacaklardı. Dolayısıyla Sovyet Rusya ile ilişkileri bozmadan TKP heyetinin Ankara’ya gelmesi engellenmeli, mümkünse komünistlerden kurtulunmalıydı.

Ancak bundan sonrası biraz karışıktır ve hâlâ ne olduğunun tam olarak açıklığa kavuşmadığı iddialar vardır ki, yüz yıl faili meçhul kalan bir katliamın devletin en tepesindekilerle bağlantılı olması aklın ve mantığın gereğidir.

Ankara’daki Mustafa Kemal ile Erzurum’daki Kazım Karabekir arasındaki haberleşme ve yazışmalara göre TKP heyeti 14 erkek ve Mustafa Suphi’nin sekreterliğini yapan Rus

asıllı karısı Maria'dan oluşuyordu. Bakü'den yola çıkıp Ermenistan üzerinden Erzurum'a gelecek heyet burada halkın aleyhte gösterileriyle karşılanıp güvenliklerini sağlamak için Trabzon'a yönlendirilecek ve oradan da Batum'a gönderilerek Ankara'ya gelmeleri böylece engellenmiş olacaktı. Nitekim bu plan uygulanmış ve Trabzon'a gelen heyet 28 Ocak 1921 gecesi bir motora bindirilerek denize açılmış ve arkasından Trabzon Kayıkçılar Kethüdası Yahya Kâhya ve adamları başka bir motorla gelerek hepsini öldürüp denize atmışlardır. Suphiler'le motora bindirilmeyip Yahya tarafından alıkonulan Maria Suphi'nin hikâyesi çok hazindir. Mustafa Suphi ve 13 yoldaşı, 28-29 Ocak 1921'de bir kez öldürüldü ancak kayıkçılar kethüdası Yahya Kâhya'nın esir aldığı Maria Suphi ise iki buçuk yıl boyunca işkencelerle, aşağılanmalarla ve tecavüzlerle yüzlerce kez öldürülecekti.

Ankara hükümeti TKP heyetinden kurtulmuş ve ne olduğunu soran Moskova'ya deniz kazasında can verdiklerini söylemişti. İç savaşla boğuşan ve güney sınırında kendisine dost olan bir hükümetin olmasını önemseyen Moskova da olayın üzerine gitmeyecekti. Ancak katiller ortalıkta dolaşır ve sağda solda konuşurken nasıl bir komplo olduğu açığa çıkabilir ve Sovyet Rusya ile ilişkiler bozulabilirdi. Çünkü bir yandan da katliama tepkiler artınca Yahya Kâhya da yargılanır ve beraat eder ama suçun üzerine kalmasından huzursuz olduğu için sağda-solda tek başına olmadığından, emirleri yerine getirdiğinden falan konuşmaya başlayınca ortadan kaldırılması gerekir. Nitekim Mustafa Kemal'in Muhafız Takımı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe Ankara'dan Trabzon'a gidecek ve Topal Osman'la birlikte Yahya Kâhya ve olaya karışan adamlarını 3 Temmuz 1922'de pusuya düşürerek öldüreceklerdir. Tipik bir İttihatçı infazı ve devletin suçunu örtbas etme çabası...

Ama suç zinciri burada bitmiyor. Meclis'te Mustafa Kemal'le sert tartışmalara giren muhaliflerden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey Yahya Kâhya ile ilgili bütün hikâyeyi öğre-

nir ve Ankara’da çeşitli mahfillerde konuşmaya başlar. Bunun üzerine Meclis’in önde gelen bu üyesinin de ortadan kaldırılması gerekir. Nitekim Ali Şükrü Bey de 27 Mart 1923 günü ortadan kaybolur ve cesedinin bulunduğu 1 Nisan günü de katilin Topal Osman olduğu belirlenir. Topal Osman ve adamlarıyla İsmail Hakkı Tekçe’nin kumandasındaki askerlerin çatışması sonucunda Topal Osman da öldürülür ve Meclis kararıyla cesedi Meclis kapısında asılarak teşhir edilir.

Bu cinayetler zinciri bir yerde durması gerektiği için, hayır, daha sonra İsmail Hakkı Tekçe de öldürülmez. Resmen ordu mensubu bir subay olduğu için zamanla terfi edecek ve tümgeneralliğe kadar yükselerek emekli olacaktır.

Bu cinayetler zincirinde yer alan üç isim de, yani İsmail Hakkı Tekçe, Yahya Kâhya ve Topal Osman Teşkilat-ı Mahsusa üyesidir ve bilinen bu cinayetler dışında da eylemleri olduğu tahmin edilebilir.

Yeni devlet, Türkiye Cumhuriyeti artık İttihatçı olmadıklarına ve olmayacaklarına dair Sivas Kongresi’nde yemin eden eski İttihatçılar tarafından kurulmuştur. Türk milliyetçiliğinin cisimleşmiş, ete kemiğe bürünmüş hali olan İttihatçılık öyle bir yeminle ortadan kalkacak bir kimlik, bir varoluş tarzı değildi. Nitekim daha yeni devlet kurulmadan İttihatçı silahşorlar işbaşındaydı. Doğrusu “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” diyerek İttihatçılığın saldırgan ve savaşıcı mirası törpülenmeye çalışılmış olabilir ama siyasi suikastlarla yola devam edildiğine göre siyaset yapma tarzı ve gelenekleri açısından aynı şey söylenemez.

Öte yandan, bu cinayetleri işlerken yukarıdan gelen emirleri yerine getirdiğine ve devlete hizmet ettiğine inanan silahşorların “kullanım süresi” bittiğinde eğer bazı riskler söz konusu ise ortadan kaldırılmasında hiç tereddüt edilmediği de görülmektedir. Daha sonraki yıllarda böyle başka örnekler de vardır.

Nihayet bu cinayetler zinciri devleti kuran milliyetçi askerlerin ne kadar sıkı anti-komünist olduğunu göstermektedir. Yeni devletin temelleri atılırken kurban olarak komünistlerin kanı dökülmüştür ve sonra da yüz yıl boyunca bu lanet sürmüştür.

Bütün bu yönleriyle birlikte bu cinayetler zinciri anlamlı ve yeni kurulmakta olan devlet için bir önsöz niteliğindedir. Devamı gelecekti ve gelmiştir...

2. Sabahattin Ali Cinayeti/1 Nisan 1948/ Soğuk Savaş'ın İlk Kurbanı

Birinci Dünya Savaşı'nı yaşamış, cephelerde savaşmış askerlerin yönettiği Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmamanın doğru olacağına karar vererek yıllarca büyük savaşın iki tarafını da idare etti. Savaşın gidişatına göre hangi taraf ağır basarsa o tarafa doğru meyleden İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak Almanların Stalingrad'daki yenilgisinden sonra İngiltere ve ABD'nin bulunduğu tarafta yer almakta daha istekli gibi durdu. Ancak savaşın sonuna kadar fiilen katılmamayı sürdürdü ve artık savaşın son günlerinde adeta sembolik olarak Almanya'ya savaş ilan edilerek safını belli etti ama aslında son ana kadar savaş dışı kalmayı başarmıştı. Böylece savaşın galipleri arasında da yer almamış oluyordu. Dolayısıyla 6 yılı bulan ve dünyanın her yerine yayılan büyük savaştan sonra dünya yeniden kurulur, uluslararası ilişkiler ve güç dengeleri yeniden şekillenirken Türkiye de galip devletleri memnun etmek, onların yanı başında yer almak için özel bir gayret içine girecekti.

Sıcak savaş bitti ama savaşın galiplerinden Stalin yönetimindeki Sovyet Rusya etki alanını Doğu Avrupa'ya doğru yayıp, Almanya'nın yarısı da dahil bazı ülkelerde halk cumhuriyetleri kurulmaya başlayınca İngiltere ve ABD'nin yeni düşmanı savaşta müttefikleri Sovyetler Birliği olacaktı. İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Başbakanı olan Winston Churchill'in 5 Mart 1946'da ABD'deki Fulton ken-

tinde Westminster Koleji'nde yaptığı konuşmada Avrupa'nın ortasına bir "Demir Perde" indiğini söyleyerek başlattığı bu yeni savaş "Soğuk Savaş" diye anılacak ve doğrusu insanlık tarihi yeni türden bir çatışmayı ve savaş çeşidini yaşamaya başlayacaktı. Sıcak savaşa katılmayan Türkiye 7 Ağustos 1946'da Sovyet Rusya'dan Boğazlar ile ilgili bir nota almasının da etkisiyle Soğuk Savaş kazanına ilk atlayanlardan biri olacaktı. Aynı zamanda ABD liderliğinde yeniden organize olmaya başlayan Batı dünyasının bir parçası olmak için sıcak savaştan uzak durarak kızdırdığı İngiltere ve ABD'yi memnun etmek için, kendini anti-Sovyet, anti-komünist bir eksen de yeniden düzenleyecekti.

Nitekim bu sürecin bir parçası olarak 4 Aralık 1945'te Serteller'in çıkarmakta olduğu solcu, Sovyet dostu *Tan* gazetesine saldırı ve matbaasının tahrip edilmesi ilk adımdır. Daha da önemlisi Sabahattin Ali'nin öldürüldüğü 1948 yılı yazında DTCF'den (Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) sol eğilimli öğretim üyeleri, Prof. Pertev Naili Boratav, Doçent Behice Boran, Doçent Niyazi Berkes ve Muzaffer Şerif gibi isimler de akademiden tasfiye edilecektir. Boran dışındaki isimler Türkiye'yi terk ederek ABD'ye gidecek ve sosyal bilimler alanında önemli çalışmalar yapacaklar, Behice Boran ise sosyalist hareketin önde gelen liderlerinden biri olacaktır.

Sabahattin Ali cinayeti işte bu süreçte bir dönüm noktasıdır, ünlü yazar Soğuk Savaş'a uyum gayretlerinin ilk kurbanıdır, denebilir.

Sabahattin Ali her yönüyle çok ilginç birisidir; yazar, şair, öğretmen, gazeteci, kamyoncu ve sol bir entelektüel... Komünizm propagandası yapmaktan, Atatürk'e hakareten ceza alıp hapse girmesine rağmen bugün anladığımız biçimde komünist veya sosyalist diye tanımlamaktan çok ona dünyaya solun değerleriyle bakan, adalet duygusu ve vicdan anlayışı gelişkin bir sol entelektüel, bağımsız bir sol aydın demek daha doğru olabilir. Hem Nâzım Hikmet'le ve Hasan Ali Yücel'le hem de

Nihal Atsız'la ve Şükrü Saraçoğlu ile arkadaşlığı vardır. İyi giyinmeyi, iyi yemeyi, içmeyi seven, lüks ve şatafattan hoşlanan, aslında İsmet İnönü de dahil rejimin en tepesindekilerle de ilişki kurabilen ama düşündüğünü ifade etmekten de çekinmeyen bir aydındır. Atatürk'e hakaret ettiği gerekçesiyle öğretmenlikten atılınca tekrar memuriyete dönebilmek için Atatürk'e kaside, onu öven bir şiir yazması önerildiğinde hiç de dert etmemiş ve yazmıştır. Hatta *Esirler* adını taşıyan milliyetçi bir oyun yazmaktan da çekinmemiştir. Yani ne yapacağına kendi karar veren, doğrusu ve yanlışıyla sonuçlarına da kendisi katlanan bağımsız solcu bir aydın, parlak bir yazardır. Kitaplarının son yıllarda daha çok keşfedilmesi ve okunması aslında “bağımsız” kişiliğinin bir sonucudur. İlişkide bulunduğu örgütlü bir çevre, bir siyasi odak, parti vs. olmayınca ölümünden sonra unutturulmak istenince de adeta unutulmuş ancak son yıllarda edebiyat dünyasının eserlerini yeniden gündeme getirmesiyle kitapları çok satılmaya ve okunmaya başlanmıştır.

Döneminin en parlak entelektüellerinden biri olarak aslında rejim onu kendisine bağlamaya, Kemalizmin organik bir aydını yapmaya çalışmıştır ama Sabahattin Ali'nin varoluş tarzı, hem edebi hem de siyasi olarak ürettikleri, erken cumhuriyetin propaganda makinesi ne muazzam işler yapıldığını anlatırken, o bunların ne kadar boş bir retorik olduğunu ortaya koyan edebi eserler üretmektedir. Bunu da ideolojik bir çizgide ve belirli ideolojik referanslarla değil gerçeğin peşinde bir yazar olarak yapmakta ve etkili de olmaktadır. Çünkü o namuslu bir aydın, bir entelektüel olarak gerçeği arayan ve bulduğuna inandığı noktada da açıklamaktan çekinmeyen, bunun için ödemesi gereken bir bedel varsa bunu da göze alan biridir.

“Tam entelektüel otonomi ve bunun sonucu olarak gerçeğin devletten farklı kurgulanması Ali'nin devlet düşmanı haline gelmesine yol açan temel dinamiktir. Çünkü tarihsel Türk devlet geleneği, sınırlı bir otonomi içinde, düşünürlerin ideolojik

bir aparat olarak devletin istediği ölçüde bir ‘gerçek’ resmedilmesini istemektedir. Tam bir otonomi talep etmek kişinin ideolojik tercihlerinden ayrı olarak devlet katında bir sorundu.” (Sabahattin Ali’nin kaybolan başı: Türkiye’de anti-entelektüalizmin kökenleri- Gökhan Bacık, T24, 21 Eylül 2021)

Sabahattin Ali’nin “devlet düşmanı” olarak görülmesinde sol kimliği tabii ki önemlidir ama asıl etken, rejimin organik aydını olmayı reddetmesi, bağımsız entelektüel kimliği ile rejimin çizdiği sınırları aşarak etkili olmasıdır. Ve tabii bu konumuyla bir rol model olması, rejimin yetiştirmek için özel çaba harcadığı genç kuşaktan aydınlara da örnek olması rahatsızlık vermiş olmalıdır. Memuriyet hayatını sonlandırdıklarında Aziz Nesin’le birlikte çıkardıkları haftalık *Markopaşa* dergisi öyle etkili ve başarılıdır ki en büyük gazetelerin tirajı 20 bin civarındayken dergi 60 binden fazla satmakta ve her sayısına davalar açılmasına, kapatılmasına rağmen yeni isimlerle yayına devam etmektedir. Zaten Türkiye’yi terk etme düşüncesi de bu dergilerde yazdığı yazılardan açılan davalardan dolaydır. Kendisini hiçbir zaman rahat bırakmayacaklarına kanaat getirince pasaport da verilmediği için kaçak yollardan önce Suriye sınırından çıkmak istemiş, olmayınca bu kez Kırklareli sınırından Bulgaristan’a geçmek istemiş ve kendisine güya rehberlik eden Ali Ertekin tarafından kafasına sopayla vurularak öldürülmüştür. Katil müebbet hapis cezası alması gerekirken 4 yıl almış ve bir yıl yattıktan sonra afla çıkmıştır. Kaçakçı olduğu söylenen Ali Ertekin’in gerçekte kim ve ne olduğu hâlâ tam olarak bilinmemektedir. Öyle ki, polisle işbirliği yaptığı veya doğrudan polis olduğu ve Sabahattin Ali’nin Kırklareli Emniyeti’ne getirilerek burada işkenceyle, dayakla sorgulanırken öldüğü de iddialar arasındadır.

Türkiye Soğuk Savaş’a hazırlanırken cephe gerisini sağlama alıyordu ve solcu, muhalif aydınları tasfiye ederken döneminin en parlak beyinlerinden birini kaybediyordu. Soğuk Savaş’ın ilerleyen yıllarında bu durum devam edecek, sola, sos-

yalizme hayat hakkı tanımadan geçecek uzun yıllarda Ali'ye benzer daha çok kurban olacak ve sonuçta asıl kaybeden bu toplum, bu topraklar olacaktır.

3. Savcı Doğan Öz/24 Mart 1978/ Bir Kontrgerilla Cinayeti

70'li yıllar siyasi cinayet ve suikastların en fazla olduğu dönemdir ama binlerce cinayet içinde sadece bir tane savcı vardır; Savcı Doğan Öz devletin en hassas yerine, arı kovanına çomak sokmasını hayatıyla ödemiştir.

Mayıs 1968'de Fransa'da başlayan öğrenci isyanı işçilerin de katılımıyla bir toplumsal ayaklanmaya dönüştüğünde Avrupa'da esmeye başlayan devrimci bir rüzgâr Türkiye'ye kadar gelmişti. Türkiye'nin 68 isyanı 12 Mart darbesiyle ezilmiş, özellikle sosyalist harekette yeni bir yol ayrımı yaratan öncü siyasi kadrolar imha edilmişti ama yine de siyasi olarak yenildiği, yok edildiği söylenemezdi. Nitekim 12 Mart yarı-askeri rejiminden çıkışta sola yönelen ve 12 Mart'a itiraz eden Bülent Ecevit liderliğindeki CHP birinci parti haline geldi ve kapatılan Milli Nizam Partisi yerine Milli Selamet Partisi'ni kuran Necmettin Erbakan'la koalisyon kurarak iktidara geldi. 1974 affı sonrasında devrimcilerin, sosyalistlerin de hapishanelerden çıkarak özgürlüklerine kavuşmalarının yarattığı ortamda üniversitelerden başlayan bir öğrenci hareketi yeniden yükselmeye başladı. Kısa süre içinde büyük şehirlerde etkili bir devrimci gençlik hareketi yaygınlaşırken DİSK'te örgütlenen işçiler başta olmak üzere işçi hareketi de yarı-askeri rejim yıllarındaki kayıplarını geri almak için mücadeleye başlamıştı. Ecevit'in seçim sloganı "Ne ezilen ne ezen, insanca, hakça bir düzen" yeniden yükselmeye başlayan bir sol dalganın habercisi gibiydi. Nitekim 70'li yılların ikinci yarısı güçlü bir sol dalganın ülkenin her yerine yayılmasıyla birlikte karşısına çıkan güçlü bir faşist hareketin de saldırılarına tanıklık edecekti. Çeşitli devrimci/sosyalist hareketler/partiler olarak örgütlenen

ve parçalı yapısına rağmen faşist saldırılara güçlü bir direniş göstererek kitlesel desteğini genişleten sosyalist hareket bir toplumsal hareket haline gelmişti. Soğuk Savaş şartlarında Türkiye için kabul edilemez güç ve etkinlikte olan sosyalist hareket NATO üyesi ülkelerde gizlice örgütlendiği bilinen ve Türkiye'deki isminin "Ergenekon" olduğu söylenen anti-kö-münist bir yapıyla, yani kontrgerilla ile de mücadele etmek durumundaydı. Nitekim bu yıllarda bu gizli örgüt pek çok operasyon yapacak, katliam ve suikastlar düzenleyerek 12 Eylül darbesine giden yolun taşlarını döşeyecekti.

Asıl olarak anti-faşist mücadelenin sosyalist hareketin niteliğini, siyasi kimliğini de belirlediği koşullarda devrimci militanlar ile faşist hareket sokak egemenliği için mahallelerde, işyerlerinde, okullarda dışı dışı mücadele ederken bu gizli NATO örgütü de boş durmuyor, daha çok faşist militanları da kullanarak toplumu şoke edecek, sarsacak siyasi cinayet ve katliamlar düzenliyordu. Siyasi saflaşmaların doğrudan tarafı olmayan ama solcu kimliğiyle tanınan üniversite hocaları, gazeteciler, sendika yöneticileri veya eski milletvekilleri öldürülüyor ve katilleri yakalanmıyordu. Gazeteci Abdi İpekçi, DİSK eski başkanı Kemal Türkler, Prof. Cavit Orhan Tüten-gil, Prof. Bedri Karafakioğlu, Doç. Bedrettin Cömert, Doç. Orhan Yavuz, yazar Ümit Kaftancıoğlu, Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul ilk akla gelen isimler...

1978 yılı başında Ecevit yeniden hükümete gelince cesur bir savcı, Ankara Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Doğan Öz bu siyasi cinayetlerin arkasındaki örgütlenmenin, yani kontrgerillanın üzerine gitmeye karar verdi. Savcı Öz, bir süre önce devrimci bir öğrencinin öldürülmesiyle ilgili olarak Ankara'da ülkücü öğrencilerin kaldığı Site Öğrenci Yurdu'nun polis tarafından aranmasını istemiş ve bu nedenle de MHP'nin suçlamalarına hedef olmuştu.

Yaptığı soruşturmalardan sonra hazırladığı raporda bir gizli örgütün varlığına dikkat çeken Savcı Öz saldırıların "faşist

bir düzen” kurmak isteyenlerce tezgâhlandığını, bu eylemleri CIA’nın yönlendirdiğini belirterek şöyle diyordu:

“Kontrgerilla, Genelkurmay Harp Dairesi’ne bağlıdır. Kontrgerilla, il ve ilçelerde seferberlik işlemini yürüten kurum olarak, askerlik şubelerince yönetilmektedir. Bu konuda en çok, aşamalı eğitimden geçen astsubaylar kullanılmaktadır. Sivil güvenlik güçleri içinde de MİT elemanları ve 1. Şube görevlileri kullanılmaktadır. Bazı goşist sol akımlar gerçek hedefmiş gibi gösterilerek, hedef saptırılarak sıkıyönetimi çağırma, seçimle olmazsa darbeyle iktidar olma, demokratik yaşama biçimini yok ederek halkı sömürme seçeneğini tek seçenek durumuna getirme çalışmasıdır. Geniş halk kitlelerine girmeyi de AP’nin şemsiyesi altında MHP ve onun yan örgütleri olan Ülkü Ocakları, Ülkü-Bir Ülkücü Teknik Elemanlar, İşçi Sendikaları (MİSK) bazı işveren kuruluşları ve esnaf dernekleriyle gerçekleştirme çalışmaları içinde görünmektedirler. Örneğin, bir orta öğretim kurumu (Atatürk Lisesi gibi), yüksek öğretim kurumu (Gazi Eğitim Enstitüsü, Ticaret Turizm Yüksek Öğretmen Okulu, Yüksek Öğretmen Okulu, Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu ve bazı fakülteler gibi), Yurtlar (Site Öğrenci Yurdu ile İl Yurtları gibi), İşyerleri (Devlet İstatistik Enstitüsü gibi) kuruluşlarda, gizli örgütlerce yönlendirilenler OBA-OCAK-SANCAK gibi hiyerarşik örgüt yapısıyla çavuştan başlayarak albaylığa kadar rütbeli kişiler çeşitli ideolojik eğitim koşullandırılmalarıyla sistemli, köklü ve yaygın biçimde etkinlik göstermektedirler. Legal yan kuruluşlarda başarılı görülenler illegal çalışmalara yönelmektedirler. Halk içinde gelişme ve halktan kadrolar oluşturma eğitimi. Bütün bu çalışmalar, siyasal planda MHP ve onun kadrolarınca yönetilmektedir. Durum bütün açıklığı ve acılığıyla saygı ile sunulur.” (*Aktaran Gökçer Tahincioğlu, T 24, 24 Mart 2022*)

Bu raporu Başbakan Ecevit’e sunduktan kısa bir süre sonra, 24 Mart 1978’de evinin önünde sabah işe giderken öldü-

rülen Savcı Doğan Öz kendisi gibi hukukçu olan eşine, “Çok korkmaya başladım, ama bunun üzerine gidilmesi gerekiyor” demişti. Ancak Öz’ün öldürülmesinden sonra olayın üzerine gidilemeyecekti. Daha önce kontrgerilla konusunda açıklamalar yapan Ecevit, Genelkurmay’dan brifing alacak, güya bu konuda çalışmalar yapılmasını isteyecek ancak hiçbir şey yapılmayacak ve dosya kapanacaktı.

Cinayetten bir süre sonra, 7 TİP’li gencin öldürüldüğü Ankara-Bahçelievler Katliamı sırasında da sorgulanan ülkücü militan İbrahim Çiftçi’nin katil olduğu belirlendi ve olayın görgü tanıkları tarafından da teşhis edildi. Yakalanan Çiftçi, cinayetin tanığı ile yüzleştirildikten sonra şu ifadeyi verdi:

“Savcı Yardımcısı Doğan Öz’ü, eski Ankara Ülkü Ocakları İkinci Başkanı Hüseyin Demirel ve halen Muzaffer Üstünel adlı şahsı öldürmek suçundan hakkında gıyabi tutuklama müzekkeresi bulunan Hüseyin Kocabaş adlı şahsın verdikleri talimat üzerine öldürdüm. Suçta kullandığım tabancayı Hüseyin Demirel verdi. Kullandıktan bir gün sonra tekrar aynı şahıs tabancayı benden geri aldı. Bu şahıslar bana Doğan Öz’ün Site Yurdu’nu arattığını ve ayrıca Ülkü Ocakları’nı kapatırmak için çalıştığını ve Ülkü Ocakları için tahkikat açtığını söylediler. Bu nedenle savcının öldürülmesi için bana talimat verdiler... Hüseyin tarafından bana verilen tabanca 14’lü idi. Hatırladığıma göre 6 el ateş etmişim.”

Yani gerek Çiftçi’nin ifadeleri gerekse tanıkların tespit ve teşhisleriyle her şey açıkça ortaya serilmişti ama bundan sonraki yargılama süreci trajikomikti. Yargı organları kendi mensuplarından birini herkesin gözü önünde öldüren birini mahkûm edemediler. 12 Eylül cuntasının gölgesinde yapılan yargılamalarda, cinayeti işlediğini itiraf eden İbrahim Çiftçi, beraat ettirildi. Mahkeme, farklı aşamalarda dört kez idama mahkûm edilen Çiftçi’nin beraatine Askeri Yargıtay kararı nedeniyle zorunlu olarak karar verdiğini kayda geçti. Çünkü Abdi İpekçi’nin katili Mehmet Ali Ağca’nın da avukatlığını da

üstlenen Şevket Can Özbay'ın, Çiftçi'nin beraatinden hemen önce zamanın Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in özel kalem müdürüne dilekçe gönderdiği, müvekkilinin Milli Savunma Bakanlığı'ndaki kayıtlarını hatırlattığı ortaya çıktı. Yani müvekkilinin devlet görevlisi olduğunu söylüyordu. Yargılama sürecinde askeri cuntanın Başbakanı Bülent Ulusu'ya da aynı türden bir dilekçe verilmiş ve hukuki süreç böylece beraate doğru yönlendirilmişti.

Tahliye olan Çiftçi, MHP Genel Başkanlığı adaylığı ve MYK üyeliğine kadar uzanan parlak bir siyasi kariyer yaptı. Doğan Öz'ün öldürülmesi emrini kimlerin verdiği aydınlatılmadı ve dosya cezasızlıkla kapandı.

Siyasal sistemin kendi hukuki yapısı içinden kontrgerilla örgütlenmesinin üzerine gidildiği ilk ve tek örnek olan Savcı Doğan Öz göz göre göre ve herkesin bildiği biçimde öldürölünce bir daha kimse benzer bir adım atmaya cesaret edemeyecekti. Devlet içindeki bütün görevlilere, özellikle de hâkim ve savcılara gözdağı verilmiş ve gizli örgütün dokunulmaz olduğu ilan edilmişti. Nitekim bir daha kimse bir şey yapmayacak Ecevit'in yeniden hükümete geldiği 1978 yılı başından itibaren daha da artan siyasi suikastların yanı sıra Maraş, Sivas, Çorum gibi yerlerde kitlesel katliamlar düzenlenecek ve ülke adım adım 12 Eylül darbesine doğru sürüklenecekti. Bu bağlamda Savcı Öz'ün başlattığı soruşturma sürebilse veya onu öldüren örgütün üzerine gidilebilse 12 Eylül'e doğru sürüklenmenin de önüne geçmek belki de mümkün olabilirdi. Ama mevcut devlet yapısı ve siyasal sistem buna izin vermeyecek tarzda şekillenmişti ve bu durumu aşacak, bu Soğuk Savaş örgütlenmesinin üstüne gidecek siyasiler yoktu. Siyasi iradenin olmadığı koşullarda hukuki veya güvenlik görevlilerinin kendi inisiyatifleriyle bir şey yapmaları mümkün değildi. Dolayısıyla Doğan Öz cinayeti tipik bir kontrgerilla operasyonu olarak 70'li yılların dönüm noktalarından biridir.

4. 70’li Yıllar/İpekçi’den Türkler ve Erim’e Siyasi Cinayetler/12 Eylül’e Giden Yollara Döşenen Taşlar

70’li yıllarda toplamda 5 binin üzerinde siyasi cinayet olduğu söylendi. Kesin sayılar yok ama bu ölümlerin yaklaşık yarısı veya biraz daha fazlası solcu, devrimci ve geri kalanının da faşist cenahtan olduğu tahmin edilir. Ölenlerin büyük çoğunluğu genç ve örgütlü mücadelenin içinde yer alan ve “sempatizan” diye tanımlanan kişilerdir. Doğal olarak toplum tarafından da tanınmayan, bu anlamda sıradan insanlardır. Bu sempatizan ve yer yer militanlar belirli bir mücadelenin yürütücüsü oldukları için karşı tarafça saldırıya uğruyordu. Belirli bir mahalleyi, işyerini, okulu vs. ele geçirmek veya savunmak için mücadele ederken hayatını kaybeden bu insanlar genellikle bir ölüm tehlikesi içinde olduklarını, her an ölebileceklerini bilerek yaşamalarını sürdürüyorlardı. Çünkü sık sık tanıdıkları, bildikleri birileri, arkadaşları, yoldaşları yanı başlarında ölerken kendi başlarına da bunun gelmeyeceğini düşünmemeleri mümkün değildir. Düşünüyorlardı elbette ama hepsinin kendilerince uğruna hayatlarını verebilecekleri şeyler vardı, değerler ve hedefler söz konusuydu ve onlar için ölmeyi kabulleniyor, göze alıyorlardı. Yeri ve zamanı gelince de ölüyorlardı.

Ama bir de böyle olmayan, bu durumda bulunmayan ama yine de saldırıya uğrayarak hayatını kaybeden ünlü, toplumun tanıdığı, bildiği isimler vardı; böyle toplumu sarsacak, şaşkınlığa uğratacak ve can korkusuna kapılmasına yol açacak ünlülerin ölüm listesi hiç de kısa değildir: Gazeteci Abdi İpekçi, DİSK eski başkanı Kemal Türkler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Cavit Orhan Tütengil, İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi Dekanı Prof. Bedri Karafakioğlu, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekan Yardımcısı Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekan Vekili Prof. Dr. Fikret Ünsal, Doç. Bedrettin Cömert, Doç. Orhan Yavuz, Doç. Necdet Bulut, yazar Ümit Kaftancıoğlu, Adana Emniyet Müdürü

Cevat Yurdakul, Malatya Belediye Başkanı Hamid Fendoğlu, CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, MHP’li gazeteci İlhan Darendelioğlu ve eski başbakanlardan Nihat Erim...

Bu siyasi cinayetlerin hemen tümü 1978 yılı başında Ecevit’in Adalet Partisi’nden yaptığı transferlerle yeniden hükümet kurmasından sonra meydana gelmiştir. Şiddetlenen çatışmaların giderek daha çok tanınan, bilinen insanlara yönelmesinin bir nedeni siyasi gerilimin yükselmesi ise bir diğer nedeni de Ecevit hükümetinin başarısız olmasının sağlanması ve o yıllarda tekrar Süleyman Demirel liderliğinde Milliyetçi Cephe adı altında AP, MSP ve MHP koalisyon hükümetinin kurulmasının şartlarını oluşturmaktı. Nitekim 1979 yılı sonunda Demirel AP azınlık hükümeti kuracak ve bu hükümet de 12 Eylül darbesiyle sona erecekti.

Ama ünlü isimlerin öldürülmesinin asıl nedeni toplumu sarsmak, güvenlik endişesini en üst noktaya taşıyarak sonuçta bütün bu kargaşa ve çatışmalara son verecek bir otoritenin oluşmasını toplumsal bir talep haline getirmektir. Yukarıdaki listede yer alan isimlerin çoğu siyasi tutum ve görüşleriyle öne çıkmış değildi ama yine de hedef olmaları toplumsal korku ve paniği yaygınlaştırıyordu. Eski başbakanlardan Nihat Erim 19 Temmuz 1980’de öldürülüyor, hemen üç gün sonra ise buna misilleme olarak 22 Temmuz 1980’de DİSK eski başkanı Kemal Türkler öldürülüyordu. Bu ölümlerin hepsi de “derin devlet” bağlantılı olmak zorunda değildi. Sol örgütler tarafından yapılan saldırılar genellikle misilleme veya moral üstünlüğü faşistlere vermemek için “silahlı propaganda” amaçlı yapılmıyordu. Faşist militanların saldırılarının bazıları da kendi inisiyatifleriyle yapılmıyordu, her birinin devletin gizli örgütleriyle, kontrgerilla ile doğrudan bağlantılı olması şart değildi. Dolayısıyla bu cinayetlerin ürettiği siyasi sonuçlara bakmak ve olan biteni bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Her gün ölen, öldürülen sıradan insanların yanı sıra tanınan, bilinen

insanların planlı suikastlarla öldürölmesi, 12 Eylül darbesine doğru bu cinayetlerin tırmanması ordunun siyasi müdahale-si için toplumsal, siyasi ortamı hazırlıyordu. Nitekim askeri darbe özellikle büyük şehirlerde gece sokağa çıkamaz hale gelen orta sınıflar tarafından öyle büyük bir destekle karşılandı ki devrimci örgütler askeri cuntaya karşı bir direniş göstere-medi, bunun için gereken toplumsal ve moral desteğı, uygun siyasi ortamı bulamadı.

Mevcut siyasi sistem en temel hak olan yaşama hakkını, can güvenliğini sağlayamıyorsa bunu sistemin dışına çıkarak sağlayacak bir güç olarak ordu adeta toplumun çoğunluğu ta-rafından göreve davet edilmişti. Nitekim bu süreç sonunda 12 Eylül darbesi yumuşak bir iniş yapabilmiş, çatışmalar da hızla sona ererken toplumun geniş kesimleri rahat bir nefes aldık-larını düşünerek askeri cuntaya 3 yıl boyunca destek olmaya devam etmişlerdi.

Faşist hareketin bu süreçte elde ettikleri üzerine düşünme-ye ihtiyacı yoktur, MHP açıkça orduyu göreve çağırıyordu ama sol/sosyalist hareketin o dönemde olan bitenler ve özel-likle bu tür siyasi suikastların ürettiğı siyasi sonuçlar, toplum-sal etkileri üzerine düşünmeye ve tartışmaya ihtiyacı vardır.

5. 90'lı Yıllar/Mumcu'dan Aksoy'a Atatürkçü Aydın Cinayetleri/İslamcı Hareketin Yükseliş

1990'lı yıllar Kürt coğrafyası bakımından çok özel bir dönem-dir. PKK'nin 15 Ağustos 1984'te başlattığı silahlı eylemleri her türlü yol ve yöntemle, daha sonra adına "özel savaş" de-nilen bir süreçle bastırmaya yönelen devlet güçleri Hizbullah adlı radikal İslamcı örgütü de kullanmıştı. Özellikle Hizbullah ve varlığı inkâr edilemeyen JİTEM aracılığıyla sayıları binler-le ifade edilen faili bulunmayan, meçhul kalan cinayetler her yörenin önde gelen insanlarına, oradaki halk tarafından sevi-len, sayılan isimlerine yönelikti. Türkiye'nin tümünün tanıdı-ğı iki isimden biri Vedat Aydın'dı. Kürt siyasi hareketinin ilk

yasal partisi Halkın Emek Partisi (HEP) Diyarbakır İl Başkanı olan Aydın 3 Temmuz 1991’de gece evinden kendilerini kolluk gücü olarak tanıtan şahıslarca kaçırıldı. İki gün sonra cansız bedeni bulundu. Diğeri ise “Ape Musa” diye tanınan Kürt bilgisi, şair ve yazar Musa Anter idi. Anter 20 Eylül 1992’de yine Diyarbakır’da JİTEM mensubu ve PKK itirafçısı Abdülkadir Aygan tarafından öldürülmüştü.

Ayrıca PKK’ye mali destek yaptıkları iddia edilen Kürt işadamları da yine özel olarak düzenlenen suikastlar ve kaçırılmalarla ortadan kaldırılmıştı ve doğrusu devleti yönetenler de bütün bunları pek de gizlemek gereğini duymamışlardı. Zamanın Başbakanı Tansu Çiller “Devlet için kurşun atan da kurşun yiyen de şerefli” diyerek olan biteni kabullenmiş, üstlenmişti.

Ama 90’lı yıllar batıda, Türkiye’nin merkezinde de bir dizi siyasi cinayete sahne oldu. Özellikle laik, Atatürkçü kimlikleriyle tanınan ve kamuoyunun yakından bildiği akademisyenler, gazeteciler 1990’da birbiri ardına suikastlara kurban gidecekti. Bu liste de kabarıktı:

1 Şubat 1990: Türk Hukuk Kurumu Başkanı Prof. Dr. Muhammer Aksoy bir suikast sonucu öldürüldü.

7 Mart 1990: Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Müdürü olan Çetin Emeç, şoförü Sinan Ercan’la birlikte öldürüldü. 2000’de yakalanan İrfan Çağrııcı ile dört arkadaşına idam cezası verildi. Zanlıların bu cezaları ardından müebbetle çevrildi.

4 Eylül 1990: İslam dinini açıkça eleştirdiği için Turan Dursun evinin önünde öldürüldü.

6 Ekim 1990: Kasım 1988’de televizyondaki bir açık oturumda, “İslam’da örtünmenin ve oruç tutmanın zorunlu olmadığını” söylemesinin ardından Prof. Bahriye Üçok evine yollanan bombalı paketle öldürüldü.

Daha sonra, 24 Ocak 1993’te Cumhuriyet Gazetesi yazarı Uğur Mumcu, Ankara’daki evinin önünde, arabasına yerleştirilen bombanın infilak etmesi sonucunda hayatını kaybedecek ve

21 Ekim 1999'da da Prof. Ahmet Taner Kışlalı Ankara'da evinin önünde düzenlenen bir bombalı saldırı sonucu öldürülecekti.

Batıdaki laik, Atatürkçü olarak tanınan aydınlara yönelik cinayetlerin olağan şüphelisi radikal İslamcı örgütler oldu tabii ama doğrusu bu konuda kamuoyunu tatmin eden bir araştırma, soruşturma ve yargılama olduğu söylenemez. Bazı tutuklamalar ve yargılamalar yapıldıysa da çoğu cinayet faili meçhul kalırken İran'daki İslami rejim de şüpheliler arasındaydı ama bu konuda da ortaya açıkça konan bir şey olmadı. Aslında bu cinayetlerle ilgili olarak yine en dikkat çekici ve akılda kalan sözler zamanın Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar tarafından Uğur Mumcu'nun eşi Güldal Mumcu'ya söylenecekti. Cinayetin üzerine gidilmesini ve eşinin katillerinin mutlaka bulunmasını isteyen Güldal Hanım'a Ağar şöyle diyecekti: "Duvardan bir tuğla çekersek duvar yıkılır." Aslında Mumcu ve öncesindeki cinayetlerle devletin içindeki birtakım odakların, gizli örgütlenmelerin bağlantısını itiraf anlamına gelen bu sözlerin de üzerine gidildiği, kurcalandığı söylenemez.

Bu cinayetlerin olduğu sürecin aynı zamanda Türkiye'de "Milli Görüş" adı altında var olan Siyasal İslamcılığın da yükseldiği, toplumsal desteğinin genişlemekte olduğu yıllar olduğu gözden kaçırılmamalıdır. 1994'te İstanbul ve Ankara başta olmak üzere yerel seçimlerde başarılı olan Necmettin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi 1995'teki parlamento seçimlerinde de birinci parti olacak ve sonuçta Erbakan Başbakan olacaktı. Ancak ordunun 28 Şubat 1997'deki post-modern darbesiyle iktidardan ayrılmak zorunda kalacak ve daha sonra bu "yerli ve milli" İslamcı hareket parçalanacak, Tayyip Erdoğan ve arkadaşları Erbakan'la yollarını ayırarak kendi partilerini kuracaktı.

Dolayısıyla 1990'lardaki cinayetleri böylesi bir siyasal ve toplumsal bağlamda bir dönüm noktası olarak görmek ve hâlâ karanlıkta kalmaya devam eden yönlerinin olduğunu unutmamak gerekir.

6. Hrant Dink Cinayeti/19 Ocak 2007/ Zo Diyenlerin Temizliği Devam Ediyor

19 Ocak 2007’de planlı bir cinayete kurban giden Ermeni gazeteci Hrant Dink, bizden biriydi. Bu toprakların en has, en sahici insanlarından biriydi. Bu toprakların altında sonsuz bir uykuya dalmayı hayal ettiğini söyleyecek kadar samimi ve cesur bir adamdı. Ölümünden iki yıl önce bir toplantıda şöyle demişti: “Evet, itiraf ediyorum, biz Ermenilerin bu topraklarda gözümüz var. Var, çünkü kökümüz burada. Ama merak etmeyin, bu toprakları alıp gitmek için değil, bu toprakların dibine girmek için...” İşte bu toprakların bu kadar sevdalıısı olan bir adamı alçakça öldürmek için aylarca plan yapan, jandarmasından polisine, İstanbul Valiliği’nden MİT’e, Trabzon’un sokak faşistlerine kadar herkesin alenen içinde olduğu bir cinayet ağı, açıkça örgütlenen ve polis müdürleri tarafından yönlendirilen bir katiller şebekesi sonunda Hrant’ın canını almış, altı delik ayakkabısıyla o koca adam Agos gazetesinin önündeki kaldırıma cansız uzanmıştı.

Ardından büyük bir toplumsal öfke ve tepki dalgası patladı. Cinayeti böylesine pervasızca planlayan ve gerçekleştirenler muhtemelen bu kadar güçlü bir tepki beklemiyorlardı. Hrant Dink’in cenazesine katılan 100 binin üzerinde insan “Hepimiz Hrant’ız”, “Hepimiz Ermeni’yiz” diye İstanbul’da yürüyünce Tayyip Erdoğan hükümeti de olayın ciddiyetini gördü ve katillerin yakalanması için söz vermek zorunda kaldı. Kaldı ama arkası geldi mi? Hayır, tetikçi bir genç ve onu kullanan jandarma muhbiri birkaç sokak faşisti dışında devletin çeşitli kademelerinde bu cinayetle ilişkisi olanlara dokunulmayacak ve hatta onlar zaman içinde daha üst görevlere doğru ilerlemeye devam edeceklerdi. Yıllarca devam eden mahkeme sürecinde Hrant’ın avukatları cinayet ağının içinde yer alan devlet görevlilerini de yargılamaya dahil etmeye çalıştılar ama her defasında güçlü bir devlet engeliyle karşılaştılar. Devlet Hrant’ın katlini örgütleyenlere sahip çıkmıştı. 1915’teki soy-

kırımla yüzleşmeyen bir toplum ve onun üzerinde yükselen bir devlet aygıtından başka bir şey beklenemezdi. Geçmişte işlenmiş ve sonrasında yüzleşilmeyen, hesaplaşılmayan suçlar bugün ve gelecekte devam eder, tekrar işlenebilir. Hrant'ın katledilmesi soykırımın yeni bir halkasından başka bir şey değildi. Çünkü geçmişte bu insanlık suçunun inkâr edilmesinin ötesinde Hrant tam da bu trajediyi Türkiye'ye anlatan, hem de çok etkili ve ikna edici biçimde anlatan biriydi.

1919-1922 arasındaki milli mücadele doğuda Ermenilere, batıda Rumlara/Yunanlara karşı verilmişti. 1915'teki Tehcir Kararı, yani Ermeni Soykırımı, İttihatçıların Anadolu'yu gayrimüslimlerden temizleme politikasının en önemli aşamalarından biriydi. Karadeniz ve Ege'den Rumların sürülmesi de aynı dönemin politikalarındandı. Türk milli mücadelesinin ve ardından oluşturulan milli kimliğin “kurucu ötekisi” Ermeni ve Rum'dur. Onun için Koçgiri isyanını bastırırken Sakallı Nureddin Paşa, “Zo diyenleri temizledik, şimdi sıra Lo diyenlerde” demişti.

Onun için hâlâ devleti yönetenler “Affedersiniz Ermeni” veya “Affedersiniz Rum” diye konuşmaya devam ediyor. Çünkü Ermeni ve Rum nefreti Türk kimliğinin bir parçası, hem de doğal bir parçası olarak yaygın bir kabul görmüş ve hâlâ da görmektedir. Hrant işte bu nefret anlayışını kırmaya ve soykırım gibi trajik ve travmatik bir gerçekle herkesi yüzleşmeye davet ediyordu. Bu çabalarında etkili de oluyordu; samimiyetiyle, intikam peşinde koşmayan dostça ve kardeşçe yaklaşımıyla birçok insanın konu üzerinde yeniden düşünmesini sağlayabiliyordu. Ermeni nefreti Hrant'ın şahsında dostluğa doğru değişime uğruyor ve anlama çabası gelişebiliyordu.

“Hrant Dink bu nefreti kamusal alanda tartışmaya açmış, uyandırdığı şaşırtıcı yakınlık ve samimiyet duygusuyla toplum içinde etkide bulunmayı başarmıştı, yani bir tabuyu yıkma konusunda kararlılığıyla dikkat çeker olmuştu. Yani Hrant Dink, Türkiye'de siyasetteki temel bir kararı ve o kararın ele alınış

biçimlerini değiştirme girişiminde bulundu: Soykırımın inkâr kararını. Hrant bu konuda konuşmaya başladığı dönemde, tek söze izin vardı: Mutlak ve şiddet eşliğinde korunan inkâr. Hrant cevabı değiştiremedi ama cevabı değiştirme yollarından biri olarak kamusal açık sözlü tartişmanın, özellikle de ezber retoriklerin dışına çıkıldıkça etkili olabileceğini gösterdi.

“Oysa bir Ermeni, sadece susarak ve yeri geldiğinde devlete duacı olduğunu ilan ederek bazı yurttaşlık haklarından yararlanabilirdi; aksi halde ‘1915 Ermeni ihaneti’nin bir parçasına dönüşerek katli vacip kişiler arasına katılacaktı. (...)

“Hrant’a sıkılan kurşunlar, bir yanıyla 1915’e kadar giden karanlık ve kanlı soykırım tarihine eklenir bir yanıyla bugünkü Türkiye’nin hâkim kodlarını tazeler: Gazeteci, devletin istemediği bir şey yaparsa başına her şey gelebilir. Ermeni meselesinde devletin istediği şeyler dışında hiçbir şey söylemez, konuşulamaz, tartişılamaz. Medyanın tek görevi devleti ve onun mevcut iktidarını övmek ve ak pak göstermektir, toplumun tek görevi bunu yapmayanları dışlamak, öldürölme hazırlıklarına katılmasa bile sessiz kalmaktır, bürokrasinin tek görevi iktidara, devlete, Türklüğe filan en ufak bir laf gelmesini bile engellemek, gerisini önemsememektir.” (*Ali Duran Topuz, gazeteduvar, 19 Ocak 2021*)

Hrant’ın öldürölmesi Türk kimliğinin tarihiyle yüzleşmesi, bir travmasını aşması ve kendini sağaltması için yakaladığı bir fırsatın ortadan kaldırılması oldu. Hrant’tan sonra Ermeni Soykırımını eskisi gibi konuşulmaz, tartişılamaz oldu. Bunda asıl kaybeden Ermeniler değil Türklerdir. Bu bağlamda Hrant Dink cinayeti bir dönüm noktasıdır.

7. Tahir Elçi Cinayeti/28 Kasım 2015/ Temizlik Sırası Lo Diyenlerde

Birçok devletin kurucu ötekisi vardır, onlara olan nefret, öfke, karşıtlık üzerinden kendi kimliğini kurar, oluşturur. Türkler için bunlar gayrimüslimlerdir, Anadolu’nun kadim

halkları Rumlar, yani Romalılar ve Ermenilerdir. Onların tasfiyesi sonrasında artık sıra Müslüman bir halka Kürtlere gelmiş bulunuyor.

Nurettin Paşa “Zo” diyen Ermeniler Anadolu’dan temizlendikten sonra sıranın “Lo” diyen Kürtlere geldiğini söylemişti ama bu iş hiç de kolay değildi. Gerçekten de cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren en çok uğraşılan sorunlardan biri “Kürt meselesi”dir.

Kürtler eşit haklara sahip olmak istediklerini gösterdiler, göstermeye de devam ediyorlar. Tabii bunun için ödenen ağır bir bedel oluyor. Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi’nin öldürülmesi binlerce can bedelinden biri olarak ancak bir simge, bir sembol niteliğini taşıyabilir. Daha önce öldürülen Vedat Aydın ve Musa Anter gibi Tahir Elçi’nin 28 Kasım 2015’teki ölümü AKP’nin azınlığa düştüğü 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra Kürt sorunuyla ilgili yeni bir sürecin başlamasının bir parçası ve devamıydı. 2015 yazı “hendek savaşları”na sahne olurken, 12 Kürt şehri korkunç olaylara sahne oldu; yüzlerce kişi hayatını kaybederken yaşlı bir kadının cesedi günlerce sokakta kalmış, bir genç kızın cesedi ise kokmaması için buzdolabında saklanmıştı. Sonuçta 1 Kasım 2015’te yeniden gidilen seçimlerde AKP oylarını yükselterek tekrar parlamentoda çoğunluğu sağlamış ve MHP ile ittifak kurması sonrası Türkiye yeni bir siyasal rejime doğru sürüklenmeye başlamıştı.

Tahir Elçi cinayeti AKP iktidarının “çözüm süreci” adını verdiği ve Kürt sorununun müzakereler aracılığıyla, barışçı ve demokratik yollardan çözümünü hedefleyen 2013-2015 arasındaki denemesinin de bir daha gündeme gelmeyecek biçimde sonlandırılması anlamına geliyordu. Çünkü AKP açısından sorunun çözümünün sağlanması Kürt halkının Erdoğan’a şükran borçlu olması ve desteklemesi demektir. O sıralarda başkanlık rejimi kurmaya çalışan Erdoğan Kürt halkının kayıtsız şartsız desteğini alarak bu hedefine ulaşacağını düşünüyordu. Ancak Erdoğan’ın despotik emellerinin farkında olan Kürt

halkı Selahattin Demirtaş'ın şahsından ve ağzından "Seni başkan yaptırmayacağız" deyince Erdoğan da yeni müttefiklere doğru yelken açtı ve 15 Temmuz 2016'daki darbe teşebbüsünden sonra MHP ile kol kola girerek yoluna devam etti.

Diyarbakır Baro Başkanı'nın tam da çatışmaların sona ermesi, şiddetin durması ve barışçı yollardan çözüm arayışlarının yeniden gündeme alınmasını istediği bir basın açıklaması sırasında herkesin gözü önünde öldürülmesi artık hangi yoldan yürümeye devam edileceğinin dünyaya ilan edilmesiydi. Nitekim daha sonra HDP liderleri dahil çok sayıda Kürt politikacı tutuklanacak, demokratik muhalefetin en diri ve güçlü siyasi örgütlenmesi çökertilmeye çalışılacaktı.

"Lo" diyenlerin seçkin bir evladı olan Tahir Elçi'nin katledilmesi "Zo" diyenlerin seçkin bir evladı olan Hrant Dink'in katline çok benziyordu. Her ikisi de medya tarafından hedef haline getirilmiş ve tüm uyarılara rağmen devlet tarafından korumaya alınmaları bir yana adeta katillerin önüne atılmıştı. İyi planlanmış cinayette Elçi'nin yüzükoyun düşmesi için arkadan vurularak öldürülmesi aynı şekilde vurulan ve yüzükoyun düşen Hrant Dink'i hatırlatmıştı.

Ölümünden yıllar sonra Tahir Elçi'nin eşi Türkan Elçi kaleme aldığı bir yazıda Gabriel Garcia Marquez'in *Kırmızı Pazartesi* adlı romanına göndermede bulunarak *Kırmızı Cumartesi*'den söz ediyor ve şöyle diyordu:

"Kolombiya gibi bizden kilometrelerce uzakta olan bir toplumda yaşanan cinayetle yedinci yılına girmek üzere olan bir cinayetin benzerliklerini yazmaya çalışacağım. Tabii ki 28 Kasım cinayetini. *Kırmızı Pazartesi*'yle, birçok veçhe ile bizim cinayetimiz arasında benzerlikler var. Bu nedenle *Kırmızı Pazartesi* eserinden mülhem bizdeki kurgusal suikasta *Kırmızı Cumartesi* diyeceğim. Kurgusal diyorum çünkü suikastların da hedeflerine ıskalamadan ulaşabilmeleri için iyi bir kurguya, iyi bir senariste ve iyi oyunculara muhtaçlıkları söz konusudur. Güçlü olay örgüleriyle, yetenekli kahramanlarıyla, nere-

deyse hiçbir zaman çözülemeyen katmanlı yapılarıyla önemli birer sanat eseridirler aslında. Toplumun her bireyinin seyretmek zorunda bırakıldığı film -ki genellikle seyircilerin filmin sonunda kendi paylarına çıkaracakları ibretlik mesajlar hedeflenir- ülkenin bir ucundan diğer ucuna gerili kara bir perdeye yansıtılarak oynanır. Bizdeki *Kırmızı Cumartesi* de başarılı ve ödülü hak eden bir eserdir, diyebiliriz.

“*Kırmızı Cumartesi* günü de Tahir’in üzerinde açık renk ceket ve açık renk gömlek vardı. O, her ne kadar rüyasında badem ağaçlarını görmediyse de savaşa karşı sesini duyurma, şiddetsiz bir toplumun inşası için ve kendisinden birkaç metre ötede ölüme gönderilen insanların yaşaması için savaşı durdurma tahayyülü vardı. *Kırmızı Cumartesi* romanında rüya gören, toplumun kendisidir aslında. Düünün günahlarından arınarak geçmişle yüzleşileceğine, barışın tesis edileceğine, çözüm sürecinin devam edeceğine inanan bir şehrin kâbusla sona eren rüyası.

“*Kırmızı Cumartesi* kurgusal suikastı gerçekleşmeden önce Tahir’in “ifade özgürlüğü” kapsamında sarf ettiği sözler medya tarafından algı yaratılarak Santiago Nasar gibi suçlu ilan edilmiş, adeta ölümüne davetiye çıkartılmıştır. Nasıl ki Santiago öldürülmeden önce katiller sokak sokak gezerek onu katledeceklerini alenen dile getirmekten çekinmemişlerse *Kırmızı Cumartesi* eserinde de medya Tahir’i hedef göstermekten çekinmemiştir. Yargı, yeri, adresi belli olan bir baro başkanını adeta şov yaparak gözaltına almış, televizyon kanalları günlerce altyazı haberleriyle olayı bilinçli olarak gündemde tutmaya çalışmıştır. Bu çabaların tümü ifade hürriyeti kapsamında fikirlerini ifade etmek isteyen birinin suçlu ilan edilerek topluma gözdağı vermek istenmesinden başka bir şey değildir.

“Her iki eserde de maktuller açık renk giysileriyle derin bir uykuya dalarken ötekidirler ve yalnızdırlar. Öteki olmak yalnızlık değil midir zaten.” (T24, 20 Kasım 2021)

Tahir Elçi'nin akrabası Şerafettin Elçi 1978'de kurulan Bülent Ecevit hükümetinde Bayındırlık Bakanı olarak görev yapmıştı. 12 Eylül darbesinden sonra tutuklanan Elçi "Türkiye'de Kürtler var, ben de Kürdüm" dediği için askeri mahkemelerde yargılanmış ve 2 yıl 3 ay ceza almıştı. Yine Bakanlığı döneminde, "Kürtleri işe aldı" diye yargılanarak 2 yıl 4 aya daha mahkûm olmuş ve bu cezalardan dolayı toplamda iki buçuk yıl hapis yatmıştı.

Yeğeni Tahir Elçi doğrudan doğruya öldürüldü. "Lo" diyenlerin hayatı giderek daha da zorlaşıyordu. Diyarbakır Baro Başkanı'nın ölümü bu anlamda yeni bir dönüm noktasıydı...

YAZAR HAKKINDA

1954 yılında Çorlu'da doğan Seyfi Öngider, Darüşşafaka Lisesi'ni bitirdikten sonra 1973-77 yıllarında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okudu. Çeşitli gazete ve dergilerde çalışan Öngider 2000 yılından bu yana Aykırı Yayınları'nın editörlüğünü yürütüyor.

Seyfi Öngider'in çeviri, derleme ve kitap çalışmaları şunlar:

Kitaplar:

Kriz ve Sendikal Hareket/Mer Yayıncılık/1991
Türk Tarihinde Fiyaskolar/Aykırı Yayıncılık/2001
Kuruluş ve Kurucu/Aykırı Yayıncılık/2003
Çankaya'nın Bütün Adamları/Aykırı Yayıncılık/2006
Türk'ün Darbe ile İmtihanı/ Aykırı Yayıncılık/ 2010
Mustafa Kemal'in Saati/ Aykırı Yayıncılık/ 2013

Derlemeler:

Başka Bir Tarih, Başka Bir Türkiye/Aykırı Yayıncılık/2000
Homopolitikus- Lider Biyografilerindeki Türkiye/Aykırı Yayıncılık/2001
Milliyetçilik, Faşizm ve MHP/Aykırı Yayıncılık/2002
İki Şehrin Hikayesi-Ankara- İstanbul Çatışması/Aykırı Yayıncılık/2003
Doğu-Batı Kıskaçında Türkiye/Aykırı Yayıncılık/2004
Son Klasik Darbe/12 Eylül Söyleşileri/Aykırı Yayıncılık/ 2005

Çeviriler:

Öteki Amerika/ Howard Zinn/Aykırı Yayıncılık/2002

NOTLAR

1. BÖLÜM

1. Bu bölümde esas olarak Ekim 2006'da yayımlanan *Çankaya'nın Bütün Adamları* ile Ekim 2003'te yayımlanan *Kuruluş ve Kurucu* adını taşıyan kitaplarımdan yararlandığımı, bazı bölümleri bu kitapta da kullandığımı belirtmek isterim.
2. Bakınız Kazım Karabekir'in anıları.
3. Daha sonra Nutuk'ta "Beni İstanbul'dan nefy ve teb'it maksadıyla Anadolu'ya gönderenler..." diyecekti. Seyfi Öngider, *Kuruluş ve Kurucu*, sf. 132.
4. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II. Cilt, sf. 358.
5. Bu noktada bizzat Padişah Vahdettin'in Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderdiği, hatta gizlice yüklü miktarda para verdiği iddiaları da vardır, ama bu, tartışılan ve tarihçilerin üzerinde anlaşmaya varamadıkları bir konudur. Sabiha Sultan'a göre babası Vahdettin ile Mustafa Kemal arasında yapılan gizli bir anlaşma vardır ama sonradan Mustafa Kemal buna uymamıştır. Vahdettin de sürgünde yazdığı mektuplarda aynı iddiayı dile getirir ve Yunanlara karşı savaş için hazırlık yapmak üzere "Anadolu'ya memur ettiğim" dediği Mustafa Kemal'in kendisine ihanet ettiğini söyler. (Bkz. Murat Barakçı, *Şahbaba*, sf. 141)
6. Şevket Süreyya Aydemir, *age*, sf. 100
7. Halide Edip, İzmir'e girildikten sonra Mustafa Kemal'e "Artık biraz dinlenirsiniz, paşam" dediğinde, "Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz. Birbirimizi yiyeceğiz" dediğini aktarıyor. *Türkün Ateşle İmtihanı*, sf. 228.
8. "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessesese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum." *Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük-1*, Melih Pektir, sf. 249-250.

9. Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe, Der. Mehmet Ö. Alkan, sf. 22
10. Eleştirel Tarih Yazıları, Mete Tunçay, sf. 133-34
11. Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe, Sema Erder, sf. 77
12. Mete Tunçay, age, sf. 135
13. Abdi İpekçi, İnönü Atatürk'ü anlatıyor, sf. 30
14. Seyfi Öngider, age, sf. 131
15. Mete Tunçay, age, sf. 198
16. Mete Tunçay, age, sf. 18
17. Neşe Düzel Söyleşisi, Radikal gazetesi, 27.06.2005
18. Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar, İsmet Bozdağ, sf. 98
19. İhsan Sabri Çağlayangil'den aktaran Cüneyt Arcayürek, (Bir Giden, Bir Gelen, Bir Bekleyen, sf. 111.)
20. Tarihimizle Yüzleşmek, Emre Kongar, sf. 163-164
21. Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960) Erkan Şenşekerci, sf. 19-20
22. age. Sf. 29
23. Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar, İsmet Bozdağ, sf. 22
24. Erkan Şenşekerci, age, sf. 196-197

2. BÖLÜM

1. “İstasyondan doğan cumhuriyet” ve “saltanat-ı meşrutadan cumhuriyeti mutlakaya geçiş” diyen güçlü bir muhalif entelijansiya vardı İstanbul'da.
2. İsmet İnönü 2 Mart 1927'de Takrir-i Sükûn Kanunu uzatılırken Meclis'te şu itirafta bulunuyordu: “... iki sene evvel karşısında bulunduğumuz hadisenin en mühimi Şeyh Sait isyanı ile tebarüz eden hareket-i fiiliye değildi. Asıl tehlike memleketin umumi hayatında hasıl olan teşevvüş (kargaşa) ve tezebzüb (karışıklık) idi.... Küçük ihtirasatı (tutkuları) işletmeye alışmış mütereddi (soysuzlaşmış) münevverler yaratıyorlardı.” (Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, sf. 144-145)
3. “Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum.” Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük- 1, Melih Pekdemir, sf. 249-250.
4. İnönü'nün yukarıdaki sözleri.
5. Barış Soydan, T24, 15 Haziran 2020

4. BÖLÜM

1. Bu bölümde, alıntılar da yaptığım *Türk'ün Darbe ile İmtihanı* (Mart 2010) adını taşıyan kitabımdan geniş ölçüde yararlandım.
2. Sacit Kutlu, Balkanlar ve Osmanlı Devleti, sf. 532
3. Gül Tuğba Dağcı, Ordu Siyaset İlişkisi, sf. 48.
4. Metin Toker'den aktaran age, sf. 71.
5. Çetin Yetkin, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, sf. 68.
6. Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığı'nın raporlarına göre, Cemal Gürsel, Fahri Özdilek, Cemal Madanoğlu gibi 27 Mayıs'ın önde gelen liderleri Amerikan yanlısı olarak değerlendiriliyordu. Aktaran Çetin Yetkin, age, sf. 33, 27 Mayıs 1990, Hürriyet gazetesi.
7. Çetin Yetkin, age, sf. 45.
8. Hayati Tek, Darbeler ve Türk Basını, sf. 126
9. Sadi Koçaş, 22 Mart 1978, Milliyet.
10. Mehmet Altan, Darbelerin Ekonomisi, sf. 140
11. Açık adı resmen "Müstakil İşadamları Derneği" olmasına rağmen fiiliyatta "Müslüman İşadamları Derneği" diye konuşulur.
12. Derleme, 28 Şubat/ Postmodern bir darbenin sosyal ve siyasal analizi, Birey Yayıncılık, sf. 13
13. Ümit Cizre, AP-Ordu İlişkileri, sf. 11
14. Daha sonra Genelkurmay Başkanı Karadayı, "Nizamiye kapısından döndük" diyecekti.
15. Derleme, 28 Şubat, sf. 38, aktaran Mehmet Bekaroğlu.
16. Bu söz herhalde Aydın Engin'e aittir.
17. Hayati Tek, Darbeler ve Türk Basını, sf. 36.
18. Age, sf. 45.
19. Age, sf. 55.
20. Age, sf. 99.
21. Age, sf. 126.
22. Bundan dolayı aydınları eleştiren Kenan Evren, nereden aklına geldiye, Vahdetin'i örnek gösterip, son Osmanlı padişahının "aydın" ama "hain" olduğunu, yani aydınların "hain" olabileceğini söyleyince Aziz Nesin'den unutulmayacak bir cevap almıştı. Aziz Nesin, Vahdetin'in "hain" olabileceğini ama "aydın" sayılamayacağını söyleyip, ardından devlet başkanı olduğunda ise kuşku bulunmadığını belirtmişti. Yani Nesin'e göre devlet başkanları da "hain" olabilirdi. Ve Nesin sözlerinin sonunda Evren'in de devlet başkanı olduğunu hatırlatacaktı.

5. BÖLÜM

1. Mehmet Altan, Darbelerin Ekonomisi, sf. 140
2. 1980’de sendikali işçi sayısı resmen ve biraz şişirilmiş olarak 5 milyon 721 bin 74 iken, 1985’te bu sayı yine resmen 1 milyon 711 bin 254’e düştü. 1979’da ortalama işçi ücreti 8,4 dolar iken 1985’te 4 dolara indi. Age, sf. 230

6. BÖLÜM

1. Türkiye’nin Kürt Meselesi, Mustafa Erdoğan, Vahap Coşkun, sf. 9
2. İsmail Göldaş, Takrir-i Sükûn Görüşmeleri, 1923 Seçimleri, Belge Yayınları
3. Cumhuriyet, 19 Eylül 1930 (Aktaran Evrensel Gazetesi, 9 Ağustos 2023)
4. Türkiye’nin Kürt Meselesi, Mustafa Erdoğan, Vahap Coşkun, sf. 10
5. 1961 Genel Seçimleri’nde Kürt coğrafyasında esasında iki parti yarıştı: CHP ve YTP. Türkiye genelinde %13,7 oy alan YTP, 450 üyeli parlamentoya 65 vekil gönderdi. Bununla birlikte, YTP oylarının büyük çoğunluğunu Kürt illerinden aldı. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, gibi büyük illerde %5’in altında oy alan YTP, Kürt illerinin çoğunda birinci parti oldu. YTP, birinci olduğu Erzurum’da %45,3; Dersim’de (Tunceli) %35,4; Bingöl’de %54,6; Muş’ta %43,9; Bitlis’te %46,9; Van’da ise %38,0; Siirt’te %51, Diyarbakır’da %42,8; Adıyaman’da %48,9 oy aldı. YTP; Kars’ta %30,7; Erzincan’da %44,3; Malatya’da %23,1; Gaziantep’te %2,9; Şanlıurfa’da %30,4; Mardin’de %34,9, Hakkâri’de 25,3 oy alarak ikinci parti oldu. Kürt illeri dışında Tekirdağ, Bolu, Kastamonu, Giresun, Sivas, Tokat gibi illerde de %29,0 ile %49,3 arasında oy alarak birinci parti oldu. 1965 seçimleriyle birlikte, YTP bir bölge partisine dönüştü. Çoğunlukla Kürtlerin desteklediği YTP Türkiye genelinde aldığı %3,7 oranıyla parlamentoya 19 vekil gönderebildi. 19 vekilin 13’ünü illerden doğrudan aldığı oylarla; 6’sını ise Milli Bakiye Sistemi’nin bir sonucu olarak Türkiye genelinden aldığı artık oylarla kazandı. Doğrudan vekilin çıkarıldığı 13 vekilin 8’i Kürt şehirlerinden seçildi: Diyarbakır (2), Hakkâri (1), Ağrı (1), Bingöl (1), Siirt (1), Van (1), Erzurum (1) ve Mardin (1). Öte yandan, YTP Ağrı ve Hakkâri’de sırasıyla %42,8 ve %55,1 oy alarak birinci parti olurken, Kürt coğrafyasında 3 ilde %20 ile %30 arasında, 6 ilde %10 ile %20 arasında, 3 ilde ise %5 ile %10 arasında oy aldı. (Cuma Çiçek, Yeşil Sol Parti’ye 1960’lardan Bakmak, Birikim Dergisi, 6 Nisan 2023)

7. BÖLÜM

1. Cihan Tuğal, Pasif Devrim-İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi, sf. 251-252.
2. age, sf. 22 ve devamı.
3. İsmet İnönü 2 Mart 1927’de Takrir-i Sükûn Kanunu uzatılırken Meclis’te şu itirafıta bulunuyordu: “... iki sene evvel karşısında bulunduğumuz hadisenin en mühimi Şeyh Sait isyanı ile tebarüz eden hareket-i fiiliye değildi. Asıl tehlike memleketin umumi hayatında hasıl olan teşevvüş (kargaşa) ve tezebzüb (karışıklık) idi.... Küçük ihtirasatı (tutkuları) işletmeye alışmış mütereddi (soysuzlaşmış) münevverler yaratıyorlardı.” (Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, sf. 144-145.
4. “Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum.” Kemalistler Ülkesinde Cumhuriyet ve Diktatörlük-1, Melih Pekdemir, sf. 249-250.
5. AKP Programı, sf. 113.
6. Aktaran Yıldırım Oğur, Serbestiyet, 21 Kasım 2022
7. aynı yer.

SON SÖZ

1. 1923 yılı başında, İzmit’te İstanbul’dan gelen gazetecilerle konuşan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Kürtlerle ilgili olarak sorulan bir soru üzerine şöyle diyordu: “Başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise, bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye’nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade lazımdır. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima varittir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin ve hem de Türklerin salâhiyet sahibi vekillerinden meydana gelmiştir ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve mukadderatlarını birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu müşterek bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olamaz.” (İsmail Göldaş, Takrir-i Sükûn Görüşmeleri, 1923 Seçimleri, Belge Yayınları)
2. İrfan Aktan, Hamit Bozarslan Söyleşisi, artıgerçek, 27 Mayıs 2023

YÜZ YILIN SİYASİ HİKÂYESİ

Cumhuriyetin yüzüncü yılı dolayısıyla kaleme alınan bu kitap esasen bir "siyasi tarih" anlatımıdır ve geride kalan yüz yıla soldan, bir sosyalistin gözüyle bakma çabasıdır.

Böyle söyleyince "tarafsız" veya "objektif" olunamayacağını ileri sürenler olabilir ama aslında her tarih anlatımı sübjektif ve taraflıdır. Buna yol açan ise bakış açısıdır; nereden baktığınıza bağlı olarak gördükleriniz ve yorumlarınız farklı olacaktır. Bu kitaptaki bakış açısı "resmi tarih" denilen anlayıştan uzak, ona eleştirel bir yaklaşım içermektedir. Dolayısıyla bazı önyargılara çarpabilir ama önemli olan basit veya temelsiz bir övgü veya sövgüden uzak durarak olguları anlamaya, olan biteni anlamlandırmaya çalışmaktır.

İlk bölümde "Kurucu Babalar" ele alınıyor. İkinci bölümde cumhuriyetin farklı siyasi dönemleri ve aktörleri değerlendiriliyor. Üçüncü bölümde cumhuriyetin başından bugüne etkili olmuş üç siyasi-ideolojik hareket ele alınıyor: Milliyetçilik, İslamcılık, Sosyalizm. Dördüncü bölümde askeri darbeler ele alınırken beşinci bölümde sosyalist hareketin 1960-80 arasındaki özel dönemi tartışılıyor. Altıncı bölümde Kürt meselesinin, yedinci bölümde ise AKP'nin iktidarda bulunduğu son 21 yılın tartışması yapılıyor. Son bölümde ise dönüm noktası niteliğindeki bazı siyasi cinayetler değerlendiriliyor.

ABD'li siyahi yazar ve aktivist James Baldwin, "Tarih geçmiş değildir, tarihi yanımızda taşıyoruz" demiş. Aslında tarihe yüklenen bu rol geçmişe, tarihimize nasıl baktığınıza, nasıl yüzleştığınıze bağlıdır.

Geçmiş yanımızda taşımamamız için onunla yüzleşmemiz gerek zira gerektiğinde yeni başlangıçlar yapmak ve geleceği kurmak zor olur. Bu kitap aynı zamanda böyle bir yüzleşmeye ve yeni başlangıçlara davettir...

www.kuraldisi.com

ISBN 978-975-6154-44-1

9 789756 154441

Haykırı